This is a reproduction of a library book that was digitized by Google as part of an ongoing effort to preserve the information in books and make it universally accessible.

Google™ books

https://books.google.com

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

AP36
P394

STANFORD UNIVERSITY
LIBRARIES

APR - 8 1968

PEČAT

1-2

M. MIRKOVIĆ: Utjecaj prodiranja novčanog gospodarstva na seljaštvo ◆ SLAVKO BATUŠIĆ: Joden Bree Straat ◆ MARKO RISTIĆ: San i istina Don Kihota ◆ LJUBO BABIĆ: Pola vijeka hrvatske umjetnosti ◆ V. BOGDANOV: Srbi prema hrvatskom pitanju ◆ Z. RICHTMANN: Prevrat u naučnoj slici o svijetu ◆ MIROSLAV KRLEŽA: Varijacija na jednu temu iz Maloga Oglasnika ◆ DRAGO IBLER: Jury i arhitektonski natječaji ◆ MIROSLAV KRLEŽA: Svrha Pečata i o njojzi besjeda

Grafika od: KRSTE HEGEDUŠIĆA VANJE RADAUŠA ERNESTA TOMAŠEVIĆA FEDORA VAIĆA

ZAGREB
1939

Digitized by Google

S A D R Ž A J

M. MIRKOVIĆ: Utjecaj prodiranja novčanog gospodarstva na seljaštvo
Uvod: Sudbina našeg seljaštva je i naša sudbina. Otuda naš interes za seljaštvo. Pitanje koje se postavlja jedan je isječak općeg seljačkog pitanja. Što nije novčano gospodarstvo. Što je novčano gospodarstvo. Kako ulazi selo u novčano gospodarstvo. Utjecaj novca na seljačko gospodarstvo. Utjecaj novca na psihologiju seljaka. Zaključak: put natrag nije moguć 5

KRSTO HEGEDUŠIĆ: Mate Mijesić iz Velike Dubrove — crtež . . 13

FEDOR VAIĆ: Djevojčica — crtež 23

SLAVKO BATUŠIĆ: Joden Bree Straat 24

MARKO RISTIĆ: San i istina Don Kihota 34

LJUBO BABIĆ: Pola vijeka hrvatske umjetnosti
Dom likovnih umjetnika. Arhitektonski odio. Slikarstvo i grafika 50

V. BOGDANOV: Srbi prema hrvatskom pitanju
Jedan od glavnih preduvjeta za uređenje hrvatsko-srpskih odnosa. Stav Svetozara Markovića: Značenje Markovićevo za srpski narod. Markovićevo shvaćanje o stvaranju državne zajednice između Srba u Srbiji sa Srbima izvan Srbije i sa Hrvatima. Unutrašnje oslobođenje isto je toliko važno kao i oslobođenje od tuđinskih ugnjetača. Osnova na kojoj se po Markoviću jedino može dobro izgraditi zajednica Srba i Hrvata. Svetozar Miletić i rješenje hrvatskog pitanja: Čitav narod jedna stranka. Miletić prema slobodi i nezavisnosti hrvatskog naroda i prema državnoj zajednici Srba i Hrvata. Amanet što ga je Zmaj Jovan Jovanović ostavio srpskom narodu. Zaključak 63

Z. RICHTMANN: Prevrat u naučnoj slici o svijetu
Mehanička slika očiglednosti. Očiglednosti nestaje. Atomi nisu očigledni 90

VANJA RADAUŠ: Crtež 102

MIROSLAV KRLEŽA: Varijacija na jednu temu iz maloga oglasnika 103

DRAGO IBLER: Jury i arhitektonski natječaji 109

JEROLIM MIŠE: Crtež 118

MIROSLAV KRLEŽA: Svrha Pečata i o njojzi besjeda 119

E. TOMAŠEVIĆ: Crtež 128

Odgovorni urednik ing. arhit. Drago Ibler, Medveščak 37. Vlasnik i izdavač Biblioteka Nezavisnih Pisaca, Zagreb (Kraljice Marije ul. 33, telefon 51-64). Tiskara Dragutin Beker, Zagreb, Gundulićeva 18.

Digitized by Google

PEČAT

Digitized by Google

Digitized by Google

PEČAT

KNJIŽEVNI MJESEČNIK ZA UMJETNOST, NAUKU
I SVE KULTURNE PROBLEME

KNJIGA 1

FEBRUAR—JUNI

BIBLIOTEKA NEZAVISNIH PISACA

ZAGREB

1939

Digitized by Google

REDAKCIJA: SLAVKO BATUŠIĆ, DRAGO GALIĆ, KRSTO HEGEDUŠIĆ, MIROSLAV KRLEŽA, MLJO MIRKOVIĆ, MARKO RISTIĆ

Digitized by Google

UTJECAJ PRODIRANJA NOVČANOG GOSPODARSTVA NA SELJAŠTVO

Uvod: Sudbina našeg seljaštva je i naša sudbina. Otuda naš interes za seljaštvo. Pitanje koje se postavlja jedan je isječak općeg seljačkog pitanja

Interes inteligencije za seljaštvo u naše doba, interes koji se očituje ne samo u politici, nego i u književnosti, u slikarstvu, u socijalnim naukama, nije nikakav rezultat mode. To je rezultat jedne istinske spoznaje da je seljaštvo, i ako samo ne predstavlja cio narod, ipak glavni elemenat u tome narodu, da se cijeli narod mjeri po seljaštvu, da su svi ostali narodni slojevi i u svojoj gospodarskoj egzistenciji i u svome kulturnome razvoju opredijeljeni stanjem seljaštva. Ako se i inteligencija i drugi građanski slojevi, nosioci gradskog gospodarstva: trgovine, obrta, industrije, novčarstva interesiraju za seljaštvo, onda se to ne može shvatiti samo kao jedna konjunkturalna pojava, nego kao odraz konačne spoznaje povezanosti i sudbinske pripadnosti narodu u kome je seljaštvo najbrojniji sloj. Ono vječito krležovsko pitanje: što zapravo znače ti milijuni podunavskih seljaka, Hrvata, Srba, Mađara, Rumunja i drugih, što stoljećima gacaju panonsko blato i gube se u panonskim maglama, to je naše narodno pitanje. I drugo veliko krležovsko pitanje: što zapravo značimo mi, sa našim engleskim sakoima i francuskim haljinama, sa našim vještačkim zubalima, i sa našim mislima, koje se kreću u nekim racionalnim zapadno-evropskim okvirima i šablonama, što slušamo sonate i milujemo očima u našim stanovima porculanske Bude češke ili njemačke izrade; što znači to naše trajanje na gradskim asfaltima, kad tamo prijeko u Ljubljanici, Vrapču ili Šestinama seljačke žene drhću cijelu noć od straha, da će im se susjeda ili jetrva kao vještica ušuljati u kuću i opčiniti njih ili njihovu djecu. To je naše pitanje, pitanje inteligencije, koja počinje da uviđa ne

Digitized by Google

samo svoju pripadnost nego i svoju sudbinsku povezanost i zavisnost od seljaštva i od stanja u kome se seljaštvo nalazi.

Pitanje utjecaja novčanog gospodarstva na seljaštvo jedan je isječak toga općeg seljačkog pitanja. Razmatrajući to pitanje upoznat ćemo na koji način se vrši jedan veliki historijski proces u seljaštvu. Taj proces nije od danas. On je na zapadu vršen i izvršen djelomično i u prijašnjim stoljećima, a ipak nije nigdje dovršen do kraja. Taj proces je značajan ekonomski: u njemu se mijenja način gospodarenja. On je od isto takvog značaja psihološkog: u njemu se polako ali sigurno mijenja seljak, mijenja se njegov unutrašnji sadržaj, njegova duhovna kompozicija.

I. Što nije novčano gospodarstvo

Da lakše razumijemo što je novčano gospodarstvo, moramo poći od gospodarstva koje nije novčano, od tako zvanog *naturalnog* gospodarstva.

Naturalno gospodarstvo je staro prvobitno gospodarenje čovjeka u prirodi. U borbi za održanje svoje životne egzistencije čovjek svladava prirodne poteškoće, skuplja plodove koje mu priroda pruža, lovi ribu i divljač. To je prvo stanje, t. zv. zlatno doba, aurea prima aetas. Ali od toga prvoga stanja vodi dugi historijski put kroz stoljeća i hiljade godina kulturnoga razvoja, a da socijalna zajednica, seljaštvo, ipak i u doba svoga velikog kultrnog napredovanja, razvitka poljoprivredne radinosti, prerade organskih i anorganskih materija, razvitka obitelji, religije, pisma, narodne umjetnosti, ostaje i dalje u stanju naturalnog gospodarstva. Velike seljačke kulture, kineska, indijska, slavenska, sve su se razvile u okviru toga naturalnog gospodarstva. I antički svijet, helenska i rimska civilizacija su pretežno na bazi naturalne privrede. Srednji vijek je u gospodarstvu naturalan, iako ima tu i tamo jačeg novčanog gospodarstva, osobito u primorskim gradovima. Ali to stanje prevlađuje i kroz cijeli novi vijek, do početka 19. stoljeća, u nekim zemljama i u nekim našim krajevima i dalje, sve do naših dana.

U čemu je naturalna privreda i kakva su njezina obilježja? Ona su ova:

1. Radi se *za pokriće vlastitih potreba* (Bedarfsdeckungswirtschaft). Ljudi rade da bi živjeli i radi toga im je glavno da postignu neki *brutto prinos* svoga rada na zemlji, da bi taj prinos bio dovoljan za prehranu članova obitelji i stoke. *Proizvodna i potrošna zajednica su isto.* Članovi zajednice su izvršili između

Digitized by Google

sebe razdiobu rada, svaki radi ono zašto je najviše sposoban, i svi troše zajednički proizvod. Od količine proizvedenih proizvoda troši se najveći dio u zajednici i samo se mali dio prodaje. Isto tako se malo troši osim onoga što sama zajednica proizvodi.

2. Razmjena postoji, ali *glavno sredstvo razmjene* nije novac, nego *naturalni produkt* ili *radna snaga stočna ili ljudska.* U mome selu ima i danas preko deset lončara, koji sa glinenim loncima što su ih sami izradili obiđu tri-četiri susjedna kotara, i kao cijenu za lonac primaju pun lonac ječma, kukuruza, graha, pšenice ili vina, a ne događa se da se ikad ti lonci prodaju za novac. Na sličan način se vrši razmjena i kod drugih artikala: daju se vuna, sir, jaja, perad za platno i ulje. Daje se preko zime paša, da bi onaj koji uzima pašu u najam odradio to sa nekoliko dana oranja. Krojač ili krojačica ili tkalac ili opančar prerađuju u tuđoj kući tuđu sirovinu uz pomoć kućevne radne snage i dobivaju za to u zamjenu opet toliko nadnica u naturi. Tako se naturalni prinos razmjenjuje za naturalni prinos ili za radnu snagu, radna snaga za radnu snagu, bez ikakvog posrednika. Uslijed takvog uzajamnog načina ispomaganja cijelo selo ostaje jedna zajednica, u kojoj se svi osjećaju povezani sa svima. *Radna snaga je jednaka, ljudi su jednaki.* Prije šezdeset godina Tolstoj je napisao da se osam milijuna seljaka od Astrahana do Arhangelska osjećaju kao osam milijuna jednakih radnih ljudi i svaki od njih, bez formalnosti, posjete i predstavljanja, može da stupi odmah neposredno u bratski odnos sa svakim od tih osam milijuna.

3. Zajednica života čini da se ljudi osjećaju jednakima. Pošto se gospodari za naturalni brutto prinos, za količinu pšenice, kukuruza, slame, sijena, kupusa, graha, krumpira, *imućniji rado odstupaju višak* nepotreban njima i njihovom gospodarstvu *onima, koji trpe oskudicu.* Na taj način ublažuju se socijalne nejednakosti. Onaj koji prima možda će ta primanja odraditi radom, ali i to ne mora biti. Zakon seoskog kolektiva na stupnju naturalne privrede je to uzajamno ispomaganje.

4. Na tome stupnju ekonomskog razvoja seljačko gospodarstvo je nesumnjivo još primitivno, ali je također nesumnjivo, da su *ljudi* na njemu *bolji.* Svi ljudi, mladi i stari, muški i žene, rade fizičke poslove, svi učestvuju u proizvodnji, svima je misao obraćena na svladavanje tehničkih materijalnih poteškoća. Ljudi su prirodni, otvoreni, neposredni. Ljudi se kreću neprestano u prirodi: na zemlji, u šumi, pod suncem, sa životinjama, i postaju kao neizvještačeni dio same prirode.

Digitized by Google

5. Na tome stupnju za ljude svijet je pun *čari i tajni*. Svagdje su nedokučive tajne. Ljudi vjeruju čvrsto u zagrobni život, u Boga, religija ima jaku moć nad ljudima, ljudi stavljaju u religiozna učenja ono što u sebi vide najbolje.

6. U takvom gospodarstvu može postojati novac, ali on je samo dopunsko sredstvo razmjene, nije sredstvo proizvodnje. Misao ljudi nije usredotočena oko novca, nego oko naturalnoga produkta.

Primjera takvog gospodarenja u historiji ima mnogo. To je veliki grčki »*ojkos*«, to je stari rimski veliki posjed, to je stara naša kućna *zadruga*. Ali primjera naturalnog gospodarenja ima i u gradskoj privredi. Obrtnici povezani u *cehu*, koji sami sebi stavljaju ograničenja da se ne će jedan uzdizati iznad drugoga, gdje neprestano vlada religiozno-etički duh solidarnosti i uzajamnog pomaganja, hijerarhije i subordinacije, kreću se u svome radu samo u okviru pokrića potreba svoje obitelji.

Sa gledišta jednakosti ljudi grčki »ojkos«, rimski »veliki posjed« i stara naša zadruga nisu isto. I grčki i rimski veliki posjed je organiziran djelomično na radu robova, a djelomično na radu plaćenih radnika. Oni su jednaki kao tipovi autarkne poljoprivrede, koja radi za naturalni prinos.

Ovakvo gospodarenje, samo za pokriće potreba, jest ono koje je, po *Aristotelu*, jedino dostojno čovjeka. Pošto je čovjek na zemlji da bi se moralno usavršio, a ne radi sticanja novca, njemu dolikuje da se za materijalna dobra brine samo u onoj mjeri, u kojoj su mu ta dobra potrebna za održanje života. Isto načelo dolazi do izražaja u učenjima značajnih crkvenih pisaca katoličke crkve, koji su bili pod utjecajem Aristotelovim. Po *kršćanskoj etici* čovjek je na zemlji samo zato, da bi se spremao za zagrobni život, prema tome, da bi se moralno usavršio i približio Bogu. Čovjek gospodari samo zato, da bi živio. Što je najinteresantnije, i moderni *socijalizam* je u ovoj osnovnoj točki organizacije gospodarstva suglasan sa Aristotelom i katoličkom crkvom. Gospodarstvo ima da se uredi tako, da bi ono što svrsishodnije podmirivalo ljudske potrebe. Gospodarenje radi sticanja odbacuju svi. A baš to gospodarenje je novčano.

II. Što je novčano gospodarstvo

U novčanom gospodarstvu nastaju sasvim novi odnošaji. Prvo u oblasti gospodarstva, zatim u svima ostalim ljudskim odnosima.

Digitized by Google

1. Novac postaje *glavno sredstvo razmjene.* Prodaju se produkti za novac i sa tim novcem se nabavljaju drugi potrebni produkti. Seljak, koji utrži novac za svoj proizvod, polako počinje da osjeća koju snagu novac ima; da se novcem mogu kupiti ne samo produkti, nego i tuđa radna snaga i tuđa proizvodna sredstva. U koliko je življe kolanje novca, u koliko se novac više promeće, utoliko više ljudi podležu toj neobičnoj i svestranoj snazi novca.

2. Novac postaje *mjerilo vrijednosti.* U naturalnom gospodarstvu ljudi računaju i misle u naturalnim produktima: u žitu, stoci, vinu; njihove misli su usredotočene oko tih produkata. U novčanom gospodarstvu se sve stvari i sve usluge i rad mjere u novcu.

3. Težnja za posjedovanjem novca izaziva u ljudima posebne napore, napore za stvaranjem u gospodarstvu što većeg *čistog prinosa, izraženog u novcu.* Za onoga koji zarađuje novac, prestaju da budu važni ljudi kao ljudi, oni su od značaja u toliko, koliko nam pomažu ili smetaju pri ostvarivanju našeg novčanog prinosa za kojim težimo.

4. Ova okolnost je od dalekosežnog značaja. Ona znači *rastavljanje ljudi, razdvajanje ljudi, raskidanje skupnih ljudskih odnosa,* koji su nastali od zajednice krvi, života, sudbine, ona ima za posljedicu stvaranje *racionalnog individualizma.*

5. Novčano gospodarstvo omogućuje rad na *širokom tržištu.* Na tom širokom tržištu vrši se, posredovanjem novca, razmjena između dalekih i međusobno nepoznatih proizvođača i potrošača. Stvara se veliko narodno gospodarstvo. U tome narodnom gospodarstvu povezanost najbližih postaje sasvim labava. Svi u njemu zavise od svih, ali *brat više ne zavisi od brata, susjed od susjeda, seljak od svoga seljaka,* nego u svojoj ekonomskoj egzistenciji zavise od toga, da li će za svoje produkte dobiti uopće novca ili dobiti dovoljne količine novca.

6. Ovaj proces individualiziranja ljudi, stvaranja osamljenosti ljudi, jačanja racionalnog (razumskog) elementa u čovjeku i *potiskivanja emocionalnog (osjećajnog)* stvara nove *psihičke predispozicije.* Ljudi postaju *račundžije:* ljudi neprestano misle, kalkuliraju i računaju: da li im se »*isplaćuje*« ovo ili ono, što bi se »isplatilo«, kako bi se »isplatilo«. Osjećaji bivaju potisnuti i vezani, a misli postaju kalkulacije.

7. Ovo potiskivanje osjećajnog iz rada i njegovo zamjenjivanje razumsko-računskim elementom od utjecaja je i na način rada i na kvalitet proizvoda. Novac svodi sve stvari i produkte

Digitized by Google

rada na jednu mjeru, bez obzira na to koliko duha i osjećanja je u jedno djelo uloženo. Ne radi se više sa ljubavlju i osjećajem kao prije, nego iz računa. Seljak koji ore zemlju, cipelar koji pravi nove cipele, umjetnik koji stvara umjetničko djelo, svi oni mogu da rade sa osjećajem. Ali zemljoposjednik, koji plaća radnike da mu okopaju kukuruz, postupa čisto razumski, racionalno, računski, on kalkulira troškove radnika i prinos njihovoga rada. *Nestaje ličnoga* u radu i *ostaje samo korisno, samo ono što se mjeri novcem.*

8. Snaga koja proističe iz novca, mogućnost raspolaganja tuđim proizvodima i tuđim radom, stvara i drugi jedan strahovit učinak na čovjeka: *razvija njegov egoizam*, samodopadanje, instinkt isticanja iznad drugih, prestiž. Čovjek sa novcem se osjeća iznad ostalih, osjeća samopouzdanje, njegova vlastita vrijednost u njemu raste, on gubi smisao za moralne vrijednosti. Čovjek sa novcem može da kupi rad inžinjera, liječnika, umjetnika, pravnika, pedagoga. Čovjek sa novcem kupuje i ljepotu i mladost.

Novac omogućuje uživanja, »senzacije«, putovanja, kretanja, zabave, odijela. Posjedovanje novca obraća misao čovjeka na uživanja ovoga svijeta, brza, senzacionalna, raznovrsna, na traženje promjene, stvara u čovjeku vječiti nemir. Nemir stvara i nastojanje da se novac stekne.

Čovjek postaje nesrećniji. On je udaljen od prirode, od života sa zemljom, vodom, vjetrovima, životinjama, on je udaljen i od bliskosti ljudi. Za novac se može dobiti ljepota, mladost, ali se ne može dobiti ljubav ni jednoga živoga stvorenja. Život na novčanoj osnovi postaje bučan, šaren, buran, pun promjena, ali prazan i besciljan.

III. Kako ulazi selo u novčano gospodarstvo

Novčano gospodarstvo se razvija sa trgovinom, prvo u gradovima na morskim obalama, kasnije i u unutrašnjosti zemlje. Iz gradova postupno se širi u sve većim i širim krugovima zahvaćajući sve više i više u svoj domašaj selo i seljačko gospodarstvo.

Grad nameće neprestano selu: svoje zakone, svoja vjerovanja, svoj način života, svoj način rada i gospodarenja, svoju nošnju, svoje zabave. Grad je ekonomski zavisan od sela, grad bez sela ne bi mogao da živi, selo bez grada može. Ali grad oduvijek predstavlja zaštićeno mjesto, organizaciju obrane, u gradu se razvija jači razum i jača volja. Selo nije nikad voljelo grad i ne

Digitized by Google

može da ga voli, ali se selo ipak neprestano povodi za gradom. U gradu se stvara »pravo«, red, poredak, pismo, crkva, civilizacija. Grad vodi, selo se za njime povodi. Grad može da prkosi feudalnim gospodarima, kraljevima i carevima, grad zna vojna pravila i strategiju, u gradu se izrađuje oružje i municija. Kad su se husitski seljaci, na osnovi doslovnih tumačenja biblijskih tekstova o jednakosti ljudi, podigli na oružanu borbu protivu svih, prvo im je bilo da sagrade grad, i sagradili su, po svima pravilima tadašnje arhitektonike i ratnih iskustava, tvrdi češki grad Tabor, jedno od glavnih uporišta svoje stoljetne borbe. Ali primjera seljačkih gradova ima više. Ima ih u svima zemljama pa i u našoj. Skoro svi vojvođanski gradovi su seljački.

Novčana bogatstva koja se stvaraju *u gradovima* vrše jak utjecaj na *naturalnu privredu feudalnog sistema.* Potrebe plemstva rastu, oni teže za novčanim prihodom, oni prodaju dijelove svojih zemljišnih posjeda građanima za novac, ili traže na zapadu, u Engleskoj i Francuskoj, vrlo rano, da im seljaci isplaćuju davanja i obveze u novcu.

Na tome putu prodiranja novčanog gospodarstva javlja se kao vrlo uspješno sredstvo njegovog širenja *zakup zemljišta,* pri čemu se odmjerava i plaća zakupnina u novcu. To ne ide svuda brzo, ali poslije otkrića peruanskih rudnika srebra (1545), kad svake godine dolazi iz Amerike u zapadnu Evropu preko 300 tona novoga srebra, koji se brzo iskiva u novac i novac plavi zapadnoevropske gradove, omogućuje podizanje novih gradova i proširivanje starih, unosi neslućenu kupovnu moć u gradske slojeve, daje nove poticaje prerađivačkoj djelatnosti, u to vrijeme na zapadu *naturalni zakup postaje sve više novčani.* Novčani zakup u poljoprivredi u Engleskoj i Francuskoj, u kojim zemljama se najviše i do danas održava, stvara dva nova društvena sloja na selu: *zakupca,* kao pravog kapitalističkog poduzetnika u poljoprivredi, i *poljoprivrednog radnika*[1] koji je u svojoj egzistenciji sve više zavisan od novčanog dohotka. Na taj način pretvara se poljoprivreda iz gospodarstva za brutto prinos u gospodarstvo za čist prinos. Ona se na primjer u Engleskoj neprestano smatra kao jedna industrija, industrija u kojoj se radi za profit, kao u svakoj drugoj industriji.

Drugi značajan razlog prodiranja novčanog gospodarstva u sferu poljoprivrede je *povezivanje poljoprivrede i industrije.* Ovo

[1] Uporediti Henri Sée: Geldwirtschaft, Kapitalismus und Landwirtschaft, Zeitschrift für gesamte Staatswissenschaft, Band 88, str. 228, 1930.

Digitized by Google

povezivanje je počelo sa preradbom anorganskih materija iz poljoprivrede, osobito sa preradom vune. Pokazalo se računski vrlo rano, u Engleskoj još u srednjem vijeku, da je držanje ovaca radi same vune *rentabilnije,* nego preoravanje zemljišta. Tako se ostavljaju sve veće površine, i one koje su prije bile zaorane, pod travom. Poljoprivreda nije više sredstvo za materijalno održavanje života, nego sredstvo sticanja, zarade, rada za profit, za novac. U koliko se taj sistem širi, ali i u koliko se širi zakup, i tamo gdje se taj proces vrši, u toliko nestaje seljaka. Oni se pretvaraju u poljoprivredne radnike, u nadzornike imanja ili bježe u grad, gdje im je u novoj industriji, koja se stvara, osigurana novčana najamnica.

Ovaj dvostruki proces vrši se u svima zemljama sjeverozapadne Evrope, u sjevernoj Francuskoj, Belgiji, Holandiji, Engleskoj od 16. vijeka dalje konstantno. Stalna industrijalizacija evropskog sjeverozapada izaziva sve veću *podjelu rada.* Trgovina platnom i suknom na jednoj strani, trgovina žitom na drugoj strani pojačavaju promet. U gradske kuće, plemićke i kraljevske dvorove ulazi sve više luksuznih predmeta. Plemići, posjednici zemljišta, teže za posjedovanjem ovih luksuznih predmeta, zadužuju se, pritiskuju svoje seljake sve više, *veliki posjed* u sjevernoj, istočnoj i srednjoj Evropi radi na postizavanju *čistoga prinosa.* Položaj seljaka je sve teži, njihove dužnosti su sve veće, oni se također zadužuju, postaju sluge i nadničari, bježe sa sela u grad.

Konačno dolazi *mašina,* koja ubrzava ovaj proces, revolucionira ekonomske odnose, unosi u sve većoj mjeri individualizam u njih, traži velika tržišta i stvara ih, traži radnike i dobija ih u seljacima koji postaju za to pravno sposobni. *Mašina u proizvodnji* stvara fabrike, i gdjegod se javljaju fabrike, seljaci iz obližnjih sela postaju fabrički radnici. Najprije im je zarada u fabrici dopunski prihod, jer oni ostaju na zemlji i stanuju u svojim kućama, kasnije im je fabrička zarada, i to sve većem broju bivših seljaka, glavni prihod. *Mašina u saobraćaju* (željeznice i parobrodi) proširuje tržište i intenzivira promet na njemu. Saobraćaj između sela i grada postaje življi, selo se neprestano, sve brže i brže, u načinu gospodarenja i u svome socijalnom životu, povodi za gradom.

Ovaj proces se širi od zapada i sjevera Evrope prema jugu i istoku Evrope, od istoka Sjeverne Amerike prema američkom zapadu, i iz Evrope i Sjeverne Amerike na sve ostale kontinente.

Digitized by Google

Mate Miserić
iz Velike Dubrave

1938

Digitized by Google

On se vrši i danas, i naša zemlja se nalazi u punom toku toga historijskog ekonomskog procesa. U cjelini taj je proces jednak u svima agrarnim zemljama evropskoga jugoistoka. Različiti detaljni uvjeti pojedinih zemalja ne mijenjaju cjelovitu sliku razvoja.

Za razliku od Engleske, gdje je seljaštvo istrebljeno i vještačkim mjerama, osobito inclosurama, oduzimanjem općih i zajedničkih pašnjaka i šuma i njihovim pripojenjem velikom posjedu, na evropskom kontinentu se seljaštvo očuvalo i obzirom na način gospodarenja u poljoprivredi i obzirom na način socijalnoga života. Više nego drugdje ono se očuvalo na agrarnom jugoistoku Evrope. Prema tome i način prodiranja novčanog gospodarstva na selo je ovdje drukčiji, nego u sjeverozapadnim zemljama Evrope.

1. Ovdje igra u tome procesu *zemljišni zakup* razmjerno malu ulogu. Zemlja se ipak obrađuje pretežito u *vlastitoj režiji*. Tu i tamo novčanog zakupa ima, osobito u Slavoniji i Vojvodini. Prema državnoj statistici[1] bilo je u Jugoslaviji 222.899 hektara zemljišta uzetih pod zakup »za ugovorenu sumu novca«, t. j. novčanog zakupa, i od toga je otpalo na Dunavsku Banovinu 92.927 hektara, a na Savsku Banovinu 53.638. Ove cifre su neznatne prema površini obrađivanoj u vlastitoj režiji (9,847.022 hektara u cijeloj zemlji).

2. *Suradnja poljoprivrede i industrije* je od mnogo većega značaja. Proizvodnja šećerne repe (30.151 hektara godine 1936.), konoplje (53.276 hektara), maka (9.793 hektara), uljane repice (24.620 hektara), hmelja (2.736 hektara) godine 1936., a bilo je 1927. pod hmeljem četiri puta više zemljišta: 9.167 hektara, paprike (10.282 hektara), rajčica (7.212 hektara), pamuka (1.833 hektara), lana (13.722 hektara), buhača (2.096 hektara) — sve ove kulture gaje se u prvom redu za industriju, — znači sve veće vezivanje poljoprivrede za tržište, sve veće ulaženje sela u novčano gospodarstvo.

3. Osim toga nekoliko *voćarskih i povrćarskih kultura* i velik dio našeg vinogradarstva i maslinarstva radi također ne u prvom redu za pokriće vlastitih potreba, nego poglavito za postizavanje *novčanog prinosa*. Pod vinogradima je bilo godine 1936. oko 170.000 hektara, šljivinih drveta je bilo 40,898.459, maslinovih stabala 4,725.588, višanja 1 milijun, jabuka 7,8 milijuna, krušaka 4,2 milijuna, oraha 2,5 milijuna i t. d. Ali i glavni naši

[1] Statistički godišnjak 1936., str. 88.

Digitized by Google

žitarski krajevi proizvode također u prvom redu za tržište, za novčani prinos. I gajenje *svinja* (u Vojvodini, Slavoniji i Sjevernoj Srbiji u velikoj mjeri komercijalizirano), gajenje *peradi* i t. d. — sve se to vrši radi postizavanja čistog novčanog prinosa.

4. *Industrijalizacija* (mašina u fabrici i saobraćaju, mašina i u poljoprivredi) vrši i kod nas isti učinak kao i na zapadu, samo što se proces uvlačenja seljaštva u novčano gospodarstvo vrši kod nas danas ubrzanim tempom. Željeznica je jako povezala selo i grad, automobil, osobito autobuske linije su ovo povezivanje upotpunile.

5. U Hrvatskoj su u 19. vijeku još dva važna faktora pojačala ulaženje novčanog gospodarstva u seljaštvo: To su *veliki posjed* na jednoj strani, *mali posjed* na drugoj. Učinak oba faktora je išao paralelno. Postojanje velikog posjeda samo po sebi je ostavljalo manje zemlje seljaštvu. Mali seljački posjed je opet postajao nedovoljan da svojim naturalnim prinosom održi seljačku obitelj. Velikom posjedu su bili potrebni *nadničari*, malome posjedu je bila potrebna *nuzzarada*. Mali seljak je sve više u svojoj egzistenciji postajao zavisan od ove nuzzarade mimo svoga seljačkog gospodarstva.

Fran Vrbanić je prije četrdeset godina u dva svoja rada koje je izdala Jugoslavenska Akademija (»Jedno stoljeće u razvoju broja žiteljstva Hrvatske i Slavonije«, Rad 140, 1899, i »Prilozi gospodarskom razvoju hrvatsko-slavonske Krajine u 19. vijeku«, Rad 144, 1900) dokazao kako je u 19. vijeku (između 1801 i 1895) pučanstvo Hrvatske i Slavonije raslo brže nego bogatstvo u poljoprivredi. Tako je u tih sto godina pučanstvo poraslo za 78%, a broj goveda je porastao samo za 64%, broj ovaca samo za 20%, broj svinja također samo za 20%. Stanovništvo je raslo brže nego materijalna osnova za njegovo održanje u poljoprivredi, i ono je moralo u sve većoj mjeri da uz svoje zaposlenje na seljačkom gospodarstvu traži nuzzaposlenje i novčani dohodak van toga gospodarstva.

IV. Utjecaj novca na seljačko gospodarstvo

Novčano gospodarstvo, koje tjera seljaštvo na *način gospodarenja* u kome se ima postići čist prinos, utječe u smjeru *racionaliziranja seljačkog gospodarstva*. To znači da se radi sve više po *nekom planu* i *programu*, da se prati kretanje na *tržištu* i da se vlastiti rad podešava prema tendencijama koje tržište pokazuje, da se proizvodi ono što tržište traži. Nije više seljak taj

Digitized by Google

koji je gospodar na svome gospodarstvu, njegovo gospodarstvo je vođeno prilikama na tržištu. Ako je konjunktura na tržištu za hmelj ili za šećernu repu, seljak će proizvoditi hmelj i šećernu repu. Ako je konjunktura za svinje, on ima da proizvodi svinje, ako nosi vino najviše on ima da postane vinogradar.

Seljačko gospodarstvo se tako u pravilima svoga rada izjednačuje sa gradskim gospodarstvom, sa trgovinom i industrijom, onako kako je to na zapadu. Ali to izjednačenje se vrši ne samo u *komercijalnom pravcu,* s obzirom na izbor vrste kulture, nego se ono vrši i u *tehničkom smjeru,* s obzirom na izbor sistema gospodarenja, na upotrebu vještačkog gnojiva, mašina i t. d. Seljačko gospodarstvo prestaje tako da bude naturalno gospodarstvo, ono postaje *privredno poduzeće,* koje ima da se prilagođuje svima pravilima kapitalističke igre.

Učinak toga prijelaza na samo gospodarstvo je velik.

1. Gospodarstvo mora pokazivati tendenciju *prilagođivanja optimalnoj veličini gospodarstva* s obzirom na kulturu kojoj se posvećuje i s obzirom na oruđa koja primjenjuje. Tako se pojava *velikih seljaka,* t. zv. »kulaka«, koji pokazuju jednake gospodarske karakteristike bilo da su u sjevernoj Francuskoj, u Njemačkoj, na Hani u Moravskoj ili u Slavoniji i Vojvodini, svodi na tu težnju za postizavanjem ekonomskog optimuma u veličini gospodarstva. Za proizvodnju pšenice, raži ili kukuruza za tržište potrebna je neka određena veličina gospodarstva, racionalni plugovi, gnojenje, stoka za zapregu, neki strojevi (na pr. vršalice). Sve ove stvari su međusobno povezane. Za višekratno preoravanje potrebni su konji. Ali rad sa konjima traži takvu veličinu gospodarstva, pri kojoj mogu i konji da se dovoljno iskorišćuju i da ima u gospodarstvu dovoljno hrane za konje za cijelu godinu i potrebna lica za timarenje konja (sluge). Prema tome uspjeh i rentabilnost takvoga gospodarstva postaju ovisni od njegove veličine.

2. Gospodarstvo koje racionalizira i radi za tržište i za čist novčani prinos prestaje da bude *mješovito i svaštarsko* gospodarstvo i ono se po ekonomskoj nuždi *specijalizira.* Specijalizacija ne mora da ide do kraja i da bude potpuna, tako da se gospodarstvo bavi samo jednom kulturom, kakva su na pr. specijalizirana vinogradarska gospodarstva u južnoj i zapadnoj Francuskoj ili povrćarsko gospodarstvo u okolici Novoga Sada ili kakva su prije bila neka hmeljarska gospodarstva Slovaka u okolici Petrovca u Bačkoj. Na nekim takvim specijaliziranim go-

Digitized by Google

spodarstvima na pr. u Francuskoj ne gaji se ništa ni pšenica ni krumpir ni hrana za konje, nego se sve to kupuje, a gaji se samo vinova loza i sva egzistencija seljaka je zavisna samo od novčanog utržka za prodaju vina. Specijalizacija može da bude i takva, da se gaji više kultura koje se dopunjuju: na pr. pšenica, kukuruz, šećerna repa, kako je to u Slavoniji i Vojvodini, ili da se drže krave i svinje, kako je to u Danskoj i Irskoj, gdje se sa surutkom što ostaje od proizvodnje maslaca hrane svinje. U svakom slučaju napredovanje racionalizacije izaziva specijalizaciju (i obrnuto, specijalizacija je uvijek racionalnoga tipa), proizvodi se za tržište i za novčani prinos.

3. Od još većeg i općenitijeg značaja je *individualiziranje gospodarstva.* Po mome mišljenju *staru obiteljsku zadrugu našu* nije razorio nikakav građanski zakon, kako se to pretpostavlja, i nju ne može da povrati u život nikakav zakon, nego je nju *razorilo novčano gospodarstvo* i svi oni faktori koji su ubrzali prodiranje novčanog gospodarstva na selo. Ako se hoće racionalno gospodarenje, gospodarenje po smišljenome planu, mora netko taj plan da izrađuje i da ga izvršuje. Taj netko je individualni gospodar doklegod je gradski sektor privrede kapitalistički, t. j. dok se gradska privreda (trgovina, obrt i industrija) zasnivaju na individualističkim temeljima i na temeljima prometne konkurentske privrede.

Ova okolnost najbolje je ilustrirana pojavom sistema jednoga nasljednika na seljačkom posjedu u germanskim i protestantskim zemljama i u onim slavenskim zemljama, koje su bile pod jakim germanskim ekonomskim i kulturnim utjecajem: u Češkoj (i Moravskoj) i u Sloveniji. Ovaj postanak sistema jednoga nasljednika u racionaliziranom germansko-protestantskom svijetu u novom vijeku također je u neposrednoj vezi sa prodiranjem novčanog gospodarstva i problemom postizavanja čistog novčanog prinosa na seljačkom imanju. U tome sistemu odstranjuju se sa imanja ne samo sva ostala braća i sestre, nego i *otac i mati,* čim se sin nasljednik oženi, da bi na imanju ostao samo *jedan gospodar* i samo *jedna gospodarica,* da ni drugi muški, pa bio otac ili brat, i druga žena, pa bila to i mati ili sestra, ne bi *kvarili račune novoga gospodara;* sve se stvari dužnosti i prava urede racionalno, svaki dobiva svoje, svi razlozi i povodi za smutnje, svađe i nesporazumke se odstrane. Taj tip gospodarstva je čisti tip *individualnog gospodarenja,* koji je potpuno u skladu sa postojećim individualističkim poretkom i pravilima privređivanja

Digitized by Google

kapitalističke gradske privrede. On najbolje pokazuje kako novac i rad za novac i kod seljaka *razdvaja i rastavlja ljude*, oca od sina, brata od brata. Otac i sin, brat i brat urede svoje odnose ugovorom, jednim pravnim aktom, a taj ugovor je mnogo stariji od svih građanskih zakona, jer se on javlja već u 16. vijeku istovremeno sa prodiranjem novčane privrede na selo u Evropi. Dakle proces individualiziranja seljačkog posjeda mnogo je stariji od građanskih zakona 19. vijeka, on je rezultat ekonomskih odnosa i ide usporedno sa prodiranjem novčanog gospodarstva.

Za vrijeme svjetskog rata mogli smo biti svjedoci obratnog procesa. Novac je izgubio svoju vrijednost. U općoj oskudici dobara bezvrijedni novac nije uopće bio od nekoga značaja kao sredstvo razmjene u seljačkom gospodarstvu nekih krajeva. Ljudi su se u tome stanju vraćali na naturalno gospodarstvo, na razmjenu produkta za produkt. U to vrijeme nije u selima bio rijedak slučaj, da su se rastepene i razjedinjene obitelji opet spajale u svome gospodarskom radu, da je rod, krvno srodstvo utjecalo u pravcu prikupljanja i uzajamnog gospodarenja i uzajamnog pomaganja svih onih, koji su pripadali prije kućnoj zadruzi, koja je bila u normalno predratno vrijeme rastepena. Kad su opasnosti minule, kad je oskudica hrane jenjavala, kad se hrana opet mogla kupiti za novac, privremene sveze gospodarstva, stvorene via facti u toku rata, bile su raskidane, gospodarstva su opet postala novčana i individualna.

4. Kad su seljačka gospodarstva već razjedinjena i individualizirana, kad je novčano gospodarstvo već u velikoj mjeri prodrlo na selo, onda postaje *daljnja dioba i cijepanje seljačkih posjeda* ovisno o drugim faktorima. Cijepanje je manje, ako može jedan dio seljaka da napusti zemlju i prijeđe u grad, u gradske radnike. Dioba postaje veća, kad industrijalizacija napreduje slabo ili nikako, kad ljudi nemaju kuda da idu sa zemlje, a hoće ipak da gospodare na individualnom principu prema pravilima gradske privrede. To se je događalo u drugoj polovici prošloga vijeka.

U onoj mjeri, u kojoj se gospodarstvo smanjuje, javlja se kod seljaka potreba za većim nuzzaradama u novcu izvan gospodarstva. Nuzzarada opet sa svoje strane pojačava ulaz u novčano gospodarstvo, a novčano gospodarstvo pojačava uvjete i razloge daljnjeg atomiziranja seljačkog posjeda.

Prema službenim podacima[1] bilo je 1931. na području Savske Banovine 423.849 poljoprivrednih gospodarstva. Od tih je bilo

[1] Statistički godišnjak 1936., str. 86.

Digitized by Google

320.000 gospodarstva ispod 5 hektara. U Švicarskoj se računa da gospodarstvo ispod 7½ hektara nije sposobno za život. Po tome računu u Hrvatskoj preko tri četvrtine seljačkih gospodarstva ne bi moglo da živi bez nuzgredne zarade, ne bi moglo da egzistira samo od prinosa koje daje seljačko imanje.

Takva seljačka imanja je stvorilo kod nas novčano gospodarstvo i prodiranje toga gospodarstva u vremenu kad se je stanovništvo jače množilo, a ventila za njegov prijelaz u druga zanimanja nije bilo.

V. Utjecaj novca na psihologiju seljaka

Opći učinak novca na seljake i na građane je jednak. To je učinak jednog užasno jakog elementa na psihologiju čovjeka. Ako hoćemo da govorimo narodnim rječnikom, reći ćemo da novac izaziva najveće napore *razuma* i da potpuno ubija *dušu*. Ljudi hoće da steku novac i da ga sačuvaju, i u tu svrhu usredotočuju sve svoje misli i svoje snage na jedno: na zaradu novca. Misli se vrte oko novca više nego oko svega ostaloga: više se misli na novac, nego na zdravlje, na život, na djecu, na ženu, na roditelje. Ako je netko od dragih lica u opasnosti, možda bismo, da mu pomognemo, prije stavili na kocku svoj život, nego svoj novac.

Svi veliki mislioci 19. vijeka, vijeka najvećeg prodiranja novčanog gospodarstva kroz zemlje i kontinente, osjetili su ovaj užasan rušilački učinak novca. Carlyle je isticao kako novac stvara od ljudi lakaje, kako pakao znači za nas »strah od neuspjeha, strah od toga da ne ćemo dobiti novaca i slave — ali glavno da ne ćemo nagrabiti dosta novaca. Zar to nije veoma čudan pakao«. Raj su nam novci. »Samo jednu stvar uzimamo ozbiljno, t. j. nagrabiti dosta novaca.«[1]

Mladi Engels, kad je pisao o položaju radničke klase u Engleskoj prije sto godina, bio je pod istim utiskom užasnog učinka novca na ljude kao i Carlyle. »Za nju (piše Engels o engleskoj buržoaziji) ne postoji ništa na svijetu, što nije radi novca, ne izuzimajući ni nju samu, jer ona ne živi ni za što drugo, nego da zarađuje novac, ona ne zna ni za kakvu sreću, nego za brzu zaradu, ni za kakvu bol, osim gubitka novca.«[2]

Još je gori sud o novčanom gospodarstvu Tolstojev: »Uzmite ljestvicu učinjenu od ljudi koji troše godišnje od trista rubalja do

[1] Carlyle, Prošlost i sadašnjost, ćeško izdanje str. 226, 229.

[2] Engels, Die Lage der arbeitenden Klasse in England, 6. njemačko izdanje, str. 278—279.

Digitized by Google

pedeset hiljada i vi ćete rijetko naći čovjeka, koji ne bi bio izmučen i samljeven radom da zaradi 400, ako ima 300, i da zaradi 500, ako ima 400, i tako bez kraja. I nema ni jednoga koji bi imao 500 i prešao na način života onoga koji ima 400... Svi moraju bez prestanka još i još da opterećuju trudom svoj i inače preopterećen život i da posvećuju svoju dušu onome što svijet uči. Danas je netko nabavio kaput i kaljače, sutra mora da nabavi sat sa lancem, preksutra stan sa divanom i stonom lampom, poslije toga sagove u salonu, odijelo od baršuna, pa onda kuću, skupe konje, slike u zlatnim okvirima, na kraju se razboli od nesnosnog napora i umre. Drugi poslije njega nastavlja isti posao i isto tako daje svoj život Molohu, umire na isti način i isto tako ne zna zašto je sve to činio . . . Izmjerite ovaj život sa onom mjerom, koju su ljudi nazivali srećom, i vi ćete vidjeti da je ovaj život užasno nesretan.«[1] A nesretan je taj život zbog nemira i rasula čovjeka, koji živi protuprirodnim životom bez pravoga cilja i smisla.

Ovaj nemir, rasulo i odbacivanje duševnosti i povećanje djelatnosti razuma radi sticanja novca ima naravno svoj jaki učinak i na život seljaka.

1. Individualizirani seljak, koji radi za čist prinos, *prestaje* da ima *osjećaj one apsolutne pripadnosti seljačkom kolektivu.* Njegove veze sa selom postaju računske, proračunane, racionalne. Ne veže ga za selo osjećaj sudbine, veze krvi i srca, nego misli na korist i štetu. Seljak postaje *više poduzetnik,* nego seljak i čovjek.

2. U *naturalnom gospodarstvu* bogati seljak i seljakinja rado *poklanjaju siromašnijima od svoga obilja naturalnoga produkta.* U novčanom gospodarstvu težnja za posjedovanjem novca nije nikad zasićena. Nitko ne osjeća da ima obilje novca i da ga može drugome razdavati. Prema tome imućan seljak, radeći za novčani prinos, prestaje da ima osjećaj dužnosti prema siromašnijem seljaku. Na taj način se kida onaj divan splet odnosa uzajamne pomoći i uzajamnoga povjerenja, koji se u toku stotina godina spleo na selu između seljačkih obitelji i seljačkih gospodarstava. Novac postaje jači od krvi, od rodbinstva, od susjedstva i prijateljstva.

3. Sa prodiranjem novca na selo, prodire i *materijalna civilizacija.* Smanjeni, individualizirani i specijalizirani posjedi nemaju više dovoljno vune, lana, konoplje, kože, za predenje i tkanje do-

[1] Tolstoj: V čem moja vjera. Berlinsko rusko izdanje 1902., str. 169.

Digitized by Google

maćeg platna i sukna, za pravljenje domaćih opanaka. Pošto se živi sve više od novca, kupuju se gotove stvari, platno, fabričko sukno, cipele. Fabričke stvari dobivaju se gotove, šarene, žive, privlačne. Ove se stvari traže i troše, u selu nastaje, u onoj mjeri u kojoj ono ulazi u novčano gospodarstvo, prava jagma za njima.

Tako prvo preko nošnje i obuće trijumfalno ulazi gradska civilizacija u selo. Razlike u nošnji između grada i sela postaju sve manje, selo prima moderne i modne stvari, prima svu spekulantsku igru mode.

Na selo prodire sve ono što je moderno u gradu. Sve sitnice se imitiraju, od gumenog pasa i linija na muškim hlačama do nakita i ukrasa na ženskim grudima i finih raznobojnih ženskih cipelica.

Ovome prodoru materijalne civilizacije na selo ne može se postaviti nikakva brana. Ona prodire jednako u Južnoj Americi, u Kini i Japanu, na Balkanu i u Sovjetskoj Uniji.

Prodiranje materijalne civilizacije ne zaustavlja se na *odijelu.* Ono se javlja i u načinu spremanja *jela* i u *izboru hrane,* u *opremi stana,* u *društvenom ophođenju.*

Sve prima selo od grada: način hrane, stan, *društvene konvencionalnosti.* Primajući tako vanjski život grada, selo prima i gradske poglede, poglede koji su došli od načina gospodarenja u gradu. Selo prisvaja gradski ples, gradsku muziku, gradske zabave. Ono je uvučeno u kapitalizam preko novca i preko svih tih tekovina materijalne civilizacije.

4. *Povećane potrebe* izazivaju *povećani rad.* Malobrojni seljaci su se izdigli po bogatstvu, veličini posjeda i čistom prinosu u višu socijalnu grupu, u kojoj teške materijalne poslove vrše drugi za njih (sluge i nadničari), oni su postali veliki seljaci; ali oni u seljaštvu predstavljaju manjinu. *Velika većina seljaka,* osobito pak u seljačkim zemljama, živi na posjedu koji im nije dovoljan za pokriće povećanih potreba seljačke obitelji. Oni rade mnogo i teško, neprestano u grozničavom radu i brizi za sutrašnjicu. Svaka prilika za zaradu se prima. Kod njih *nestaje stare bezbrižnosti i stare rezerve energija,* koje su činile da seljački život bude stoljećima onako uravnotežen.

5. Za malog seljačkog posjednika nema više čari ni priroda ni godišnje doba. Za starog seljaka cijela zima i svi blagdani su bili uglavnom *dani odmora.* On je štedio svoju snagu, život mu je bio pun promjena i događaja, rad i odmor su se smjenjivali.

Digitized by Google

Mali seljak u novčanom gospodarstvu ne poznaje ta zadovoljstva promjene, za njega je život jednako *jednoličan i mučan,* ne niže se odmor uz rad, nego se na rad opet nadovezuje samo rad, na jednu brigu druga.

6. Sa *promjenom vanjskog okvira* seljačkog života mijenja se i njegov unutrašnji sadržaj. Stari seljak je bio sav pod utjecajem religije, religiozni obredi su padali u vrijeme njegovoga odmora. Novi seljak nema više vremena da se odaje crkvi i religioznim obredima, on *živi brzo,* on se žuri neprestano kao i fabrički radnik.

Ulazeći u selo materijalna civilizacija sa svojom težnjom za zaradom *mijesi i mijenja seljaka duhovno i moralno.* U selo ulaze kravate i umjetna svila, Batine škornje (čizme) i šivaća mašina, iz sela nestaje starog skupnog kolektivnog života, starih čisto ljudskih odnosa, seljaci postaju jedan drugome tuđi, imanja se ograđuju visokim zidovima i tarabama, a unutar svakog imanja živi se individualnim, zatvorenim životom.

Zaključak: put natrag nije moguć

Tako konstatiramo mi, djeca sela, koji smo postali građani, da selo nije više ono, što je bilo u našem djetinjstvu. Spoznajemo sa nekom tugom, da seljaci postaju slični nama, individualiziranim, izoliranim, osamljenim, nemirnim, više ili manje izgubljenim pojedincima grada.

Ovaj proces promjena na selu nije dovršen, ali on se sigurno vrši. Krećući se među seljacima, među novim tipovima seljaka nalazimo i stare, onako isto kako vidimo seljačke žene i djevojke jednu obučenu u seljačkoj nošnji, drugu u gradskoj, ili na jednoj istoj ženi vidimo jedan dio seljačke nošnje, a drugi dio gradske.

Proces promjena se *ne može obustaviti,* zatečeno *stanje* se ne može *petrificirati.* Prije sedamdeset godina stavljane su na pr. u Srbiji zapreke ulaženju seljaštva u novčano gospodarstvo zakonodavnim mjerama, zabranom otvaranja dućana na selu. Pokušaj je taj vršen 1870.—1932., punih šezdeset godina, i on je donio negativne rezultate. Ako se selo ne razvija ekonomski, a stanovništvo se na selu množi, mora doći do pauperizacije seljaštva, i u Srbiji je do toga i došlo. Posljedice takvog nenormalnog razvitka su gore i sa gledišta gospodarskog i sa gledišta opće kulturnog, nego što su posljedice normalnoga ulaženja u novčano gospodarstvo i materijalnu civilizaciju.

Digitized by Google

Natrag se ne može. Moguće je i prirodan je samo put *naprijed*. To znači put u smjeru ekonomskog razvitka, ulaženje u punu civilizaciju, ne zadržavanje na pola puta.

Potrebe koje su se jedamput pojavile, ne mogu se suzbiti ni odstraniti. Treba naći sredstva i mogućnosti za njihovo zadovoljenje.

Vrabče i Ljubljanica moraju doći do ekonomskog i kulturnog nivoa Zagreba. U tome razvitku i napredovanju selo će ipak unijeti jedan dio starih elemenata svoje samonikle seljačke kulture u opću nacionalnu kulturu. Tako, samo tako, selo i grad mogu postati jedno.

MIJO MIRKOVIĆ

Vaić Fedor *Djevojčica*

Digitized by Google

JODEN BREE STRAAT

Sve od doba bijega iz Portugala, gdje je Inkvizicija palila lomače i udarala usijane žigove sramote u živo meso, pa do današnjih mirnih amsterdamskih dana, Izrael se uporno i nepopustljivo drži svoje davne tradicije. Drži je se u svemu, bila ona fanatična ili rugobna. Burne i tmurne godine prolaze, a amsterdamski ghetto, stisnut u nekoliko prastarih, vrlo prljavih i smradnih uličica između Rapenburgwala i trga Jonasa Daniela Meijera, — kao da se ništa nije dogodilo s onu stranu granica ove amfibijske kraljevine, ili svemu u prkos, — izvješuje demonstrativno na staklenim vratima i izlozima sviju dućančića i staretinarnica kartone s nezgrapnim pismenima u hebrejskom, ispod kojega stoji i u prijevodu na nizozemski: u subotu zatvoreno, u nedjelju otvoreno čitav dan. — Da, Izrael je u tradiciji nepopustljivo otporan: u subotu ne prima ove skupe i spekulacijama čitavog svijeta omaštene florine, — ne, ne prima. Ali u nedjelju, kad katolici zvone na svojim crkvama, a protestanti pjevaju svoje beskonačne psalme, on trguje čitav dan i viče cjenkajući se, siječe svoje košer meso i tucka alatom u svima radionicama. Baš ga briga za tu rimsku ili luteransku nedjelju, tu naknadnu izmišljotinu nakon drevnih dana sinajskih i kanaanskih.

U subotu poslije podne prolazi se kroz Joden Bree Straat ili preko praznog trga Waterloo kao kroz ukleti grad mrtvih, kao kroz kakav daleki sjeverni gradić norveški o ponoći usred ljeta, kad je puni bijeli dan, ali ono malo stanovnika hrče iza spuštenih žaluzija.

Tu su u subotu popodne sva vrata zatvorena, zaključana, zakračunana; drveni su kapci na prozorima čvrsto zatvoreni ili su spuštene zavjese. A u nastambama, u zamračenim sobama iza tih vratiju, kapaka i zavjesa gore voštanice u sedmerokrakim srebrenim svijećnjacima, koji se još uvijek izrađuju po modelu onoga na trijumfalnom rimskom slavoluku Titovom, mrmljaju se molitve sabbatha i vrše tajne kabalističke čarolije.

Vani, na ulicama i trgovima, savršena je tišina, u kojoj o kamene ploče trotoara udaraju samo nežidovski koraci slučajnih prolaznika. Nema ni djece, čupave i bakrenokose, koja se inače

Digitized by Google

ovdje roji u čoporima i na trgu Waterloo kriješti u neopisivim kakofonijama. Čak su se nekud posakrivali i psi, gladni plašljivi amsterdamski psi, pa i mačke žutih lisičjih krzna, mršave i krmežljive, što inače vade iz grahtova i kanala krepane ribe i strvinske otpatke. Mir. Tišina. Ni glasa. Ni zvuka. Ništa.

A u toj neugodnoj tišini i u toj sredini što je tako tjeskobno naglasila svoju izolaciju, u tom ukočenom miru lišenom svakog pokreta i svega vizuelno zamjetljivog, sada još jače i upornije poražava slučajnog čovjeka putnika onaj neki neopisivi vonj plijesni, truleži, sumporovodika, — gehene biblijske. U buci se vonj ne primjećuje; ali u potpunoj tišini on postaje subjekt koji se neobranivo nameće, guši, davi, istiskuje suze na zjenice, pali u grlu. Analizirati ga nije moguće; on je mješavina zamršena poput houbigantske što se kreće u skali od zapaljenih krpetina preko istrulih otpadaka voća do usmrdjelog mesa u ustajaloj srpanjskoj toploti bez vjetra.

Nedjeljama prije podne se ovaj ghetto preobražava u neki infernalni cirkus dostojan fantazije starog Hyeronimusa Boscha ili Marca Chagalla. Onda se tu održava »sajam pod vedrim nebom«, i opet u duhu davne tradicije ovog ghetta amsterdamskog.

Vidio sam onaj čuveni pariski »marché aux puces« uz Porte de Clignancourt, gdje se može kupiti sve, počevši od rabljene igle i rabljenog lavora do izvoženog i slupanog Fordovog kabrioleta, — prošao sam nekoliko puta kroz krakovski Kazimierz, za koji se može reći da je najgetskiji ghetto, — vidio sam kondenzirane židovske naseobine u nekim gradićima baskijske Španije, pa onda Rue de Venise u Parizu, uličice uz staru sinagogu u Pragu i nakrivljene kućerke ortodoksnih Židova u dalekom Vilnu, — ali ovako nešto kao što je taj nedjeljni amsterdamski sajam stareži, to se ne može ni zamisliti ni opisati.

Zapao sam ovamo zapravo slučajno.

Pošao sam u Joden Bree Straat sa sasvim drugom namjerom.

Išao sam u pohode Rembrandtu. Zapravo njegovoj nekadašnjoj kući, u kojoj je proživio najljepše i najteže časove svog života.

Da, evo je, tu je: Joden Bree Straat br. 4.

Pred vratima nekoliko kamenih stepenica, a uz dovratak električno zvonce. Pritisnem na dugme. Pritisnem još jednom. Pa onda još jednom. Ali ništa. Šutnja.

Digitized by Google

Harmenszoon van Rijn nije bio kod kuće.

On uostalom nije ovdje već davno kod kuće, još od prije no što je umro, od onda otkako su ga odavle izbacili izvršitelji stečajnih odluka, zbog dugova, i njegov dom prodali na bubanj.

Onda ipak pozvonim još jednom. Čuje se kako negdje unutra u praznom mračnom hodniku ili predvorju oštro brenči zvonce! Ali nikoga i ništa. Dakako, gospodar nije u svom domu. Ili sadašnji stanovnici još svetkuju sinoćnji sabbath?

Napokon primijetim s druge strane dovratka malu mjedenu pločicu na kojoj piše urezanim pismenima, da se u Rembrandthuis nedjeljom može samo od jedan do četiri popodne.

Već je blizu podne. Može se dakle malo pričekati. Može se besplatno i bez ulaznine razgledati ovaj kričljivi vašarski spektakl, koji se upravo odigrava svom svojom intenzivnom žestinom u susjednim ulicama.

A k van Rijnu ćemo svratiti kasnije, u sat određen za primanje tu- i inozemaca.

Centrum toga spektakla se zove Nieuwe Uilenburger Straat.

Na pločnicima lijevo i desno podignuti su improvizirani sajamski šatori (ništa drukčiji no oni po našim selima na Svetu Barbaru ili Svetog Filipa i Jakoba) i daščare ili su samo postavljeni neki pultovi i stolovi, a usred ovog dugog dvoreda tih trgovačkih etablismana prolaze, struje, kreću se, guraju, viču i gestikuliraju hiljade ljudi. Brojka nije nipošto uzeta kao fraza, već doslovno: hiljade.

Ne, to je doista neopisivo.

To bi se možda moglo reproducirati samo kakvim preciznim dokumentarnim tonfilmom, koji bi uhvatio i prizore vizuelne i akustične fenomene vezane uz te prizore. Ali i taj tonfilm uza svu svoju neumoljivu egzaktnost ne bi mogao obuhvatiti nešto bitno, vrlo bitno: vonj, vonjeve odnosno onaj konglomerat vonjeva, koji se nižu dugačkom i rafinirano složenom kromatičkom skalom počevši od natrulih tovara sluzavih haringa pa do plijesni starih hlača i kiseljkastog smrada razgaženih i proznojenih cipela.

U Nieuwe Uilenburger Straatu se u nedjeljno dopodne nudi na prodaju sve. Taj s v e znači ovdje doista sve, jer se ni najnapregnutijim i najpomnijim razmišljanjem ne može zamisliti ili

Digitized by Google

izmisliti još jedan jedini predmet, dakako rabljen a često i izrabljen do groteskних granica, koji tu ne bi bio izložen kao objekt ponuđen na prodaju.

A roba je sortirana i selekcionirana doista specijalistički. Ljubomorno je očuvan princip struke kao kod sveučilišnih katedra.

U daščari, koja bi se mogla nazvati prodavaonicom limene robe, ne manjka baš ni jedan jedini plehnati objekt, počevši od ogromne crvene cijevi prastaroga gramofona pa do rđom izjedene noćne posude, emajlirane i posute grohotno smiješnim šarenim cvjetićima. Slijede na drugim štandovima specijalistički razlučeni čitavi tovari nekakvih knjiga, bezobličnog željeza, starih vaza, petrolejskih lampa, rabljenih cipela, zakrpanih košulja, masnih kravata, pa čak i igraćih karata. Vidio sam uz kameni kej grahta čak i jedan golemi šlep, na kojemu je bilo natovareno nekoliko vagona rabljenih i posve poderanih (na tko zna kakvim sve cestama evropskim) automobilskih pneumatika. A vidio sam i jedan tovar, ogroman i fantastičan, od hiljada i hiljada starih šešira, koji mora da su pokupljeni kao talog bijede čitave Evrope. Tko bi i mislio da one jadne figure u kaftanima, što se povlače po predgrađima i selendrama evropskim, sabiru te odbačene šešire za ovu amsterdamsku veleburzu. Tu su te šešire sortirali tako, da su iz njih kidali i derali ostatke zamaštenih podstava i bacali je, a onda ih podizali u vis prema svijetlu neba i gledali da li se vidi skroz, to jest da li na onim kicoškim pregibima ima kakva rupa ili ih je pregrizao nabor, za koji su se hvatali prsti onih koji su hiljadama puta grčevito dizali te stare otrcane šešire i spuštali ih nisko vitlajući njima u krivuljama poštovanja, kao što psi vitlaju svojim dlakavim repovima. Pa su onda te šešire, promatrane na röntgenu svijetla nebeskog, bacali na gomile čitavih i prošupljenih, dobrih i loših, lijevo i desno, kao griješnike i pravednike na nekom neumoljivom i besprizivnom sudnjem danu. I tako su lijevo i desno samo pljuštali ti šeširi, proznojeni znojevima davnih strasti, skitnja, hazarda, lopovština i lirskih erotičnih zanosa. Da, kao na sudnjem danu naših savjesti.

A samo kupovanje i s tim u vezi čitav onaj proces — ovoj sredini neophodan, bitno važan — razgledanja i prevrtanja robe, pa cjenkanja i pogađanja u nedogled, sve je to vezano uz neopisivo uzbuđenu, iskonski nervoznu i upravo histeričnu gestikulaciju, pregovore, svađe i razgovore, koji se uslijed strašne brzine prosipanih riječi i intenzivnosti izražavanja pretvaraju u hripanje i hroptanje.

Digitized by Google

Svi tu govore nepopustljivo u jedan glas, kao da bi onaj, koji bi slučajno prvi prestao, tim samim smjesta izgubio partiju. Trgovac i kupac, to jest onaj eventualni reflektant za kupnju te otrcane kravate ili raskrebečenog naliv-pera ili pocrnjelog kragna od celuloida, uhvatili su taj objekt cjenkanja i drže ga grčevito obim rukama, prepiru se, a zacijelo psuju i kunu i bacaju jedan drugome u lice najteže pogrde, — no tko bi to razumio i tko bi mogao znati, da li se ta tako strastvena diskusija vodi na holandeskom, portugalskom, jidiš ili hebrejskom.

Već u samom onom trenutku, kad se netko izdvoji iz gomile prolaznika usred ulice i pristupi nekoj daščari, pokazujući ma i nehotice i najmanji interes za neki predmet, pa kad trgovac izusti prvu repliku, svečano započinje ta commedia dell' arte. U taj čas neopozivo ulazi u scensko zbivanje pola ulice, sve što je momentano u blizini. Jer ovakvo javno trgovanje nije samo intimna stvar one dvojice, već stvar apsolutno opća, kolektivna, — događaj što podražuje strast cjenkanja i trgovanja ne samo kod te dvojice neposredno zainteresiranih, već kod svih koji imaju sreću da budu tome prisutni, a i pravo da u tome izdovolje svoju duboku strast, strast poput kleptomanske ili kartaške. Pa zato i jest ovaj čitav sajam javan i na ulici, kamo je izišao iz svojih mračnih dućančića, da se u ovoj nedjelji katoličko-protestantskoj rashohoće i zadovolji. Nema tu u tom ghettu ni teatra ni koncerta ni sporta ni vojske spasa ni ostalih cirkusa. Ovo im je jedina zabava, u kojoj smiju sudjelovati svi bez razlike, predati joj se svakim nervom i uživati u onome, što tako strastveno podražuje sve njihove pa i najskrivenije ganglije. Tko bi dakle u ovoj gomili propustio ma i najmanju, najsićušniju priliku?

Iskusio sam to i sâm.

Pod jednim šatorom bila je na drvenoj tezgi između koječega ostalog na prodaju i prilična gomila igraćih karata. Običnih igraćih karata u snopićima utaknutima u one kartonske kutijice, otvorene s jedne strane. Te su karte zacijelo »vodile porijeklo« iz kakve bogataške kavane ili kluba u Amstel-hotelu ili Kalverstraatu, gdje se jednim snopom odigra samo jedno miješanje bridgea ili pokera, a onda se te karte odbace i raspakuju nove, svježe. Stare su dobile prezirnu oznaku rabljenih, i tko zna kakvim kanalima dolaze na ovu tezgu i pod ovaj šatorčić u Nieuwe Uilenburger Straatu; ali izgleda da taj artikl nema osobitu prođu u ovoj sredini.

Digitized by Google

Bile su te karte u stvari sasvim nove, nezaprljane manikiranim prstima otmjenih igrača što ih prevrtahu možda uz svote nerazumljive onima, koji monetu stiču trošenjem svojih života u znojnom i tegobnom radu. Cijena tih odbačenih karata, napisana na nekom velikom komadu papira ovješenom iznad njih, bijaše doista smiješno jeftina, moglo bi se reći da su badava (snopić 7 centa nizozemskih, a to nisu ni 2 dinara).

Pogledao sam tu robu i nakon malog oklijevanja odlučio da kupim jednu igru tih karata, premda sam ovamo došao sa ma kojom bilo drugom namjerom, nego da trgujem starim stvarima.

Dakle dobro, kupit ću te karte, pa sad kako bilo da bilo, kad se već desio taj nepredviđeni slučaj.

Pristupio sam naprosto tezgi ispod šatora i pokušao da stupim u kontakt s prodavačem na najjednostavniji način.

No već pri ovom mom prvom koraku k poslu izdvojila su se iz ulične gomile dvojica ili trojica, stali su do mene i radoznalo izbečili oči.

Ja sam čovječuljku iza tezge samo pokazao prstom na jedan snop karata u kutijici ne rekavši ni riječi, uz pretpostavku da me on razumije i da pogađa što hoću.

Ali trgovčić je progovorio. Rekao je nešto dubokim guturalnim glasom, što ja nisam naravski razumio. Pogledao sam još jednom na cijenu napisanu na papir ovješen iznad gomile te njegove robe, izvadio sam novčarku, odbrojio 7 bakrenih centa i pružio mu uz uljudni smiješak i kretnju, kao da hoću kulantno platiti ovaj snopić karata na koji sam ukazao prstom.

— Ohoho! Senzacija! Tu se trguje, — pa tako brzo, gotovo kriomice, bez diskusije, bez cjenkanja, bez pogađanja! — Tako su zacijelo stali govoriti svi oni, neki čudni ljudi mladi i stari, koji su se u tren oka nagurali oko mene. Stali su odjednom govoriti, zacijelo tako, uz nekoliko naglih gesta rukama i sa grimasama što su ih činile poput harmonika rastezljive kože njihovih dlakavih obraza.

Ja međutim sasvim mirno i kao da se to razumije samo po sebi pružam svom trgovcu tih 7 centa, — prebrojio sam ih još jednom za svaki slučaj, pretpostavljajući da sam se mogao zabuniti s tim stranim novcem, — i hoću da uzmem karte. Ali na moje začuđenje on ih ne da. Drži ih čvrsto u svojoj ruci, grglja neke riječi silnom brzinom u svom grlu, te mi istodobno pokazuje neki drugi snopić karata što stoji malo po strani. Ja sam bio odabrao neke čiste, gotovo posve nove, i te sam htio da uzmem

Digitized by Google

kad sam se već odlučio na kupovanje. A on mi gura u ruku sasvim druge, prilično prljave i mnogo više rabljene; ne, te ne bih uzeo.

I sada nastaje između mene i toga komičara iza tezge vrlo živa pantominska diskusija, u kojoj sam ja uporno pokazivao prstom na onaj ovješeni papir, na kojemu jasno piše brojka 7 i uz nju mali c., a on mi nikako ne će da dade baš ove čiste i gotovo sasvim nove karte što sam ih izabrao.

Za tih nekoliko trenutaka pantomine bili smo odjednom okruženi gomilom — ne može se baš reći odrpanaca, a ono gentlemana vrlo sumnjivih elegancija, koji su ušli u strastvenu diskusiju. Primijetio sam smjesta i na prvi pogled, da jedni drže sa mnom, a drugi s mojim partnerom trgovcem, i te dvije grupe odjednom su kao kod boksa ili nogometa postale dva neprijateljska tabora. Rekao bih da su oni »moji« bili agresivniji i da su navaljivali, dok su se protivnikovi hrabro branili ne uzmičući. Ton čitave diskusije naglo se penjao u sve više i vrištavije skale, a geste raširenih dlanova odjednom su postale geste stisnutih šaka što su prijetile.

Ja sam zapravo prilično brzo shvatio, u čemu je čitav taj spor između mene i prodavača.

Na papiru je sasvim jasno pisala brojka 7, ali ta se mogla ticati onih prljavih i više rabljenih karata. U času, kad je trgovac primijetio moj interes za one čišće i novije, podigao im je cijenu na 10 centa. To mi je jasno pokazao raširenim prstima obih ruku, i ja sam smjesta shvatio. Ali se ipak nisam htio brzo predati, premda čitava diferencija od 3 centa iznosi svega nekih 75 para. Ali treba se kadšto zbog vlastite važnosti držati principa, pogotovo u tom inozemstvu koje tako besramno izrabljuje, gdje može i stigne, siromašnog stranca iz dalekih krajeva. Oh, ja sam uvrijeđen i ogorčen, ne dam se varati, šta ovaj ovdje misli, s kim to on ima posla! Skandal!

Glumeći indignaciju sa malo srdžbe (ne, ne dam se pljačkati!) odbacio sam karte na tezgu, spremio novac i okrenuo se ostentativno kao da ću otići.

Dakako. Otići. Sa naglašenom gestom.

Ali — otići nisam mogao.

Gomila me tako zaokružila, da sam bio gotovo pritiješnjen uz tezgu šatora. Pa kad su ovi nepoznati ljudi vidjeli moju kretnju indignacije i namjeru da odem, naglo su pojačali ton i zabrujali zvučnije, kao da je netko odjednom pritisnuo na pedal. U taj čas

Digitized by Google

sam vidio neke derane pa i postarije prosjede ljude, »svoju« stranku, kako su se stali derati na prodavača; dovikivali su mu u sav glas — tako bar mislim — da je obična varalica, gulikoža, lupež, koji je tu javno napisao za svoju smrdljivu i bezvrijednu robu jednu cijenu, a drsko traži drugu! A tako se sa čovjekom strancem, možda dapače uglednim strancem iz dalekih zemalja, ipak ne bi smjelo postupati! Pa ovo je Amsterdam! Tu vrijede davni zakoni trgovačkog poštenja! Šta će samo ovaj čovjek misliti o svemu tome! Možda će i u novinama pisati, a ljudi danas jedva čekaju da netko udari po narodu hebrejskom! To, Salamone ben Menasse, nije trgovina! To je pljačka! To je sramota, fuj, fuj ! !

A trgovčeva je stranka također vikala, manje bučno, ali rekao bih uvjerljivije, na ovu moju, — oh, što bih dao da sam mogao razumjeti! Ali nije mogla vikati nego to, da se cijena od 7 centa tiče samo onih starih posve rabljenih karata, a ovaj ovdje bi htio za tu smiješnu bagatelu ove sasvim nove, — taj bogzna kakav goj, koji je možda i preprodavač, i koji tu hoće bezočno da prevari ovog njihovog Salamona ben Menassea, poštenog trgovca, opće poznatu i uvaženu ličnost ove četvrti, koja svetkuje subotu i plaća svoje mjesto u portugiskoj velikoj sinagozi. Oh, fuj vama, fuj izdajicama, fuj ! . . .

Ponavljam da nisam naravski baš sasvim ništa razumio od tog idioma »mojih« i »njegovih«, ali po savršeno razumljivoj mimici, plastici gesta i grimasa, i neposredno iskrenim krikovima držim da bih mogao priseći, da se vodila upravo doslovno takva raspra.

Onda sam odlučio da kapituliram.

Mirno i gotovo neopazice sam položio mom protivniku komičaru na dlan deset centa, uzeo one bolje karte, stavio ih u džep i nekako se postrance uz tezgu hitro izvukao iz gomile i ispod šatora.

Ali za one ljude tamo nije bila time afera riješena.

Oni su i dalje strastveno vikali jedni na druge, čak su i šakama prijetili, a možda su se kasnije i potukli. Uzbuđenje je bilo vrlo veliko, a diskusija se opasno razvila u svađu o temeljnim principima trgovanja, poštenja, čega li.

Odmaknuo sam za pedeset, pa onda i za sto koračaja, i kad sam zaokrećući za ugao bacio pogled onamo, još uvijek sam vidio kako se pred onim šatorom crni uzrujana gomila.

Digitized by Google

Evo tako se to u Nieuwe Uilenburger Straatu odvija svaki trgovački posao, pa bila to stara igla ili tovar masnih šešira ili čitav šlep rabljenih pneumatika. Zacijelo spada i to u onu tradiciju, koja je prožela čak i koštane moždine generacije generacija ovih ljudi.

Sve me je to strašno intenzivno sjetilo Marca Chagalla, tog najžidovskijeg Židova među slikarima. Ovu usporedbu nije izazvala neka formalna izvanjska sličnost, to je moja gotovo posve podsvijesna asocijacija vezana uz atmosferu Chagallovih ulja i gvaševa: groteskne a ujedno i melankolične scene iz rusko-poljskih sela i predgrađa, gdje židovske svadbene povorke gacaju po bljuzgavici, gdje za plotom kunja stari muzikaš u kaftanu i sa violinom, gdje stari rabi u subotu prebacuje preko glave resasti bijeli peškir sa crnim prugama, gdje Vječni Žid sa štapom u ruci i vrećom na leđima lebdi irealno povrh krovova gradića, i gdje je sve to židovsko kao neka mučna tlapnja febrilnih snoviđenja.

A videći pred sobom ove chagallske utvare ja mislim dalje na poljskog lirika Juljana Tuwima i njegove cinično melankolične stihove u pjesmi »Ž i d o v i«, koju je preveo Julije Benešić:

Crni, lukavi, bradati,
s luđačkim očima,
vječni strah je u njima,
od vijekova baština.
Ljudi, koji ne znaju,
što znači domovina,
jer svuda prebivaju.
Taj tragični nervozni rod ljudi
svud bludi.
Šuškaju i samo vječno šuškaju,
mašu svojim dugim rukama,
nešto strašno među sobom pričaju,
lukavo se smješkaju.
Neke tajne skrovite saznaju
iz milijarde crnih slova nakaznih.
Ti luđački bolesnici
izabrani narod izmed narodâ!
Pomazanici!
Glade mokre bradine
i vijećaju, vijećaju.

Digitized by Google

Jednog u kut odvlače,
drugog zovu na stranu,
i sve dršću . . . plašljivo
obziru se, gledaju,
da tko ne prisluškuje . . .
Vijekovi im na licima usjekli
bolnu crtu patnika,
u duši im sjećanje
na zid Jerusalima
i na neki pogreb crn
i na plač po grobljima . . .
. . . Neka misa, Antikrst,
neka tajna zločinstva

(. . . kraj prozora . . . svakog petka . . .
prolaze . . . ti kršćani . . . vidjet će . . .
Tiho! pst! pst!)
— — — — — — — — — —

Nieuwe Uilenburger Straat u nedjeljno prije podne, to je Chagall i Tuwim.

A tako je ovdje bilo i prije tri stotine godina, kada je tu nedaleko, u Joden Bree Straatu br. 4 živio i slikao i brazdao iglama i kiselinama bakrene ploče Harmenszoon van Rijn sin seljaka mlinara iz okolice Leydena, rođen u staroj vjetrenjači što je škripala i cviljela i okretala se na vjetrovima kopnenim i morskim, pišući svojim krilima kao kazaljkama ure komad za komadom prolaznosti u nepovrat.

(P. S. Onaj snopić karata sam donio kući nakon nekoliko dana putovanja. Kad je došao čas, da budu stavljene u upotrebu, konstatirala se malenkost: bilo ih je 30 mjesto uobičajene 32. Manjka samo trefova desetica i pikova sedmica. Inače su sasvim čiste i vrlo malo rabljene.)

SLAVKO BATUŠIĆ

Digitized by Google

SAN I ISTINA DON KIHOTA

(Odlomci)

Ubili su Federica
Kada se pomaljala svetlost.

(Antonio Machado: Zločin se dogodio u Grenadi).

Istorija je htela da Španija bude ostvareni simbol i simbolično ostvarenje nerazdeljivosti života jednog naroda i života jedne kulture, svake kulture. Jer Španiji je bilo suđeno da bude simbolično i konkretno poprište gde se odjednom, da bi sve bilo nemilosrdno jasno, *otelotvorio,* stvarnim i krvavim telima ljudskim progovorio onaj sukob koji razdire današnje ljudstvo, onaj razdor koji čitavo današnje ljudsko vreme cepa na dvoje, na ono što je bilo i na ono što će biti, što će jednom morati da *bude.* Sva sadašnjost je razderana tom borbom između prošlosti i budućnosti. Prošlost koja je već mrtva hoće da preživi svoju smrt, da tu smrt prenese na budućnost, da smrt nanese budućnosti koja već živi. Na život i smrt bore se smrt i život. O sadašnjost se bore prošlost i budućnost. I ta se borba, u divljoj očiglednosti, u surovom otelotvorenju, ovaplotila u španskom građanskom ratu, *ad hominem* se dokazala, u fizičkom stradanju španskog naroda se izrazila, u raskrvavljenom mesu španskog čoveka se obznanila. Kao da je bilo neizbežno da se tom vivisekcijom eksperimentalno pokaže šta je danas stvarno u pitanju; kao da je bilo neizbežno da špansko tle bude operacioni sto za tu jezovitu demonstraciju, a španski narod njena izmučena žrtva... »*Nesretna zemlja Loyole i Habsburga!*«*) Prošlost je ustala u Španiji, prošlost Loyole i Habsburga, mrtva prošlost feuduma koja neće da umre a već trune, koju neće da pokopaju oni kojima ide u račun da crne sablasti svetom lutaju, prošlost se sablasno digla protiv budućnosti koja je počinjala da raste iz mlade španske sadašnjosti. Prošlost,

*) Krleža

Digitized by Google

ona crna, ona zla prošlost Španije, prošlost mračnjaštva i Torquemade, filipovskog centralizma, infanata, teologa, jezuita, hidalga, nepismenih popova, parazita, intriganata, šarlatana, granda i dvorjana, inkvizitora, kardinala, generala, tlačitelja Flandrije, korumpiranih fiskala, alkada i robina, kraljevskih favorita, prošlost Escuriala, zlatom krcate Sevilje, fanatizma i razvrata, ta crna prošlost ustala je, kao što vampiri ustaju, digla se avetinjski protiv budućnosti, protiv sadašnjice. Ali ustajući protiv buduće i sadašnje Španije, ta krvoželjna i gnjila prošlost ustala je i protiv svetle, protiv prave prošlosti Španije, protiv prošlosti mučeničkog i uvek velikim zanosom zanesenog španskog naroda. Protiv prošlosti Lope de Vege i Svete Tereze, humanista i jeretika, heroizma, Baroka i *Romancera,* slobodnog pikarskog života, Queveda, velikih mistika koje je Sveta Crkva proganjala, *Lazarilla de Tormes,* Calderona, El Greco-a, Velasqueza, religiozne ekstaze, procesija, fantastičnih baroknih *pasosa,* beskrajno bogatog folklora, i Cervantesa, i Goye. Svu tu istinitu prošlost Španije, svu tu pravu, stvarnu, i od stvarnosti i od sna opijenu Španiju, tu mahnitu i mudru, tu duboku, tu pučku Španiju hoće da zadavi, da zaguši mrak koji se digao protiv svitanja. Jer u tom svitanju nove, narodne Španije bila je sažeta, vaskrsnuta i puna života, bila je oličena ta prava prošlost njena.

Nigde se tako jasno ne vidi kao na svemu onome što je u kulturnoj prošlosti Španije najveće — najspecifičnije špansko i najopštije ljudsko — da sva umetnost i sva kultura dolazi, u krajnjoj liniji, od puka, crpe svoj život — čak i kada to ne zna, i kada to poriče — iz najdubljih i najširih slojeva narodnog života, iz sirovog pučkog maštanja. Istorija je htela da se u španskom građanskom ratu jasno i na delu pokaže da je takozvana »elita« ne samo otimač kulture od naroda, nego i neprijatelj same kulture, a da je narod, instinktivno znajući da njemu stvarno pripada ta kultura koju je od njega vekovno mračnjaštvo oduzimalo i sakrivalo, jedini zaštitnik i prijatelj kulturnog blaga prošlosti i budućeg razvoja kutlure.

»Svi oni koji su ostavili značajnog traga u našoj kulturi, piše španski književnik Ramon J. Sender, prošli su kroz zatvor, mnogo njih okončalo je svoj život na lomači, i svi su bili, na ovaj ili onaj način, vezani sa pukom, sa njegovom kulturom, večito živom, besmrtnom.«

Svetlost, jasnoća te svesti o nerazdeljivosti sudbine naroda i sudbine kulture, ta svetlost rađa se iz krvi španskog naroda. Iz krvi španskog čoveka, iz krvi španskog pesnika koji simbolizuje

Digitized by Google

španski narod, kao što zločin izvršen nad njim simbolizuje zločin koji se vrši nad španskim narodom. Najveći pesnik današnje Španije, pesnik nesrećne Andaluzije, Federico Garcia Lorca, streljan je u Grenadi, u svojoj Grenadi, augusta 1936, dok se rađala zora. Ali svetlost koja se pomaljala dok se taj zločin vršio nije bila samo stvarna svetlost svitanja, zora nad Španijom, ona je bila i krvava zora Španije, zora kojom se rađa Španija istine, Španija svesti, *svest*. I svetlost, jasnoća te svesti, rođene u krvi i smrti, dodirnula je, zahvatila sve pesnike. Razumeli su. Shvatili su ko ih jedini može shvatiti, kuda se jedino mogu spasti. *Romancero Građanskog Rata* samo je jedan jasan i jednostavan primer tog razumevanja. Uz španski narod bore se danas španski pesnici i ginu, bore se sa stvarnim i čeličnim oružjem u ruci. Jer, oni znaju, čelik se samo čelikom može zadržati i skrhati, ne mišlju. Jer život mora da zadaje smrt da bi se spasao od smrti; i san pesnika, da bi trajao i da bi se jednom možda ispunio, mora da postane svest koja postaje čin, mora da se pretvori u javu ratnika. Ali u toj javi koja je sva izatkana od užasa, od iskidanih žila, od krvavih zavoja, u toj javi koja je opaljena od požara i koja se prolama od topovske paljbe i koja je nemilosrdna i tvrda kao kriminalni čelik kojim je izrovana, u toj javi ratnika, španski pesnik ne prestaje da sanja svoj san, da peva svoju pesmu. Samo što je njegov san, danas, san čitavog jednog naroda koji brani i osvaja svoju stvarnost i svoju slobodu, samo što je njegova pesma, danas, krvavo pevanje same te slobode, između života i smrti, između smrti i života. A što znaju pesnici Španije, *ne mogu* danas, u krvavoj svetlosti španskog požara, da ne znaju pesnici celog sveta, pesnici i naučnici, sanjari i mislioci, oni kojima je duh ljudski žezlo i potreba, kojima je kultura jedina klima u kojoj pouzdano dišu. Oni uviđaju, oni moraju uvideti, oni ne mogu da ne uvide da je iluzorno i apsurdno posvećivati svoj život samo i jedino kraljevstvu snevanja, saznavanja i umovanja, sve dok postoji mogućnost da celo to tiho kraljevstvo subjekta bude odjednom, od danas do sutra, razoreno, vatrom prožderano, mračnjaštvom ukinuto. Razoreno materijalno i razoreno u duhu. Oni uviđaju da je savršeno apsurdno posvetiti se isključivo tom eteričnom kraljevstvu duha i lepote, sve dok postoji opasnost da nad duhom i lepotom zabruje aeroplani koji seju čelik i plamen uništenja.

U ovom vremenu koje se ustremilo protiv svega onoga što su ljudi sanjali da nad svim vremenima izgrade, pesnici ne mogu

Digitized by Google

sanjati da se u nadvremenskoj večnosti ispreda njihov san. Ni da tim golim snom mogu stati na put motorizovanim olujama jave. Neprolaznoj ali smrtnoj večnosti koju čovek nosi u svom biću treba pre svega omogućiti da diše, da ne bude ugušena, da živi, da bi zatim mogla da postane neprolazna.

Španija gori, i niko se više ne može zavaravati da su nadzemaljske sfere umovanja i lepote nedostižno *iznad* tog tragičnog plamena, da nad oazom njegovog duhovnog spokojstva ne duva pustinjski vetar rušilačke pretnje.

Simbol je to nedoglednog značenja, i nimalo slučajan, da je baš španski narod taj u čijoj se borbi tako vidno ukazalo da je borba za vremensku i prostornu stvarnost jednog naroda u isti mah i borba za ideal nadstvarnosti koji sanjari u svom srcu nose. Sanjari: svi oni od kojih nečovečne snage društva nisu načinile robove ili gospodare. Sanjari, što bi moglo da znači: svi ljudi. Španski je narod onaj čije sanjarstvo ništa satrlo nije, ništa neće moći savladati, jer je ono živo i vatreno i neiscrpno kao krv toga naroda, i čvrsto i nesalomljivo kao moralni karakter toga naroda. Taj karakter o kome je govorio Jose Gaos, rektor Madridskog univerziteta, otvarajući španski paviljon na Pariskoj Izložbi:

»Taj karakter sastoji se u tome da se ne može razumeti i da se ne može primiti da stvarnost ne odgovara idealu. [...] Iz toga razloga, španski narod okreće se mnogo manje tehnici, gde čovek pobeđuje prirodu slušajući je, nego umetnosti, gde duh ukroćuje stvarnost negirajući je — o čemu imate sjajnog dokaza već na samom ulasku u naš paviljon. [*)] Iz istog razloga takođe, i kao što je dobro poznato, naš narod nije narod razumnih ljudi, već ljudi ludih — ludih od ideala. Može se dakle na njega računati samo za himere. Ali se na njega može računati kao ni na koga drugog za himere kao što je otkriti jedan drugi svet i osnovati nad njim jednu civilizaciju po nekadašnjem hrišćanskom idealu; kao što je boriti se i umreti za jedan svet i jednu civilizaciju po modernom idealu, ne idealu demokratije ili diktature, ako bi imale da budu nametnute ili sprečene silom revolucije ili rata; već po idealu slobodnog i miroljubivog samoodređenja naroda u krilu međusobnog poštovanja i saradnje svih na povesti ljudske kulture. I iz istog razloga najzad, kao i njegovo najuspelije stvorenje i njegov najslavniji simbol, koji se vraća razumu, to jest prilagođava se stvarnosti, samo da bi umro, onoga dana kada bi se konačno trebalo pomiriti sa niskošću, sa gnusobom, sa ružnoćom lažljive stvarnosti, španskoga naroda više ne bi bilo. Ali dogod na zemlji bude bilo jedne nade u ideal, on neće nestati.«

Taj najslavniji, najverniji simbol španskog naroda, taj besmrtni sanjar, ali *vojujući sanjar,* zanesen najplemenitijim ludi-

*) Aluzija na Picassovu kompoziciju G u e r n i c a.

Digitized by Google

lom, veličanstveno lud od ideala, Don Kihot, to je simbol svakog sanjara, svakog pesnika. U znaku kihotskih himera, i tim himeričnim sanjarstvom preplavljujući stvarnost i poričući njenu niskost, sanjali su i pevali pravi pesnici svih vekova, bez obzira koga su društva i koje civilizacije bili plod ili znak. I taj nesalomljivi moralni karakter što ga neminovno zahteva ta odanost himerama bez koje nema poezije, taj kihotski moralni karakter čoveka ostaje neizbežni kriterium svake autentične poezije, merilo njene autentičnosti. I zato u ovoj današnjoj, nepojmljivo velikoj borbi španskog naroda svaki autentični pesnik prepoznaje *svoju* borbu, kao što u Don Kihotu, koji je oličenje španskog naroda, prepoznaje oličenje jednog vida samoga sebe.

Snevajući svoj viteški ludi san, na javi snevajući ispunjenje svoga sna, Don Kihot, stvarni i čovečni Don Kihot pretvara svu stvarnost u svoj sopstveni san, po svome ludom idealu herojstva i pravde koga se može odreći samo pred smrt, samo da bi umro, jer iza tog odricanja za njega nema života, pošto njegov život, pošto za njega sav život ima smisla samo kroz taj san, samo u tom zatvorenom svetu svih preobraženja, gde su vetrenjače zli čarobnici, gde su krčme začarani dvorovi, i gde je čuvarica svinja iz Toboza idealna Dulčineja. Svojim deliriumom, Don Kihot nalazi smisla besmislu one niskosti, one ružnoće i one osrednjosti usred kojih živi. Svojim ludilom u koje se zatvara kao u svoj oklop i u kome je tako smešan i tako tragičan, tako jadan i tako uzvišen, on ustaje protiv gluposti i sebičnosti, protiv niskosti. Njegovo ludilo je plemenito, i duboko su humane njegove himere, kad luta po svetu da bi viteštvom zaslužio najvišu nagradu ljubavi, da bi štitio slabe, da bi se borio za pravdu, da bi svet oslobodio zlih čarobnika, kad odvezuje mladoga slugu koga gazda batina, kad oslobađa robove koje vode na galije.*) Ali protiv nepravde i protiv niskosti Don Kihot ustaje samo u zatvorenom svetu svojih subjektivnih halucinacija. I u tome pesnik prepoznaje simboličnu sliku svog bespomoćnog sanjarstva, u koje beži od stvarnosti sa kojom ne može da se pomiri, i u kome ostaje bespomoćan i sam, nemoćan pred stvarno nepreobraženom stvarnošću, zatvoren u svom preobraženom svetu kao u oklopu.

*) Nazvati Don Kihota »krvožednom ludom« i »plaćenim ubicom«, i staviti ga u Francov bombarder, kao što je to nedavno dobronamerno ali nespretno učinio jedan crnogorski socialni pesnik, znak je potpunog nerazumevanja Cervantesovog dela, i posledica jednog (kobnog i rasprostranjenog) shematičnog shvatanja (što znači neshvatanja) kulturno-istoriskih vrednosti i simbola.

Digitized by Google

Sanjarstvo Don Kihota je stvar večnosti; oblik koje je ono uzelo — lutajuće viteštvo — stvar je prolaznosti, određenog vremena, društvene određenosti. U stvarnosti, to jest u vremenu, u feudalnim vremenima koja nad Španijom traju, slom tog večnog i nesalomljivog sanjarstva, ma bilo ono i feudalno po svom obliku, neizbežan je u nepreobraženoj stvarnosti, gde su za sanjara jedina otvorena vrata i jedini povratak: vrata »razuma«, povratak ka toj lošoj stvarnosti, što za njega jedino može da znači, pošto je njegovo sanjarstvo nepomirljivo i bespovratno, vrata smrti.

Ali plemenito ludilo i zaneseno sanjarstvo španskog naroda našlo je svoje spasenje u *svesti*, jer *svest nije razum*, ona ne znači smrt snevanja i himera, nego čin kojim se stvarno osvajaju himere i ostvaruje san. Čin kojim se stvarnost preobražava, da ne bude više neprimljiva i lažljiva, da bude na visini ludila i ideala. I kada se španski narod bori protiv čemerne stvarnosti i lažljivog, sebičnog razuma koje moderni feudalizam i motorizovana inkvizicija hoće da mu nametnu, on se bori za svoju istinitu stvarnost, za stvarni svet svojih ideala, za ostvarenje vekovnih himera svih sanjara, za ispunjenje — prvi početak ispunjenja — pradrevnih snova poezije.

Sanjarstvo špansko, sanjarstvo karakterno, moralno, pravo, to nije nikada bilo meko i ružičasto, sladunjavo sanjalaštvo. Ono je poetsko, ne poetično. Poetsko: to znači buntovno, plahovito, vrelo i crveno, krvavo. Taj san, silovit, gnjevan, nerazuman i bezuman, taj vizionarni gnjev prožeo se svešću, postao svestan čin. Divlji san, *san protiv stvarnosti*, ušao je u borbu *za* stvarnost, za *svoju* stvarnost. Svest, koja je živa i strasna i istinita, uhvatila se u koštac sa razumom, koji je hladan i lažan i mrtav. Calderon kaže da jedino »krv gori bez vatre«. Tom gorućom krvlju, tom krvlju gnjevnog sna i strasne volje, natopljena je svest španskog naroda, koji sanja i dela i bori se svojom voljom, po svojoj »svetoj volji«, kao što je sanjao i slikao Goya, drugi veliki simbol najdublje istine toga naroda. Jer Goya, kako kaže španski katolički pisac Jose Bergamin, »Goya je slikao *kako* je hteo i kada nije slikao *šta* je hteo«, jer je uvek slikao svojom voljom i po svojoj ćudi, po svom »najstvarnijem prohtevu«, jer je uvek slikao »sa srcem u ruci, sa tom voljom krvi među prstima«. Kao i španski narod, i Goya, ne znajući još šta hoće, znao je *šta neće*, kapriciozno, hirovito, ćudljivo, kao dete. Od takve negacije, od afirmacije kroz odbijanje, polazi pobuna naroda i poezija pesnika.

Digitized by Google

Kao ni Don Kihot, kao ni osamdesetgodišnji begunac iz Escuriala i emigrant Goya, u kojima nalazi oličenje i otkrovenje svoje gorde i herojske *nerazumnosti,* španski narod svoj san i svoju istinu nije mogao da prilagodi, da podčini niskoj stvarnosti i laži koje su ga htele još jednom više savladati i zarobiti. Ali ovoga puta njegov san se naoružao nečim što ga je odjednom učinilo delujućim i stvarnim: svešću. Protiv laži i hude stvarnosti, protiv niskosti i uniženja, protiv ropstva i nepravde i mraka i gladi koje ta stvarnost znači, španski narod nije ustao, kao Don Kihot, u zatvorenom svetu svoga snevanja, van vremena, već u samoj zenici jave, u stvarnom vremenu, u vremenskoj stvarnosti. Da tu stvarnost u stvarnosti preobrazi, da je prilagodi svom snu, kad ne može, kad neće, kad jedino to jasno zna da neće svoj san da prilagodi takvoj stvarnosti. Da vreme izjednači sa večnošću koju nosi u svom uzvišenom ludilu.

Duboka mudrost koju nose u sebi najluđi snovi ljudski, istina koju su naslućivali svi sanjari, maštanja poetskog deliriuma, svi snovi, sve himere i sve očajne nade, sve to *LUDILO* koje kroz srca ljudska, kroz strast i stradanje ljudi vekovima teče, i kao plima uzdiže ovu planetu ka njenoj stvarnoj budućnosti, sve te nerazumne utopije ukazaće se kao večno i istinito lice *mogućne* stvarnosti i dostojnog života, kada ih ne budu nosili samo sanjari u svojim glavama, u svojim vizijama, kada ih probuđeni narodi budu poneli u svojim tvrdim rukama, u svojoj osvajačkoj javi, u svojoj borbi, kao što ih je danas poneo, te svoje nesavladljive snove, ponesen njima, taj ludi španski narod. U stvarnosti će se ostvariti svi himerični ideali pravde, čovečnosti, slobode i ljubavi kada protiv lažljive jave budu ljudi ustali svim snagama svoje istinite ljudske jave u kojoj biju damari sna, svih ludih snova pesnika. Svojim životima ustali su danas španski ljudi, »licem prema smrti« ali i »licem prema snu«, da se za svoju nezavisnost i svoj hleb i za ostvarenje svoga sna u krvavom praskozorju jave bore, i uz njih su stali svi ljudi od srca, i svi pesnici, jer je san pesnika i san naroda jedan isti san. Iz nestvarnosti, narodi su vekovni san pesnika vratili u stvarnost, da ga otelotvore svojom strašću i svojim stradanjem, kroz javu gde teče njihova krv.

»Karv, ta slana kmetska, stubičanska karv,
ta čarna, čerlena, vonjhava, gosta karv,
zakaj curi ta gluha, masna, slepa, strahotno mlačna karv?
*Kmična, gliboka, čemerna, kam, zakaj kaple kri?«**)

*) Krleža: »Balade Petrice Kerempuha«

Digitized by Google

U budućnosti teče gorka, ta nevina, ta pjevajuća, ta vidovita krv. Da ta budućnost ne bude više krvava.

»*Hacer tiempo*«, to jest »praviti vreme«, znači na španskom jeziku: *nadati se.*

Opora i beskompromisna negacija jedne neljudske stvarnosti, koja je u početku imala oblik negacije *svake* stvarnosti, dovodi pesnika do afirmacije jedne čovečanske i čovečne stvarnosti, i do saradnje na njenom izgrađivanju. Taj razvoj pesnika koji ga dovodi do određenog socialnog stava, samo je jedan od mnogih i različitih puteva kojima današnji čovek dolazi do tog stava. Iako je ishod te evolucije isti, nikada nije svejedno koja je bila njena polazna tačka, jer od nje će zavisiti oblik koji će uzeti delatnost pojedinca. Važno je dakle, i u isti mah nije nimalo važno da je ovde u pitanju pesnik.

Pošao iz samoće svoje poezije, iz njene nesvodljive jedinstvenosti, iz njene *izuzetnosti.* Evo ga sada među ljudima, među drugim ljudima, da ne traži više šta ga od njih izdvaja, izuzima i deli, već šta ga njima približava, šta ga s njima sjedinjava. Evo da je sišao sa svoga piedestala tragične ili katkada melodramske meditacije, i bori se uz druge, kao i svi drugi, kao čovek već izjednačen sa svima njima, bori se da bi jednoga dana svi oni bili izjednačeni sa njim kao sa pesnikom.

»Vreme je došlo kada svi pesnici imaju pravo i dužnost da tvrde da su duboko ukopani u život drugih ljudi, u život zajednički.

Na vrhu svega, da, znam, uvek ih je bilo nekolicina da nam pričaju tu priču, ali, kako oni tamo nisu bili, nisu umeli da nam kažu da i tamo kiša pada, da je i tamo noć, da se i tamo cvokoće, i da se i tamo čuva uspomena na čoveka i na njegov žalostan izgled, da se i tamo čuva, mora sačuvati sećanje gnusne gluposti, da se i tamo čuju smehovi blata, reči smrti. Na vrhu svega, kao i svuda drugde, više možda no drugde, za onoga koji v i d i, nesreća razgrađuje i opet izgrađuje neprestano jedan svet banalan, prostački, nepodnošljiv, nemogućan.«*)

Jasno je da umetnik ne može ni sebe, ni strukturu svog mozga, ni formaciju svojih stvaralačkih moći, ni tok svoje životne meditacije, pa ni smisao (ili besmisao) svoje poruke, to jest umetničko delo kao takvo, da usami, da izdvoji, da zaštiti od uticaja, od pritiska činjeničnog stanja. Stvarnost se ne da sterilizovati, i onaj koji to pokuša može samo sebe samog učiniti sterilnim. Funkcija umetnika i umetničkog dela mora se dakle neminovno

*) Paul Eluard: L'E v i d e n c e p o é t i q u e. Predavanje održano u Londonu, 24 juna 1936, povodom Nadrealističke izložbe. (Izdanje G. L. M., 1937.)

Digitized by Google

definisati i u funkciji društvene stvarnosti ovoga vremena. Što još jednom znači da umetnik ne može sebe apstrahovati iz svoga vremena, pa ma ono bilo i ovo surovo nevreme u kome, *na prvi pogled,* svako umetničko delo koje ne služi direktno jednoj socialnoj ideologiji ili jednoj trenutnoj političkoj potrebi izgleda bespredmetno i izlišno.

Od 1789 do 1830, kada (10 avgusta) Heine beleži u svoj dnevnik: »Daleko je moja čežnja za odmorom. Sad opet znam šta hoću, šta treba, šta moram... Ja sam sin Revolucije. ... Sav sam radost i pesma, sav mač i plamen«, od 1830 do 1848, od 1848 do 1871, pesnička svest socialnog protesta i nade, dobija svaki put jedan siloviti impuls, i u momentima tih grčevitih potresa, tih krvavih i zanosnih poleta, na putu sporog uspona istorije, i sama u svojoj evoluciji preživljava momente grčevite katarze, naglog zaronjavanja u opšte biće društvenog života. I pri svakom tom novom splitanju sa dramatičnim momentima u postajanju društva, društvena svest poezije, u svome postajanju, bivala je sve određenija. Pošavši od znanja *onoga što neće,* i ona je polako učila da se nada, da »čini vreme«, da *zna što hoće.*

Ali koji su pesnici bili ti što su u svojoj poeziji znali da daju izraza, u trenutcima kada je njihova poetska meditacija bila skovitlana vihorom i vrtlogom oslobodilačkih društvenih prodora, tom sve određenijem uživljavanju poezije u dramu ljudske borbe, tom saživljavanju pesničkog sna sa pučkom stvarnošću? To su oni, *i samo oni,* koji su znali da i kroz te vihore pronesu neprikosnovenu nezavisnost te poetske meditacije, da i kroz tu stvarnost održe, nedirnut u svojoj suštini, taj poetski san. Oni koji svoju misiju umetnika nisu žrtvovali, ni podredili svojoj ulozi društvenog čoveka ili svojoj funkciji socialnog barda. Oni nisu obustavili krvotok svoje poezije. I zato su i mogli, sa tako potresnim akcentima, da budu i pesnici pučkoga gnjeva. Jer ti akcenti dolaze od srca, i samo od srca, a ne po odluci razuma, po receptu, po uputstvu, po propisu. Pesničko stvaranje potiče samo od jednog celovitog, neizvitoperenog i neosakaćenog pesničkog bića, kroz koje poezija mora i može, nesmetano i neprestano da navire, da kola kao krv, što u stvari i jeste.

Biti dosledan svom poetskom demonu, uprkos svemu ne izneveriti diktat poezije, Breton je možda najbolje pokazao koliko je to, i na Zapadu, kihotski, u herojskom i sanjarskom smislu te reči. A biti to u Stradiji ili u Blitvi, to znači biti cvrčak koji peva, i ne prestaje da peva u pissoir-u jedne periferiske krčme,

Digitized by Google

»pod vodopadom one smrdljive nakatranisane stijene, gdje plivaju odresci citrone, a nosnice grize amonijak kao u kakvom laboratoriju, tu, na dnu ovog ljudskog smrada«... Za Evropom ili za ma kojom drugom daljinom, ma kojom drugom *odsutnošću,* ma kojim himeričnim slobodnim podnebljem gde bi život bio sunčano raskriljen, zreo i svetao. Cvrčak u zahodu: »tu u smradu pissoira glas zrela ljeta, miris kolovoza, daljine livada što se talasaju kao zelene tkanine, glas cvrčka iz mokraće i smeća, glas prirode koja i smrdljive gradske zahode pretvara u zvjezdane sutone kad klopoću mlinovi u smeđim daljinama«...*)

O dalekom i zrelom, sunčanom letu ljudskog života sanja taj cvrčak, o vidicima koji ne bi bili tle izgubljenih, izjalovljenih života, ovo poprište razbijenih egzistencija, groblje htenja, zgarište sagorelih iluzija. Gde svaki polet je skrhan, svaki ideal izobličen, svaki napor slomljen, svaki pokušaj pojedinca da se uzdigne iznad osrednjosti i jada, podriven, potkopan, upropašćen. Šta može da znači, šta može da bude, u toj smrdljivoj zahodskoj pomrčini jedne periferiske krčme, uloga i sudbina pesnika?

On sanja, on peva, on misli, ili bar misli da misli, sanja da sanja. On piše. A pisati iz jedne stvarne unutrašnje nužnosti, pisati da bi se tim pisanjem čovek izuzeo iz tog gustog, nagrizajućeg neživota, pisati bez namere da se zaradi novaca, bez ambicije da se postane docent, počasni doktor, attaché za štampu, diplomata, član Pen kluba, dučićoidna nacionalna vrednost, slavni muž, poeta laureatus ili govornik na pratnjama i grobovima, ili narodni tribun, pisati, čak ni sa pomalo neiskrenom nadom da će to uticati na ne znam kakve imaginarne čitalačke mase u vaspitnom smislu, socialno-pionirskom, pisati dakle bez mnogo vere u mogućnost neke neposredne didaktično-agitacione utilitarnosti tog čudnovato anahroničnog, anti-zahodskog aktiviteta, — zar to nije *pisati pisanja radi?* S desna i s leva bi se to, razume se, moglo jedino ispravno nazvati *l'art pour l'art.* Ta, uvek u pogrdnom smislu upotrebljavana, ta prilično sramna (spolja) i zato stidljiva (iznutra), ta skoro obeščašćujuća formula, zar ona ne bi mogla, u ovim danima trogloditskog primata političkih okršaja, baš ukoliko je čista, nekoristoljubiva, neutilitarna, da dobije, da ponova stekne izvestan sjaj, sjaj gordosti i kao jednog od poslednjih oblika ljudskog dostojanstva? Najzad bi tako poezija i umetnička funkcija mogle opet da pokažu svoju pravu celishodnost, svoju

*) Miroslav Krleža: Cvrčak pod vodopadom (Novele, Biblioteka Nezavisnih Pisaca, Zagreb, 1937.)

Digitized by Google

višu životnu opravdanost. Žalosna je sudbina *poetskog stvaralaštva,* i njegov položaj među delatnostima čoveka nedostojan i jadan, ako mu uvek treba iznova, uvek na drugi način, tražiti »dialektički pasoš«, nalaziti društvenog opravdanja, i razloga (skoro dozvole) da postoji, uvek pred drugim forumima i po drugim kriteriumima, i uvek izvan njegove bitnosti. Pisati, stvarati umetnički uopšte, da se nekako zavara, izigra, začara vreme, da se izživi neizživljeno, da se prošlost i budućnost sviju u sadašnjost, da se objektivizira jedan subjektivni doživljaj ili sâmo titranje subjektivnosti, da se muzikom iscrpi smisao, izrazom sazna prožimanje spoljnjeg i unutrašnjeg i poezijom pobedi tiranija istorije, da se tvorevinama spoljnjeg sveta i pojavama prirodne nužnosti protivstave tvorevine unutrašnjeg sveta koje će pokušati da, kao pojave unutrašnje nužnosti, zagospodare nad onim prvim (bar u izvesnim sferama, bar delimično, pa ma i iluzorno), po volji i prema odlučujućoj želji čoveka, — pisati, slikati, stvarati uopšte, da bi se samim činom stvaranja stekla izvesna moć nad svim onim što se ukazuje kao kobno, neprijateljsko i nemilosrdno, moć ili možda iluzija moći, — stvarati da bi se po obličju čovečje želje i fantazama stvorio jedan efemeran, ali u večnosti magnovenja dovoljan, mitski i simboličan svet, ili znak, signal tog sveta iz koga bi se bez poniženja moglo gledati na svet rugobe i fatalnosti, — sve to ne znači drugo nego stvarati radi samog stvaranja, ali u isti mah to znači i stvarati po crti najosnovnijih zahteva ljudskog postojanja, to znači stajati u uskovitlanom jezgru one krvave spirale neotklonjivih pitanja koja su sama *drama čoveka.*

Govoriti glasom čoveka kome nedostaje daha, kad je sve dublje ukopan u srcu osećaj preziranja, preziranja koje bi htelo da što glasnije *urbi et orbi* obznani svoju gorčinu, govoriti jedva dahom obeshrabrenja, sumornog umora, i katkada tek humora, a želeti gromki damar pobune i nietzsche-ovski krik osvajanja, to je možda gore no ćutanje, mučnije no bezglasno zaglušje. Šta je taj tihi, taj meki, baršunasti šumor lirike, prigušeni potok nemoćne, pevajuće nostalgije, šapat u grmljavini topova i podlaštva i junaštva, u grmljavini berza i fraza, u monstruoznom nadvikivanju kojim se ori ovaj vek? Tihi sanjarski lelek, poluglasni plač ili inkantacija, šapat iluzija i himera, peščani šum snova, klepsidra želja, svileno šuštanje lepote, jedvačujna kantilena patnje ili radosti, šapat, a napolju grmi soldateska i prolama se pobedni poklič »Sieg-Heil! Sieg-Heil!« Čitati novine, vesti, proklamacije,

Digitized by Google

rezolucije, glasati na izborima, slušati radio, nervozno proučavati karte bojišta, jetko posmatrati pomeranje srednjeevropskih granica, pisati pamflete, ići na zborove, držati govore, bacati apele, biti onaj koji piše *J'accuse* ili onaj koji skuplja priloge i potpise za jednu pravednu stvar, ili najzad onaj koji se za tu stvar bori i strada, — ali srce ne prestaje da kuca, a ti kucaji ne odzvanjaju samo bratstvom, osećanjem za pravdu, damarom aktivnog gnušanja za socialna zločinstva, bilom revolta pred groznim fotografijama raskidanog mesa španskih žena, oni biju i u muklom ritmu obeshrabrenja, subjektivnog očajanja ili nade, u dubokom unutrašnjem sumraku, gde se prepliću žudnje, gde se roje snovi, gde neumorno i neumrlo bdi ljubav. I zato, ma šta o tome mislili aktivisti, i bez obzira na to šta bi sa njihovog stanovišta *trebalo da bude,* problem ljudskog bića, kao pojave među bezbrojnim svetovima ove uskovitlane Galaktičke Magline i kao nesvodljive jedinke, i problem osmislavanja tog bića, ne može čak ni sada, kada se ljudska zajednica tetura u sudbonosnoj *društvenoj* oluji, da bude samo i jedino problem društvene orientacije i aktivizacije čoveka, kada je čovek već jednom počeo da misli o značenju svog kratkog dežurstva na ovom sitnom nebeskom telu, i kada sad više već ne može da prestane da misli. Što će se to pitanje značenja koje može imati (ili dobiti) ta svemirska pustolovina čovječjeg postojanja, što će se to pitanje prezrivo nazvati »metafizičkim« i kao takvo odbaciti, time ono nikada neće biti uklonjeno, ni rešeno prostim nepostavljanjem, ni iščupano iz nemirnog i bolnog srca svake istinite meditacije. Kroz sve ostvarene i ostvarljive socialne transformacije, i *iza* njihove konkretnosti i aktuelnosti, i posle kao i pre njih, to pitanje ostaje otvoreno, i oštar i pun zaista kosmičke zebnje taj zamršeni sveobuhvatni problem koji nijedna gnoseologija ne može iscrpsti. Kao glad, kao krv i kao strast, kao seksualni nagon (bez koga ga ne bi bilo, bez koga ne bi bilo svesti ni života), to »metafizičko« pitanje usvrdlano je u ljudsko biće, sraslo je s njim. Kao afekti, kao osećanja i snovi, ono je u njemu, i s njim čini jedno. I apsurdno je pitati se da li je ono aktuelno ili nije, da li je korisno, da li je »ispravno«. »Ispravno« prema kakvim kriteriumima, kad se baš radi o tome da se odgonetne smisao samog postavljanja filozofskih i moralnih kriteriuma? Zar može osećanje da bude neaktuelno ili »neispravno«? I to osećanje svemirske zagonetke, zagonetke samog prostor-vremena, same materije-energije, samog života, samog trajanja, same svesti čovečje, živi i traje koliko i ta svest čovečja,

Digitized by Google

i ne prestaje da se postavlja čoveku, u svim vremenima i prostorima njegovog postojanja na zemlji, kroz sve njegove civilizacije, koje su tom kompleksu »metafizičkih« problema mogle samo oblike menjati. I ta pitanja neće prestati da se postavljaju kada se dekretuje da su bespredmetna. Ona su tu, u srži života. Klime ostaju klime, i sunca ostaju sunca, i zagonetke ostaju zagonetke, bez obzira na to da li ih neko posmatra i trpi ili ne, bez obzira na istoriska razdoblja, društvene sisteme, politička stanja.

Zaista se, danas, ne mogu prevideti, obići i zaboraviti društveni uslovi pod kojima ljudi žive, ne može misliti ni govoriti, ma bilo to i prigušenim glasom čoveka kome nedostaje daha, a ne misliti i ne govoriti o onome što se vidi duž čitavog vidika današnjice: ne govoriti o sili, o stradanju, o krvi, o nakaznoj grimasi kapitala koji u grču pokazuje zube i reži kao razjareni ranjeni vuk. Ali može li se, danas ili ma kada, misliti ili govoriti ma o čemu, ako ta misao zaslužuje ime misli, ako je ona ma i najmanji potez u težnji ka istini, a da se iza te misli ne oseti postojanje beskonačnih perspektiva ljudske metafizičke groznice i afektivne gladi, neizbežnih nepredvidljivih perspektiva one strasti u ime koje je neminovno zamišljena i izrečena, ako to zaista zaslužuje, svaka reč? Ljubav stoji iza te poluspuštene zavese, na pozornici gde se igra drama čoveka, gde se pojavljuju — katkada ne bez gađenja — oni koji su uzeli na sebe veliku odgovornost da sebe pred drugima nalaze, i druge pred sobom, ljubav tu stoji kao božanstveni šaptač u polutami i onda kada izgleda da nikako o njoj nije reč, ne može i ne sme biti reči, i ona je početak i kraj svakog saznanja, svih metamorfoza. Jer svaki bi pravi pesnik mogao da ponovi Danteove reči:

. . . Io mi son un, che quando
Amor mi spira, noto, e a qual modo
*Ch'ei ditta dentro, vo significando.**)

U samoći, u grozi, u blatu, u krvi, pesnik je licem okrenut snu, licem okrenut budućnosti u kojoj više neće biti sam, ni u nesreći ni u sreći. Sanjajući o budućnosti: to je još najbolji način na koji može da služi sadašnjosti, to jest ljudima. Čak i kada izgleda, i baš onda kada izgleda, da tu sadašnjost zaboravlja, da ga ljudi iz kojih je ta sadašnjost krvavo izatkana, u svom muč-

*) »Ja sam onaj koji slušam kada me Ljubav nadahnjuje, i onako kako mi u duši govori, tako ponavljam.« (Čistilište, XXIV, 52—54.)

Digitized by Google

nom, ranjavom životu ne vide. Čak i kada izgleda da ne pripada krvavoj današnjici, čak i kada kaže, kao Rimbaud: »*Je ne suis plus au monde*«, kao Paul Klee: »*Diesseitig bin ich gar nicht fassbar. Denn ich wohne grad so gut bei den Toten wie bei den Ungeborenen*«, kao Léon-Paul Fargue:

»*J'ai tant rêvé, j'ai tant rêvé que je ne suis*
Plus d'ici.«

»*Ich gehöre seitdem nicht mehr hierher*«, rekao je već Novalis. Ja ne znam da li je to »romantičarsko shvatanje pesnika«, da li je to dekadentno, zastarelo, idealistički,... ja znam samo da je sanjarstvo jedno izgnanstvo, da je sudbina sanjara, danas kao i juče, iako sutra možda više ne, da bude neprilagođen, da svojim savremenicima bude stran, da bude sam.

»*Pesnici su čuđenje u svetu*«, pisao je Antun Branko Šimić. Čuđenje, to je izuzetnost, odstranjenost, neprilagođenost, samoća. I evo nas opet pred Don Kihotom... Čuđenje, to je prvi stupanj u onom procesu osećanja otuđenosti, sve gorče, sve neizdrživije nostalgije, koji se katkada ne može logičnije završiti no onako kako su ga završili Jesenjin, Majakovski i René Crevel: samoubistvom.

Sam među ljudima, u toj gomili koja njegovo lice ne shvata, koja se čudi njemu i njegovom čuđenju, to je utopljenik, još među ljudima a već među nerođenima, fantom među fantomima:

»*Je sors au bras des ombres*
Je suis au bas des ombres,
*Seul.**)

Reč je o poeziji; treba dobro razumeti, još jednom, da se ne radi o literaturi, ni o stihovima. Radi se o kihotskom *snu čoveka*, o snu koji, dok traje čovek, ne prestaje da zrači, kao energija zvezde, dok traje zvezda. Radi se o mogućnosti subjektivnog iscrpljivanja svih životnih mogućnosti toga zračenja. Govoriti o poeziji opravdano je samo ukoliko je svaki čin autentične poezije u isti mah i čin toga zračenja sna, koje je neiscrpno, i koje neiscrpno teži za svojim iscrpljenjem u jednoj *graničnoj ideji*, bila to sloboda, lepota, ili ljubav.

Sloboda bi možda bila prva ili poslednja reč koju bi još mogao da izgovori onaj koji je prestao da veruje ma u koju reč, u sve reči koje su uspavljivale njegovo neznanje. Šta zna više od

*) Paul Eluard.

Digitized by Google

tog »šta znam?« koje je bilo najviše znanje tog neznanja? Suviše je mnogo znati ako se zna da se ništa ne zna. Zna li, hoće li znati, da li bi znao da bude slobodan? Ima li slobode za one koji ne znaju slobodu? Sloboda je samo za one koji *jesu slobodni,* ali u kome smislu glagola *biti?* Sloboda postoji samo za one koji znaju da budu slobodni u ropskoj službi slobode: boriti se za slobodu to je učiti da se bude slobodan. Oni koji se za slobodu bore nisu prestali, kroz vekove, da i nehotično ukrašavaju svoje živote blistavim i crnim odličjima slobode, ali time nisu prestali da stvaraju, da ukrašavaju svojim životima, samu slobodu, u njenom postajanju. Činili su to kroz svoju veru *ali i kroz svoju sumnju,* stvarajuću, delajuću. A ako su katkada bili, u svome zanesenjaštvu, i mesečari, oni nisu zato manje bili živi ljudi. Pesnici, kao »izvršioci slobode, gradeći svoju sopstvenu sudbinu čistu, i samo kroz nju gradeći sudbinu rasteće slobode, ne mogu da se privole, ma kolika bila njihova svest o teškim i kamenitim stazama koje treba uzeti da bi se došlo do visoravni, do visokih jasnih platformi koje dominiraju sudbinama (i šta je *jedan* život, bio to i život jedne ljudske svesti, posmatran sa te visine?), oni ne mogu da se pomire sa nužnošću tih sivih, tegobnih puteva, anonimnih, strpljivih, tamnih i sporih, nesigurnih — katkada neshvatljivo krivudavih, zaraslih u travu, poniznih, niskih — kojima treba ići, izvan svog sopstvenog smisla, da bi se *možda* došlo do jedne etape nešto bliže onim visinama, na koje bi oni, mesečari, hteli jednim uzletom da se dignu. Njihovo grozničavo nestrpljenje rađa sumnju, sumnju koja je kao proždrljiva zver, i svoj sopstveni plen. Oživljujuća sumnja, možda smrtonosna za onog koga grize, sumnja sumnjajuća u samu sebe. Neophodni podstrekač, a nosi u samoj sebi zrno smrti. Treba li ići baš ovom stazom, pitaju se nesigurni mesečari, mora li se baš tuda proći? Oni znaju i ipak ne znaju kuda mora da prođe istorija, i na zmijskom dnu svoje sumnje, sumnjaju da li to iko zna . . . Oni nisu sigurni da je taj uski i krivudavi put onaj pravi, onaj jedini; kako da od srca idu njim? Idući njim u striktnoj pokornosti, gledajući samo oprezno u njegove zavoje i krivine a ne više pred sebe u visine, pazeći da ne pogreše, da ne preseku put, da ne pođu kraticom ili stranputicom, oni osećaju da to njihovo sporo uspinjanje, po svima propisima, postaje polako besmisleno, da se gubi smisao i razlog, onaj *doziv visinâ,* zbog koga su uopšte i pošli tom stazom koja se zove »malo po malo, zajednički, disciplinovano«. Griža sumnje raste u njima. Ali baš zato što su jed-

Digitized by Google

nom, pre no što su pošli, iz osnova posumnjali u opravdanost, u neizbežnost povinovanja izvesnim sputavajućim parolama, zato su se i našli na tom putu. Princip sumnje i nepokornosti koji ih je tu doveo ne može da umre, da iščezne po nalogu. Naučili su da se neminovno treba povinovati nužnostima, jer bez toga bi njihova sumnja i njihova pobuna ostale jalove, ali šta da čine kada se te nužnosti, ukoliko su sputavanje subjekta, ukazuju i ovde tako nesrećno paralelne i slične onim tamo, sa one strane puta? Zar mesečarstvo postaje tako poslednja živa kontrola, na ovim tesnim liticama neslobodnog osvajanja slobode? Sanjari i mesečari, »fantomi i pustolovi, vitezi lutalice, zvjezdoznanci« . . . na putu ka slobodi, tu gde se svi moraju povinovati, spustiti glave, tu gde su se i oni konačno morali naći, ne mogu da spuste glave, ne smeju da zaborave zvezdano nebo, bezgranične dubine prostora u čijoj nepojmljivo strogoj zakonitosti čovek tako slobodno diše.

Biti pesnik, neizlečivo, uprkos svemu i svima, to je danas tako starinski, i pomalo stidno, i prilično glupo, i smešno svakako. Ali neophodno. Da bi, u velikoj daljini, možda jedva vidljive ali neosporne, zasjale svetlosti ljudskih žudnji. Bez takvog prodora ka himeričnim ali stvarnim vidicima dubokog preporođaja, vidicima nostalgije i ljubavi, bez te protuteže snevanog, čemu poricanje stvarnog, u ubogosti mašte, u tupom i zazidanom racionalizmu, u odsustvu želja? Iznad bolesti, iznad bede, iznad tamnica, iznad blata, poezija ustremljena ka plahoj radosti budućeg ili povijena u spiralni jecaj prošlog, otkriva uvek to neprolazno, to damastno prisustvo zvezdanog neba, to prisustvo sve dubljih, sve uzbudljivijih nebesa nad kolevkom života, nad posteljama ljubavi, nad odrom smrti.

MARKO RISTIĆ

Digitized by Google

POLA VIJEKA HRVATSKE UMJETNOSTI

> Istina je u većini slučajeva upravo ono što svi znadu, samo što je nitko ne izriče, jer je to neugodno i opasno za one koji to čine.
>
> A. Huxley

Vjekovima živjeti bez samostalne umjetničke tradicije, vjekovima biti pritiješnjen tuđim likovnim shvaćanjima i kalupima, vjekovima živjeti kao periferija, kao granica, kao ante murale, dakle extra muros tuđih civilizacija i kultura, — naša je sudba i naša baština. U nesvijesnoj težnji za ljepšim, boljim i istinitijim primali smo tuđice, primali smo ih kao što prima gladan mrvice sa bogatih stolova. Hvalili smo se tim mrvicama kao svojim osobitim vrednotama. Nismo prepoznavali ispod tuđih taloga našim instinktom ono što je posebno, osebujno i iskonsko, makar bilo i sitno. Tako je nastajao naš tragični i trajni likovni nesporazum. Silom smo se htjeli ukopčati u davnu i tuđu prošlost. Tražili smo za naše osjećanje stranu tradicionalnu formulaciju kao današnji izraz. Tražila se ta formulacija u Mezopotamiji, Babiloniji, na Nilu, na Kreti, u arhajskoj Heladi, u Rimu i Bizantu, romanici, gotici, renesansi i baroku, kao likovni izraz našeg današnjeg umjetničkog stvaranja. Ponosno se prenosio tuđi kalup jučer iz secesionističkog Beča, a danas iz Pariza. Taj kult kalupa postavljao se i prikazivao blesavom reklamom kao naš osobiti likovni progres. A u biti ostajalo se na istom mjestu, kretalo se u istom začaranom krugu; jer razlike nema, ako jedna generacija prihvaća tisućljetni kalup Perzepolisa, a druga se zanosi kalupom posljednje pariske mode. Jedno i drugo je strani kalup. Arhajska stilizacija isto tako kao i pariska moda znače neinvenciozno kruženje na jednom mjestu, circulus vitiosus našeg likovnog pogona, a nisu nikakav napredak. Ako je taj fatalni začarani krug diktirao graditelju Doma Likovnih Umjetnika tlocrt same gradnje, tada je taj tlocrt već sam po sebi pun duboke i mistične simbolike, koja točno odgovara našem sadašnjem likovnom stanju.

Takvim pustim mislima uputio sam se smjerom nadsvođenog potoka Medvešćaka u skupocjeni Dom Likovnih Umjetnika. Nisam ni dopustio da se zamislim, što bi se bilo sve moglo za deset milijuna izvesti u korist razvitka umjetnosti kod nas, nisam htio imaginirati kakvi bi sve prostori mogli nastati iz takove sume, a kamo li izračunavati kolike bi se naše darovitosti mogle uputiti pravilnom i punom razvitku za tu istu sumu; sve sam to u mislima odgurnuo od sebe, htio sam samo da mi taj kameni Dom od plemenitog materijala progovori sam svojim dimenzijama, svojim proporcijama i svojim arhitektonskim dražima. Oko zgrade nasuli su zemlju, tako da je dom na maloj uzvisini. Sa razine trga izrasla je betonska konstrukcija s ogromnom substrukturom zbog glavnog kanala, koji protiče ispod zgrade. Taj je betonski

Digitized by Google

kostur opločen kvaderima hvarskog plemenitog materijala, koji bi sami mogli držati ne samo staklenu kalotu, već i čitavi neboder.

Zgrada nesumnjivo uvjetuje jaku podnicu, a te nema. Nasuti teren ne može biti ta potrebna podnica! Prikraćeni cilindrični oblik zario se naime svojom težinom u dovezenu zemlju, te izgleda kao da je ukopan. Ponovila se ista pogreška kao kod burze. U svojoj dvotrećinskoj visini proparan je kameni cilindar podjednako šupljinama. Tako je nastao vanjski visoki prazni hodnik, jedna vrsta kolonade, sastavljene od kamenih, jednakih i jednostavnih potpornjaka. Slobodnom prostoru između potpornjaka odgovaraju visoki uski prozori na nutarnjoj oblini. Očita je vanjska dekorativna svrha, a ne diktat ili funkcionalnost samog unutarnjeg prostora. Graditelj je dakle gradio i formirao unutarnje prostore prema vanjskom dekorativnom izgledu, a nije uobličio građevinu prema potrebi i prema njenoj namjeni. Takav se način građenja upravo dijametralno kosi s osnovnim načelima svake savremene gradnje. Dekorativni stupovi vanjske kolonade drže gornju trećinu valjka čitave zgrade. Ta je trećina prazna, nad njom je istaknuti rub; taj prazni dio valjka, na kojemu je valjda bio na početku zamišljen dekorativni reljef, teško pritiskuje stupove, tako da iz daljine izgledaju slabi i gotovo gracilni. Iz čitave silhouette Doma viri staklena kupola svojom gornjom kalotom, tako da umjesto ravne i mirne linije krova završava valjak zgrade sasvim neorganično. Čini se da je ta kupola naknadno pridodana. Stoga se zgrada ponajbolje doimlje s one točke, sa koje se staklena kupola uopće ne vidi.

Što se čovjek više približuje zgradi, doimlju se krajnji stupovi kao da se ruše. Zašto? Razlog je tomu vrlo jednostavan: oni su naime postavljeni točno u vertikali, a ne stoje onako, kako bi ih svaki graditelj postavio izvan vertikale, kao što su na primjer ugaoni stupovi Partenona. To se osnovno pravilo nalazi u svakom, pa i u najobičnijem graditeljskom priručniku.

U Dom se ulazi kroz ogromne okovane dveri u uski, visoki, razvedeni i neskladni prostor vestibila. U stvari to monumentalno predvorje je zapravo uski isječak kruga, koji je sav opločen mramorom. Graditelj je nastojao polučiti monumentalni dojam, više velikim dimenzijama i teškim skupocjenim a plemenitim materijalom, nego skladnim i uravnoteženim odnosima realiziranog prostora. Doista je lijep početni uspon otvorenog stubišta s lijeva i s desna; sretno su u onom detalju odabrane i boje mramora. (Valjda da se sačuva plemeniti mramor, prebačena je zasad prijava krpa preko stuba). Garderoba može biti samo u podrumu, a mali drveni stolić služi kao blagajna. Vjetrobrana nema, ulazi se direktno iz vana, tako da je vestibil i uz najbolje grijanje za zimskih dana hladan. Na sredini predvorja nalaze se isto takve dveri u glavni prostor. Tamo vlada polutama i čovjek se ne može za zimskih dana oteti dojmu da ulazi u mauzolej. Iz polutame tek svijetle bijele silhouette mramornih kipova, dok su se izgubile tamne bronze i drvene skulpture, prislonjene uz tamno obojenu stijenu. U prvi mah se uopće doimlju kao da nisu plastike. Direktno svijetlo središnjeg prostora odozgo osvjetljuje samo gornje dijelove kipova. U takvom svijetlu većina oblika, koji su u vertikalnim plohama, a nisu od kamena, ne mogu pokazati svoju modelaciju. Visina središnjeg prostora je visina dvaju katova, a širina nije velika, ona se još manjom čini, kad se omjeri prazna visoka šupljina. Kipovi naravnih omjera djeluju u tom prostoru još sitnije, da ne pominjem male bronze i još manje reljefe ili medalje. U visini od dva sprata ističe se sasvim neočekivano prsten balkona, koji leb-

Digitized by Google

deći šupljinom baca tamnu sjenu po tamno presvučenom zidu. Čini se da je i taj prsten balkona naknadno umetnut i prilijepljen na oblu stijenu, da se bar donekle iskoristi prazna i neiskorišćena kubatura tog ogromnog, praznog prostora, koji ničemu ne služi, a ponajmanje svojom visinom ispravnoj i mekoj rasvjeti, koja je bezuslovno potrebna za svaku izložbenu dvoranu. Za sunčanih dana je u tom glavnom prostoru još nesretnija rasvjeta, u punom se suncu pače projicira mrežotina staklene kalote točno po stijenama; po prostoru bilježi sunce doba dana i godine. U neku se ruku ostvarila velika sunčana ura, a ne prikladni izložbeni prostor. Svakako se savjetuje posjetiocu Doma neka ne gleda u vis spram titrave mreže stakla, da ga ne spopadne vrtoglavica ili da ne osjeti prve simptome nelagodnosti, koja bi se prilično točno mogla odrediti kao neka naročita vrsta morske bolesti. Nesumnjivo je, da je bila kod gradnje Doma Likovnih Umjetnika velika nepoznanica današnja visoko razvijena znanost, koja se zove inače muzeografija, a uči na temelju iskustva od tisuće muzeja i izložbenih prostorija, kako se ostvaruju svijetlo, prostor i raspored pogodnih izložaba. Zato je ispala takva kupola, takav balkon, takvo osvjetljenje i takav nesklad u odnosima centralnog prostora. Da se o tom neskladu svatko može sam najbolje uvjeriti, dosta je ako na čas poslije pohoda Doma Likovnih Umjetnika uđe u blizu burzu u prostor pod kupolom, što ga je graditelj Kovačić ostvario. Tamo su kupola i prostor podjednako skladni; pokojni Kovačić bio je naime arhitekt-umjetnik u pravom smislu te riječi. Nisu ga priznavali, pače su mu otežavali rad gotovo kroz čitav život upravo oni, koji su imali formalnu kvalifikaciju arhitekta, a u stvari nisu imali ni palirskih sposobnosti. Ti formalno kvalificirani »arhitekti« najmanje su pridonijeli razvitku graditeljstva u našim stranama, kako to očito pokazuje arhitektonski odio na samoj jubilarnoj izložbi Hrvatskog Društva Umjetnosti.

Arhitektonski odio

U niskom prstenastom koridoru, koji okružuje glavni prostor Doma i koji je rasvijetljen dijelovima jednakih prozora, što se inače u vanjskoj otvorenoj kolonadi penju visoko da rasvijetle i prvi kat, izložene su na razvedenim paraventima u jednakim formatima same fotografije, tako da se u prvi čas čini, da je to izložba fotografa, a ne arhitekata. Ima nekoliko prekrasnih fotografskih uvećanja; tako jedan pejzaž u snijegu, pa izvrstan snimak bosanskog pejzaža sa vrlo lijepim hridinama, zatim ima snimaka kupača i kupačica, pa divna reprodukcija sunčanih lovora i maslina među čijim lišćem trepere krovići i zidići, zatim uzorno opločeni cvatući vrtovi prizemno i na krovu. Ima i snimaka gdje je uspjelo fotografu da prikaže ljeskanje drvene oplate u ponutrici, po kojoj su razmješteni folklorni predmeti; druga opet dočarava prozirne i luksusne zavjese kroz nekoliko namještenih prostora. Ima i jedna fotografija, koja se čini kao izvrstan scenarij za sredovječni film. Nu to su fotografije, pa ma kako uspjele, one same ne mogu biti jedini izlošci arhitektonske izložbe, koja je trebala da bude retrospektivna i jubilarna. Usuđujem se skromno primijetiti, da će nam uvijek jedan jedini crtež Felbingera više reći o Felbingeru i o njegovom shvaćanju, nego stotine najuspjelijih fotografija njegovih skladnih fasada. A konačno: valjda smo već prošli tu fazu u kojoj je odlučno bilo samo vanjsko lice bilo kakove zgrade, jer iza najprikladnije fasade prečesto se kriju nepodesna osnova ili krivi raspored ili loše unu-

Digitized by Google

tarnje proporcije. Valjalo je svakako izložiti tlocrte, nacrte i originalne crtarije pojedinih graditelja. Nije bilo toliko važno pokazati da je na pr. gosp. I. Fišer nakitio svoju fasadu prije toliko godina secesionističkim nakitom, a po tom kasnije postavljao kamene stupove pred prozore gradske štedionice, već je bilo važnije demonstrirati, bar donekle, shvaćanje prostornosti godine osamdesete, za vrijeme najužasnije boletike*, te razliku u tom shvaćanju nakon dvadeset godina; zatim razumijevanje prostornosti pred rat i poslije rata, da se uzmogne postaviti pred općinstvo jasan prerez o čitavom razvitku, na temelju glavnih predstavnika svakog pojedinog razdoblja. Po tom je trebalo pokazati i napredak koje je građevinarstvo i graditeljstvo kod nas dostiglo. Svakako napredak nije u tome, da se umjesto prijašnjih secesionističkih spageta po fasadama danas postavljaju puste i neproporcionirane prazne plošnine ili da se na mjesto prijašnjih suvišnih ukrasa ističe betonska struktura i tamo gdje nije potrebna, kao neki savremeni ukras. Napredak je u tom što se u vremenu od pola vijeka potpuno izmijenilo shvaćanje o prostornosti. Prostori su uistinu općenito postali skladniji i prikladniji, a po tom bolji i ljepši nego što su to prije bili. A taj se najvažniji napredak mogao demonstrirati samo izlaganjem osnova i nacrta, a nikako i nipošto bromsilberpapirskim umijećem.

Tom novom shvaćanju prostornosti istovremeno odgovaraju nova tehnička mogućnost, novi materijal i nova konstrukcija. Prijelaz od prijašnjeg tom novom nije nikako prikazan, a ponajmanje se u tom koridoru (prepuštenom arhitekturi), nalazi ono što je bitno u savremenoj gradnji, a što su kod nas već uspjeli pojedini arhitekti ostvariti, ne samo svojim projektima, već i svojim gotovim realizacijama. Fotografirani Stinwayi i couchevi po raznim uglovima intérieura kakvi se vide i kod malo boljeg provincijalnog tapetara u izlogu, ne mogu pokazati naše napredno graditeljstvo, ali daju čitavoj priredbi jaki provincijalni pečat, a pogotovo kad netko izlaže idejni projekt aerodroma, koji je u svom načinu sasvim suprotan stvarnim realizacijama tog istog izlagača. Prerez razvitka kao i liniju uspona našeg graditeljstva ne mogu pokazati snimci portala ili kasarnskih najamnih kuća prošlog vijeka, isto tako kao ni ovih današnjih. Osobito kad manjkaju najznačajniji nacrti realizacija velikih javnih zgrada kao bolnica, škola, instituta, upravnih zgrada, kazališta, skloništa, te projekti i realizacije naselja. Manjkaju upravo u tom sklopu oni arhitekti, čija su rješenja kod kuće ili u inozemstvu našla priznanja na natječajima i koja su podobna da pokažu i označe strujanja i napredak u našoj arhitekturi. Regulacije gradova, koje su u žarištu interesa čitave javnosti i oko kojih su sarađivali mnogi pozvani i nepozvani, u toj kolekciji uopće ne postoje, osim nacrta splitskog, koji je više skica za smještaj spomenika, nego li projekt urbanističkog rješenja. Lanac gg. I. Fišera, Kalde, Schöna preko Freudenreicha i Albinija sve tamo do Cote i Planića ne može označivati liniju uspona, jer upravo izvan toga lanca postoje u prošlosti i u sadašnjosti predstavnici najzanimljivijih i najboljih arhitektonskih rješavanja u našoj sredini.

---

* Boletika je način gradnje, prozvan po H. Bolléu (1845—1926), koji je gradio u Hrvatskoj kao najpriznatiji graditelj mnoge građevine prema davno prošlim stilovima, bez obzira na tadašnje vrijeme, sredinu i potrebe. Za uzore su mu služili: njemačka renesansa i gotika. Zidao je kaptolske kurije u gotskom stilu! Kao tipični neumjetnik vandalski je upropastio svojim restauracijama naše najvažnije kulturno-historijske spomenike. Slava Mu!

Digitized by Google

Spomenimo samo Kovačića od pokojnika, a od živih upravo onu većinu, koja ne sudjeluje na toj izložbi.

Pitanje umjetnika arhitekta i pitanje graditelja, više izvodioca nego osnivača, više poduzetnika nego kreatora, poviači se kao crvena nit kroz čitavi graditeljski kompleks i u velikom vanjskom svijetu, a naravno i kod nas. Ova izložba, koja je imala preodređeni značaj jubilarne izložbe starog zaslužnog Hrvatskog Društva Umjetnosti (u kojem je pokojni Herman Bollé bio dugogodišnji odbornik), isto tako nije mogla biti selektivnom, jer niti na njoj ne sudjeluju samo umjetnici arhitekti. Ona je tako postala kolekcijom fotografija, originalna po tome da nema gotovo ni jednog tlocrta. Nedostatno organizirana, ona ne pokazuje upravo ono što je mogla i morala pokazati, a to je da je naše graditeljstvo od Vancaša do danas relativno snažnije i jače napredovalo, nego kiparstvo ili slikarstvo. Ta izložba nije pokazala da se danas nerazmjerno bolje, ispravnije i savremenije gradi, nego prije pedeset godina, već je ona tek djelomično i nedostatno izložila nekoliko primjera uspjele savremene gradnje; svakako tu treba podcrtati ime L. Horvata. Da je djelomična, dokazuju najbolje imena onih arhitekata, koji nisu izložili: Bahovec, Bohutinsky, Požgaj, Wichra, Kauzlarić ml., Bartolić, Florschütz, Vrkljan, Weissmann, Korka, Kiverov, Krekić, Strižić, Gottwald, Ibler, Galić, Auer, Dumengjić, Haberle, Bauer, Hribar, Velikonja, Kavurić, Hećimović, Kliska, Filipović i Petrović.

Kiparstvo

Kao što je djelomično i nesistematski prikazano razdoblje od pedeset godina u graditeljstvu, isto tako je fragmentaran i površan izbor kiparstva. Mjesto vremenskih faza i najboljih galerijskih stvari trajne vrijednosti, priređivači izložili su nam radove, do kojih su slučajno došli s jednom jedinom kataloškom pretenzijom da pojedino ime bude zastupano, a ne da nam prikažu najznačajnija djela pojedinih faza. Radovi su postavljeni u dva kruga uokolo. Bez obzira da li su pune plastike ili reljefi, jedni su kraj zida, a drugi su u nutarnjem krugu napose istaknuti valjda kao vredniji. Za ovu postavu nije bilo odlučno ni vrijeme ni kakvoća rada, a ponajmanje logični vremenski slijed samog razvoja. Još k tome se dogodilo i to, da je retrospektivni dio manjkav i slab, a to ne zbog toga, što su ti pioniri našeg suvremenog kiparstva bili sasvim bez vrijednosti, već zbog toga, što su njihove stvari loše izabrane. Postoji na primjer od pokojnog Valdeca bolja busta Strossmayerova i bolja busta Račkoga od ovih što su izložene, a da je Valdec u svom životu izmodelirao i uspjelijih glava od one Lunačekove, nema nikakve sumnje. Da je naš prvi pionir Rendić zaslužio veću pažnju, ne treba naročito isticati, dok se od pokojnog darovitog Čusa (žrtve svjetskog rata), ipak nije trebala izložiti drvena kopija običnog školskog modela (Madona), već se moglo ostati kod njegovih dječjih glava. Kako R. Frangeš nije izložio, ostala je čitava jedna faza predratnog likovnog života neprikazana, u kojem je Hrvatsko Društvo Umjetnosti bilo u prošlosti najaktivnije. Deškovićevi radovi (njegove životinje) i ovom zgodom su pokazali svu svoju aktuelnost i svježinu, dok se Ivo Kerdić ne može pohvaliti uspjelim izborom.

Prva generacija, koja je izašla iz naše škole kao Juhn, Turkalj, Branišl, Hotko, kreće se u svojim običajnim granicama; Jean je izložio jednu vrlo lijepu glavu.

Digitized by Google

U sred sredine čitavog doma, usred svih kružnica, koje se ponavljaju u raznim veličinama i dolje i gore u prostoru, postavljena je figura stilizirane žene u mramoru što drži pred sobom na koljenu ploču sa glagolskim rezama, a nazvao ju je autor »Povijest Hrvata«. Simbolička stilizirana figura htjela se centralnim postavom još posebno istaknuti, valjda kao znak čitave priredbe Hrvatskog Društva Umjetnosti, a ujedno i autor Ivan Meštrović, graditelj Doma Likovnih Umjetnika kao os i glavna točka oko koje se čitavi razvitak likovne naše prošlosti i sadašnjosti u krugu vrti. Međutim, da je taj kameni lik bio postavljen izvan središta, bio bi bolje osvijetljen, a za postavljanje svakog umjetničkog djela to je odlučno. Tako su isto i oni izloženi Meštrovićevi reljefi trebali biti postavljeni kraj stijene, a ne u slobodnom prostoru. Nu bez obzira gdje stoje, da li u središtu ili izvan njega, oni su svuda i onako među ovom kolekcijom kipova na prvom mjestu. To je nesumnjivo. I ne postoji to prvenstvo samo zbog plemenitog materijala kipova ili neke naročite majstorije modeliranja ili zbog sadržaja, zbog nekog izraza duševnosti. To prvenstvo jest u onom što se ne da opisati ili izreći, a to je darovitost, što zrači iz pojedinih oblika I. Meštrovića, bili oni nenaravni i do izopačenosti stilizirani. Kada Meštrović tom svojom neobičnom darovitošću kombinira, i svijesno proračunano ilustrira osjećanja, onda izilazi prazna manira na granici neukusa, ali kad on gotovo nesvijesno zahvaća blato ili kamen bez nekih ilustriranja ili patetičnih simboliziranja, tada se to blato ili kamen diktatom same darovitosti pretvara u drugu prirodu, u umjetnost.

Stilizirani simbol »Povijest Hrvata« je više manira i vještina, nego čista kiparska pretvorba u novu prirodu; isto tako i mali reljef sa djetetom. Taj je stiliziran i sasvim nenaravnih oblika, ali po neki detalji, kao ruka na tom reljefu, pretvoreni su darovitošću u muzikalan sklad. Nedvoumno jest, da je svakoj maniri, svakoj preuzetoj stilizaciji suprotnost čisto zrenje. Ono jedino ostvaruje novo originalno i trajno u likovnom svijetu. Ali je isto tako nesumnjivo da i nenaravne stilizacije mogu biti izražajne, kad su ponesene darovitošću. Bilo bi ludo nijekati taj fakat. Druga je stvar nijekati imitaciju tih i takovih nenaravnih stilizacija po onima, koji takvim imitiranjem prekrivaju svoju nedarovitost, te postavljaju te imitacije kao neku osebitost, kao neki naročiti naš stil. To se događalo ne samo u našem kiparstvu nego i u slikarstvu. Naravno da je takvo imitiranje, kao što je uopće svako imitiranje, beznačajno i štetno.

Unatrag nekoliko godina bile su čitave generacije zaražene tim meštrovićijanizmom, danas to više nije tako. Postoje još samo pojedinačni slučajevi kao opomena i zastrašujući primjer tog likovnog nesporazuma za sve buduće generacije.

Barokna prenapetost i patetični način, te dvije značajke Meštrovićevog izražavanja vidljive su i kod njegove »Piete«. Lijepo modelirana muška glava i ruka, shematska prsa i nepomireni oblici donjeg dijela skulpture, da ne pominjem maniriranu ruku majke, utvrđuju još više naš sud kako je glavna oznaka Meštrovićeva stvaranja: disharmonija. No uza sve to taj je reljef ipak plod intuicije i neobičnog dara. Svrnemo li pogled na čas spram Palavičinijeve ili Kršinićeve skulpture, očito vidimo da takove sile tamo nema, ni u jednom ni u drugom, ali zapažamo vješti posao i ukusno modeliranje kod Kršiniča. On je znalački vještak, što Palavičini nije, a još manje je to graditelj i autor Deželićevog spomenika, g. Cota. Lozica je sigurno već danas vješt, samo ako

Digitized by Google

nastavi onako kako je počeo sa glavom svoje kamene figure, svršit će u kiparskoj auerovštini Dujma Penića.

Među onima koji slijede Meštrovićevo shvaćanje u modelaciji najsimpatičniji je Živić. Antunčev torzo mnogo obećaje, ali ono disproporcionirano konjče moglo je izostati. Taj Antunčev torzo ujedno je jedini akcent, koji bi mogao prikazati posljednju fazu našeg kiparstva, što označuje suprotni stav u shvaćanju oblika spram Meštrovića.

Manjka najjači predstavnik naše mlade skulpture, a to je A. Augustinčić. Njemu se priključuju Radauš i Filipović, koji također nisu zastupani. Prema tome nije ni u skulpturi dan cjelokupni prikaz stanja, ni retrospektivan, ni sadašnji. Manjkaju Toma Rosandić i M. Studin. No kao što bronca, kamen i drvo, a i poneka sadra u toj kolekciji svojim patiniranim materijalom djeluju mirno, to je i čitava kolekcija na prvi pogled sumarno takova.

Kaos i prava šarena anarhija čekaju nas među slikarima na drugom podu.

Slikarstvo i grafika

Slikarima i grafičarima rezerviran je drugi kat, oni su potpuno odijeljeno smješteni. Početni lijepi uzlaz stubišta zaokreće u prvom spratu te vodi kroz rupe u prstenasti koridor drugog kata. Te rupe su obrubljene čudnom drvenom ogradom i doimlju se kao veliki izlazi iz poda staromodne palube. U stvari se taj prostor čini kao couloir ili promenoir pred ložama drugog kata kazališta. U tom se koridoru, zbog obline zidova, ne može prići direktno iz veće daljine ni jednoj slici; krivina zidnih ploha kao da sili posjetioca, da što prije proslijedi dalje. Isključeno je svako postavljanje bilo koje slike tako, da distanca između slike i gledaoca bude veća od osam metara. Zbog toga je i nemoguće u tom prostoru, izlagati ma kakvu sliku, karton ili panneau, koji je širi od četiri metra, a viši od tri. Ni krivina, ni distanca, a ni doprema ne omogućuju takvo izlaganje. Na drugi se sprat sve slike nose rukama. Prema tome je prostor podesan samo za izlaganje manjih štafelajskih slika. Sve ono što se je moglo izlagati u starom paviljonu, ovdje se u tom prostoru ne može.

Tu i tamo postavljeni su poprečno paraventi, no oni ne dijele prostor kao potrebne cezure, ni ne stvaraju pojedine odjele, uvećavajući u sadašnjem sastavu zbrku i nemir u čitavom rasporedu. Niski dvostruki stakleni krov propušta zimi mekano i blago svijetlo sa sjeverne obline zida, dok su one konveksne u blagoj polutami. Tamo su, čini se, gospoda, koja su bila imenovana za vješanje slika smjestila radove po njihovoj ocjeni — manje vrijedne. Rasvjeta je, dakle, nesumnjivo nejednaka, ni za dlaku bolja od one u starom paviljonu. Pogreška u osvjetljenju starog umjetničkog paviljona ponovljena je, samo na moderniji način, i zato uistinu nije trebalo polaziti studije za osvjetljenje izložbenih prostora širom bijelog svijeta. Svakako valja istaknuti, da je rasvjeta u drugom katu kud i kamo povoljnija, nego što je u donjim prostorijama. Nu to povoljnije svijetlo ne čini te prostore podesnijima. Jer, na primjer, u ovim se prostorijama ne može ostvariti ono, što svakoj galeriji i svakoj izložbi daje glavne akcente i što je ponajviše privlačno, a to je: da se centralno i direktno iz daljine prilazi jednoj od glavnih umjetnina u čitavom arrangementu. To je ovdje u ovom promenoiru sasvim isključeno; a kombinacije raznih postava su vrlo brzo iscrpljene zbog nesretnog kružnog tlocrta. Uza sve to u tom prostoru bilo je ipak moguće

Digitized by Google

da se razvije logičan slijed i da se sistematski prikažu pojedine faze našeg likovnog razvitka, pak da vidimo što su ta gospoda od Odbora za vješanje učinila iz te priredbe.

Ta je proslava imala biti, barem je čitavo vrijeme tako reklamirana, »jubilarna«, »retrospektivna«, »reprezentativna izložba hrvatskih umjetnika«. Ona je sve prije nego to. U tom koridoru je naime ostvaren potpuni kaos: i to od običnog kiča i diletantizma preko polovičnih realizacija sve tamo do rijetkih, najboljih i najizrazitijih slika naše prošlosti i sadašnjosti. Sav taj kaos, sve te slike jedna do druge u neprekinutom nizu vise na jednoličnoj, ravnoj donjoj liniji. Ta linija ujedno je valjda jedina veza i jedini sistem tog »pometenija«. Bez sistema, bez ikakve veze s bilo kakvim afinitetom, bez obzira na vrijeme, na smjer, na važnost, a ponajviše na kvalitet poredana su ta platna duž oblih zidova, tako da su se i one vrijedne slike prošlih i sadašnjih slikara utopile u tom šarenom, nemirnom i kaotičnom filmu. Posjetioci u čudu, pitaju se zgranuti: »Zar je takovo slikarstvo kroz pola vijeka u Hrvatskoj? Zar je to rezultat jednog narodnog, pedesetgodišnjeg slikarskog razvoja?«

Kad bi takav rezultat bio nakon pedeset godina i kad bi tako izgledao prerez naših likovnih nastojanja kao i naš čitavi pionirski napor prošlih generacija, kao što to nastoji uz ogromnu reklamu sugerirati ova izložba, tada bi uistinu to bilo vrlo jadno i značilo bi da su svi ti napori u cjelini kroz pedeset godina ispod običnog prosjeka. Srećom to nije istina i to nije točno! Stepen koji je dostignut u prošlosti i u sadašnjosti sasvim je drugi i sasvim drugi profil pokazuje nego što to čini kaos, izbor i smještaj ove nazovijubilarne izložbe Hrvatskog Društva Umjetnosti. Istina je, da mi nismo u našem likovnom pionirstvu imali nekih ogromnih i velikih pojava, ali je istina isto tako i to, da postoje pojedine darovitosti, koje su svojim najboljim radovima dostigle dostojnu i pristojnu razinu. U ponekim slučajevima naši likovni talenti bili su i bolji, nego što su to bili slikari i kipari susjednih zemalja. To se na ovoj izložbi u retrospektivnom njezinom dijelu ne vidi. Naprotiv, cijeli se izbor čini kao da ga je proveo neki zlobnik, jer je u većini slučajeva mrtvih i živih, odabrano upravo ono što je manje vrijedno, šta više, kod nekih mrtvih slikara izloženo je isključivo ono, što je najlošije. Za tu tvrdnju treba kao dokaz spomenuti samo pokojnog Crnčića. No nije to samo slučaj Crnčićev, to se dogodilo i s ostalima.

Kako se to moglo dogoditi? Osnova i način kako je čitava priredba bila organizirana, morala je stopostotnom sigurnošću dovesti do tog negativnog rezultata. Odredio se za svakog izlagača jednaki broj izložaka, koji je ograničen za sve izlagače obvezatnom trojkom. Štampali su se pozivi na kojima su bili predloženi umjetnici, koji bi imali ponijeti odgovornost samo za smještanje radova, a da im u smislu te dekorativne počasti ni po čemu nije bilo određeno pravo po kome bi bili mogli utjecati na ispravnije organiziranje same izložbe.

Pozivi na sudjelovanje u ovoj priredbi poslani su u glavnom svima, što su u ovoj zemlji držali ili drže kroz čitavi život ili samo katkada kist i dlijeto. Prema tom pozivu svaki slikar ili kipar odabrao je svoja tri platna ili skulpture, za koje je on sam mislio da su mu najbolje. Naročito imenovani odbor imao je na taj način skupljene stvari smjestiti i objesiti. Tako se došlo do ovakve neodgovorne »reprezentacije« hrvatske umjetnosti. Svaka

Digitized by Google

ocjena bila je isključena, a odgovornog jury-a nije uopće bilo. Rezultat je predominacija polovičnosti, nedovršenosti, kiča i potpunog diletantizma; niveau izložbe je prema tome razumljivo nizak i mjesto reprezentacije i ozbiljne retrospektivne izložbe hrvatske umjetnosti kroz pedeset godina, ostvarila se je velika skupna prodajna izložba bez jurya, likovno tako slaba, kakve već dugo nismo doživjeli. Generalni pokus za takvu »reprezentaciju« vidjeli smo na Jadranskoj Izložbi u odjelima slika, koju je uredio Đ. Tiljak, i ljudi su se uistinu već tamo s pravom zgražali i bježali s onog tamnog drugog kata novog Zagrebačkog Zbora.

Na takvim osnovama organizirana izložba morala je logično i neminovno izazvati apstinenciju svakog onog umjetnika, koji osjeća odgovornost, ako ne spram ničega drugog, a ono spram dostojanstva svog vlastitog posla. Naprotiv, naravno da je tako organizirana izložba morala automatski privući svakoga od onih naših likovnih trudbenika, koji rezoniraju ovako: »Nisam ja lud da dopustim diobu para, i to od pola milijuna, bez mene, zato što do mojih slika vise slike diletanata«. Ili: »Šta me se tiče kvalitet izložbe, to su i onako izmišlili netrpeljivi, destruktivni elementi, koji ne će slogu i koji znadu samo lično mrziti. Mi hoćemo pare! Kakvi umjetnički principi, kakva dosljednost?« Ili ako sam mazalo i diletant, onda mislim ovako: »A kaj hoćeju ovi kinstleri, kaj nečeju? Kaj se furt pravdaju? Mene su pozvali, a kad su me pozvali, ja sam hrvatski umjetnik koji spadam u reprezentativnu izložbu, pak kaj se to mene tiče, ti njihovi faksni?«

Podjednaki broj izložaka čini se na prvi pogled kao neka osobita pravednost, a u stvari to je najveća nepravednost spram samog kvaliteta, koji mora biti jedini odlučujući faktor kod svake umjetničke manifestacije. Da se vidi taj apsurd ili ta demagoška »pravednost«, dosta je spomenuti kako su time brojčano izravnani recimo jedan Račić i jedan Tartaglia sa bilo kojim od mnogobrojnih diletanata. Isto tako prema tom broju imaju jednaku riječ u pedeset godina hrvatske umjetnosti Bukovac, Kršnjavi i Čikoš, kao što imade riječ bivši Đak umjetničke akademije, koji je prije dvije godine tek svršio školu, a tu bez ocjene jurya izlaže kao reprezentativan umjetnik. Na taj način ostvaruje se numerička većina, ali nikakva retrospektivna ni reprezentativna izložba; tako se stvaraju istovremeno anarhija i kaos.

Pisac ovih redaka sigurno je posljednji, koji bi bio za likovnu hierarhiju i sigurno je dokazao radom da valja pomagati svaku pa i najmanju spontanu darovitost i onog najmlađeg. Ali mora ispovjediti svoje vjerovanje da bez autoriteta i bez stručne, stroge i nepristrane kritike, koja poznaje samo kvalitet, nema izlaza iz našeg pometenog likovnog stanja, a kamo li da je bez kritike i stroge ocjene moguć bilo kakav napredak. Preduslovi za takav napredak su potpuno eliminiranje kiča, diletantizma i lakomislene polovičnosti. Upravo sve ovo proširilo se na toj izložbi u najvećim razmjerima, do jedino mjerodavnog načela, po kome je ta izložba uopće organizirana!

A čemu?

Valjda zbog broja, zbog numeričke većine samih izlagača?

Numerička većina nije nikada nigdje bila odlučna za reprezentiranje umjetničkog života. Konačno i taj broj ne bi bio na odmet, da je priredba bila postavljena na osnovu strogo kulturnohistorijske dokumentacije. A to upravo nije slučaj! U onom malom retrospektivnom dijelu manjkaju već na početku uz Mašića, Ferdo Quiquerez (1845—1893) i A. Waldinger (1843—

Digitized by Google

1904). Jedan i drugi u svojim pejzažima znače likovno najvrednije što je prije četrdeset i pet godina u ovoj zemlji naslikano; da ne pominjem još one zaista ingeniozne crtarije šume, što ih je Waldinger u Slavoniji ostvario. Quiquereza i Waldingera nisu cijenili prije četrdeset i pet godina po njihovim najboljim stvarima, danas ih opet izbacuju ili zaboravljaju.

Ali da se čitav likovni razvitak sistematski fazu po fazu kroz pedeset godina publici prikaže (koja se tome nadala i to očekivala prema naslovu i reklami izložbe), trebalo je u prvom redu da gospoda priređivači od gg. Meštrovića pa sve tamo do Šrepela taj likovni materijal prošlosti bar donekle poznaju. Drugo: trebalo je da se retrospektivna izložba ostvari dugim radom, a ne da se izabiru nekom lakomislenom improvizacijom one stvari, koje su najslabije, što je slučaj kod Mašića s onim slatkim i možda najslabijim genreom. Isti je slučaj i kod Crnčića i kod Čikoša sa ona dva platna (osim »Judite i Holoferna«). Treće: kod tih retrospektivnih priredbi trebalo je postupati brigom, pietetom i ljubavlju za cjelinu, za sva ta nastojanja prošlih generacija. Da se je tako postupalo, ne bi se dogodilo da se slike pokojnih ili starih slikara izlažu po broju, po izboru i po samoj opremi (strašni okviri!) na taj način, kao da se žele sva ta nastojanja prošlosti pred sadašnjicom deklasirati. Zar od mnogobrojnih portreta koji su u Zagrebu i u Splitu na dohvatu od Bukovčeve ruke, nema boljeg od onog izloženog? Zar se uistinu morao pokazati onaj Ivekovićev neugodno naslikani Jefto Perić u surini, na onom historijskom prikazu, kad postoje od Ivekovića daleko bolje, više slikarske i značajnije stvari: genre (Zagorje) i historijski prikazi? Zar nije M. Kraljević zaslužio tom zgodom bolji izbor? A Račić barem to, da mu se izložene slike opraše, očiste i pristojno uokvire? Zar je to što je izloženo od Plančića najbolje? Od pokojnih još je jedini ispravno izložen Steiner. Šteta da nije umjesto onih školskih litografija i crteža izložena njegova slika »Ulica«, koja svakako spada u red njegovih najznačajnijih malobrojnih slika. Nažalost ta se vrijedna i dokumentarna slika nije mogla dobiti još svojedobno za Modernu Galeriju, kad se je već dobilo ono vanredno Steinerovo »Proljeće«.

Da je izložbeni odbor vodilo poznavanje materijala, ispravno odabiranje, pietet, a ponajviše ljubav spram pozitivnih nastojanja, spram samog kvaliteta, tada bi se našle sve faze kao i ona početna svaka u svojoj cjelini: Quiquerez, Mašić, Waldinger, Kršnjavi* i Rendić (on je naime spadao ovamo). Druga

* Izložena je poznata i publicirana slika I. Kršnjavoga »Glava žene«. O toj se slici godinama sve do danas zlobno i stalno brblja kroz naše ateljee, kako to nije slika Kršnjavoga, već da je tu sliku valjda(!) Kršnjavi negdje u kakvom münchenskom ateljeu našao i proglasio svojom. Zašto se tako brblja? Jedini je argumenat i osnova tog brbljanja to, da je ta slika toliko dobra, da je jedan Kršnjavi uopće nije mogao naslikati! Nekome negirati samo zbog kvalitete autentičnost autorstva, a ne navesti nikakve druge dokaze, to je samo kod nas moguće, gdje mržnje na kvalitet traju i preko groba! Takove mržnje i takove nepravednosti pobijati nije potrebno, ali je potrebno jedamput za uvijek utvrditi, da je ta izvrsna slika, koja i u toj izložbi pobjedno dominira, zaista od ruke Izidora Kršnjavoga. U više navrata sam naime upravo o toj slici razgovarao sa Kršnjavijem, i on mi je pružio takove dokaze o svojem autorstvu tog platna, koji isključuju svaku pa i najmanju sumnju! Isključuju i to, da je tu sliku netko drugi korigirao.

Digitized by Google

faza: Bukovac, Medović i drugi po svojim najboljim stvarima. Treća faza: Crnčić, Čikoš, Raškaj, Kovačević, Tišov, Iveković i drugi, a pokraj njih male plastike Frangeša i Kerdića. Zatim bi došli: Kraljević, Račić i rani Becić. Da pisac ovih redaka ne vidi jasno pred sobom kakva bi se cjelina dobila na taj način, ne bi se usudio o tom ni slova napisati. (A ovako gledamo na toj izložbi sa žaljenjem svi, šta je na primjer jedan Becić izložio kraj pokojnog Kraljevića, od kojeg je bio još u školi bolji).

Tako bi se ostvario odjel za odjelom, faza za fazom, afinitet za afinitetom, i samo na taj način mogla bi se pokazati nastojanja i objasniti kretanje, postajanje i promjene kao i rezultati, a konačno i razina čitavog tog rada kroz decenije, koju bi zaključila današnjica sa svojim najznačajnijim i najboljim predstavnicima. Na taj način djelovalo bi se već sa samim postavljanjem kvaliteta ponajbolje odgojno, a ne bi se dogodilo ovakovo izlaganje, koje je čak i jedan od izlagača, St. Aralica, punim pravom nazvao »Foire des puces«.

Da su se gospoda priređivači ove »izložbe« držala tih navedenih smjernica, tada bi automatski otpalo sve ono što ne spada ni u jednu ozbiljnu izložbu: običan kič i stravičan diletantizam, koji nas decenijima guši. Otpali bi oni kalendarski »Dolci«, otpale bi one muške i ženske sladunjave Cate Dujšinke i sve ono što kao teški uteg pritište tu priredbu, a napravilo bi se mjesta za sve, što je darovito, bez obzira na godine, društvene pozicije, javne ili tajne veze, vezice i podvezice*.

Glavno je darovitost i razvitak te darovitosti. Da se to što bolje uoči, dosta je poredit primorski »Pejzaž« pokojnog Joba sa primorskim pejzažima Đ. Tiljka. Kod Joba sve je usplahireno, sve je gotovo nenaravno, sve je učinjeno protiv uobičajenog, ali sve je, pa i ona najmanja mrlja bačene boje, puna darovitosti; kod Tiljka, naprotiv, sve je lijepo izvedeno, sve je pravilno, a rezultat? Plošna kulisa, sasvim nedarovita. Jer kad nema darovitosti, ne pomaže u slikarstvu ni prva, ni druga. ni treća internacionala, ni bratski lanac, ni zaštita velikih mogućnika, ni provokacije, ni pisanje o »probijanju leda«, — nedarovitost ostaje nedarovitost. A slikanje kraj sasvim pometenih i suprotnih nakana i namjera može upropastiti darovitost. Žalosno bi bilo da se to dogodi s osobitom darovitošću Šimunovića. Onaj se njegov Haile Selasi nije trebao izlagati, kad je Šimunović još u školi imao boljih stvari. Već je pomenuto da su se stvari od kvaliteta utopile u tom šarenom filmu. Upravo te pozitivne realizacije našeg najmlađeg slikarstva u tom društvu i u tom sastavu dokazuju, da je ta priredba u svom najnovijem dijelu mogla biti na visini. Da se u kvalitet ne mogu ubrojiti ni Kokotović, ni čitav red poštovanih gospođa, ni Kren, ni Glumac, ni Nakić, ni Tolić, ni Rašica, ni Kralj, pa ni Auer, ni mnogi drugi, to je prilično jasno bilo i prije same izložbe. Ali nije bilo prije tako jasno, da oni slikari koji su se godinama tetošili kao vanredne darovitosti, izilaze danas na tu izložbu kao ljudi bez ikakve nadarenosti.

Nesumnjive darovitosti Bulića i Šohaja, osobito ovog potonjeg, koji se odlikuje nekom bolećivom profinjenošću, nisu u ovoj ekspoziciji prebacile dostignute rezultate. Napredak nije vidljiv, jer slikati pegle ili nešto slična od

* Podvezica nije ovdje mišljena kao Strumpfband, dio ženske toilette, već kao podvrsta deminutiva vezica.

Digitized by Google

godine do godine u istom postavu, istim tonalitetima i istim rezultatima: ne znači napredovati. Još manje označuje napredak slikanje prema reprodukcijama Cézannea ili Bonnarda. A sasvim je deplasirano slikati rogožare, karikature i groteske i uobražavati sebi da je to »neoklasicizam«, da se je tom i takovom novošću »probio kod nas prvi put led«. Promatrajući taj »neoklasicizam« čovjek upravo odahne kad poslije toga svrne pogled na ono dobro platno Detonija, onu finu studiju Šestićevu sa Mrežnice, vesele nedovršene slike Postružnika, naročito fini pastel Šulentića (»Iz gornjeg grada«) te svježe boje mladog Kastelančića, na primorskom pejzažu, i konačno Sofiju Omčikus. Da, zaboravio sam i Parača, čija pozadina na onom velikom platnu možda govori, da je njegova kriza prošla, no one velike historijske ilustracije u uljenim bojama sa Jadranske Izložbe ne mogu mu zaboraviti. Da je Likanova stvar tako dobra u cjelini, kao što izgleda u katalogu, ne bi se čovjek razočarao. Tartaglie ima toliko u slikama drugih, da se danas već može govoriti o maniri »Tartaglia«. A kad se ta manira upotrebljava onako, kako to čini Crnobori, tada se može govoriti o zloupotrebi.

Nesumnjivo je, da je u tom čitavom kaotičnom nizu kao kvalitet slikarski najjači Uzelac, a zatim Junek. Dok je Uzelac virtuoz (ornamenat na pletenoj stolici), mondeni slikar, plošan, dekorativan i ukusan, Junek je slabijeg zamaha, ali čišćeg slikarskog izražaja. Jedan i drugi imadu tu prednost pred drugim suizlagačima, koji se zanose za gotovom pariskom formulacijom, preuzimajući je jednostavno, da obojica dobro govore francuskim likovnim jezikom. Svi drugi tek mucaju, zamjenjuju likovne prefikse, ne snalaze se dobro ni u francuskoj likovnoj gramatici, ni u profinjenoj sintaksi velikog francuskog slikarstva. Živeći daleko od Pariza, izgledaju sa svojim slikarskim formulacijama kao oni naši snobovi, koji pred svojom poslugom ili sumještanima, kojima hoće imponirati, govore loše francuski.

Ali ni korektno govoriti likovno francuski, još ne znači hrvatsko slikarstvo. Jer što je likovno hrvatskog na slikama Uzelca, Juneka i svih onih koji se zanose prijašnjim ili sadašnjim pariskim formulacijama? Danas govore dobrim i perfektnim francuskim likovnim jezikom svi likovni portiri na cijelom globusu po luksusno opremljenim hotelima slikarskog svjetskog pogona, no takovo izricanje još ne znači ni drugdje, a ni kod nas, novo i osebujno, što je u stvari svaka prava umjetnost bez obzira na mjesto i vrijeme. Konačno, kod nas povoditi se za pariskim uzorima i imitirati ih do apsurda, te postavljati kao mjerilo kvaliteta našeg slikarstva i našeg umijeća sve ono, što je u najboljem slučaju tek varijanta ili odbljesak pariskih formulacija, nije ništa drugo nego običan današnji likovni nesporazum. Nije ništa drugo, do obična periferijska i provincijska značajka. Primati ili imitirati stranu formulaciju štetno je i suvišno. Istovremeno takovo preuzimanje lomi naše najmlađe i najbolje darovitosti. Naša osebujna stvarnost mora naime imati i osebujnu likovnu formulaciju, ili naša umjetnost gubi svoj raison d'être. Drugim riječima, hrvatska umjetnost mora govoriti likovno hrvatski, i tako dugo dok ta umjetnost ne govori svojim osebujnim likovnim jezikom, dotle će postojati samo »Umjetnost kod Hrvata«, a hrvatska umjetnost kao posebni i originalni izraz, bit će nam još uvijek nedostižim ciljem.

Promatramo li s te osnovne točke čitavu priredbu »Pola vijeka hrvatske umjetnosti«, tad moramo na žalost utvrditi, da ta izložba ima ponajmanje prava da nosi hrvatsko ime. Ovakova izložba »Pola vijeka hrvatske umjetno-

Digitized by Google

sti« nije nikako prikazala pola vijeka hrvatske umjetnosti, ona nije retrospektivna, ni reprezentativna, a jubilarna upravo toliko, koliko je nepotpisani članak g. I. Šrepela u izložbenom katalogu »Povijest« šezdeset godina Hrvatskog Društva Umjetnosti.

Po svojoj sadržini i po načinu kako je organizirana ta izložba dokazuje prvo: da je kvalitet i dosljedno provedena selekcija jedina mogućnost svakog razvitka u likovnom životu u našoj sredini. Drugo: da je Dom Likovnih Umjetnika po današnjem svom unutrašnjem rasporedu nepodesan za priredbe umjetničkih izložaba, pojedinačnih ili skupnih, naprotiv, da bi taj Dom bio podesan samo uz neke nužne preinake za stalnu galeriju, kako su to istakla svojedobno dvadeset i dvojica umjetnika svojom predstavkom gradu.

Treće: Ta priredba Hrvatskog Društva Umjetnosti bila je neke vrsti ispita, bila je kušnja. Uza sve fantastično i suvišno natezanje, razbijanje i onemogućivanje već gotovih izložaba, nagovaranja, korteširanja, masiranja, taktiziranja, nadmudrivanja, čak i politiziranja (da upotrebim, zbog tehničkih razloga, najblaže riječi), odgovorio je na tom ispitu čitav niz likovnih umjetnika od najmlađih do najstarijih apstinencijom. Osjećajući odgovornost prema umjetnosti, ti apstinenti opredijelili su se po svojoj savjesti: za kvalitetu protiv kiča i diletantizma, za slobodu umjetnosti protiv diktature pojedinih umjetnika.

Poslije svih tih negativnih konstatacija treba još podcrtati da u toj priredbi nema ni sistematski izložene grafike od Kršnjavoga i Quiquereza dodanas. Naša grafika kroz pet decenija bila je po svojim realizacijama i tehnikama prva među Južnim Slavenima. Zar se uistinu nitko nije mogao dosjetiti, da izloži one velike značajne bakropise T. Krizmana? Zar nikome nije palo na pamet, da se je mogla sastaviti sasvim zanimljiva kolekcija karikatura, i to od slikara koji su gotovo bolji karikaturisti nego slikari? Postoje karikature Crnčića, B. Petrovića (»Sjednica Hrvatskog Društva Umjetnosti«), Križanića, Kljakovića, Režeka i Schlicka, a te su karikature bile vrlo značajne za razvoj naše grafike.

Potrebno je još nabrojiti one slikare, koji su se apstinirali, a to su: Krsto Hegedušić, Kovačević, Željko Hegedušić, Tomašević, Motika, Mirko Rački, Svečnjak, Tompa, Vaić, Ehrlich, Đorđević, Kovačić-Tajčević, Jerolim Miše, zatim autodidakti seljaci, a to je u prvom redu daroviti Generalić, zatim Mraz, Virius i Čaće, i na koncu, neka mi gospoda priređivači ove izložbe oproste, moja, za razvoj našeg slikarstva potpuno sporedna malenkost.

LJUBO BABIĆ

Digitized by Google

SRBI PREMA HRVATSKOM PITANJU

I.

JEDAN OD GLAVNIH PREDUVJETA ZA UREĐENJE HRVATSKO-SRPSKIH ODNOSA

Makoliko da su uzroci hrvatsko-srpskom sporu mnogostruki (nacionalni, ekonomski, politički), ipak nam sveukupno iskustvo, stečeno na osnovi razvoja hrvatsko-srpskih odnosa od najranijih vremena do danas, jasno svjedoči o tome, da se svi ti uzroci mogu svesti na jednu neospornu, osnovnu činjenicu: do sukoba između Hrvata i Srba dolazilo je uvijek samo onda, kada su oni jedni drugima kratili i sprečavali potpunu nacionalnu slobodu; kadgod su Hrvati pokušavali da ometu samostalan i slobodan razvoj srpstva, i kadgod su se Srbi našli u ulozi ugnjetača hrvatstva, na strani onih koji su silom sprečavali punu nezavisnost i slobodu hrvatskog naroda, — tada, i samo tada, javljali su se neminovno ozbiljni sukobi hrvatsko-srpski. Kadgod su Srbi i Hrvati pokušali da vladaju jedni nad drugima, da podjarme jedni druge, da se postave jedni iznad drugih, — nastajali su među njima sporovi i neprijateljstva.

Isto je tako, s druge strane, između ova dva naroda dolazilo do zbliženja i do sporazuma samo onda, kada je jedan drugome priznavao i poštovao potpunu nacionalnu samosvojnost, a hrvatsko-srpski odnosi bili su najbolji onda, kada su se Srbi zalagali za ostvarenje i osiguranje nezavisnosti i samostalnosti Hrvatske (šezdesetih godina na primjer), ili kada su se Hrvati borili za slobodu srpskog naroda (za stvaranje samostalne i slobodne Vojvodine Srpske god. 1848/49).

Nema nikakve sumje o tome, da se svi krupni narodni poslovi mogu uspješno obaviti samo onda, ako se vrše na osnovi narodnoga iskustva; zato će se i hrvatsko-srpski odnosi moći dobro da urede samo tako, ako se prije svega bude vodilo računa o hrvatskom i srpskom narodnom iskustvu, te ako se otklone tim iskustvom obilježeni glavni uzroci sukoba.

Ali kod rješavanja svakog velikog problema oduvijek je od neobične važnosti bilo ne samo *što* (uraditi), nego i *kako?* I, naročito, odrediti *kojim redom* poći u svršavanju određenoga posla.

Digitized by Google

Prvi preduvjet uspješnom rješenju hrvatsko-srpskog pitanja u tome je, da oba faktora u tom rješavanju, hrvatski i srpski narod dakle, još prije prelaska na realizatorski rad, moraju imati jasne ideje, točno i čvrsto određene principe, na osnovi kojih će pristupiti samom rješavanju problema.

I baš zato, jer su dosad ova dva partnera, Hrvati i Srbi, prilazili uređenju svojih međusobnih odnosa *s nejednako* jasnim i nejednako čvrstim idejama i principima, baš to je, sve do naših dana, bilo jedna od glavnih poteškoća hrvatsko-srpskog sporazumijevanja. Razlika, koja je postojala između Hrvata i Srba u stvari jasnoće i čvrstine idejno-principijelnog stava njihovog, bila je povodom mnogim nesporazumima i razmimoilaženjima. A ta razlika veoma je znatna.

Principi, ideje vodilje, po kojima treba da se upravlja jedan narod u donošenju tako važnih odluka, koje zasijecaju u životne interese narodne (radi se o određivanju i organiziranju narodne sudbine), takvi principi i takve ideje ne stvaraju se od danas do sutra. One mogu da se jave samo kao rezultat dugog historijskog iskustva, i da budu formulirane po onim najboljim sinovima narodnim, koji su sa životom svoga naroda najjače povezani, koji su uspjeli najbolje da osjete, da shvate i da izraze smisao ukupnog narodnog zbivanja.

U stvari rješavanja hrvatsko-srpskog pitanja, što znači uređenja hrvatsko-srpskih odnosa, Hrvati imaju jednu veliku prednost pred Srbima: danas se stav čitavog hrvatskog naroda u tom pitanju poklapa sa stavom najboljih sinova hrvatskog naroda: Starčevića, Supila, braće Radića i drugih. To mišljenje svojih najumnijih, najboljih sinova danas je hrvatski narod usvojio u potpunosti, i zato je idejna strana hrvatskoga stava danas tako jasna, određena i nepokolebiva.

Sa Srbima međutim stvar stoji drukčije. Srpski narod naime danas još uvijek ne stoji u pitanju rješavanja hrvatsko srpskih odnosa na onom stajalištu, što su ga odredili najbolji sinovi srpskoga naroda. Zato je držanje Srba predstavljalo dosad uglavnom prilično lutanje, i kolebanje, i nesnalaženje, i dezorijentiranost, — a sve to u mnogome bilo je izazvano i time, što se za posljednjih dvadeset godina, nasilnim putem, kao srpsko idejno stajalište u ovom pitanju, iznosilo i naturivalo shvaćanje i mišljenje pojedinih vlada (naročito za diktature) i vlastodržaca srpskih, koje sa srpskim narodnim iskustvom nije imalo nikakve veze, i koje nije išlo u korist ni hrvatskog ni srpskog naroda, nego je bilo plod

Digitized by Google

trenutačnog, sebičnog, ličnog interesa vlastodržačkog: da se održi na vlasti, ili da se do vlasti dođe.

Ta »nacionalna« shvaćanja diktatorskih vlada bila su u tolikoj mjeri očito sitničava, sebična, smušena i lažna, — da ih srpski narod nije mogao prihvatiti kao svoje stajalište.

Nacionalno pitanje međutim, pitanje oslobođenja i ujedinjenja te uređenja hrvatsko-srpskih odnosa, isto je tako interesiralo i srpske najbolje sinove, koji su (Svetozar Marković, Svetozar Miletić, Zmaj Jovan Jovanović i drugi), poput najvrednijih predstavnika hrvatske misli, izgradili isto tako jasno i čvrsto srpsku misao o nacionalnom pitanju.

Samo što su Srbi, za posljednjih dvadeset godina, gubili iz vida te nacionalne ideje svojih najboljih sinova, zaboravljali na te svoje putokaze, naročito poslije osamnaeste, kada su za dugo vrijeme bili opijeni velikim uspjehom vanjskoga oslobođenja; a kada su, poučeni novom životnom stvarnošću, počeli treznije gledati na stvari, diktatorske vlade stale su nasilno sprečavati srpski narod u tome, da ponovno uspostavi kontakt između sebe i glavnih predstavnika srpske nacionalne misli. I kao jedna od najsramotnijih ljaga na uzunovićevskim i drugim diktaturama ostat će to, da su se one u svom protunarodnom djelovanju usudivale cenzurirati i zabranjivati i tako zaslužne i velike sinove srpskog naroda, kakav je bio Zmaj Jovan Jovanović.

A danas, u trenutku kada treba srpski narod definitivno da uredi svoje odnose sa hrvatskim narodom, danas je prijeko potrebno da i srpski narod pristupi rješavanju i *svog* životnog pitanja sa svojim, isto tako jasnim i čvrstim idejama i principima, kako to čini narod hrvatski. Jer nema drugog izlaza i drugog načina da se do jednog trajnog i solidnog sporazuma dođe, nego da i Srbi u taj posao unesu svoj najveći nacionalni kapital, da i oni u to sudbonosno sporazumijevanje uđu na bazi ideja vodilja svojih najboljih i najzaslužnijih sinova.

II.

STAV SVETOZARA MARKOVIĆA

1. Značenje Markovićevo za srpski narod

Svetozar Marković spada među one pobornike slobode i istine, kakvih je malo u svakom narodu: među ljude koji su svijesno dali i život u borbi za dobro i za slobodu svoga naroda. I baš zato,

Digitized by Google

jer je za ideje, koje je propovijedao, položio i život, jer je za principe istinskog narodnog blagostanja pošao na robijanje u požarevačku tamnicu — što je za čovjeka kakav je bio Marković značilo poći u sigurnu smrt (pa on uistinu i umire neposredno poslije izlaska sa robije) — baš zato mu je srpski narod povjerovao više nego bilo kom drugom Srbinu onoga vremena, a velika privrženost narodna prema ovom svom martiru i njegovim idealima ostala je nepokolebiva.

I zato je jedan od hrvatskih mučenika, Gjuro Basariček, pišući »o patnjama, stradanjima, životu i radu tog velikog sina jednog napaćenog naroda« s pravom nazvao Markovića »duševnim vođom srbskoga naroda«. Prikazujući Svetozara Markovića hrvatskom seljačkom narodu u Radićevoj »Božićnici« za godinu 1923., Basariček je između ostalog napisao i ovo: »Kao mladić počeo se živo zanimati za biedu sirotinje. Bolila ga nepravda, što se nanosila seljačtvu i radničtvu i njegova se mlada duša bunila proti svakoj sili i nasilju, proti laži i okrutnosti javnoga mnijenja i vladajuće gospode . . . Daleko od prijatelja, sahranjen bez buke, u ranoj mladosti, umire čovjek, čiji život, misli i borbenost još su dugo poslie ispunjale i okupljale sve one duhove predratne Srbije, koji su želili, da mjesto nasilja i tiranije zavlada sloboda i pravednost.«[1]

Kolika je bila Markovićeva popularnost u srpskom narodu, najbolje se vidi i iz ovih činjenica. Markovićev list »Rad«, na samom početku svoga izlaženja, imao je oko 1000 pretplatnika i izlazio sa suficitom.

»Oslobođenje«, list što ga je Marković 1. januara 1875. pokrenuo u Kragujevcu, imao je takođe veliku popularnost: »na hiljadu pretplatnika javilo se za nepunih mesec dana. *Oslobođenje* je postajalo vrlo važan politički činilac u zemlji, u toliko pre što je cela jedna jaka i vrlo aktivna grupa seljačkih narodnih poslanika bila sasvim u njegovim idejama.«[2]

Jovan Skerlić, jedan od najznatnijih srbijanskih javnih radnika, izvrstan poznavalac Svetozara Markovića (neposredno prije rata napisao je o Markovićevu životu i radu veliku knjigu na oko

---

[1] Gjuro Basariček: »Duševni vođa srbskoga naroda«. »Božićnica« za g. 1923., sastavio i uredio Stjepan Radić. Zagreb, izdanje Radićeve Slavenske knjižare. Str. 126—133.

[2] Jovan Skerlić: »Svetozar Marković. Njegov život, rad i ideje.« Beograd, 1910. Str. 108.

Digitized by Google

trista strana)[3] ovako je obilježio utjecaj Markovićev na srpski narod:

Markovićev »pokret je bujao kao gorski potok u proleće... Prvi put od kako je nova Srbija stvorena, narodna masa, svesno i sistematski, u ime svojih interesa i vođena ne nezadovoljnim vlasnicima no ljudima iz svoje sredine, ustaje protivu obrenovićevske i birokratske eksploatacije zemlje, sa modernim programom narodnoga suvereniteta, tražeći vladavinu naroda narodom, Srbiju ne jedne porodice ili vlasničke gomile, no Srbiju celoga naroda, naroda koji radi i koji stvara. I taj istorijski sukob naroda sa apsolutizmom i birokratijom ispuniće političku istoriju Srbije čitavih trideset godina. U toj krvavoj borbi, bilo je dve narodne pobune, tri preka suda, stotine streljanih ljudi iz naroda, hiljada koje su okove vukli...«[4]

A u zaključku svoje knjige o Markoviću Skerlić s punim pravom kaže:

»U istoriji srpskoga duhovnoga života u XIX veku, u celoj istoriji obnovljene Srbije, nema čoveka koji je lično toliko značio, koji je igrao tako veliku ulogu i vršio tako veliki uticaj na duhove kao Svetozar Marković.«[5]

2. *Markovićevo shvaćanje o stvaranju državne zajednice između Srba u Srbiji sa Srbima izvan Srbije i sa Hrvatima*

U Markovićevo doba, sedamdesetih godina prošloga vijeka, pitanje oslobođenja Srba koji su se nalazili pod Turcima i pod Austro-Ugarskom, te pitanje njihovog ujedinjenja sa Srbijom — nalazilo se je u centru pažnje srbijanskog javnog života. U vezi s tim pitanjem, kao sasvim daleka i veoma smiona kombinacija, postavljao se i problem eventualnog ujedinjenja sa Srbima i Hrvata i Bugara.

U svojim govorima i pismima, u svojim člancima i knjigama Marković je tom nacionalnom pitanju posvećivao najveću pažnju. On je pritom naročitu važnost polagao na to, *kako* da se izvrši to oslobađanje i ujedinjavanje. *Način* na koji bi se imalo izvršiti ujedinjenje Srbije s ostalim Srbima i s Hrvatima bilo je za Markovića oduvijek značajnije i od samog ujedinjenja.

---

[3] Cit. dj.
[4] Ibid., str. 248.
[5] Ibid., str. 243.

Digitized by Google

Dva su shvaćanja postojala o tome još i u Srbiji onoga vremena. Jedno vladino, po kome je Srbija putem »zavojevanja« imala da osvoji Bosnu i Hercegovinu, i Vojvodinu, i da te krajeve, eventualno još s nekim drugim zemljama (Hrvatska) pripoji sebi, to jest da nad sve te krajeve i zemlje jednostavno protegne, proširi već postojeću državnu vlast Srbije. Po tom režimskom shvaćanju dakle ujedinjenje bi se imalo izvršiti na taj način, što bi srpski krajevi izvan Srbije, pa eventualno i hrvatske zemlje, došle pod srbijansku državu, koja bi svim tim ujedinjenim krajevima naprosto zavladala.

Drugo shvaćanje, što ga je zastupao Svetozar Marković i uz koje je pristajalo sve ono što je u Srbiji bilo i ostalo politički pametno i dalekovidno, — sastojalo se u ovome: oslobođenje srpstva i njegovo ujedinjenje s Hrvatima ima se izvršiti na taj način, što bi Srbi izvan Srbije i Hrvati po slobodnom opredjeljenju stupili sa srbijanskim narodom u jednu *sasvim novu* državnu zajednicu, koja ne bi značila nastavljanje ni proširivanje srbijanske države, nego bi se imala urediti slobodnom voljom svih onih, koji toj zajednici pristupe. Htjeti ujediniti srbijanske Srbe s ostalim Srbima i s Hrvatima stvaranjem Velike Srbije, podvrgavanjem srpskih krajeva izvan Srbije i podvrgavanjem Hrvatske tadašnjem apsolutističkom srbijanskom državnom aparatu, — značilo bi, po Markoviću, neminovno upropastiti stvar oslobođenja i ujedinjenja.

A sad da vidimo kako je ovaj problem postavio i rješavao sam Marković u svojim djelima. U vezi s tim Markovićevim tekstovima treba napomenuti još samo ovo: u većini slučajeva Marković govori o ujedinejnju Srba (onih iz kneževine Srbije s onima izvan nje), ali to nikako ne znači da se ova Markovićeva shvaćanja o načinu ujedinjenja i oslobođenja u potpunosti ne odnose i na uređenje hrvatsko-srpskih odnosa, na stvaranje državne zajednice između Srba i Hrvata. Jer kada se je za ovakvu proceduru zalagao i kod organiziranja zajednice između samih Srba, još u većoj mjeri to njegovo shvaćanje vrijedi onda, kada je riječ o zajednici Srba sa Hrvatima. Uostalom Marković na nekoliko mjesta pominje izričito i Hrvate, kao što se to vidi u poglavljima koja slijede za ovim.

»Politička misao: osnovati veliku Srbiju, t. j. od današnje srpske kneževine načiniti veliku polu-nezavisnu ili sa svim nezavisnu državu, prostim prisvajanjem susednih srpskih zemalja, odgovarala je potpuno unutrašnjoj politici Srbije, koja je težila

Digitized by Google

da u zemlji utvrdi neograničenu vladu u dinastiji Obrenovića... Osnovati Veliku Srbiju značilo je preneti vrhovnu vladu nad Bosnom i Ercegovinom od sultana na vladajuću porodicu Obrenovića; preneti u Bosnu i Ercegovinu srpski ustav i srpsko državno ustrojstvo sa svim njegovim kapetanima, načelnicima... i celokupnim birokratskim aparatom. Jednom reči, u novim srpskim zemljama nastupili bi isti pravni i ekonomski odnošaji, sa svima njihovim posledicama, koji su postojali i postoje u Srbiji.

Ova politika preživela je njenog osnivača. I posle smrti kneza Mihaila nasljednici njegove vlasti izricali su javno, da oni ispovedaju isto načelo i teže za istom celji. Ali i samom knezu Mihailu bilo je nemogućno da osnuje veliku Srbiju. Njegova iznenadna smrt upravo je samo sprečila te se nije pokazalo *ništavilo te politike,* koja se za osam godina njegove vlade jednako iznosila kao »velika misao« srpskog naroda.«[6]

Govoreći o osnivanju saveza balkanskih zemalja, Marković, zalažući se za konfederaciju (ili federaciju), odbija način osvajanja, pripojenja, aneksije, pa kaže:

»Koji će od tih naroda pristati da se »aneksira« *srpskoj monarhiji.* Pa recimo da srpska monarhija zadobije i ostale Srbe, koji žive u Austro-Ugarskoj — pa i to je tek mala kraljevina od pet milijuna! Može li takva država da prisajedini sebi više od deset milijuna drugih narodnosti? Ta to bi bilo nešto sasvim nalik na današnju Austriju ili Ugarsku, *što po tvrđenju samih srpskih državnika ne može da postoji!* Je li vredno da se srpski narod bori za takvu besmislicu, samo za to, što su neki srpski državnici dobili volju da majmunišu Kavuru ili Bizmarku?

Ne! ne! Srbija ne sme biti žrtvovana interesu jedne porodice, ili bolje — interesima nekoliko vlastoljubaca.«[7]

U »Oslobođenju« (broj 7. godina 1875.) Marković kaže:

»Srbija je stajala prema Bosni i Hercegovini, pa i prema Crnoj Gori i Bugarskoj kao osvajač. Ona nije nikada stala prema njima na zemljište jednakosti, zato i nije u njima mogla da dobije saveznike. Pokušala je dugo da »legitimnim« putovima zadobije Bosnu i Hercegovinu (ali i tada je bila kao osvajač prema ondašnjem narodu)...«[8]

---

[6] Svetozar Marković: Celokupna Dela. Sv. VI.: »Srbija na Istoku«. Str. 160—161. Beograd, 1892. Izdanje knjižare Lj. Joksimović.

[7] Sv. Marković, cit. dj., str. 167.

[8] Vidi i J. Skerlić, cit. dj., str. 141.

Digitized by Google

Govoreći o stvaranju državne zajednice balkanskih naroda, Marković kao glavni preduvjet ističe »uništenje sviju država (pa i Srbije) što danas smetaju, da ti narodi ne mogu da se sjedine kao slobodni ljudi i ravnopravni radnici; kao savez općina — županija — država — kako im najudesnije bude.«[9]

» . . . narod, kad se sav oslobodi, *ima pravo* da bira« uređenje koje se »njemu najbolje dopada, i formu vlade, koja je za njega najkorisnija . . .« Članovi koji stupaju u žajednicu »po općem dogovoru osnivaju novi pravni poredak«[10]

»‚Velika Srbija' morala bi po nuždi postati vojničko-policijska država . . . O umnom kulturnom razvitku — ne bi bilo ni spomena.«[11]

Marković je, ostajući uvijek vjeran i dosljedan gornjim svojim osnovnim principima, u tolikoj mjeri isticao i u raznim varijantama toliko puta ponavljao tu svoju misao o načinu ujedinjenja, ostavljajući je kao jedan od najvažnijih amaneta svome narodu. Pa iako je ta misao u gornjim Markovićevim tekstovima došla do svog potpuno jasnog i preciznog izražaja, ipak, s obzirom na njenu veliku važnost, smatramo potrebnim da ovdje navedemo kako su ovo shvaćanje Markovićevo protumačila i interpretirala dvojica najboljih poznavalaca Markovićeva djela, oba ugledna srbijanska naučenjaka: Slobodan Jovanović, poznati profesor beogradske univerze, koji je i sâm napisao oveću studiju o Markoviću, i već pomenuti Jovan Skerlić.

Slobodan Jovanović piše o tome u svojoj knjizi ovako:

Marković je »hteo ujedinjenje srpskog naroda, a nije hteo stvaranje Velike Srbije. U »Srbiji na Istoku« tvrdio je da je misao o Velikoj Srbiji monarhijskog, dinastijskog porekla. Dinastija Obrenovića, željna da proširi svoju oblast, prva je iznela misao da današnja Srbija treba da prisajedini sebi i druge srpske zemlje. Knez se Mihailo, naročito, načinio predstavnikom te misli; kao što je unutra zaveo policijski sistem, tako je i spolja hteo uvećati Srbiju putem »zavojevanja«: princip grube sile ogleda se i u njegovoj spoljašnjoj i u njegovoj unutrašnjoj politici.«[12]

---

[9] Sv. Marković, cit. dj., str. 167—168.

[10] Ibid., str. 164.

[11] »Rad«, 1874. Str. 343. Cit. kod J. Skerlića, cit. dj., str. 146.

[12] Slobodan Jovanović: »Svetozar Marković«. Drugo, dopunjeno izdanje. Beograd 1920. Izdanje Gece Kona. Str. 140.

Digitized by Google

»Marković je tvrdio da načelo narodnosti nije takvo da samo sobom može služiti omladini kao direktiva. Ono može biti i napredno i nazadno, kako se uzme. Napredno, u koliko je protivno »nasilnom zavojevanju«; nazadno, u koliko bi značilo »vaspostavljanje stare narodne gluposti, stare narodne tiranije«.«[13]

A Skerlić ovako interpretira tu misao Markovićevu:

»Svetozar Marković je odlučno, i rečju i delom, bio za oslobođenje i ujedinjenje srpskoga naroda, ali na drugi način no kao što su bili dinastični i zvanični krugovi u Srbiji. On polazi od ove osnovne misli: »*Oslobođenje* jednog naroda od tiranije drugog naroda samo je jedan kolut u lancu drugih sloboda«. Isto onako kao što se Herveg bunio protiv nemačkog ujedinjenja pod Hohenzollernima, da nemačke zemlje postanu »jedan nakovanj pod jednim čekićem«, tako i on neće da Srbija igra ulogu »Pruske Slovenskog Juga«, kako je to pisalo poluzvanično *Jedinstvo,* niti da oslobođenje i ujedinjenje svede na jednu vladarsku krunu, jedne kasarne i jedne kancelarije. On jasno i tačno vidi nerazdvojivost nacionalne i narodske emancipacije, i ne prestaje boriti se protiv shvatanja liberala, da treba napustiti ideju o unutrašnjem političkom i ekonomskom preobražaju Srbije, dok se ne izvrši nacionalno ujedinjenje . . .

On naročito ustaje protiv dinastičnog shvatanja srpskog oslobođenja, ne dopušta da se viši i večiti interesi narodni žrtvuju malim i prolaznim »interesima jedne porodice«, i još u *Srpskim Obmanama* ističe »protivnost između oslobođenja srpskog naroda i uveličanja broja podanika Obrenovića«. Isto tako on ustaje protivu imperijalističkog shvatanja srpskog jedinstva, i tvrdi da niti je pravo niti je moguće u to jedinstvo uterati Hrvate i Bugare . . .«[14]

3. Unutrašnje oslobođenje, unutrašnja sloboda isto je toliko važno kao i oslobođenje od tuđinskih ugnjetača

Druga osnovna misao Svetozara Markovića posvećena je važnosti unutrašnje slobode. Marković smatra, da oslobođenje od tuđinskih ugnjetača (od Turaka i Austro-Ugarske) i ujedinjenje tih od tuđinaca oslobođenih Srba i Hrvata u jednu državnu zajednicu — ima smisla samo onda, ako se za sve Srbe i za sve

[13] Ibid., str. 133.

[14] Skerlić, cit. dj., str. 201 i dalje.

Digitized by Google

Hrvate u toj zajednici osigura potpuna unutarnja sloboda. Bez tog paralelnog unutarnjeg oslobođenja, bez postojanja prave, unutrašnje slobode, stvar vanjskog oslobođenja Srba i Hrvata i njihovog ujedinjenja postaje nemoguća i iluzorna. Jer ako se prethodno ne zagarantira potpuna unutrašnja sloboda, ujedinjenje Južnih Slovena moralo bi se svesti samo na mijenjanje gospodara, a o stvarnom, istinskom oslobođenju ne bi moglo biti ni govora.

Marković je tu svoju koncepciju izrazio ovako:

»Takvo je bilo stanje u Srbiji, kad se iz sredine srpske omladine čuo prvi energični protest što *Srbija nema ni unutarnje ni spoljne slobode.* To je bio prvi glas iz sredine onog kolena, koje nije učestvovalo u onoj sramnoj prodaji narodne slobode i čovečanskog dostojanstva za dukate, titule i vandžamente . . . Novo koleno javljalo se na pozornicu života sa drugim idejama i drugom težnjom. Ono je htelo oslobođenje od spoljnih neprijatelja i slobodu unutarnju. Njegov prvi glas iskazivao je ove dve želje.«[15]

»Ja sam hteo srpskom narodu da iznesem sliku: šta mu je donela srpska revolucija, a u isto vreme da mu pokažem: šta je imao pa izgubio, a šta je mogao dobiti pa nije dobio u svom državnom razvitku. Time sam hteo da pobudim one ljude iz naroda, koji imaju običaj da misle — da promisle malo i da vide, da »sloboda i jedinstvo« srpskoga naroda, ne znači nikako da mesto paše dođe »knez«, mesto muselima načelnik i kapetan, mesto kadija — sudije i t. d., kao što je zamišljao srpsko oslobođenje još ustavobranitelj Petronijević, već da pod tim valja razumevati potpuno oslobođenje od vlasti i tiranije, od umnog i materijalnog ropstva.«[16]

Citirajući ovo Petronijevićevo mišljenje o ustavu i pravima srpskoga naroda:

»Ako se narod ne pokorava nama, neće ni knezu, no ako tako bude, to car, koji nam je dao pravo, što ga mi narušavamo, neće trpiti bune te će nam pravo oduzeti. Ovo je carska zemlja. Kao što su pređe zapovedali Turci, tako nam je zapovedao car da i sad imamo mesto vojvoda — načelnike, mesto kadija — sudije, mesto subaša — kmetove, koji valja da *zapovedaju* narodu; no ako narod bude njima zapovedao, to car lako može zavesti predašnji poredak videći da smo mi nesposobni upravljati sobom

[15] Sv. Marković, cit. dj., str. 152.

[16] Ibid., str. 6.

Digitized by Google

i da ne zaslužujemo darovana nam blagođejanja« — Marković ovako nadovezuje:

»Eto tako je govorio glava ustavobraniteljske partije i to baš u sednici srpskoga sovjeta, gdje je po samom svom položaju mogao i hteo da izloži svoje državničko uverenje. Po njegovom mišljenju sultan je poklonio Srbiju i srpski narod kao svoje imanje kapetanima, serdarima, savjetnicima i drugoj srpskoj gospodi. Mesto Turaka došli su samo Srbi na vladu i to je sve — narod mora lepo da sluša i da se pokorava, da čini izmet kao što je i pre Turcima radio. Raja ostaje — raja.«[17]

»Kad bi se oduševljena raja oslobodila od jednih gospodara, da li bi se ona slagala da dođe pod srpske pandure, kapetane i ostale gospodare?«[18]

I ovaj princip Markovićev o unutrašnjoj slobodi kao neminovnom preduvjetu istinskoga oslobođenja toliko je značajan, da treba vidjeti kako su to Markovićevo gledanje shvatili i interpretirali i pomenuti srbijanski pisci knjiga o Markovićevu životu i radu.

Jovan Skerlić to ovako formulira:

»Ali već u tom prvom početku Markovićeva rada, nacionalno oslobođenje spolja stoji tesno vezano sa političkim i socijalnim oslobođenjem iznutra, i već tada njemu je jasna ona velika misao koja će činiti jezgro njegovih učenja: da su spoljna i unutrašnja sloboda jedna nerazlučna celina, da se ne samo popunjuju no i da ne idu jedna bez druge.«[19]

»Marković je jasno video i ubedljivo kazao istinu: da politički i socijalni preobražaj Srbije i oslobođenje i ujedinjenje srpskoga naroda trebaju i moraju da idu zajedno, i da će Srbija imati privlačne moći za neoslobođene i potlačene Srbe samo ako je iznutra preobražena i ako u njoj narod bude slobodan i zadovoljan.«[20]

A interpretacija Slobodana Jovanovića je ovo:

Navodeći Markovićevu izreku, po kojoj je njemu (Markoviću) svejedno »hoće li u Srbiji vladati Obrenovići ili Franja Josif«, Slobodan Jovanović kaže:

---

[17] Ibid., str. 94—95.

[18] Ibid., str. 162.

[19] Skerlić, cit. dj., str. 20.

[20] Ibid., str. 261.

Digitized by Google

»Marković je smatrao da srpski narod ne bi ništa dobio, ako bi se ujedinio u takvu državu u kojoj ne bi uživao političke slobode. On bi se onda oslobodio tiranije jednog tuđeg naroda, da bi u vlastitoj državi mogao robovati jednom despotskom vladaocu, jednoj despotskoj birokratiji . . . Prema tome, ni Omladina nije rekla još ništa, kad je u svoj program unela ujedinjenje sviju Srba u jednu državu. Ona je dužna da se još izjasni, *kako će ta država biti uređena, jer od toga zavisi da li će se i koliko Srbi moći njome oduševljavati.* Sam taj fakat što će se ona zvati »srpskom državom«, ne znači još ništa; to je stvar imena i forme. Naravno, da bi mogla izraditi taj plan državnog uređenja, Omladina mora imati i prečišćene političke i socijalne nazore.«

»Sve se to razlaganje da svesti na dve tačke: 1) da je ideja narodnog ujedinjenja nedovoljna da sama sobom oduševi srpski narod, i 2) da srpski narod ne bi ništa dobio ujedinjenjem u jednu državu, ako ta država u isto vreme ne bi imala i jedan slobodouman ustav.«[21]

»Ali on je (Marković) išao i dalje, rezonujući tako kao da narodno oslobođenje nije ni jedan kolut u lancu drugih sloboda, kao da spoljašnja sloboda nije ništa, a unutrašnja sve. Samo na osnovu takvog rezonovanja mogao je tvrditi, da je njemu svejedno vladao u Srbiji Obrenović ili Franja Josif.«[22]

»Tek kad jedna Srbija, koja se prethodno otresla birokratskog sistema, razvije zastavu opšte balkanske slobode, na njen će se poziv dići svi balkanski narodi, jer će tek tada biti sigurni da Srbija odista namerava da ih oslobodi, a ne da im mesto turskog jarma naturi vladu svoje birokracije.«[23]

»Marković je toliko govorio o političkom uređenju ujedinjenog Srpstva, da se moglo misliti da je za njega važnije to uređenje nego sam način ujedinjenja . . .

. . . Danas, toliko godina posle njegove smrti, može se mirno reći da je on samo zato podčinio narodno ujedinjenje izvršenju jednog određenog političkog programa, *što je iskreno bio uveren da, na drugi način, ujedinjenje neće biti prava sreća za njegov narod.*«[24]

---

[21] Sl. Jovanović, cit. dj., str. 135.

[22] Ibid., str. 137.

[23] Ibid., str. 158.

[24] Ibid., str. 147.

Digitized by Google

4. Osnova na kojoj se po Markoviću jedino može dobro izgraditi zajednica Srba i Hrvata

Marković je kao glavni uvjet za podizanje i održanje hrvatsko-srpske zajednice smatrao federativno državno uređenje. Markovićeva teza o neophodnosti federacije predstavlja njegov treći glavni princip u pitanju uređenja odnosa između Hrvata i Srba.

U vezi s Markovićevom federalističkom koncepcijom od naročite je važnosti činjenica, da to njegovo shvaćanje o federaciji nije bilo plod nekih teorija, nije bilo apstraktno prenošenje suvremenih inozemnih pogleda na domaće prilike, nego je teza Svetozara Markovića o federativnom uređenju državne zajednice nikla na osnovi stvarnog životnog i političkog iskustva srpskoga naroda. Srpski narod je naime stradavao u Markovićevo doba pod obrenovićevskim apsolutističkim centralizmom.

Savremenik Svetozara Markovića, Pera Todorović, ovako opisuje prilike u Srbiji Markovićeva vremena:

»1870 godine vlada u Srbiji dinastijaška (obrenovićevska, op. p.) razuzdanost; narod zapušten u svakom pogledu, sve partije rastrojene; knjiga i novina skoro nikakovih; žandar, potkazivač i nepovjerenje prekrilili Srbiju.«[25]

A Skerlić kaže: »Marković je iz bliza gledao besnilo obrenovićevskog terora i činovničkog nasilništva . . . U Srbiji onoga vremena gde su ljudska sloboda i život tako malo vredeli . . .«[26]

Zato je Marković od samog početka svoga javnog rada najodlučnije ustajao protiv centralističkog državnog uređenja, jer centralističke »državne ustanove, koje su stvorene zarad narodnog blagostanja, u stvari oće da upropaste one rad čijeg su blagostanja stvorene« . . . U centralizmu »pod zakriljem »zakonitog reda« narod se cedi u korist pojedinih porodica ili pojedinih staleža.«[27]

Još god. 1896. Marković se definitivno opredijelio za federaciju, i tom svom shvaćanju ostao je vjeran do kraja. Prisustvujući septembra iste godine u Lozani kongresu »Lige za Mir i Slobodu«, Marković ističe kao »najrealnije od sviju rešenja što je ovogodišnji kongres doneo« onu odluku kongresa, po kojoj je »je-

---

[25] Pera Todorović: »Rad« 1875, str. 188. Vidi i Skerlić, str. 54.

[26] Skerlić, cit. dj., str. 20, 26.

[27] Sv. Marković: Celokupna Dela. Sv. II., str. 4, 15.

Digitized by Google

dini način rešenja Istočnog Pitanja oslobođenje istočnih naroda i stvaranje jedne federativne republike slovenskih naroda.«[28]

A sad da vidimo kako je sâm Marković formulirao i obrazlagao svoju tezu o federaciji:

»Svi uslovi za razvitak srpskog naroda govore dakle za to, da je srpskom narodu potrebno *savezno ustrojstvo,* ne državno jedinstvo. Unutarnji razvitak i spoljnji politički uslovi gone srpski narod da kao svoju metu postavi: *oslobođenje i federaciju,* i to federaciju srpsko-bugarsku... A ova federacija može se vrlo lako raširiti u federaciju naroda na balkanskom poluostrvu, i još dalje ako se uzmu u račun naši susedi preko Save i Dunava. Federacija ova ne osniva se na načelu narodnosti no na ličnoj slobodi onih ljudi koji stupaju u saveznu zajednicu. Ali tim samim načinom ujamčava se i svačija narodnost, jer se time daje pravo i svakoj narodnosti da zauzme samostalnu grupu u savezu.«[29]

Ističući razlike, što postoje među zemljama koje bi jednoga dana trebale da stupe u državnu zajednicu, Marković kaže: »Kod ovakvih razlika zaista nema smisla ustanovljavati u svima ovim zemljama »jedinstvo kancelarija« i uvoditi neku pandursko-policajsku državnu sistemu, kao što je današnja u Srbiji. Mnogo je korisnije za razvitak i napredak savezno ustrojstvo, gde bi svaki od ova tri glavna dela . . . imao svoje samostalno unutarnje uređenje i gde bi se samostalno razvijao.«[30]

Marković, koji je do kraja ostao vjeran osnovnim principima socijalizma, kada je u pitanju bila federacija, on je imao kuraže i odlučnosti da ustane i protiv socijalističke stranke Austrije, protiv svoje stranke u Austriji dakle, jer se politika te stranke nije slagala s onom, po Markoviću jedino ispravnom koncepcijom o uređenju države na federalističkoj bazi. Iako socijalista, on otvoreno staje na stranu nesocijaliste Svetozara Miletića i Miletićeve stranke.

U svom pismu od 12. jula 1873. on otvoreno i kategorički osuđuje shvaćanje austrijskih socijalista i pisanje njihova organa »Volkswille«:

»Svi oni koji neće centralizaciju, neće vojsku, birokraciju, što drže Austriju kao državu, koji neće na priliku da slovenski

---

[28] Vidi Skerlić, cit. dj., str. 27.

[29] Cit. kod Skerlića, str. 204.

[30] »Rad« 1874. Str. 343. Cit. kod Sl. Jovanovića, c. dj., str. 144.

Digitized by Google

seljak s juga svojom porezom održava pijacu fabričkim proizvođačima Beča, Pešte i drugih varoši, taj je kod njih »nazadnjak«... Ja ne znam kako ko o tome misli, ali ja držim da je *mojim načelima mnogo bliži Miletić i uopšte demokratska federalistička partija* u Austro-Ugarskoj, nego tamošnja socijalistička partija s njenim uzanim programom i pogrešnim pojmovima o samim osnovnim društvenim pitanjima.«[31]

Ostaje nam još da vidimo, kako su Markovićevu federalističku koncepciju interpretirali njegovi srbijanski biografi. Slobodan Jovanović iznosi o tome ovo:

»Metodi »zavojevanja« Marković protivstavlja metodu »revolucije« . . . Po metodi »zavojevanja« Srbija bi prisajedinila sebi one zemlje, koje bi oslobodila; po metodi »revolucije«, *ona bi se s njima udružila na saveznoj osnovi* . . . Federacija, dakle, a ne *Velika Srbija*. Tu ideju i ništa više, Marković je hteo da izrazi, kad god je govorio da nama ne treba jedinstvo kancelarije, — ili da je on za oslobođenje, a nije za ujedinjenje.«[32]

Skerlić je pak u svojoj knjizi o Markovićevu stavu prema federalizmu napisao ovo:

»Marković, zato što je . . . u Srbiji imao prilike da vidi sve rđave strane jedne preterano centralizatorske i surovo policijske države, bio je za samoupravnu i federalističku koncepciju.«[33]

»Posljednjih godina njegova života taj federalistički ideal dobiva precizniji oblik . . . Federacija balkanskih naroda izgleda mu ne kao najbolja, no kao jedina moguća forma vladavine na Balkanu. U članku »Socijalizam ili društveno pitanje«, on iznosi svoje razloge. Još ranije on je dokazivao liberalima da greše što misle da je položaj Srbije na Balkanu, gdje ima nekoliko narodnosti, religija i rasa, isti kao što je bio položaj Pijemonta na Apeninskom Poluostrvu, gdje je bila samo jedna rasa, jedna religija, jedna nacija. Ujedinjenje Srpstva, kako ga liberali razumeju može se izvršiti samo proširenjem granica današnje Srbije. Ali gde su te granice geografske i istorijske? U osvajanju izvesno će se preći etnografske granice, Srbija dolazi u sukob sa Hrvatima, Bugarima i Rumunima, i postaje osvajačka i nasilnička zemlja, kao što je Mađarska . . .

---

[31] Vidi Skerlić, cit. dj., str. 200.

[32] Sl. Jovanović, cit. dj., str. 143.

[33] Skerlić, cit. dj., str. 187.

Digitized by Google

Marković prihvata ideje Svetozara Miletića i Ljubena Karavelova, prima ono što su balkanskim i donjodunavskim narodima savetovali Mazini i demokrati u Ligi za Mir i Slobodu: da na Jugo-Istoku Evrope treba stvarati novu Švajcarsku . . . I neposredni i praktički nacionalni program Svetozara Markovića svodi se u formuli na ovo: »socijalni preobražaj iznutra, na osnovu narodnog suvereniteta i opštinske samouprave, revolucija u Turskoj i federacija na Balkanskom Poluostrvu.« Tom demokratskom i federalističkom programu ne može se prebaciti ni nenacionalan ni nepraktičan karakter... to je program moderne srpske demokracije, potpuno u duhu današnjega jugoslavenskog federalističkog pokreta, to su najzad i danas shvaćanja balkanskih socijalističkih stranaka i u Srbiji i u Bugarskoj.«[34]

III.

SVETOZAR MILETIĆ I RJEŠENJE HRVATSKOG PITANJA

1. Čitav narod jedna stranka

Ono što je Marković sedamdesetih godina bio za srpski narod u Srbiji, to je Miletić u čitavoj drugoj polovici devetnaestoga vijeka bio za sve Srbe u Vojvodini i u prečanskim krajevima uopće. Boreći se neustrašivo za narodnu slobodu, zbog čega je dvaput robovao (prvi put, godine 1870. suđen na godinu dana, a drugi put, 1876., na pet godina), Miletić je uspio da oko svojih ideja, na svom nacionalno-političkom programu »ujedini sve one Srbe, koji u politici ne vide jednu između raznih mogućnosti privatnog privređivanja«, tako da je u jeku borbe za narodnosna prava cio srpski narod u Vojvodini bio zapravo jedna jedina opoziciona stranka, Miletićeva slobodoumna narodna stranka.

Dovoljno je navesti samo nekoliko podataka iz Miletićeva života i rada, da se vidi kolika je bila privrženost srpskoga naroda Miletiću i njegovoj oslobodilačkoj borbi:

»U Šajkaškoj, juna 1881, on je izabran sa 488 glasova većine uprkos strašnim nasiljima Tisze Kálmána; njegovi birači su se morali svlačiti goli i gaziti Mutnjaču, jedan izliv Tise, da bi stigli u Titel na glasovanje, pošto im je vlast odrekla i skelu i lađu.«[1]

---

[34] Ibid., str. 201—205.

[1] Vasa Stajić: »Svetozar Miletić«, izdanje Jugo-Istok, Beograd. Str. 159.

Digitized by Google

»U prvi zatvor je Miletić nekako išao kao u svatove. Parobrodom, prate ga prijatelji do Vukovara. Prijatelji iz Iloka i Vukovara prate ga do Dalja; na stanicama ga dočekuju pucanjem.«[2]

A poslije odrobijane godine dana, Miletić se iz zatvora vraćao ovako:

»Dok je Miletić, parobrodom iz Pešte silazio, počev od Baje, na svakom pristaništu pozdravljale su ga deputacije . . . noću po obroncima Fruške njemu u počast plamteli su kresovi . . . lađa se punila prijateljima, i stalno je s obale pozdravljana prangijama . . .«[3]

Prilikom drugog apšenja i suđenja Miletiću dogodilo se ovo:

»I pored svih napora da se nađu dokazi protiv Miletića, 20 augusta 1876 tužio se Hertelendi Tiszi da je teško dobiti Srbe za svedoke protiv Miletića, jer se, tobož, boje osvete omladinaca.

Jednog svedoka je Tisza nabavio. To je bio Đorđe Ranković iz Turskog Bečeja. Osuđen na robiju, optužen zbog falzifikovanja menice, Ranković je prešao 1875 godine u Beograd . . . Po povratku iz Beograda, on je uhapšen u Bečkereku. Onde se krajem jula 1876 kao hapšenik prijavi za svedoka protiv Miletića, pa je 30 jula pušten na slobodu. Tim svedočenjem on je stekao doživotno izdržavanje od mađarske vlade. Ali nije mogao živeti među Srbima: rođeni brat i cela njegova porodica odrekli su ga se, i on je 1909 umro u Pešti.«[4]

Kad je u jesen 1871. izišao iz zatvora, Miletića su pozdravili i mnogi Hrvati, kao »ljubimca srpskog i hrvatskog naroda.«[5]

Februara 1896. sedamdesetgodišnjica Miletićeva rođenja »najljepše je proslavljena u Zagrebu, gdje je srpska i hrvatska omladina zajedno proslavila *svoga Miletića.*«[6]

A godine 1918., u svom proročanskom govoru Stjepan Radić poziva Srbe da — ako im je stalo do stvaranja solidne državne zajednice hrvatsko srpske — ne zaborave »na program i vapaj neumrloga svoga prvaka Svetozara Miletića . . .«[7]

---

[2] Ibid., str. 109.

[3] Ibid., str. 113.

[4] Ibid., str. 152.

[5] Vasa Stajić: »Svetozar Miletić. Život i rad.« Novi Sad 1926. Izdanje Matice Srpske. Str. 319.

[6] V. Stajić: »Svetozar Miletić«, Beograd. Izdanje Jugoistok, str. 166.

[7] Stjepan Radić, »Božićnica« za god. 1929.: »Proročanski govor predsjednika Stjepana Radića na noćnoj historijskoj sudbonosnoj sjednici Narodnoga Vijeća dne 24. studena 1918.« Str. 182.

Digitized by Google

Iskustvo posljednjih dvadesetak godina u potpunosti je potvrdilo i oživjelo Miletićeve ideje o uređenju hrvatsko srpskih odnosa, tako da se miletićevska slobodarska zastava u njegovoj domovini nalazi danas uzdignuta na istoj onoj visini, na kojoj je bila u doba, kada je Miletić vodio čitav vojvođanski narod srpski.

2. *Miletić prema slobodi i nezavisnosti hrvatskog naroda i prema državnoj zajednici Srba i Hrvata*

U Miletićevom političkom i nacionalnom programu jedno od prvih i najglavnijih mjesta zauzima borba za slobodu i nezavisnost Hrvatske. Dužnost je, po Miletiću, svakog pametnog i čestitog Srbina bezobzirno i bezuvjetno pomagati tu borbu. Bez obzira čak i na to, kako će se kada Hrvati držati prema Srbima, pozitivno ili negativno. Jer, bez potpune hrvatske slobode nema i ne može biti ni slobode srpske.

U tom pogledu, u pogledu borbe za slobodu i nezavisnost Hrvatske, Miletić je ostao nepokolebiv i nepopustljiv do kraja, braneći svom čvrstinom svoga uvjerenja taj osnovni princip svoje politike i prema Beču i prema Pešti.

Pa i prvo Miletićevo robijanje bilo je posljedica njegove borbe protiv onih nasilja, što ih je barun Levin Rauch kao ban vršio nad hrvatskom državom (tlačeći i Hrvate i Srbe), gazeći ustavnost, nezavisnost i slobodu Hrvatske i nametnuvši joj godine 1868. zloglasnu Nagodbu. Godine 1869. »u svom članku (u *Zastavi)* Miletić je oštro i besno napao Raucha . . . i njegove pristalice u kojima sluti da su većinom bitange koje su iz bela sveta, iz »rajha« ili iz »orsaga« sa »pintlom«, torbicom na leđima došle da žare i pale po trojednici kao Turci u Bosni »i da se znojem urođenoga naroda gazde i razmeću.«[8]

Državni tužilac ga je na osnovu toga optužio zbog pobune, poruge sabora i zbog uvrede bana, i Miletić je, osuđen, odležao godinu dana u Vacu, a u zatvor je pošao s ovim riječima: »Kad toliki junaci mogoše i mogu ginuti i rane dobijati na bojnom polju, zašto da ne bude ko od nas za istinu i pravdu, za narodnost i slobodu zatvoren.«[9]

Za čitavu politiku Svetozara Miletića, kao i za sav srpski narodni pokret što ga je Miletić vodio, od najbitnije važnosti

[8] V. Stajić: »Svetozar Miletić«, Beograd, str. 103.

[9] Ibid., str. 104.

Digitized by Google

bio je čuveni Bečkerečki Program Miletićeve slobodoumne narodne stranke. Od toga programa Miletić nikad nije odstupio, i sav njegov život i rad bio je jedno neprekidno i neumorno zalaganje za ostvarenje osnovnih političkih i nacionalnih principa, obuhvaćenih tim programom.

Druga točka tog Bečkerečkog Programa, što ga je godine 1869. izradio sam Miletić, sadrži između ostalog i ovu značajnu odredbu:

»Zastupati državopravnu samostalnost i zemljišnu celokupnost Trojne Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije.«[10]

Koliko je za Miletića ta druga točka Bečkerečkog Programa bila važna,[11] vidi se i po tome, što je on sklapanje saveza sa rumunjskom narodnošću uvjetovao pomaganjem njihovim samostalnosti Hrvatske.[12]

U svom govoru u Hrvatskom Saboru, što ga je održao 23 i 24 januara 1866. god. prilikom debate o adresi:

»Miletić ima pred očima tri zvezde: celokupnost Trojednice, njenu samostalnost prema Ugarskoj, ustavnu slobodu.

Zato traži spojenje Dalmacije i odmah ukidanje Granice, da već jedanput prestane ta »nesrazmerna pretenzija na krv naroda našeg, i jer je opstanak vojničke granice iza leđa naših opasan i za ustavni život građanskog dela zemlje ove gde jedan brat, ne poznavajući ustavni život, uvek je gotov, na svoga ustavnoga brata oružje dići.«

Zato staje na zemljište samostalnoga hrvatskog državnog prava. Istina, ono je pred 1848 pregaženo, »no sila pravo ne čini.«

»Kao što je aristokratija rimska preko telesa dva Grachusa prešla, tako je i ugarski sabor u Požunu 1848 godine prešao preko dva glasa poslanika ovih Kraljevina; i kao što je onda aristokratija rimska plenom Sule i Marija postala i građanskim ratovima vrata otvorila, tako se i godine 1848. sve dogodilo, zbog srušenja onog bedema, koji je autonomiji Trojedne Kraljevine za ogradu služio».«[13]

Ali Miletić je »i u Peštanskom Saboru bio najverniji i najuporniji branilac hrvatske državne samostalnosti«, tako godine 1867., »Miletić ponovno interpelira Andrašija radi neustavnog vladanja Raucha u Hrvatskoj . . . On protestuje protiv oktrojiranog

[10] Ibid., str. 93.

[11] V. Stajić: »Svetozar Miletić. Život i rad.« Novi Sad. Str. 255.

[12] Ibid., str. 273.

[13] Cit. ibid., str. 224.

Digitized by Google

izbornog reda za izbore krajem godine 1867., te unaprijed proglašava sabor od godine 1868. za nezakonit »pa po tome i zaključenja njegova, ma kakva bila, ne će moći ni sadanja, a nekmoli buduća pokoljenja pravno obvezati; ako pak što protiv volje naroda reši, ne će ni za trenutak imati važnosti, i ugarska vlada možda će sesti na grobnu ploču sahranjenih prava srpsko-hrvatskog naroda, na ploču takvog oktrojisanom većinom izmajstorisanog poravnanja — ali će pod tom pločom samo staro, osamstogodišnje odelo tih prava ostati, duh narodni ne će biti pod tom pločom, nego će uskrsnuti, preobražen i uznet, tražiti novije forme suštestva i razvitka svoga.«[14]

Zbog ovakvih i sličnih Miletićevih govora, mnogi su mu zamjerali što ovako nastupa usred Pešte: »Zaboravio je da je u Pešti, pa govori kao da je u Zagrebu«, na što im je Miletić odgovarao: »Mi svugdje i svagda jednako govorimo i radimo, a što se ne dopadamo svakome u isto vreme, to može biti nama šteta, ali krivica ne.«[15]

Borbu za slobodu i nezavisnost Hrvatske Miletić je isticao u prvi plan i propagirao i onda, kada je sa hrvatske strane zauziman prema Srbima potpuno negativan stav. Osamdesetih godina neki, naročito režimu bliski »Hrvati bili su toliko Jugosloveni da su negirali srpstvo«; u takvim okolnostima, na zboru u Rumi (augusta 1881), gdje je donesen program samostalne srpske stranke, određuje se, na Miletićevu inicijativu, kao osnovna zadaća ove stranke, da »treba s hrvatskim opozicionarima zajedno da se bori za državna prava Hrvatske.«[16]

I ono, čega se je Miletić najviše bojao i na što je neprekidno upozoravao svoj narod, bilo je to, da Srbi ne postanu oruđe bilo koje ugnjetačke vlade, koja ugušuje hrvatsku slobodu i nezavisnost, — jer je na osnovi narodnoga iskustva bio čvrsto uvjeren, da će Srbi, pomažući ugnjetavanje Hrvatske, morati neminovno da postanu grobarima i svoje vlastite slobode. Naročito je pak pozivao srpski narod, da pazi da ne nasjedne bečkoj protunarodnoj i protuhrvatskoj vladavini:

»Posle oktobarske diplome . . . za Srbe je ostala samo jedna opasnost od Beča: da ih ovaj i dalje degraduje na stepen Vandejaca, da njegovoj reakciji nailaze na lepak.«[17]

---

[14] Cit. ibid., str. 246.

[15] Ibid.

[16] V. Stajić: »Svetozar Miletić«, Beograd, str. 158—159.

[17] V. Stajić: »Svetozar Miletić. Život i rad.« Novi Sad. Str. 216.

Digitized by Google

Na drugom mjestu Miletić piše: »Ja pak bečkoj reakciji, ili onome što bi njoj u prilog išlo, ili što vid njen na sebi nosi, a narodu najposle ništa ne pomaže, moga veka ni minut moga života posvetiti i poslužiti neću..«[18]

Sličan je bio stav Svetozara Miletića i prema peštanskoj protunarodnoj vladavini:

»Mađari će se u poslednjem času morati setiti, da se Kraljevgradac gubi, kad vojnici vojuju samo koliko moraju, a kad u dotičnim narodima nema interesa ni oduševljenja za pobedu. Ako se toga ne sete, neće biti naša krivica, niti ćemo mi biti krivi, *ako se raskomada Ugarska,* nego *oni, koji nad nezadovoljnim narodima hoće da vladaju.«*[19]

I Miletić je u nekoliko mahova opominjao Madžare, da u svom vlastitom interesu priznadu, zagarantiraju nacionalna prava i slobode i drugim, nemadžarskim narodima:

»Još i sad, početkom 1871., i to možda *poslednji put* do Mađara stoji da se sa Južnim Slovenima, i drugim narodima u opsegu tako zvane Stefanove Krune, izravnaju.«

Ali, »Mađarima je zaludu zvonio Kasandrin glas Svetozara Miletića.«[20]

A kada su madžarske vlade slijepo nastavljale takvo svoje držanje u nacionalnom pitanju i, naročito, kada su se svim sredstvima protivile potpuno opravdanom i vjekovnom zahtjevu hrvatskog naroda za slobodom i nezavisnošću, Miletić je onda tu i takvu zvaničnu madžarsku politiku označio kao

»bolest koju samo motika leči.«[21]

Kasniji događaji, a naročito propast Austro-Ugarske monarhije godine 1918., u cijelosti su potvrdili ovo Miletićevo proročanstvo.

Dosljedna nacionalna politika Miletićeva morala ga je dovesti u sukob i sa najvećom slavenskom državom, sa carističkom Rusijom, o kojoj Miletić piše ovako:

»Samodržavna (apsolutistička) Rusija uvek će dvorske, kabinetske, apsolutističke interese isticati pred interesima ostalih slovenskih naroda, pa i samoga ruskog naroda.«[22]

---

[18] Cit. ibid., str. 162.
[19] Cit. ibid., str. 260.
[20] Ibid., str. 263.
[21] Cit. ibid., str. 343.
[22] »Zastava«, god. 1876. Cit. ibid., str. 371.

Digitized by Google

A u 80. broju »Zastave« iz 1876. Miletić definitivno »obračunava s carističkom Rusijom« jer ona hoće *»da se uništi kvasac slobode i federacije slovenskih naroda.«*

Miletić se dakle nije borio samo protiv austrijskog i ugarskog apsolutizma zato što je prvi bio njemački a drugi madžarski, nego je ustajao protiv svake apsolutističke vladavine — bez obzira da li ona dolazi iz Beča, iz Pešte ili iz obrenovićevskog Beograda — jer je smatrao da apsolutizam neminovno ugušuje slobodu svakog, pa čak i svog vlastitog naroda.

Miletićevi principi u nacionalnom pitanju, u stvari oslobođenja i ujedinjenja, bili su u potpunoj suprotnosti sa shvaćanjem apsolutističko-obrenovićevskom vladom u Srbiji. Jer i Miletićeva glavna misao bila je (poput Markovića) u tome, da se do istinskog srpskog i hrvatskog oslobođenja i do ujedinjenja u jednu državnu zajednicu (koja bi bezuvjetno morala biti uređena federalistički, po uzoru Švicarske), da se do svega toga može doći samo onda, ako se ostvare dva neminovna preduvjeta: ako se paralelno izvrši

»Oslobođenje od spoljašnjih i domaćih ugnjetača.«

Jer ako bi u Srbiji ostao apsolutistički režim, pa ako bi se taj režim samo proširio na krajeve izvan Srbije, onda bi takvo ujedinjenje bilo sve prije, samo ne oslobođenje ni srpsko ni hrvatsko. Karakteristično je za to ovo Miletićevo proročanstvo:

»Kakvo je slobodnjaštvo u Srbiji, vidili smo ga. Pada ničice pred gorućom cigarom kneza. Socijalističko kretanje ne sme ni da se pokaže u pravom obliku... I kad bi Srbija zadobila Bosnu, gde je narod ne samo siromašan, nego i nesvestan, pre bi bilo opasnosti po slobodnjački razvitak, naročito prema nimbu, sjaju slave, koji bi okružavao glavu osloboditelja i ujedinitelja Srpstva. Bilo bi spoljašnjeg oslobođenja, ali bi se kamen unutrašnje slobode omakao dole, da se opet s mukom gore valja. Bilo bi jedinstva naroda, ali i samovlasti, kao ono u Pruskoj. Tim bi se načinom baš na duže vremena presekla, i natrag gurnula struja . . . slobodnjaštva uopšte. Mi bi dakle pre mogli zazreti od »ujedinjenja« Srpstva na balkanskom poluostrvu pod takim auspicijama, gde »Argus« evropske reakcije na sve oči gleda . . .«[23]

Miletić je, baš kao i Svetozar Marković, bio protiv osvajanja, pa radilo se ma i o Arnautima:

---

[23] »Zastava«, br. 171. Cit. ibid., str. 355—56.

Digitized by Google

»Srpski narod ne samo prava, nego ni interesa nema, Arnautski narod osvajati.«[24]

Još u jednom osnovnom principu postojala je potpuna saglasnost između Miletića i Markovića. I Miletić je nepokolebivo propagirao ideju, da oslobođenje od tuđinskih ugnjetača, i da ujedinjenje može biti zdravo i solidno samo tako, ako se istovremeno osigura i potpuna unutarnja sloboda sviju onih, koji će se ujediniti. Evo kako je Miletić to formulirao:

»Ali se mi imamo brinuti i za ustavnu slobodu; i ova je onakva ista zvezda naša, kao i narodnost; mi nećemo hteti obezbediti našu narodnost na štetu ustavne slobode . . . Mi smo i Srbi i građani.«[25]

»Mi, iako *ne marimo ni za jedinstvo bez slobode,* ne možemo ni trajnu slobodu da shvatimo bez oslobođenja srpskog i drugih naroda na balkanskom poluotoku od spoljašnjeg pritiska.«[26]

A kada su zbog takve njegove nacionalne politike bezobzirno navalili na nj ne samo reakcionarni, režimski listovi iz Beograda, nego i sama vlada; kada je »Zastava« definitivno zabranjena za Srbiju, Miletić u broju od 2. marta 1875. ovako popraća tu zabranu:

»Kao što vidimo iz telegrama »P. Loydu«, beogradska vlada je uskratila »Zastavi« poštu u Srbiji.

Za razlog se navađa: neprijateljstvo protivu Srbije, kneza i *vlade. Srbiji smo mi veći prijatelji nego oni Srbijanci, kojima je Srbija samo muzara i koji narodno blago arče na svoje potrebe.*«[27]

Pošto je nebrojeno puta naglasio, da hrvatsko-srpska zajednica ima smisla samo onda, ako se u njoj zagarantira potpuna sloboda i Hrvatima i Srbima, Miletić je jednom prilikom dao izraza i svom principijelnom shvaćanju o tome, što čini nemogućim tu zajednicu između Hrvata i Srba. Do formuliranja tog Miletićeva shvaćanja došlo je u povodu netrpeljivosti nekih hrvatskih političara prema Srbima. Tako su među ostalim osamdesetih godina neki hrvatski Jugoslaveni (raspoloženi više režimski, nego hrvatski, u čemu su preteče i pravi duševni oci naših šestojanuarskih integralaca), uz pomoć protunarodnih vlasti, zabranjivali i sprečavali čak i samu upotrebu srpskog imena. Tim i

[24] Ibid., str. 405.
[25] Ibid., str. 177.
[26] »Nova Vojvodina«, god. II., br. 2. Str. 64.
[27] »Svetozar Miletić. Život i rad.« Novi Sad. Str. 354.

Digitized by Google

takvim državnicima Miletić je u ime *srpskog* naroda uputio ove svoje nezaboravne riječi:

»Tko drugome ne da ni nazivati se po svojoj volji, taj će još manje poštovati druge slobode, druga prava i potrebe. S tim zajednica nema vrednosti, ma bio i rođen brat.«[28]

IV.

AMANET ŠTO GA JE ZMAJ JOVAN JOVANOVIĆ OSTAVIO SRPSKOM NARODU

Nema sumnje, Jovan Jovanović Zmaj bio je najomiljeniji, najpopularniji pjesnik srpskog naroda. On je to u punoj mjeri i s pravom ostao sve do naših dana. Pitanju uređenja hrvatsko-srpskih odnosa, pitanju oslobođenja i ujedinjenja Zmaj je posvetio mnoge svoje stihove, ismijavajući i žigošući lažne osloboditelje i ujedinitelje, te osvjetljujući jedini pravi i mogući put oslobođenja hrvatskog i srpskog naroda.

Apsolutističkoj (obrenovićevskoj) vladi Zmaj odriče čak i pravo, da se interesira za Hrvate i za one Srbe, koji se nalaze pod tuđinom, smatrajući da je kod takvog režima fraza o oslobođenju samo laž i prevara. U tom pogledu veoma je karakteristična Zmajeva pjesma »Šta rade«:

Iz Srbije pitaju nas:
»Šta rade Mađari?«
Na miru su. — A kod vas
Šta rade žandari?

Neka živi napredak!
Neka živi slavlje!
Lepo je to pitati se
Za junačko zdravlje.

A kada se ipak još u Zmajevo vrijeme djelomično izvršilo »oslobođenje«, koje je zapravo bilo samo proširivanje apsolutističke, protunarodne obrenovićske vladavine, — Zmaj je onda (g. 1879., u pjesmi »Začuđeni Anđeo«) ovako pjevao:

Začudio s' gore
Anđo rajska mira,
Koji tamo razne

[28] Cit. ibid., str. 216.

Digitized by Google

Želje registrira:
No, na zemlji mora
Da je bruka velja!
Jer još dosad ne čuh
'vako ludih želja —
N. pr.
»Izbavi nas, bože,
Od izbavitelja.«

Kada su god. 1882. srbijanske vlasti osudile na zatvor Vojvođanina Lazu Kostića, koji je ranije bio progonjen od Madžara, »Zmaj protestira što bivši mađarski *rob* ima i u Srbiji da *robuje*.« A u tom njegovu protestu bilo je i ostalo mnogo simboličnoga.

Protiv svih onih, koji nisu priznavali slobodu i prava ni svom ni drugim ugnjetenim narodima, protiv svih tih, vladali oni ma gdje: u Beču, u Pešti ili u obrenovićevskom apsolutističkom Beogradu, glas Zmaja, narodnoga pjesnika-borca ovako je grmio:

Al' boga vam, delije,
Kad se čaša prelije,
Šta vam srca slute?
Krunonoše velije,
Kad ste baš u cvetu,
Šta mislite, zašto su
Narodi na svetu?

Protuve što lažete
Svome gospodaru,
Da vas malo provoza
Na zlatnom bataru,
Čankolizi, kad ste već
Postignuli metu —
Šta mislite, zašto su
Narodi na svetu?

Zmaj je kao osnovni svoj nacionalni princip isticao bezuvjetnu potrebu, da se u jednoj federalistički uređenoj zajednici osigura svim tim zemljama i svakoj od njih ponaosob njezina samostalnost i sloboda. Zato je kategorički izjavljivao, kako on ne želi

»da Bosna, Hercegovina i Srbija Stara pripadnu Knezu Milanu, nego da budu *svoje*«,

a pogotovu je to zahtijevao za Hrvatsku, za čiju se je nezavisnost i samostalnost ustrajno borio uz Svetozara Miletića.

Digitized by Google

A u svojoj pjesmi »Šta se čuje« Zmaj je točno obilježio jedino mogući put k ostvarenju hrvatsko-srpskog sporazuma, ostavljajući Srbima u amanet, kako da se drže prema opravdanim vjekovnim težnjama hrvatskoga naroda:

Šta se ono čuje iz Zagreba grada?
Ne čuje se dobro gde god pravda strada . . .
— — — — — — — —

Na Hrvata dižu verige i mrežu,
Il' da ga ulove ili da ga vežu,
Juče bila pretnja, a hajka već danas,
A pri ovoj hajci računaju na nas . . .
— — — — — — — —

Hrvat se ne bori da što otme kome:
Čuva sveti oganj na ognjištu svome.
I dok tako čini, u najteži dani
I Bog je i pravda na njegovoj strani.
A kuda će Srbin? — Zar on da se dade
Putu na kom nema zakona ni pravde.
— — — — — — — —

Hrvati su danas na otporu čisti,
A nevoljom njinom ko bi da s' koristi
Taj bi drag i mio hajkačima bio —
Ali bi poštenje srpsko pogazio.

Trgujući židski, rana se ne vida:
Na poštenju samo budućnost se zida.
Danaske nam braća na prelomu pate,
Teško im je reći: pomozi nam, brate!
Al' mi razumemo i ko zbori nemo —
Budućnosti našoj mi to dugujemo.

Zato, Srbi, čujte: čvrsto stojte sada
Na braniku gdje je i zakon i pravda;
Ojačajte snagu patnika Hrvata,
Neka zna da ima u nevolji brata . . .

Digitized by Google

Da završimo. Godine 1918. izvršeno je vanjsko oslobođenje. Ali centralistička vladavina spriječila je tada ostvarenje i unutrašnjeg oslobođenja. Hrvatski pokret (pa i hrvatsko pitanje) javlja se kao borba protiv ugušivanja te unutarnje slobode sa strane jugoslavenskih centralističkih i diktatorskih režima, što su od početka vodili takvu državnu i nacionalnu politiku, koja je bila u potpunoj suprotnosti sa svim osnovnim idejama i principima najboljih predstavnika srpske i hrvatske narodne misli, politiku, koja je gazila sve vjekovne narodne ideale i Hrvata i Srba o vanjskom oslobođenju i o ostvarenju istinske unutrašnje slobode. Prema tome hrvatski narodni pokret javlja se kao glavni nosilac ostvarenja te unutrašnje slobode, bez koje (i po učenju najboljih narodnih sinova, i po iskustvu posljednjih dvadeset godina) oslobođenje od tuđinskih ugnjetača postaje iluzorno i bezvrijedno. Misija Hrvatske dakle u ovoj zemlji jest izvojevanje unutrašnjeg oslobođenja i za hrvatski i za srpski narod.

Hrvatsko-srpski sukob pak ne znači i ne može značiti sukob između hrvatskog i srpskog *naroda,* nego sukob između hrvatskog naroda na jednoj, i centralističko-diktatorske (doskorašnje) vladavine na drugoj strani. A u tom sukobu sve više su se ocrtavale »Dve suprotne sile: težnje naroda (i hrvatskog i srpskog) za potpunom slobodom i težnje vlastodržaca (doskorašnjih, centralističko diktatorskih) za vlašću«. Ili, kako bi rekao Supilo: »Borba, koja se danas vodi, sastoji se iz dvije komponente: na jednoj strani borba naroda za opstanak, kruh, slobodu, napredak«, na drugoj borba vlastoljubaca »za gospodstvo, prevlast, tiraniju i moć«.

Na osnovi svega toga, u životnom interesu srpskoga naroda je, da prema hrvatskom pokretu, da prema rješavanju hrvatskoga pitanja zauzme onaj stav, na koji su ga upućivali njegovi najbolji sinovi, stav iskrenog i odlučnog zalaganja za ostvarenje vjekovnih i apsolutno opravdanih težnja hrvatskoga naroda. Jer najnovijim iskustvom nedvojbeno se je potvrdilo, 1) da je s nestankom hrvatske slobode propala i sloboda srpska, budući da je »Nemoguće tako ugnjetavati jednu polovicu države, a da bi druga mogla slobodno da se razvija; i 2) da su i Marković i Miletić i Zmaj bili potpuno u pravu, kada su propovijedali, da Hrvati i Srbi mogu srećno, zadovoljno i slobodno živjeti u jednoj zajednici samo tako, ako se osigura u njoj i srpskom narodu i hrvatskom narodu potpuna samostalnost i sloboda.

V. BOGDANOV

Digitized by Google

PREVRAT U NAUČNOJ SLICI O SVIJETU

»U historiji intelektualnoga svijeta ima malo takvih preokreta koji bi se mogli usporediti s idejnom revolucijom izazvanom od nove fizike«.

Louis de Broglie

Mehanička slika očiglednosti

Kao što su dalekozor i sitnozor iz osnove promijenili sliku, kakvu je čovjek imao o svome položaju na zemlji, među zvijezdama i u svemiru do otkrića ovih čudestvenih izuma, tako su otkrića savremene fizike, po dalekosežnosti svojih ispitivanja na najsigurnijem putu da likvidiraju čitavu filozofiju u njenom ranijem, nenaučnom, polunabožnom smislu. Filozofija, kao nauka nad naukama, kao nauka koja je pronalazila i obarala istine koje nisu bile provjerene drugim naukama, takva nadstvarna, nadnaučna, nadtjelesna nauka, u metafizičkome značenju ovog mutnog pojma, silazi polagano s pozornice već nekoliko stotina godina, da bi najnovijim otkrićima savremene fizike izgubila konačno sve svoje samostalne tvrdnje, a među tima svoj najjači zahtjev, zahtjev za očiglednim shvaćanjem čitave prirode.

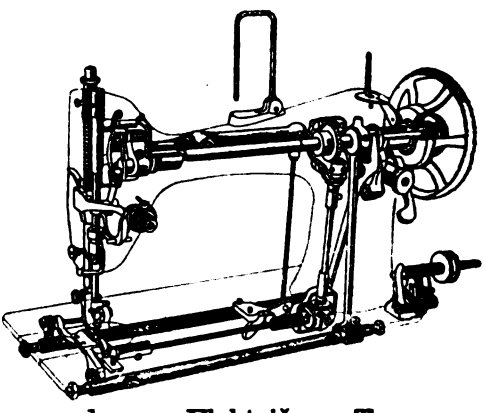

Stari, dobri, šivaći, stroj, taj simbol devetnaestoga stoljeća, ta klepetava slika svijeta što je zvrndala oko nas u začaranome krugu staromodne fizike, taj stroj, na kome je mehaničko-materijalistička filozofija šivala mrtvački pokrov skolastičnoj metafizici kao Parka, koja proklinje nepoznanice svojom tezom o gruboj očiglednosti, taj Singerov Simbol rukotvorne zaostalosti odnosi se spram jednog savremenog, modernog Električnog Transformatora, kao što se svjetovi mikroba u sitnozorskom vidokrugu odnose spram zvjezdanih pojmova atoma u bilo kome tijelu.

Digitized by Google

Stanja pojedinih nauka (pak prema tome i fizikalne) u uskoj su vezi sa tehničkim načinom proizvodnje pojedinih epoha. Kao što je slika svijeta, kakvu nam je ocrtala klasična fizika, mehanička, jer je nastala u krugu iskustva mašinske tehnike prošloga stoljeća, tako današnja predodžba o svijetu, kakva se razvija pred našim očima do cjelovitog nazora o životu i o životnim pitanjima uopće, odgovara više savremenoj elektrotehnici, uzimajući za svoju podlogu električna svojstva elementarnih čestica u pojedinom atomu.

Svi smo mi još za ranijeg našeg djetinjstva s pobožnim čuđenjem promatrali šivaći stroj: kako duhovito složenim zvrndanjem kotačića i micanjem tajanstvenih poluga i lađica svršava misteriozan posao šivanja u nevjerojatno zbrkanoj i isprepletenoj problematici svoga djelovanja. Nikoga nema među nama, tko nije osjetio pred tim klepetavim izumom pobožno, upravo, strahopočitanje spram složenosti jednog takvog šivaćeg stroja, koji unatoč svega djeluje po tako jednostavnom zakonu, da ga svaka švelja može popraviti, ako bi katkada zapeo uslijed kvara. Mehanizam mehaničkih strojeva, bio on ne znam kako zapleten, izgleda u načelu ipak jednostavan i razumljiv, jer se tajna njegovog pogona pričinja očiglednom: tu je pedal kojim se stavlja u gibanje glavni zamašnjak, a taj opet svojim osnovnim glavnim remenom pokreće sve te bezbrojne kotačiće i poluge i čuniće i lađice i klupka i niti; prenosnim vrtnjama s jedne jedine pokretne osovine kreće se čitav sastavni dio stroja kao cjelina, i to je očigledno.

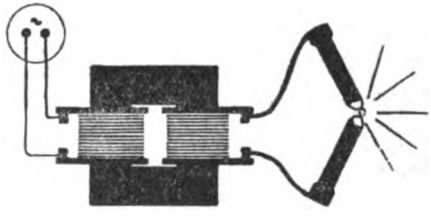

Dok je, dakle, naša vlastita slika o zvrndanju šivaćeg stroja mehanički očigledna, ona nam ne dostaje da bismo mogli shvatiti djelovanje bilo kakvog električnog izuma, na primjer Električnog Transformatora, jer tajna djelovanja tog željeznog okvira sa dva svitka bakrenih žica (od kojih je jedan ukopčan na vod našeg električnog kućnog uređaja, dok drugi — mada je odvojen od prvoga — rađa jake, usijane, sjajne lukove iskara kad se spoje krajevi žica) ni po čemu nije objašnjiva logičnim načelima naše svakodnevne očiglednosti, mada je po svom mehaničkom ustroju nerazmjerno jednostavniji od Singerovog šivaćeg stroja. Naš Radio-aparat, na primjer, jednim jedinim pokretom žićanog svitka stavlja nas u akustični dodir sa

Digitized by Google

prekooceanskim svjetovima, a shvatiti djelovanje jednog takvog električnog transformatora u obliku radioaparata tako, da to objasnimo mehanizmom Singerovog šivaćeg stroja, nemoguće je. Nitko nije u stanju da popravi električni aparat bez teoretske upute, koja je sinteza mnogobrojnih iskustava. Ta iskustva su najraznovrsnija i izvan dosega svakodnevnog laičkog doživljavanja. Ova razlika između mehaničkog i električnog stroja u pogledu očiglednosti, značajna je za razliku između stare i nove fizike.

Huygens, (g. 1629—1695) čovjek iz vremena feudalne manufakture, naučavao je da se: »uzroci pojava mogu shvatiti samo mehaničkim načinom mišljenja.«

I Helmholtzu (g. 1821—1894) učenjaku jedne epohe, koja se može još uvijek zvati epohom šivaćega stroja, izgledalo je, da je »konačni cilj svih prirodnih nauka da se stope s mehanikom.«

Slika svijeta kakvu nam je ocrtala vulgarna materijalistička filozofija devetnaestoga stoljeća nije se po svom jednostavnom načelu očiglednosti mnogo razlikovala od slike običnog, primitivnog šivaćeg stroja. Glavnim svojstvom materije bilo je proglašeno »da se kreće«, a kada je čovjek pokrenuo Svemir tim jednostavnim zamašnjakom, čitav taj, na prvi pogled kompliciranî mehanizam svemirske Singerice, klepetao je očigledno sve do naših dana, dok se s novim otkrićima nisu na dnevnome redu savremene fizike pojavila nova, neočigledna i smiona pitanja.

Za Diraca (g. 1928.), jednog od najznačajnijih savremenih fizičara, nije zadaća mehanike pak ni fizike da »zadovoljava težnju za shvaćanjem sveukupnog toka pojava«, jer je jedini cilj savremene teoretske fizike samo to »da predviđa što se može provjeriti iskustvom« . . .

A. Einstein (g. 1938.) pak odredio je cilj nauke da po mogućnosti pojmovno obuhvati i poveže osjetne doživljaje u čitavoj njinoj raznolikosti i da to ostvari »iz težnje za što većim logičkim jedinstvom, s najmanjom količinom primarnih pojmova.« Izgledalo bi, na prvi pogled, kao da iz Diraca ili Einsteina, tih misaonih predstavnika savremene, elektrotehničke epohe, progovara neka vrsta rezignacije, kao da se tu misao ljudska odriče svoje osnovne misaone svrhe, da bi konačno shvatila i pojmila i razumjela sveukupnost i smisao zbivanja, no zapravo, po vjekovnom iskustvu, elemenat takvih novih obrata u fizici nije neočekivan. Razvoj racionalnog proučavanja prirode ide stalno u smjeru sve većeg odricanja od konačnog sveobuhvatnog razumijevanja, alî

Digitized by Google

istodobno taj razvoj sistematskog, naučnog ispitivanja činjenica sve se više primiče tačnom poznavanju prirodnih pojava. Razumijevati i znati nije isto.

Čovjek razumije kada se jedna njegova predodžba psihološki podudara sa ljudski objašnjivim i shvatljivim slikama u njemu samome, a znade kada je naučnim iskustvom provjerio uslove pod kojima se pojave zbivaju. U primitivnim, prvotnim svojim odnosima spram prirode, čovjek je prirodu oduhovljavao, unoseći u nju i projicirajući tako među mrtve prirodne odnose svoja vlastita duševna stanja: straha ili neznanja, gluposti, sna ili praznovjerja, strave ili krvološtva. Naučna fizika nastala je onoga dana kada se je čovjek odrekao psihologiziranja mrtve prirode, kada se je odrekao. da u naučnim ispitivanjima traži bilo kakvu ljudsku svrhu . . . Mjesto psihološkog tumačenja javila se težnja za čistom naučnom spoznajom činjenica. Mjesto duhova, čovjek je prirodu počeo spoznavati po zakonu svojih strojeva. Tako je animističko gledanje ustupilo mjesto mehanističkom.

Kao što je mehaničko djelovanje šivaćega stroja shvatio kao posve jednostavno, očigledno i prema tome istinito prenošenje vrtnje sa glavne osovine na sporedne kotačiće pomoću pedala, tako je čovjek i svemir pretvorio u kretanje složenog doduše, ali po svojoj očiglednosti ipak razumljivog stroja, tumačeći posve logično toplinu, svjetlost i elektricitetu te čitav niz sličnih prirodnih pojava oko sebe isključivo mehanički... Priroda prestala je biti olimpijskom grmljavinom, ona se je pretvorila u kretanje stroja, koji rotira oko zvjezdanih osovina po ustaljenim zakonima nebeske mehanike.

Atomiziravši prirodu do sitnih, sastavnih čestica, i rastavivši te nevidljive atome opet na još sitnije sastavne čestice, čovjek je i toplinu protumačio jednostavnim gibanjem atoma, a električnu struju kao kretanje elektrona u metalnim žicama. Svjetlost tumačila se isto tako jednostavno, mehanički: gibanjem elektrona u atomu nastaju elektromagnetički valovi, koji se šire prostorom poput zvuka . . . Da bi se to talasanje elektromagnetičkih valova kroz prazan prostor objasnilo isto tako mehanički, i praznom su se prostoru pripisala isto takva mehanička svojstva i tako se čitav prostor ispunio finim, elastičnim flujidom, eterom . . .

Idealnim ciljem klasične fizike bila je slika zornopredočivog modela za atom svake tvari, tako da bi se po tome modelu moglo zaključiti sva svojstva te tvari, a pretpostavljalo se da se takav mali atomski model u svojoj biti podudara sa sunčanim susta-

Digitized by Google

vom: kao što oko sunca rotiraju planete, tako se oko atomske jezgre vrte elektroni. *Osnova te slike svijeta bilo je uvjerenje, da u sićušnim dimenzijama atoma kao i u ogromnim astronomskim omjerima vrijede oni isti zakoni, koje smo utvrdili na osnovi iskustva iz svijeta srednjih dimenzija.*

Očiglednosti nestaje

Sumnju u nepokolebljivu, svemirsku vrijednost mehaničkih zakona rodile su početkom ovoga stoljeća dvije fizikalne teorije: relativnosti i kvantna.

Neki suptilni pokusi (od kojih je najpoznatiji Michelsonov) pokazali su nepobitno da se zakoni mehanike ne mogu dovesti u sklad sa zakonima optike ili elektricitete. Einstein je među prvima pokazao da se fizika može izvesti iz ove opasne slijepe ulice protuslovlja, ako se napusti staromodni aksiom za koji nije govorila nikakva logička niti iskustvena nužnost, aksiom o apsolutnosti vremena.

Vrijeme, hronos, tempus, taj svakodnevni fizikalni »t«, nerazdvojno je vezan s našim vlastitim načinom doživljavanja života, te prema tome po najobičnijem ljudskom iskustvu nema nikakvog objektivnog značenja, spadajući među najrelativnije pojmove u svemiru. Predodžba o pojmu »vrijeme« mijenjala se je u historiji ljudske misli kroz vjekove, kao što se mijenjalo značenje i svih drugih bezbrojnih pojmova od kojih je sagrađena tako impozantna zgrada ljudske mudrosti i iskustva . . .

Već je Aristotel znao da je »vrijeme kao takvo« nezamislivo bez pojma kretanja, jer »vrijeme« po Aristotelu nije ništa drugo nego niz slika »ranijeg« i »kasnijeg« u redosljedu zbivanja što se zove kretanje. Svetome Augustinu bio je pojam »vremena« pojmljiv, ali nerazumljiv: »ako me nitko ne pita, onda znam (što je vrijeme), a hoću li ga nekomu objasniti — ne znam!« . . . Skolastici dali su »vremenu« objektivno značenje »biti vremenske«, koja »stanuje u ljudskoj duši«, i od Descartesa do Hobbesa i do Kanta o pojmu »vremena« napisane su čitave nepregledne biblioteke, a da nikome nije pošlo za rukom, da objasni značenje tog svakodnevnog pojma, u kome plivamo zaronjeni svojim najbanalnijim iskustvom, a da kroz vjekove nismo raščistili pojmove i razotkrili mu neshvatljivu tajnu njegove vremenske, esencijalne biti . . .

Digitized by Google

Osnivač prvog fizikalnog sistema Newton, dijeli vrijeme u »apsolutno i relativno, istinito i prividno, matematičko i obično«. »*Apsolutno, istinito* i *matematičko* vrijeme«, kaže Newton, »prolazi samo po sebi jednako i bez veze s kakvim predmetom. Ono se naziva trajanje. *Relativno, prividno i obično* vrijeme je vanjsko i zamjetljivo, tačna ili netačna mjera trajanja, kojom se služimo mjesto pravog vremena: sat, dan, mjesec, godina«.

Prvi je od filozofa Hume kritizirao apsolutno vrijeme, za njega »vrijeme« ne postoji neovisno od ljudskog načina određivanja redosljeda zbivanja. To je zametak one kritike pojma apsolutnog vremena, koja je krivudastim putem preko spoznaja i zabluda pozitivizma dovela do današnjeg shvaćanja fizike. Ali u Hume-ovo vrijeme nisu fizičari sumnjali u apsolutnost vremena. Kant, koji predstavlja filozofski izraz Newtonove fizike, uzdignuo je apsolutnost i apriornost pojma vremena do vječne filozofske dogme.

Kant je naučavao apriornost »vremena« kao takvog! »Vrijeme« po Kantu »nije stvar« i »nije svojstvo« niti »red stvari po sebi« nego »aprioran način pojimanja, koji uslovljuje svako iskustvo«, »oblik unutarnjeg smisla«, koji poprima iskustvenu stvarnost, ali isto je tako nošen i »transcedentalnom idealnošću«: »tempus non est obiectivum aliquid et reale . . . sed subiectiva conditio per naturam mentis humanae necessaria«.

U čitavom nepreglednom vrtlogu određenih misaonih sustava u kojima pojam »vremena« igra presudnu i bitnu ulogu, o tom istom »vremenu« nije rečeno u glavnome ništa više no što je to bilo poznato već Aristotelu, na primjer, da vrijeme (naime) nije drugo do najobičniji redosljed »ranijeg« i »kasnijeg« . . . Čovjek je, dakle, vrijeme pojimao kao nejasnu sliku koja odmiče u prostoru, te se iz »ranijeg« pretvara u »kasnije«, iz sadašnjosti u prošlost; dijeleći tu pomičnu vrpcu slika, čovjek je počeo da razlikuje između prošlog što je već proteklo i budućeg što treba tek da dođe, te tražeći izlaz iz ove zbrke, on se je osjetio u sredini između »budućeg« i »prošlog« i tu je sredinu nazvao sadašnjošću, svojim vlastitim, ličnim, prezentom . . . Sadašnjost je dakle pojam onog vremenskog razmaka što traje dok ga doživljavamo na granici između »ranijeg« i »kasnijeg«, i taj realno-objektivni pojam »sadašnjosti« je jedino realan, objektivan i mjerodavan za svakoga, bez obzira na njegov položaj na zemlji, na nebu ili uopće u svemiru.

Digitized by Google

Logička analiza pokazala je (međutim) da za pojave koje se zbivaju na udaljenim mjestima ne možemo apriori kazati da su istovremene, već da bi trebalo tek utvrditi što se zapravo misli pod tim sasvim krhkim pojmom i kako bi se ta istovremenost mogla stalno provjeriti.

Pretpostavimo da na zvijezdi Sirius postoji civilizacija slična našoj, te da je prema tome godine hiljadudevetstotinaičetrnaeste, mjeseca srpnja, kada je u Evropi došlo do međunarodne konflagracije, civilizacija na Siriusu raspolagala s prijemnim radiostanicama, koje su bile tako montirane, da je veza između zemaljskih emisionih stanica i Siriusa bila uspostavljena. Uzmimo, dakle, da dvadesetiosmoga srpnja javlja Evropa Siriusu: halo, halo, u Evropi buknula je međunarodna vojna, a kako vrijeme koje je potrebno da elektromagnetski valovi stignu do Siriusa i da se vrate natrag na zemlju iznosi osamnaest godina, to bi eventualna mirovna intervencija Siriusa stigla tek godine hiljadudevetstotina trideset i druge dvadesetiosmoga srpnja, dakle svakako prekasno...

Postavlja se pitanje: što se događalo na zemlji kad je na Siriusu stigla vijest da je na zemlji buknuo rat, ukratko koji je momenat na zemlji *istovremen* s tim momentom na Siriusu? Šta je, sa stanovišta stanovnika Siriusa, koji čuje alarmantnu vijest sa zemlje, ranije a što kasnije na zemlji? Sigurno je sve što se na zemlji zbilo prije 28-og srpnja 1914. prošlost, a sve što se zbiva na zemlji nakon 28-og srpnja 1932. budućnost. Ali za događaje unutar toga intervala od 14-te do 32-ge ne može stanovnik Siriusa *objektivno* ustanoviti, da li su raniji ili kasniji od momenta kad on saznaje za svjetski rat, jer nijedan događaj na zemlji *unutar* tog intervala ne može stajati u uzročnoj vezi s kojom pojavom na Siriusu u toj njegovoj sadašnjosti, pošto se nikakova akcija ne može prenijeti brže od 300000 km u sekundi, brže od svjetlosti ili radio signala. Za njega je prošlost i budućnost zbivanja na zemlji razdijeljena ne jednim momentom, već intervalom od 18 godina! Zbog toga ne možemo doći u protuslovlje s iskustvom, ako bilo koji momenat na zemlji između 1924 i 1932 proglasimo istovremenom s radiofonskom senzacijom na Siriusu. Nameće se slijedeće zaključivanje: radiosignali trebaju od Zemlje do Siriusa i natrag na zemlju 18 godina, dakle valjda do Siriusa 9 godina; Sirius saznaje za proglašenje rata kada je na Zemlji 28 srpnja 1923! Ali odakle mi znamo da se radiosignal širi tamo i natrag istom brzinom, kad eksperimentima možemo ustanoviti samo prosječnu brzinu elektromagnetskih valova

Digitized by Google

u dva protivna smjera? Mi dakle *proizvoljno* pretpostavljamo jednaku brzinu u oba smjera, i onda smo tek u stanju da definiramo što je istovremeno na različitim mjestima tako, da se to zbilja može eksperimentalno provjeriti. Govoriti o istovremenosti udaljenih događaja, a ne kazati kako se može odrediti ta istovremenost, nema nikakvog smisla.

Ta analiza dobiva tek onda sudbonosno značenje po stari, apsolutni pojam vremena, kada se postavi pitanje što je istovremeno za više promatrača koji se kreću različitim brzinama. Ono što je za Sirius i Zemlju istovremeno, u smislu naše definicije, nije više istovremeno sa stanovišta kakove druge zvijezde »Ypsilon«. Jer ako se ta kreće prema Zemji, to ona juri signalima Zemlje u susret, a bježi pred signalima sa Siriusa. *Vremenska mjera je ovisna od kretanja promatračevog.* Oznaka »Sada« odvojena od prostora nema objektivnog značenja, jer vremenska oznaka treba da je vezana o prostornu oznaku. Kao što ne postoji apsolutno »dolje« i »gore« ili »lijevo« i »desno«, tako i apsolutno »prije« i apsolutno »kasnije« spadaju u red verbalnih predrasuda. Kad je likvidacija te promjene u procjenjivanju istovremenosti sprovedena u čitavoj fizikalnoj nauci, izazvalo je to čitav niz važnih perturbacija. Tako je utvrđeno da prostorne dimenzije tijela i njegova masa nisu apsolutne nepromjenljive veličine, već ovise o brzini kojom se to tijelo kreće. Kod ogromnih brzina dužine se gibanjem skraćuju, a masa raste. Pretpostavka o mehanički opisivom materijalnom eteru se odbacuje, pojam se apsolutnog gibanja gubi, svako gibanje je relativno to jest odnosi se na promjenu položaja prema kojem drugom tijelu.

Dalji razvoj teorije relativnosti odbacio je isključivu vrijednost Euklidove geometrije i dokazao, da se na stvarnost mogu primijeniti i druge neeuklidske geometrije, t. j. takove u kojima zbroj kuteva u trokutu *nije* 180 stupnjeva. Onako kao što na krivoj plohi nismo u stanju da povučemo trokut kojemu je zbroj kuteva 180 stupnjeva, tako to nismo u stanju u našem prostoru, ako kao »stranice« trokuta ne uzimamo zamišljene linije, već zrake svjetlosti. Prostor je dakle »zakrivljen« — naravno zamjetljivo tek u ogromnim »svemirskim dimenzijama«. Kolika je ta »zakrivljenost« (t. j. odstupanje od zakona obične euklidske geometrije) to ovisi o raspodjeli materije na dotičnom dijelu prostora. Time su geometrijska svojstva prostora povezana s materijom. Da se razumijemo: nije Einsteinova teorija pokazala da je Euklidova geometrija neistinita, čak ni to da se ona ne može

Digitized by Google

primijeniti na stvarnost. Tvrdnja teorije relativnosti je mnogo skromnija, no ništa manje zamašnija: *ima više vrsti geometrija, koje se mogu primijeniti na stvarnost.* Time je ponovno napušten jedan Kantov »vječni« aksiom: da je euklidska geometrija apriorna forma našeg prostornog doživljavanja. Logična analiza moderne fizike i matematike (geometrije) utvrdila je da čista, apstraktna geometrija ne može biti ni istinita ni lažna, jer ona ne kaže kakova je stvarnost, ona je konstrukcija ljudske misli kojom mi sređujemo naša prostorna iskustva o stvarnosti. Za iskustva na dosegu Zemlje je zato najpodesnija euklidska geometrija. Naprotiv iskustva o gibanjima nebeskih tijela i širenju svjetla u nebeskim dimenzijama mogu se samo onda jedinstveno obuhvatiti jednom teorijom, dovesti u jedinstveni naučni sistem, ako se mjesto »ravne« euklidske geometrije primijeni »zakrivljena« — t. zv. *Riemannova.*

Dok je stara Newtonova mehanika tumačila gibanje planeta privlačivom silom između planeta i sunca, izvodi Einsteinova mehanika to gibanje iz zakrivljenosti prostora. Prednost nove teorije ne leži toliko u tome što objašnjava neka (neznatna) odstupanja zapaženih gibanja planeta od proračunatih po Newtonovom zakonu, već u neuporedivo većoj logičkoj povezanosti u opisivanju prirodnih pojava.

Atomi nisu očigledni

Ma da je teorija relativnosti prodrla samo uz veliki otpor stručnjaka i laika, ona ni izdaleka ne znači toliki prekid sa starim shvaćanjem kao ona druga velika fizikalna tekovina ovog stoljeća: teorija kvanta. Dok se borba za i protiv teorije relativnosti vodila uz asistenciju šire publike, prošla je daleko revolucionarnija promjena primarnih fizikalnih pojmova uslijed kvantne teorije gotovo nezapažena izvan kruga fizičara. Razlog je taj, što je prva teorija značila borbu na vratima koja vode iz svijeta svakodnevnih predodžaba u nepredočljivo, dočim se problematika druge, kvantne teorije već zbiva u nepredočljivom, bitka je već unaprijed izgubljena za »zdrav razum« konzervativca.

Kod matematičkog sređivanja rezultata svih mnogovrsnih eksperimenata s atomima, pojavila se jedna određena matematička veličina t. zv. *Planckov najmanji kvant akcije.* Egzistencija te čudne brojke, koju fizičari označuju slovom *h,* znači glavni prekid sa starim shvaćanjem. To zvuči naravno posve nejasno i

Digitized by Google

nevjerojatno. Kušat ćemo to objasniti: klasična teorija zahtijevala je da taj broj bude jednak nuli — a proračunati eksperimenti su uvijek dali doduše vrlo malu, ali ipak konačnu i uvijek jednu te istu vrijednost h, ili cijeli višekratnik te vrijednosti, ali nikada manje od h. To znači, preneseno u svijet prirodnih pojava koje se tim računima prikazuju, da se u svijetu ne zbivaju beskonačno sitni događaji — već da priroda ima jedan određeni minimum neke promjene, akcije, ispod kojeg ona nema računa da se makne s mjesta. Kao neki automatski buffet, koji ispod jednog dinara ne trži ništa, a ne trži ni za dva i četvrt dinara, već samo cijele dinare. Time je narušeno harmonično poslovanje prirode, kakvim ga je smatrala klasična fizika, koja je tvrdila: »Priroda ne čini skokove!« Mi ne zamjećujemo te skokove kod mikroskopskih pojava zbog toga, što su oni maleni, kao što ni na štampanoj fotografiji ne zamjećujemo da se sastoji od samih jednakih crnih točaka različito gusto razmještenih, jer je raster tih točaka vrlo sitan. Tek mikrostruktura otkriva taj atomizam, te skokove.

Što se materije tiče, otkrila je ovaj atomizam već klasična fizika — sva materija sastoji se iz najmanjih, dalje nedjeljivih čestica. No kvantna teorija pokazala je da taj atomizam vrijedi i za svjetlost. (Kad govorimo o svjetlosti, ne mislimo samo onu vidljivu, već svjetlost u širem smislu, dakle i ultraljubičaste, rentgenove i radiumske gama zrake). Uz neke nedvojbeno valovima slične pojave kod širenja, pokazuje svjetlost kad se stvara u atomima i kad se apsorbira ili guta u drugim atomima isto tako nedvojbenu atomističku strukturu. Atom izvjesne tvari ne može da izbaci bilo koju količinu energije svjetlosti, već samo određene *kvante*, t. zv. *fotone* svjetlosti. Isto tako atom tijela na koje pada svjetlost guta samo čitave fotone. Atom ne svira dakle svoju pjesmu fino nijansirano kao flauta, već kao mitraljeza izbacuje uvijek čitave projektile.

Zaista su čestice svjetlosti, fotoni, kadri da djeluju kao projektili, da odstrane iz atoma koji elektron, — fotoni zrakâ radiuma čak da razbiju atomske jezgre.

Svjetlost izvjesne boje ima uvijek projektile iste snage. Što je dužina vala svjetlosti manja (svakoj boji odgovara izvjesna dužina vala), to je veća energija projektila — fotona. Energija pojedinih fotona ovisi samo o dužini vala (boji, a ne o *intenzitetu* svjetlosti. Slabija svjetlost znači manji broj projektila, ali svaki projektil sadrži jednaku snagu. (To ne vole da znadu liječnici rentgenolozi koji tvrde da se slabijim doziranjem ljekovitog

Digitized by Google

rentgenskog zračenja isključuje eventualno opasno razorno djelovanje snažnih fotona rentgenskih zraka. Mitraljeza je manje opasna kad rijetko puca, jer teže pogodi, ali kad pogodi . . .)

Svjetlost su dakle korpuskule, a ne valovi? Ne, svjetlost ima sigurno i valnu narav, njene zrake prodiru jedna kroz drugu, ukrštavaju se kao valovi na vodi. Kakva je dakle ta svjetlost? Kako ona nastaje i nestaje gibanjem elektrona u atomu?

Mjesto odgovora moramo priznati da se isto neugodno pitanje može postaviti i za elektrone same, dakle i za čestice materije. I te čestice znadu se ukrštavati i ogibati kad prolaze velikom brzinom kroz mrežu atoma, isto kao što to čine valovi na vodi ili valovi svjetlosti. Analogija između fotona i elektrona, dakle čestica svjetlosti i materije, tako je velika, da se kod t. zv. kozmičkih zraka još nije moglo sa sigurnošću ustanoviti da li se radi o fotonima ili o »kiši« elektrona. Novi eksperimenti čine vrlo vjerojatnim da postoji neposredno pretvorba korpuskula materije u fotone i obratno.

Dok je klasična teorija razdijelila realitet u dva područja: korpuskule materije (elektrone i atomske jezgre) iz kojih je složena sva opipljiva materija, te *polja* t. j. prostor koji prenosi sile između tih korpuskula i u kojem se širi svjetlost, dotle je fizika 20 stoljeća izbrisala tu razliku. Time se pojavilo pitanje: kakav je zapravo elektron i foton? Nepredočljivo je, da bi te čestice trebale istovremeno biti neograničeni val i sitno zrno s određenim položajem.

Nikako nije uspijevalo da se sve pojave strpaju u zajedničku teoriju. Dugo su tražili zakone slične zakonima klasične fizike iz kojih bi se moglo proračunati, predvidjeti što se s atomom događa. Sa sigurnošću je određen broj elektrona svakog od 92 različita kemijska elementa, ali nije uspjelo postaviti teoriju koja bi kazala po kakvim stazama se kreću elektroni u atomu. *Pretpostavilo se, da kad bi znali te staze,* kad bi znali točno *kako atom izgleda,* da bi onda bio problem riješen.

Konačno je uspjelo *Heisenbergu i Schrödingeru* da neovisno jedan od drugoga, svaki formalno posve *različitim zakonima* stvore jedinstvenu teoriju atomskih procesa. Na osnovi tih teorija danas je u principu moguće kvantitativno opisati i iz nekoliko jednostavnih aksioma *izvesti sva svojstva materije,* dakle mehanička, optička, toplinska i električna svojstva. Šta više, kvantna teorija atoma progutala je teoretsku problematiku čl-

Digitized by Google

tave kemije, t. j. izvela sva kemijska svojstva elemenata i spojeva iz broja elektrona u pojedinim atomima.

No to rješenje problema krenulo je drugim putem, nego što se očekivalo sa stanovišta klasične fizike. To rješenje uspjelo je tek onda kad su se fizičari odrekli zauvijek zahtjeva da o atomu načine mehanički model, ukratko da saznaju kako atom izgleda.

Heisenberg je pokazao da je načelno nemoguće imati očiglednu sliku o česticama u atomu i o stvaranju svjetlosti gibanjem tih čestica. Boja, tvrdoća i oblik nekog predmeta, dakle ukratko sve ono što predstavlja očiglednu predodžbu o jednom predmetu, jest rezultat gibanja velikog broja elementarnih čestica, rezultat jednog procesa koji nije samo fizikalan, nego i fiziološki i psihološki. *Jedan detalj tog procesa izoliran za sebe ne može da ima ista svojstva kao cijeli proces.* Kad smo jednom spoznali da gibanje roja atoma izaziva pojavu i osjet temperature, ne možemo očekivati da će atom sam imati temperaturu. Kad smo spoznali da promjena položaja elektrona proizvodi svjetlost i boju, onda znamo da taj elektron i ta svjetlost ne mogu nekako izgledati i imati boju. Atomi nisu ni žuti ni slatki ni tvrdi ni hrapavi ni kockasti ni topli. Tražiti da bi elektron imao te kvalitete, značilo bi isto što i pitati može li spiroheta palida imati sifilis i kako se taj očituje.

Prema tome nisu elementarne čestice materije i svijetla niti valovi niti korpuskule, već nešto za što nam nedostaje svaka očigledna predodžba. Mi se zbog toga ne možemo u atomski proces uživiti, razumjeti ga, mi možemo samo upoznati i primiti kao gotovu činjenicu pojave koje se dešavaju sa skupom atoma. Izvjesne pojave možemo uporediti sa valovima, izvjesne s gibanjem projektila. Mi pravimo o elementarnim česticama valnu ili korpuskularnu sliku, ali moramo biti svijesni da je to *samo slika* sa ograničenim značenjem.

Jednom je slijepac od rođenja čuo kako netko kaže da je mlijeko bijelo, te je pitao svog prijatelja: »Što je bijelo?« »Bijel je vrat labuda« glasio je odgovor. »A kakav je labuđi vrat?« Da mu to objasni, savinuo je prijatelj ruku i goli lakat slično kako labud drži vrat i kazao: »Evo, takav je labuđi vrat«. Slijepac pomno opipa taj lakat i konačno kaže: »Hvala, sad znam kako izgleda mlijeko!« Slično i mi znamo kako izgleda elektron i foton kad kažemo da je to val i korpuskula.

Napuštanje zahtjeva očiglednosti i kauzalnog opisivanja *ne predstavlja provizornu nemoć,* koja će se kasnijim razvojem nauke

Digitized by Google

nadvladati već je definitivna, jer je logičke prirode. Logički je protuslovno znati kako atom izgleda, isto kao što je i logički protuslovno definirati istovremenost udaljenih događaja neovisno od brzine signala, kao što je nemoguće riješiti kvadraturu kruga, ili zbrajanjem parnih brojeva dobiti neparne.

ZVONKO RICHTMANN

Vanja Radauš *Crtež*

Digitized by Google

VARIJACIJA NA JEDNU TEMU IZ MALOGA OGLASNIKA

Čitav naš evropski život, kakav se odražava u takozvanoj velikoj, mondainoj, evropskoj štampi, nije drugo do veličanstveno veče puno sjaja, kad se igra Lambeth Walk, a naše dame u infroissable-baršunu petrolejske boje, u svojim skupocjenim »peau-d'ange« haljinama, uz čarobne zvukove »Avant de mourir-a« plešu na onim istim vulkanima, na kojima su se vrtjele krinoline njinih prababa što se po današnjim plesnim dvoranama povampiriše kao da je netko zaustavio klepsidru evropskoga života te taj evropski život zapravo zapinje čitavo jedno stoljeće pod krinolinom Pauline Metternichove na jednom te istom mjestu.

Ljepota evropska pleše večeras u chantilly-čipkama, u zelenim moiré-decolletéima rezedine boje, sa bijelim hermelinskim kepom, i u tome svijetu bijeloga tafta s japanskim trešnjama, na tom krabuljnom plesu španskih bolera i srebrnih krinka, gdje se kardinalni crveni baršun s nojevim perjem i dijademom od ametista prelijeva u transparentima celophanskih čipki i krznenih aplikacija u obliku kakadua, u zmijuljastoj i blistavoj poplavi polarnih lisica, crêpe-georgette-a, ciklama, zlatnoga laméa, plavoga brokata i muslina s indijskim šalovima, u kiši ruža i ciklama, ljubičica, orhideja i anemona, u talasanju flitera i nabora, tkanina i grimiza i tirkiza, u tome snu pjenušavih čipki protkanih srebrnim nitima, gdje na bijelim ženskim ramenima cvatu bordeaux crvene ruže sa srebrnim makom, a modri različak s biserjem, — što bi čovjek mogao da kaže našoj zlatnoj mladosti danas, kada gori Madrid, zaklan, orobljen, zgažen i popljuvan Kitaj davi se u svojoj vlastitoj krvi, kao pseto što je ostalo na cesti pod točkovima humanizma.

— Da li vam je poznato . . .

— Ne. Nije nam poznato! Nama je poznato, da je u naš Grad stigla iskusna Parižanka, koja će nas snabdjeti dragocjenim (a istodobno besplatnim savjetima), koja zapravo boja poudera odgovara našem teintu. I to je jedino, što nam je poznato

Digitized by Google

i što nas zanima! »Plavojke i srednje kestenjaste gospođe treba da razmisle o tome, kako breskvin prah, brašnjavo svilen poput baršunaste mekoće zrele breskve, tako divno pristaje uz zimsko krzno, što čeznutljivom i diskretnom tipu savremene dame daje otmjen i distinguiran odsjev i sjaj!«

— To je glas Maloga Oglasnika, ako se ne varam, što progovara iz Vas, lijepa Evropo! To mi je milo da posvećujete pažnju i ovoj, mračnoj, kako da se izrazim, zakulisnoj strani našega života, srodna dušo! I molim vas, budite ljubazni, obratite pažnju, najljubaznija moja, da je upravo onog istog dana, kada je u naš Grad stigla ta vaša pariska kozmetistka, da je toga dana u Malom Oglasniku jedan čovjek klečeći molio svoje bližnje da mu pomognu!

— Da, ali mene ne zanimaju vaše socijalne gnjavaže! Ja po Malom Oglasniku ne njuškam za blatom i prnjama... Čemu i u Malom Oglasniku tražiti smeće, kad tamo na svim stranicama blista planinsko sunce? Za mračnih i turobnih dana svatko može da zapali u svojoj kući tu čudotvornu svjetiljku, koja nam dočarava čitave kaskade ultraljubičaste svjetlosti, kakva blista isključivo na najnedostižnijim vrhuncima alpinskih ledenjaka. Od tih ljubičastih zraka potamnjet će naša koža kao da ste se prije dvije minute spustili sa snježnih glečera dolomitskih, a vi ćete osjetiti kako vam svaki kucaj srca postaje sve mlađim, kako vam se vraća živčana snaga, kako vam se obnavlja apetit s jakom mladenačkom voljom za životom. Umor se rasplinjuje poput paučine, mišice su nabubrile od svježih životnih sokova, čovjek obasjan tom ljubičastom, tajanstvenom svjetlošću približuje se antičnome Idealu Ljepote: Vitak stas, mišićavo tijelo, jedra prsa, savitljivost mesa, vedrina duše, mens sana, i tako dalje, to su, vidite, elementi životne mudrosti . . . Čujete li, kako zvoni kao mjesečina tango Senorita? Ako vas od Marchie Grenadere boli glava, uzmite jedan Saridon! Meni se pleše! Servus!

Nestala je u blistavome rendez-vousu elite, mozga, šarma i cekina moja draga prijateljica Evropa, kao sjenka je nestala sa svojim naramenicama od svježih ruža, u jedinstvenom zlatnom brokatu modela »Jean Patou«, dotaknuvši me ležerno fijorentinskom lepezom upravo onoga momenta, kada sam htio da joj pročitam izrezak iz Maloga Oglasnika, što se pojavio u novinama tog istog, slavnog karnevalskog dana . . .

— Crêpe georgette, coiffure à la Butterfly, muf od mimoza, lepeza modela Ruggieri iz Venezije, to je, eto, današnja civili-

Digitized by Google

zacija, i tko bi tim chantilly-čipkama i celophan-lutkama mogao objasniti, da biblijski »Glas vapijućeg u pustinji« može biti slikom savremenog očajnog, utopljeničkog trzaja, vapaj čitave jedne krvave drame među stupcima Maloga Oglasnika.

»*Propalica, mlad, zdrav, 26 godina, Zagrepčan, izučen slastičar, roditelji i braća u Zagrebu, svijestan u duši da sam propalica, bio sam već nekoliko puta u zatvoru, molim klečeći, ako me tko još može razumjeti, da me primi makar u kakav posao, raditi ću dan i noć, da tim radom dokažem da sam bio vrijedan smilovanja, jer mi se strašno gadi dosadašnji život, došao sam potpuno k svijesti. Ponude na upravu pod broj 18339 B*«.

— »Čovjek koji je već nekoliko puta bio u zatvoru, propalica, klečeći moli, ako ga tko još može razumjeti . . .« A tko bi ga mogao razumjeti u ovoj evropskoj plesnoj dvorani, gdje se dame razotkrivaju do pupka, a takva golotinja sa Ponds Gold Cream-om namazanog ženskog voska zove se »anđeoskom kožom«? Evropa, u svojoj debeloj i masnoj, naprahanoj i namirisanoj »anđeoskoj koži«, guska, koju u Malome Oglasniku zanimaju isključivo pitanja pojedinih poudera ili planinskih ultraljubičastih svjetiljaka, ta i takva pjenušavočipkasta Evropa u prozirnome blistavilu svoga celophana, ona za samoubilačko klečanje jednog kažnjenika u Malome Oglasniku nema savršeno nikakvog smisla. Nju interesiraju nogometni rezultati ili tko će postati Novoizabranim Svetim Ocem Papom, ili tko je pobijedio u međunarodnome Slalomu, ona igra tango Senorita u svome boleru od srebrnih ljusaka, ali klečanje jednog njenog Izgubljenog Sina, vapaj Čovjeka za Čovjekom, to ona danas zove »socijalnom gnjavažom« i zato ona ima jedan jedini lijek, najbolji prašak protiv moralnih glavobolja. La Marchia Grenadera!

Toga dana kad je taj nesretnik odlučio da pred svima nama klečeći zaplače u Malome Oglasniku, u tom sablasnom svijetu mucave žalosti i bijede, što tako kobno naliči na slaboosvijetljenu, prljavu, provincijalnu pozornicu (iza kulisa one velike predstave, koja se danas zove Lambeth Walk), toga dana u Malome Oglasniku bilo je sivo i dosadno kao obično . . . Drvene lutke sablasnih, Malooglasničkih dvonožnih pridjeva micale su se nezgrapno i grubo kao prosjačke neotesane igračke. »Vesela ženica« tražila je »gradskoga službenika«, »obrtnik zgodnu djevojku«, »mlad feš gospodin družicu za uljepšavanje života«, a jedan Čovjek, koji je već nekoliko puta bio u zatvoru, propalica, klečeći

Digitized by Google

je vapio za nekim, tko bi ga mogao razumjeti. Razumio ga, dakako, nije nitko.

Odmah iznad propalice, nekoliko redaka više, kao na kakvom malom balkonu, sjedio je u Malome Oglasniku Vlasnik četverokatnice, koji traži diskretno poznanstvo jedne dame. »Vlasnik jedne četverokatnice, krasne, luksuzne novogradnje, dvadesetiosam metara u fronti, hipermoderne, savremene velebne zgrade, na sunčanoj strani, u najprometnijem dijelu grada s vlastitim stanom u prvome spratu, gospodin, koji preko ljeta stanuje u svojoj villi s najdotjeranijim komforom (terase za sunčanje, veliki park sa voćnjakom, prvorazredan položaj na svježem zraku, u savršenoj tišini, u samoći, s vodoskokom, sa zlatnim ribicama i fontanom), traži tiho, diskretno poznanstvo jedne mlađe dame. Uslov: pogrješka na nozi koja odgovara vlastitoj. Pobliže upute pod —«...

U staretinarskoj zbrci starih zubala, srebra, briljanata, uložnica velebanaka i tropostotnih obveznica, među dvokrilnim politiranim ormarima, krojačkim lutkama, vrtnim pletenim naslonjačima i rabljenim pisaćim strojevima, među plehnatim kutijama Klavutli Kreme, koja u tri dana zajamčeno skida kurje oči bez traga, između Mayerovog Leksikona i staronjemačkih soba, u bezglavom neredu šivaćih mašina, coucheva, glasovira, kanarinaca, bubnjeva, salona Luja Petnaestoga, oprema za novorođenčad i jednog elektromotora od 220 V pola HP i 16000 okretaja, stajala je hipermoderna velebna četverokatnica; na balkonu te svoje bogate rente sjedi gospodski vlasnik s pogreškom na nozi, a pred balkonom kleči čovjek, koji je već nekoliko puta bio u zatvoru, slastičar po zanimanju koji bi mogao da peče medenjake, punčtorte, piškote, marcipane, ali, dakako, balkon je gospodina kućevlasnika visok, a osim toga gospodin kućevlasnik ne traži slastičara, nego diskretnu mladu damu s pogreškom na nozi, koja točno odgovara njegovoj vlastitoj mani.

Pred četverokatnicom Maloga Oglasnika pločnik je prazan, tamo bulji niz ulicu jeftini drveni dječji konjić za njihanje, a uz tu konjaničku njihalku leže razbacani kaputi, jedan smoking, cipele, pokrpane kaljače, nekoliko lisičjih koža i jedan srebrni sedmerokraki židovski svijećnjak . . . Sedam je svijeća zapalio netko, svijeće se čađavo dime nasred prazne ulice, podne je, vedrina, prilično blijeda proljetna vedrina s brzim pomicanjem vunenih oblačića što plove u jednoličnim vodoravnim crtama od istoka . . . Duva istočnjak, svijeće se dime sudbonosno, Žabica telefonira Zlatku da je zakasnila na sastanak, a slastičar — pro-

Digitized by Google

palica plače za čovjekom usred potpuno prazne Ulice, potpuno praznog Grada i potpuno prazne Civilizacije.

Ukleto je sve u drvenom gradu Maloga Oglasnika, gdje na prozorima fantastičnih kućica sjede gladne i bolesne lutke, a čeljusti im se nezgrapno miču kao čovječuljcima na staromodnim orkestrionima. Kutija puna igračaka, jedna je dvokatnica krcata ženama i po svim prozorima pepeljasto sive i prljave dvokatnice izložene su žene: »simpatične udovice čiste prošlosti«, »mlađe«, »bolje«, »feš«, »samostalne«, »neošišane«, »zdrave djevojke za sve«, »zgodna gospođica s malom maturom, lijepo piše«, »krasotice iz činovničke obitelji«, »situirane dame«, »provincijalka s mirazom«, a sve one traže gospodu za uljepšanje i olakšanje života.

Na drugoj strani drvoreda je pun izlog gospode. »Neoženjene gospode«, »doktora prava«, »zubotehničara« »mlađih trgovaca, sa samostalnom dobroidućom radnjom«, »bogatih inostranaca vlasnika automobila, gentlemana«, koji traže »sreću«, »bračnu zajednicu«, »zajedničko kućanstvo«, »pohađanje kazališta i diskreciju čašću zajamčenu«.

Na balkonu gradske vijećnice, usred maloga perivoja s vodoskocima, kao da izvikuje tombolu, pojavljuje se bradati patuljak s cilindrom i izvikuje utopljeničkom narodu Maloga Oglasnika šanse, kako mogu da dođu do sreće, do namještenja, do blagostanja.

»Šezdeset hiljada za dobru ideju! Tko ima dobru ideju za osnivanje serioznog poduzeća ili pothvata. U obzir dolaze samo seriozne ponude!«

— Ima li tko dobru ideju koja vrijedi šezdeset hiljada?

— Nema? Prvi put, nema! Drugi, treći put, nema! Idemo dalje . . .

— Grandiozan posao u Newyorku. Novac trostruko osiguran! Potrebna glavnica od pola milijuna!

— Traži se pola milijuna!

Gibanje u malooglasničkom puku djevojčica, krasotica, žabica, seljačkih djevojaka, dvorkinja, bažuljarki i diplomiranih proročica, koje proriču iz kave, iz bažula, iz karata, iz dlanova, iz zvijezda, po mislima i po pismima, najvitalnije stvari, poslovne tajne, životne uspjehe. Gibanje u svijetu mladih, agilnih, sposobnih, naobraženih, spremnih, marljivih, ekspeditivnih, prvorazrednih ženskih sila, jer se iz rulje diplomiranih pravnika i gospode fine naravi odvojio jedan »gospodin s profinjenim ukusom«, koji je tražio prijateljicu

Digitized by Google

sa »ne bezuvjetno potrebnom glazbenom naobrazbom«, a kako se nije javio nitko, on eto ima pola milijuna i ulaže ga u newyorški posao, trostruko osiguran! Tko je od ovih dvadesetiosamgodišnjih, ne bezuvjetno glazbeno naobraženih brineta mogao da pomisli, da se tu među njima nalazi jedan gospodin, visok, kulturan, nježan, dobroćudan, sa samostalnim zanimanjem, bez pogreške na nozi, koji je, eto, tražio »prijateljicu«, a sada putuje u Newyork sa pola milijuna, na trostruko osiguran posao!

— Još jedamput! Halo! Šezdeset hiljada za dobru ideju! Nema nitko dobre ideje?

— Dalje! »Traži se sobarica sa znanjem trojezične službe, ako je služila po prvorazrednim građanskim kućama, savršena, poštena, mlađa, marljiva, ako je prvorazredna sila, koja obavlja svoj posao tiho, neprimjetno i predano«, prva hrvatska uzor-sobarica u jednu riječ, u otmjenu gospodsku kuću, gdje se takav kvalificirani posao smatra »dobroplaćenom protuuslugom!«

— Prvi, drugi, treći put, savršena, savjesna, trojezična uzor-sobarica! Nema je! Dalje!

— Traži se udovica, mlađa, neošišana, nenamazana, koja se želi baviti kućanstvom i domaćinstvom i gospodarstvom, ako umije musti, savjesno glačati štirkane kragne dobroćudnog udovca, samostalnog, staromodnog, čestitog, imućnog gospodina, koji jamči svojim poštenjem da je »obostrano izrabljivanje isključeno« —

— Ljudi, Sugrađani, Malooglasnici, prijatelji, bližnji, rođaci, braćo, sestre, Hrvati rodoljubi, molim Vas, bio sam u zatvoru, dajte mi da radim, jer opet ću pasti u zatvor, taj mi se život gadi . . . molim vas, dobri ljudi, Bog vam platio . . .

— Bažuljarke, tipkačice, Žabice, dobrosituirana gospoda, vlasnici elektromotora sa šesnaest hiljada okretaja u sekundi, uzor-sobarice, zaljubljeni šepavci, neošišane krasotice, posjednici još neiskorišćenog antracitrudokopa, tko će od vas pomoći tom kandidatu smrti, koji kleči pred nama, kada ni sami nemate nikakvih ideja, te osim sivih, jednoličnih i uvijek istih ukrasnih pridjeva, (za koje vlasnicima Maloga Oglasnika plaćate za svaki pridjev po dinar) vi nemate pojma, gdje ćete zapravo svršiti vaše neizvjesno sjutra? Kod staromodnog čestitog udovca, u kavani Barcelona kao kelnerica, na daskama policijskog zatvora kao izgonašica ili u bračnoj zajednici zajamčenoj željom za obostranim poljepšavanjem života . . .

MIROSLAV KRLEŽA

Digitized by Google

JURY I ARHITEKTONSKI NATJEČAJI

U kompleksu svih onih faktora, koji uslovljuju uspjeh izvjesnog arhitektonskog natječaja, možda je najvažniji kvalitet ocjenjivačkog suda. Jury sastavlja program i označuje svojom ocjenom radnju koju treba realizirati. Samo promišljen i jasan program, koji uz stvarne potrebe i okolnosti fiksira i ideju gradnje, omogućuje natjecateljima uspješan rad. Jury sastavom programa i ocjenjivanjem stvarno sarađuje u natječaju i prema tome o kvaliteti tog juryeva rada ovisi i uspjeh natječaja.

Članovi jurya arhitektonskih natječaja morali bi biti arhitekti, koji su svojim radovima, sudjelovanjem na natječajima, izložbama i predavanjima dokazali svoje stručno znanje i sposobnost, da savremene zadaće rješavaju naprednim i savremenim načinom. Ali po mehanici i logici zbivanja u postojećem poretku društva ne odabiru se najčešće članovi jurya po sposobnosti, već po hierarhiji, po vezama i po društvenom položaju, i tako se događa, da radove aktivnih i stvaralačkih arhitekata ocjenjuju suci, koji sami nikad nisu sudjelovali u arhitektonskim natječajima, koji su daleko od naprednog stvaralačkog rada, a u našem javnom arhitektonskom životu znače tako malo, da čovjek (uza sav respekat spram njihovih društvenih položaja) nije u stanju oteti se utisku, da je stepen njihove graditeljske sposobnosti tako neznatan, te nije daleko od onog pojma, što ga matematičari označuju kao ništicu. Takovi juryji u glavnom ne znaju čitati predložene im radove i ne mogu ih razumjeti, jer im je ideološka nadogradnja današnje arhitekture nepoznata, a na napredak tehnike i posljedice njenog razvitka gledaju malograđanski bojažljivo. Koje čudo, da naši natječaji svršavaju jalovo i napori čitavih generacija talentiranih arhitekata ostaju bez rezultata.

Natječaj za izradu idejnih nacrta za željezničarsku bolnicu u Zagrebu bio je za naše prilike simptomatičan. Premda je zadaća bila relativno laka, predane su samo 24 natječajne radnje, dok se je kod nedavno provedenih većih naših natječaja kretao broj stiglih radnja između 60 i 120. Jadne nagrade, a uglavnom sastav jurya odbile su većinu arhitekata od sudjelovanja. Rezultat natječaja dao je apstinentima pravo.

Koncepcija, organizacija i konstrukcija bolnice usko je povezana s razvitkom medicinske znanosti i tehnike te socijalnim stanjem. Izgradnja je bolnice u neprestanoj evoluciji, ona mora odgovarati u vrijeme gradnje postojećim faktima, jer se i liječnik nužno mora držati vladajućih medicinskih i higijenskih principa. Uzmu li se u obzir funkcije pojedinih prostorija mogla bi se jedna »Palača Pravde«, u kojoj se nalaze sudovi, koncipirati i graditi u kojem klasičnom stilu, bez štete po njenu svrsishodnost — jer se naše Pravo, a prema tome i život na sudu, jedva razlikuju od Rimskog Prava — ali jedna bolnica mora biti savremena, jer je i naša medicina savremena. Rimljani nisu

Digitized by Google

poznavali bacile i ultraljubičaste zrake. Ako higijeničari danas vjeruju u ljekovitost zraka i svijetla, onda bolnica mora imati maksimalno velike prozore i plitke sobe; pronađe li se sjutra da je tmina još ljekovitija, potamnit ćemo bolesničke sobe i eventualno graditi bolnice bez prozora. Tu nema drugog izlaza, pa čak i sveto pismo traži, da odluke glase »Da« ili »Ne«, a ostalo da se ispljuje.

Jury natječaja za željezničarsku bolnicu nije se izjasnio o svom principijelnom stavu u pogledu gradnje bolnica, ali je njegova jednoglasna odluka glasila »Da« za tri slabe radnje, a »Ne« za barem sedam do osam daleko boljih.

Kako god bili važni kod koncepcije jedne bolnice zahtjevi medicine, administracije i ekonomije, ipak je najvažniji faktor hospitalizacija, t. j. smještaj bolesnika. Treba svršiti konačno s velikim, dubokim bolesničkim salama sa mnogo kreveta, u kojima se, kako liječnici kažu, »umire u zajednici«. Sobe sa najviše četiri kreveta, svijetle, zračne, vesele, ugodne, balkoni ili terase za sve pacijente, hodnici bez buke sa najmanjim prometom — to su lako provedive a ipak prečesto zaboravljene potrebe. Ali naći će se liječnici — ne samo juryi natječaja — koji su protivnici velikih staklenih ploha i balkona. Zato je potrebno, da se to pitanje, koje je vrlo jednostavno a ipak većini struč njaka nejasno, jednom raščisti.

Za bolesnika ili zdrava čovjeka rasvjeta je jedne prostorije ugodna onda, kad svjetlo ne zasljepljuje i ne umara oči. U sobi s uobičajenim prozorima svjetlo zasljepljuje i umara oči, jer su prozori svijetli, a stijena između njih tamna, pa je zjenica prisiljena da se neprestano adaptira čas svjetlosti a čas tmini, i obratno. U prostorijama, u kojima je čitava vanjska stijena od stropa do poda i od jedne do druge razdjelne stijene od stakla, nema razlike u intenzitetu svjetla, oči se ne umaraju i ne bivaju zaslijepljene. Rasvjeta je jednolična i ugodna. Ali na pravom su mjestu te staklene stijene tek onda, kad se pred njima nalaze balkoni ili terase sa zaštitnim pločama. Ljeti, kad sunce stoji visoko, terase brane prostorije od direktnih sunčanih zraka, a zimi, kada je sunce nisko i njegovo djelovanje ugodno, balkon ili zaštitna ploča ne brane sunčanim zrakama prilaz u prostorije. Zimi je staklo izvrstan izolator i praksa je pokazala, da je potrošak goriva za grijanje prostorija koje se nalaze iza staklenih stijena manji nego onih iza punih zidova, i to zato, jer se zrake sunca na prolazu kroz staklo pretvaraju iz kratkovalovitih zraka svjetlosti u dugovalovite toplinske zrake i onda griju prostoriju. Problem »staklenih« kuća ne leži u opasnosti od zime nego u opasnosti od vrućine. Izgradnjom balkona ili terasa taj je problem savršeno riješen na jednostavan i u svakom pogledu za zgradu povoljan način. Balkon ili terasa su bolnici iz terapijskih razloga potrebni. Naći će se upravnika bolnica — ne samo jurya natječaja — koji su protivnici balkona, jer je navodno tegobno premještati bolesnike iz sobe na balkon, jer to uopće nema smisla itd. Ako su kreveti (na kotačima) i otvori u staklenoj stijeni konstruirani kako treba (na pr. Dosquet prozori), onda se može pacijent za vrijeme od nekoliko sekunda premjestiti malim prstom na balkon ili terasu pred prostorijom. Postoji jedna znanstvena teorija o mikroklimi bolničkih soba, ali i bez nje ne bi smjelo biti potrebno još danas dokazivati stručnjacima kurativnu vrijednost boravka pacijenta na zraku i svjetlu bilo zimi ili ljeti i povoljan utjecaj njegovog dobrog, psihičkog raspoloženja na razvitak bolesti. Svakako će se pacijenti bolje osjećati na otvorenoj

Digitized by Google

ali ipak zaštićenoj terasi s lijepim izgledom, nego u zatvorenoj sobi, dubokoj recimo 7—8 metara. Izjavit će naš jury, da je opisana bolnica s balkonima za sve pacijente »sanatorij« i preskupa . . . Pa zar nije već vrijeme, da se zloglasni, sablasni spitali preobraze konačno u sanatorije, u domove zdravlja, u koje će svatko, bio imućan ili siromašan, u slučaju bolesti otići rado i s povjerenjem, znajući da je tamo liječnička pomoć u svako vrijeme pri ruci, a prostorije ugodne i udobne. U pogledu troškova izgradnje bolnica sa terasama baš je natječaj za željezničarsku bolnicu pokazao, kako će se vidjeti, da takova bolnica može biti i najjeftinija.

Predaleko bi zašlo, kad bi se pa makar i samo površno pretresla sva pitanja koncepcije jedne bolnice. Spomenuto je pitanje smještaja bolesnika, jer je najvažnije i laiku razumljivo, ali potrebno je još nešto reći o odjeljenju za operacije, jer je jury svojim ocjenama dokazao naročitu neorijentiranost na tom terenu. Od Pasteura ovamo traže kirurzi sve strožu asepsu odjeljenja za operacije i taj imperativni zahtjev uslovljuje osnovu modernog operativnog bloka. Kabina za oblačenje liječnika i pomoćnika u steriliziranu odjeću, prostor za pranje ruku liječnika i pomoćnika, prostor za anesteziju bolesnika i operaciona sala, t. j. uži operativni blok, moraju biti sterilizirani i snabdjevani steriliziranim i kondenziranim zrakom, čiji je tlak nešto veći od atmosferskog. U sterilizirani operativni blok mogu kirurg, asistent i sestre doći samo kroz kabinu za svlačenje, gdje ostavljaju svoju septičnu odjeću, zatim se u steriliziranoj kabini za oblačenje obuku u steriliziranu odjeću, u prostoriji za pranje ruku operu i tamo konačno nakon pranja navuku steriliziranu bluzu i rukavice od kaučuka i tek onda mogu ući u operacionu salu. Bolesnika će donijeti u salu iz aseptičnog prostora za anesteziju u steriliziranom odijelu. Sav materijal, instrumenti dolaze u operacionu salu kroz autoklave za sterilizaciju. Samo na navedeni način dade se postići i za vrijeme operacije održati asepsa.

Opet se nameće pitanje: vjeruje li naš jury u sterilizaciju i potrebu asepse, ukratko, u savremenu medicinsku znanost ili ne vjeruje? U negativnom slučaju sve je u redu, onda se bolnica može graditi po nagrađenim osnovama. Ali što će se desiti, ako kirurg bude inzistirao na asepsi i ispravnom međusobnom poređaju prostorija, a operativni blok, izveden po nekoj od nagrađenih osnova ne će se moći sterilizirati i rad obzirom na redosljed prostorija nesmetano obavljati, jer su nefunkcionalno razmještene? Što će se desiti, ako željezničari, kojih se ta bolnica najviše tiče i koji imaju izvjesnog razumijevanja i smisla za tehniku, točnije pogledaju nacrte i otkriju, da je koncepcija i tehnika njihove bolnice u tridesetgodišnjem zakašnjenju?

Jury je podijelio prvu nagradu radnji sa geslom »Hospital« i donio o njoj slijedeću ocjenu:

»Opća je dispozicija vrlo dobra. Unutarnje komunikacije su jasne i pregledne. Nepodesno je situiranje stubišta uz južni fasadni zid. Rješavanje prijema bolesnika, ambulante i uprave vrlo je dobro, a isto tako i centralno smještavanje kuhinje i ložione. Bolesničke su jedinice pravilno dimenzionirane i dobro raspoređene. Pisoari nisu nigdje osnovani i ako su po programu bili traženi. Operativni trakt je dobro osnovan, ali su operacione sale nešto prevelike. Glavni ulaz na sjevernoj strani, s obzirom na kratke vanjske komunikacije i radi slobodnih površina pred zgradom odgovara. Smještenje rentgena i laboratorija prema zapadu nije povoljno i ako su prostorije zaštićene sjenom

Digitized by Google

glavne zgrade. Umivaonički prostori nemaju direktni zrak i svijetlo. Balkoni i natkrite terase u III. katu su potpuno nepotrebni. Dispozitivno su stanovi slabije riješeni. Nekoji detalji su nepovoljni (WC sa ventilacijom). Vanjske komunikacije zadovoljavaju. Sa arhitektonsko-urbanističkog gledišta osnova je smirena i ozbiljna.«

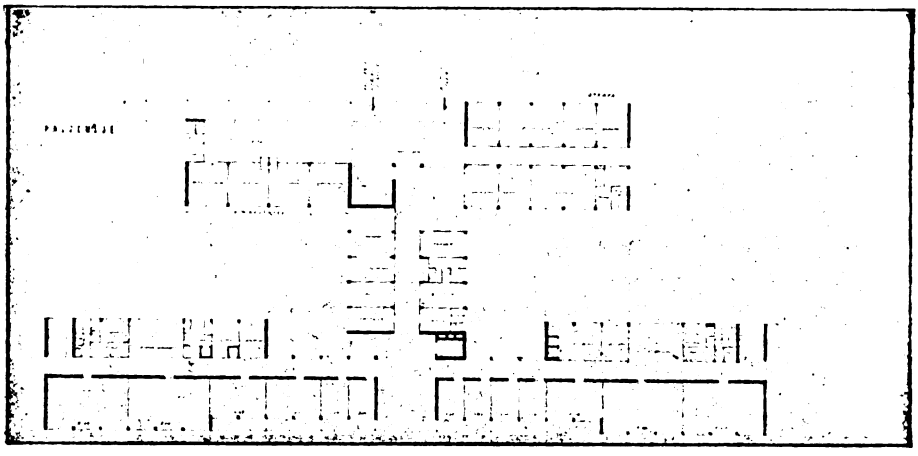

I. nagrada, geslo „Hospital": Prizemlje

Nije potrebna analiza svih dijelova radnje »Hospital«, da bi se uočile njene slabosti i ona procijenila prelagano. Sistem hospitalizacije te osnove je zastario i nepodesan. Glavni trakt bolnice s bolesničkim sobama razdijeljen je glavnim stepeništem, koje zauzimlje najljepše mjesto južne fronte, na dvije polovine. Pred manjim sobama (22 kreveta) nalazi se balkon, koji je preuzak da bi se na nj mogli izvući kreveti, dočim prevelike, duboke sale sa 8 kreveta (ukupno 32 kreveta) nemaju balkona, a ni mogućnosti izlaza na njih. Nije dokučivo po kojem kriteriju medicine i socijalne pravde u jednoj staleškoj bolnici jedan dio bolesnika ima confort balkona, a drugi nema. Izgleda da su balkoni nastali iz formalnih razloga, t. j. za »dekorativno obogaćenje« pročelja. Kao prostor za dnevni boravak bolesnika služi proširenje hodnika, pa je tako najbučniji i važan dio bolnice sastavni dio hodnika, koji je većim dijelom obostrano izgrađen, na koji vode sve nusprostorije, pa čak izravno i dizalo za čisto rublje. Pošto predprostori zahoda nemaju prozora i po zakonu traženog poprečnog zračenja, to će zrak na hodniku biti sumnjive kakvoće. Kako se dizalice za čisto i zamazano rublje nalaze u zapadnoj polovini bolesničkog trakta, a dizalice za jelo u istočnoj, to se promet jelom i rubljem odvija iz jednog bolesničkog odjela u drugi i povećava kod svakog transporta u obim odjelima nemir hodnika, koji su i onako bučni od života u prostoru za dnevni boravak. Taj prostor je uostalom premalen, i što je najgore, situiran na sjeveru sa izgledom na ulaznu zgradu i gospodarsko dvorište.

Bolesnički odjeli su nezgodno smješteni. Interni nalazi se u prizemlju i I. katu, kirurški u I. i II. katu. To znači, da bolesnici internog odjela, koji su smješteni u I. katu moraju silaziti u prizemlje, gdje se nalazi ordinacija internista, a bolesnici kirurškog odjela u I. katu moraju se dizati u II. kat u ordi-

Digitized by Google

naciju kirurga i operativni blok. Nezgodnoj dispoziciji odjela dalo bi se valjda doskočiti, ali sasvim nemoguće su smješteni ordinacija za internu, soba šefa i laboratoriji. Te prostorije nalaze se na hodniku između glavnog ulaza i glavnog stepeništa i na tom se hodniku sukobljuju svi vanjski posjetnici bolnice, novopridošli bolesnici i svi oni koji iz internog odjeljenja idu u ordinaciju interniste i moraju na hodniku čekati, jer nema čekaonice. Hal na ulazu, kroz koji ide sav promet bolnice, ne može služiti kao sastajalište posjetnika i bolesnika.

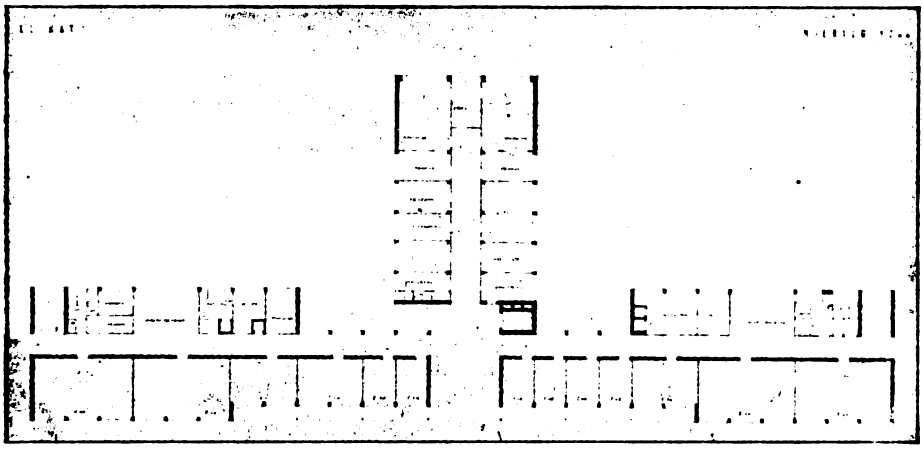

I. nagrada, geslo „Hospital": II. kat

Operativni blok radnje »Hospital« je čudan. Iz jednog internog hodnika, koji mora neminovno biti prljan i septičan (jer se u nj direktno ulazi sa glavnog stepeništa bolnice), vode vrata neposredno u sale za operacije i prostoriju za sterilizaciju. Kirurg svlači svoje danje odijelo i oblači sterilizirano u jednoj te istoj prostoriji i ide onda preko septičkog hodnika 12 metara daleko u praonu za ruke. Bolesnik se vozi iz pripreme, gdje bi trebao biti obučen u sterilizirano rublje i anesteziran, preko famoznog hodnika u salu za operacije, koja se tako čas prije operacije mora još jednom širom otvoriti na hodnik. Prostor za instrumente udaljen je desetak metara od prostora za sterilizaciju. Nadajmo se, da će barem instrumenti na putu u operacionu salu proći kroz autoklave i stići onamo sterilni. Neprovediva je sterilizacija operacionog bloka radnje »Hospital« i nedokučiv je po njenoj operacionoj sali danas zahtijevani stepen asepse.

Lanac ne valja, ako je samo i jedna karika slaba, a nepopravljiv je ako ih je mnogo loših.

Radnja sa geslom »Bijeli krst«, koja je dobila drugu nagradu, u uskom je srodstvu sa prvom nagradom »Hospital«. Autori obih radnja kao da su prošli istu školu, svakako su im ideološki stav i naziranje o arhitekturi vrlo slični. Sve što je rečeno o radnji »Hospital«, vrijedi uglavnom i za radnju »Bijeli krst«. Iz ocjene jurya treba citirati samo svršetak: ». . . a arhitektonsko-urbanistički efekat je skroman i pohvalan«, jer je dijelom nerazumljiv, a dijelom nejasan, ali karakterističan. Postoji arhitektura i postoji

Digitized by Google

urbanizam, arhitektonski urbanizam je nepoznat, a izraz urbanistička arhitektura netočan. Efekat je ispravan, ali nesimpatičan, izazivlje u običnoj jezičnoj uporabi asocijacije sa nečim blještavim, jeftinim, površnim, pa ga arhitekti ne vole, kao ni ocjene skroman i pohvalan, koje spadaju u sferu pučke škole.

Treću nagradu dobila je radnja sa geslom »3«.*
Tko zna zašto?

Bolesničke sobe uglavnom su 8 metara duboke, što bi samo po sebi dostajalo, da se ta osnova u prvoj »rundi« izbaci iz natječaja, ali zato dva ogromna stepeništa zauzimlju najljepša mjesta na južnom pročelju i osvajaju pobjedonosno banalno najbolju estetsku ocjenu jurya »arhitektonski efekat je dobar«. Kirurški blok nemoguć sa septičnim hodnikom iz kojega se ide izravno u operacione sale i za njega vrijede iste napomene kao i za operativni blok radnje »Hospital«. Terapija je naravno u podrumu s tamnim odmaralištem, kabinama i hodnikom, jelo se mora nositi »preko ulice« (u maloj bolnici sa cca 180 kreveta!). Vanjski promet riješen je bolje nego pred zagrebačkim kolodvorom: sa sjeverne strane gornja cesta, donja cesta, dva mosta, natkriti pješački put, nenatkriti pješački put, sa južne strane feudalni prilaz za pješake, koji siječe vrt pred zgradom napola. Na svašta se je mislilo u toj radnji, samo se je na bolesnike zaboravilo. Oni leže u uskim, dubokim, špitalskim sobama: na svakom katu osnovane su četiri sobe duboke 8 metara, a široke 4 metra za četiri bolesnika, koji leže jedan iza drugoga. Balkona naravno nema i to je dobro, jer bi inače bolesnik, koji leži najdalje od prozora bio 10 i pol metara udaljen od svjetla.

Evo ocjene jurya za radnju »3«:

»Cjelokupna dispozicija u prizemlju nije toliko uspjela kao ona u spratovima. Temeljna ideja da se bolnica riješi u jednom pravokutnom objektu bez dvorišne prigradnje je dobra, ali je kroz to djelomično rastrgana unutarnja komunikacija, i to poglavito zato što je u centralnom dijelu zgrade u podrumu smještena terapija, pa se jelo i nečisto rublje prenosi preko dvorišta do odredišnih mjesta. Vrlo dobro udešena je dispozicija kirurškog sprata sa operativnim traktom u sredini zgrade. Zajedničke sobe drugog sprata u sredini zgrade u konsekventnoj provedbi temeljne ideje ispale su preduboke. Općenito su bolesničke sobe sa 7.80 m nepodesne. Kuhinja nema podruma za zimnice. Stanovi liječnika sa tušem a bez kupaone ne odgovaraju zahtjevima programa. Vanjske komunikacije rasparčavaju slobodnu zelenu površinu pred zgradom. Smještenje stambene zgrade bliže cesti uspjelo je. Mogućnost prigradnje sa koridornim spojem na stubišta omogućuje prigradnju novih odjeljenja. Arhitektonski efekat je vrlo dobar.«

Jury izjavljuje: prizemlje nije jako uspjelo, unutarnje komunikacije su rastrgane, vanjske komunikacije rasparčavaju vrt, prenos jela i rublja preko dvorišta nije dobar, bolesničke sobe nepodesne pa prema tome i dispozicija u katovima, smještaj stepeništa na južnom pročelju nepodesan (tako jury osuđuje južno stepenište u radnji »Hospital« pa to vrijedi i ovdje, jer ih imade dapače dva), stanovi liječnika ne odgovaraju programu . . . Jury po vlastitoj izjavi misli dosta rđavo o radnji pod geslom »3«, kojoj je podijelio treću nagradu.

* I. nagrada prizemlje i II. kat, III. nagrada prizemlje i II. kat — (preštampano iz Građevinskog Vjesnika br. 11, god. VII 1938.)

Digitized by Google

Nenagrađena radnja natječaja, koja je nosila geslo »A7«, donijela je savremenu bolnicu, koncipiranu u duhu socijalne pravde, po principima današnje znanosti, tehnike i estetike. Pojedine bolničke grupe funkcionalno su jasno određene, unutar čitavog bolničkog kompleksa logično smještene, a sve međusobno povezane odgovarajući zahtjevima službe, prometa i conforta.

Ambulante, fizikalna terapija i rentgensko odjeljenje složeni su u jednu grupu na istom nivou u prizemlju, u drugu grupu administracija, prijem bolesnika i apoteka. Ovako koncentrirano grupiranje prostorija u strogo funkcionalnom međusobnom odnosu, bez gubitaka površine na neproduktivne hodnike, omogućeno je samo stropnom rasvjetom, konstrukcija šedovih krovova. Staklena strana šedovih krovova okrenuta je prema sjeveru, kako bi se dobila difuzna rasvjeta. Milijuni kvadratnih metara šedovih krovova izvedeni su od ekvatora do obih polarnica, jer je ta konstrukcija neodvisna od klime.

Mjesto stepenica predviđene su rampe, na kojima je izbor dužine koraka i uspon slobodan. Rampe bi se mogle zamijeniti stepenicama, a da se komunikacije ne bi ništa promijenile.

Prizemna hala za posjete vidljiva sa glavnog ulaza smještena je na raskrsnici prometa, ali sasvim izvan svake smetnje. Blagovaonice liječnika, sestara i pomoćnog osoblja nalaze se u prizemlju, a ne u suterenu, kamo ih smještavaju ostali projekti. Najveći građevni blok bolnice, u kome se nalaze bolesničke sobe, savršeno je odvojen od ostalog bolničkog prometa i izgrađen

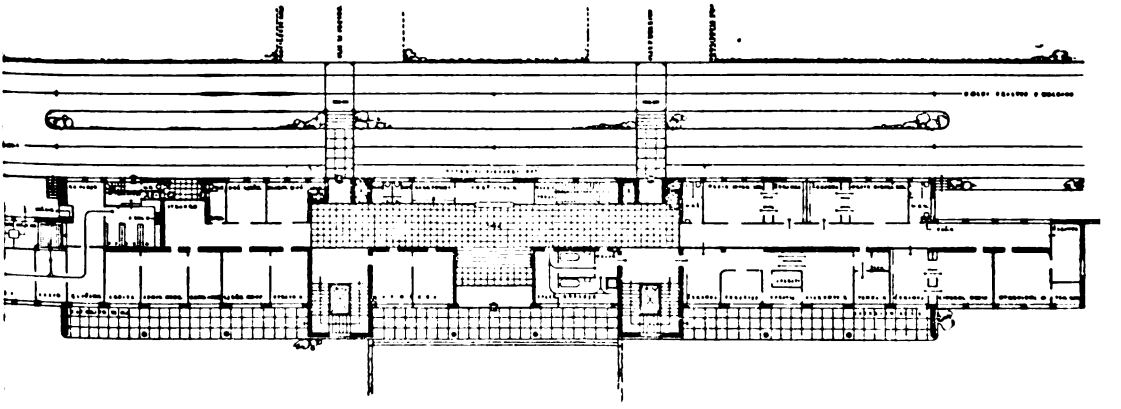

III. nagrada, geslo „3": Prizemlje

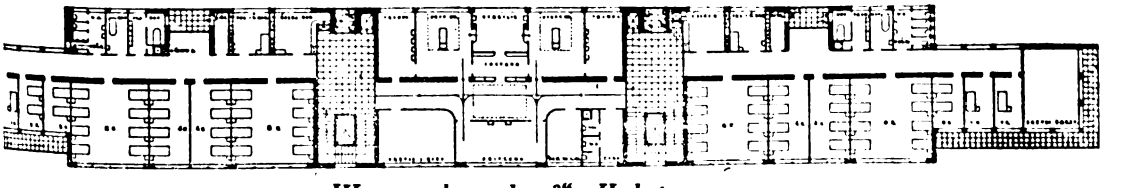

III. nagrada, geslo „3": II. kat

Digitized by Google

stepenasto, stvarajući pred svim bolesničkim sobama i prostorima za dnevni boravak široke zaštićene terase, koje daju bolnici obilježje sanatorija. Bolesnički blok nema prizemlja ni podruma. Vrt se produžuje pod zgradu, najniže smještene bolesničke sobe nalaze se 4.50 m visoko nad zemljom, izvan dohvata niske magle i vlage terena. Radi stepenaste izgradnje ne nose južnu fasadu okomiti stupovi nego nagnuti nosači, konstrukcija sasvim jednostavna.

Pomoćne prostorije bolničkih jedinica smještene su tako, da poslovanje u njima ne uznemiruje bolesnike, a ipak su nedaleko i na dohvatu. Naročito zgodno leže ordinacije i sobe liječnika pojedinih jedinica. Operativni blok je na prvom mjestu i odgovara svim zahtjevima kirurgije i higijene.

Moderna bolnička zgrada mora biti funkcionalna, ali baš zato i umjetnička tvorevina. Funkcionalnost arhitekture obuhvaća i zahtjeve estetike, jer je estetika biološki uvjetovana, a biološka su zbivanja također funkcionalna. Prema tome spada arhitektura u sferu umjetnosti. Sadržaj je projekta »A7« izražen adekvatnim formalnim sredstvima u spoljašnosti. Jury kaže za taj projekat da je s juga vrlo harmoničan i miran, a sa sjeverne strane da vlada opća rastrganost. Sve građevne mase zgrade stoje u simetriji prema jednoj centralnoj osi, osim toga osi blokova njene sjeverne strane gravitiraju

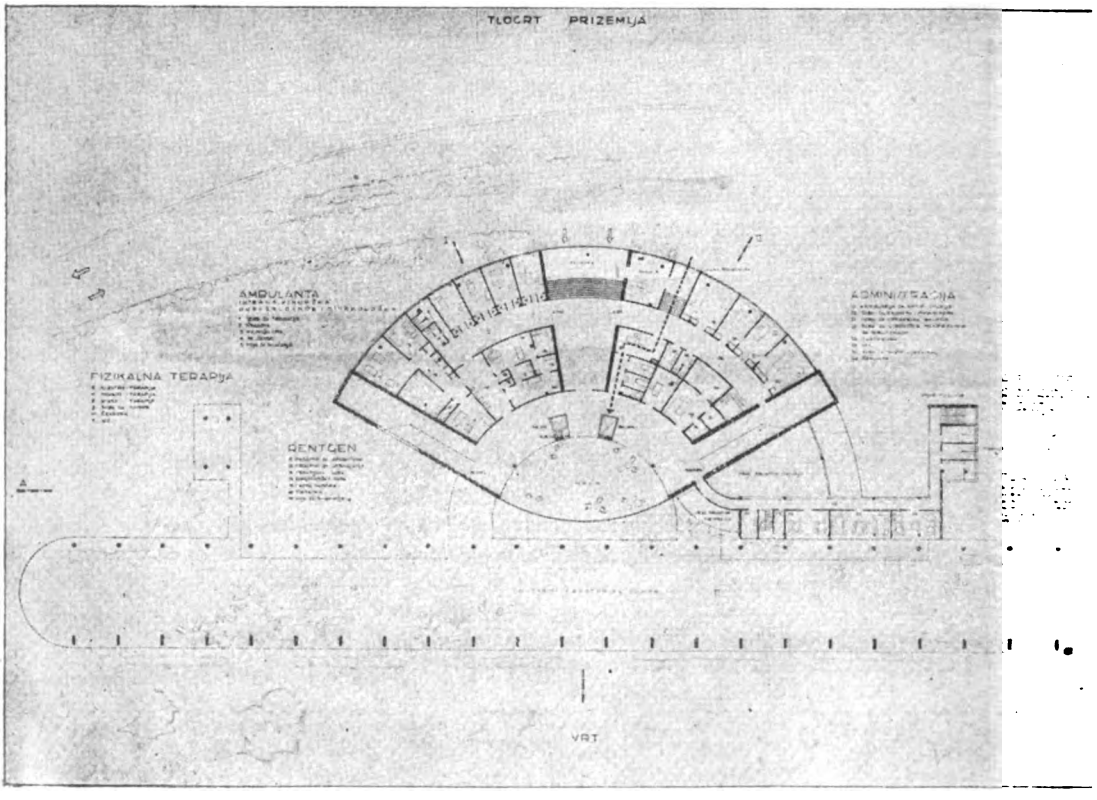

Nenagrađena radnja pod geslom „A7“: Prizemlje

Digitized by Google

prema jednom centru na centralnoj osi, pa tako već sama geometrijska postava masa isključuje kompozicionu rastrganost. Formalna izgradnja jedne kompozjicije može biti vrlo složena pa ipak jasna. Impresivno jednostavno južno pročelje mogao je jury razumjeti, na sjevernoj strani mu je ponestalo daha. Ima više čuda između neba i zemlje, no što jedan naš ocjenjivački graditeljski odbor može o tome da sanja.

Prostorna sadržina radnje »A7« iznosi 26.750 kubičnih metara i najmanja je od svih natječajnih radnja. Kako je građevna suma ovisna o prostornoj sadržini, znači da bi bolnica, izvedena po toj osnovi bila najjeftinija. Prostorna sadržina nagrađene radnje »Hospital« iznosi 31.776 kubičnih metara.

Jury je radnju »A7« ocijenio ovako: »Idejna skica interesantna je, jer je unutrašnja dispozicija rješavana na potpuno teoretskoj osnovi bez obzira na realne potrebe bolnica. Komplicirani konstruktivni skelet karakteristika je čitave osnove. Otvorena terasa ispod čitavog objekta mjesto podruma nije potrebna a ni poželjna.

Osnivanje rampa mjesto stubišta nije opravdano, jer se za transport težih bolesnika i onako predviđa dizalica. Radi smještenja rampa i rastegnutosti jedinica unutarnje komunikacije nisu dobre. Bolničke jedinice nisu dobro riješene, jer su im pomoćni prostori smješteni daleko u posebnim traktovima. Smještavanje kupaona u prigradnje, do kojih se dolazi mostovima, nije ekonomično.

Rasvjeta i ventilacija važnih medicinskih prostorija sa šed-krovovima, a s obzirom na ovdašnje klimatske prilike i na položaj gradilišta su neprihvatljive. Pohvalan je naglašeni studij zasjenjivanja prozora.

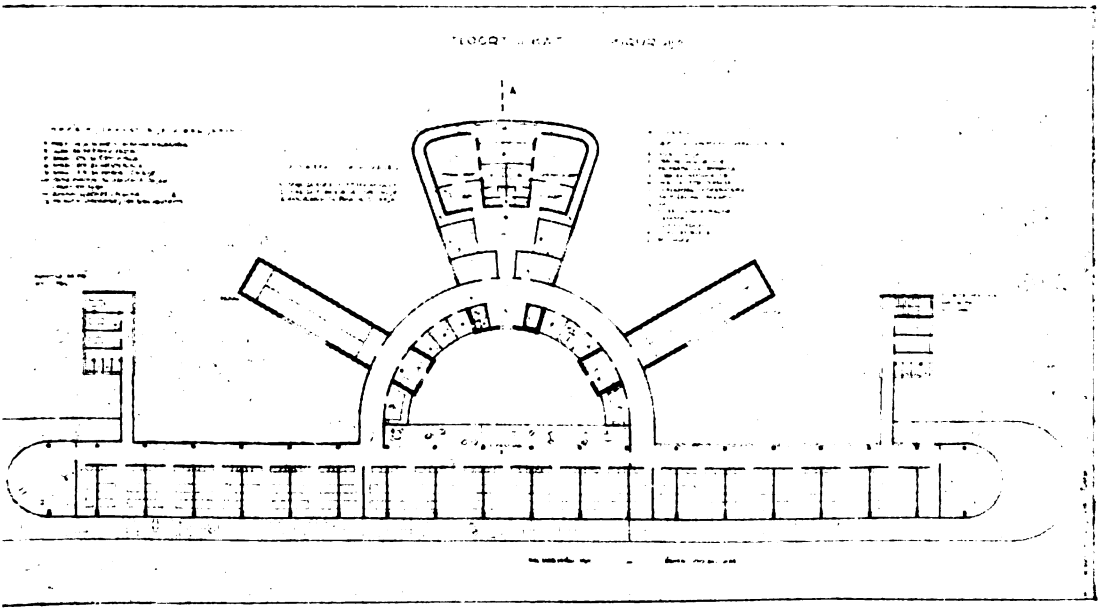

Nenagrađena radnja pod geslom „A7": II. kat

Digitized by Google

Vanjske komunikacije su dobre. Opći je utisak osnove s juga vrlo harmoničan i miran, a sa sjeverne strane vlada opća rastrganost masa.«

Karakteristika je svih natražnjačkih foruma, da odbijaju svaki napredak obilježavajući ga teoretskim, pa zato nerealnim i nepraktičnim. Riječi »teorija«, »nerealnost« i slične fraze nemaju u toj igri stvarnog sadržaja, nego su samo jezična zavjesa, koja treba da pokrije neznanje i strah pred nepoznatim.

Jury natječaja za željezničarsku bolnicu nagradio je tri slabe radnje, a odbio desetak boljih, od kojih smo prikazali najinteresantniju i najvredniju. Ne ulazimo u to, da li su se neki članovi jurya ogriješili kod sudovanja o dobre običaje, jer je ta stvar sub judice. Vjerujemo da rezultat natječaja po svoj prilici odgovara stručnom potencijalu jurya, ali uvjereni smo, da ne odgovara mogućnostima i talentu arhitekata koji su se natjecali!

DRAGO IBLER

Jerolim Miše *Crtež*

Digitized by Google

SVRHA PEČATA I O NJOJZI BESJEDA

Od »Pečata« očekuju se čarolije pobjedonosnog pòbilice, to jest časopisa, koji se rado bije, te već samom svojom pojavom, kao s razlogom prodornim svrhu naše književne zbrke, polutanstva i krivovjerstva svakojakog, ogromno pobijenje i pokolj pojmova izaziva . . . Od sile našeg časnog slova, kao od rala Markovog, očekuje se ogroman trus, potres, zemljotres, nebotres, bogotres, đavotres, paklotres, kao da smo mi bajoslovna budimska stijena što se otisla samo zato da pobije kaptolske ovnove. (»Otisla se stijena od Budima, te pobila svilorune ovce«). Još se nismo ni pojavili, a »Hrvatska Straža« najavljuje već bitke i klepet kopalja i vijorenje stjegova oholih, da se izrazimo Gundulićevski, u stilu slavnog dubrovačkog kneza, jubilarca, zbog koga padaju naša starofrajlinska kritičarska pera u nesvijest samo zato, jer se je netko usudio da, na primjer, neke moje stihove usporedi s Gundulićevim štimungom u »Suzama Sina Razmetnoga«. Quel malheur! Kao da na misao o prolaznosti imaju pravo samo kontrareformatori, jer je to njihov monopol! Prepisati Petrarkin stih »mru stoljeća, mru gradovi« to je nabožno, to je kontrareformatorski spasonosno propovijedanje velikih programa o prolaznosti zemaljskog svijeta, ali kad se netko usudio da napiše: past će sve maske, med četiri crnolakirane daske — to je odvratan nihilizam i anarhija. Zabranjeno nam je dakle biti već i pokajnicima!

»Sunuše se s oba kraja dvije dubrave kopja vitijeh« — tako zamišlja sebi taj viteški turnir bogobojazni Maraković Ljubo između straže i pečata, a ako je do zavrzlame, kad je gos'in Ljubo svoju svijetlu sablju već povadio, neka mi dozvoli da ga prikujem jednom jedinom riječi: nikada taj viteški bojnokopljanik nije svojim perom pobio ni jedne naše tvrdnje, a čitava njegova marijanska i nabožna lirika od Lendića i kompanije stoji još i danas (formalno) pod mojim uplivom. To što ta gospoda, kaptolski lirici, po strukturi mog slobodnog stiha lijepe svete sličice, to je stvar njihovog naročitog ukusa, a da tako ustrajno pljuju po svojim uzorima, to već spada u gospodsku, naročito bogobojaznu logiku: mrzi bližnjega svoga kao što književno precjenjuješ sama sebe. Kopnine su oko nas, pjegave, musave, sive, prljave, žalosne kopnine zdrave ljudske pameti i ukusa i književne naobrazbe, okopnjelo je sve već davno na sjaju logike, i u tom rastapanju otrcanih nazora o svijetu, u tim kopninama načela, razuma i najbanalnijih fraza oko nas, gospoda oko Straže neka uvaže, da im ne ćemo odgovarati (u glavnom), jer nemamo vremena, a i iz nekih viših, takozvanih tehničkih razloga . . .

U doba kada izumire književna etiketa i kad od viteškog kavaljerskog shvaćanja književnih dvoboja nije preostalo ništa do denuncijacija, šutnja može biti rječitijom od najbasnoslovnije mramoroizvajane besjede. Oko nas mrakuju svoje mrakove marakovštine i u tim zamračenim mračilima, okruženi mrakovima i mraketonjama mi gazimo mrakom, pak što kokodaču

Digitized by Google

raznorazna kenjkala i čude se da gazimo piliće pod našim stopama? Ne vidi se, gospodo, te prema tome nije zlonamjerno! U pasjim svatovima tko mari za krvave njuške? A kad se morski psi igraju, teško barbonima!

Žalosno je stanje književnih fakata oko nas. Mozganje mazgova i zanovijetanje piskarala oko mrtve riječi, to je današnje »slovstvo« naše, koje nikada nije postalo slovom nego slovnicom (i to jednom jedinom), a slovnica bez književnosti je kao kostur bez kosti, to jest: više mozgovište izmoždenih moždana i besposličarsko tapkanje na jednom jedinom mjestu, nego književnost u onom smislu u kome se nepotpisani netko prije ravnih devedeset godina (19. VIII. 1848.) u »Novinama Hèrvatskim« uzrujavao, da je nemamo.

> »Dočim je drugdê sloboda štampe literaturu oživila i novimi knjigami poplavila; dočim je u Beču do 50 novinah i časopisah porodila: kod nas se je od proglašenja ove slobode i ono malo literarnoga života uternulo, što je do sada obstojalo i ono malo časopisah što ih imamo, prestalo je uredno izlaziti.
>
> Svatko hlepi za slavom književnika, pa ako koji članak napiše, već briše znoj s umorena čela i misli, da je kod cilja. Nu kao što ne možemo onoga zvati marljivim koji je bio prie više godinah radin, a od onoga vremena ne radi: tako ne možemo ni onoga književnikom zvati, koji je nekada nešto napisao, pa od onoga vremena objesio pero na klin. Nije dosta mudrovati, politizirati, koriti, osnove iz riječi praviti: uzmi pero u ruku, idi pred svijet, i pokaži mu — kako —«
>
> »Učeno družtvo je obamerlo, matica spava . . .«

Učeno družtvo je obamerlo, matica spava . . . A ove slatke, male naše književne mušmule oko nas, ti pričvarci na našim matičnim brabonjcima, to meketanje kozje od postagematoševskih dana do današnjih naših božićnih i uskrsnih priloga novinskih, to je naša savremena pastijerska idila, u kojoj se čuje samo to, da su kod Ureka ili Pajtlera smlatili opet nekoliko špricera i da je vječiti naš gospodin L. Žimbrek* kao slavitelj naših dičnih jubilaraca opet prožimbrečio jubilej kakvog našeg književnog pesimista, koji za sebe tvrdi »da nije čovjek, jer je pesimist«, ili da su gospoda grobari Vilović ili Bonifačić opet nekoga pokopali, otplakavši nad otvorenim grobom: ubi est mors victoria tua? Jedan ekspop i jedan fašist, dva miljenika naše kritike . . .

Po našim književnim lokvama, ponikvama i jarugama kumujemo jedni drugima već prilično dugo, i tako smo iskadili sebi u posljednje vrijeme nekoliko književnih nesvjestica, te se teško razaznaje u ovom gustom dimu naše samohvale, tko je ikonostas, a tko kamilavka! Mi se kadimo u našim časopisima uzajamno po starom klasičnom načelu te plemenite meštrije: imaj recenziju »ti«, da bih je imao i »ja«, pa kad je imamo »mi« neka je ima i »on«, da bi je imali »oni«, a kad je imaju »oni«, zašto da je nemate i »vi«, i tako »ti« i »mi« i »vi« i »oni«, u jednu riječ svi »oni« zajedno zovu se našom priznatom književnom zajednicom, te predstavljajući neku vrstu knji-

* Pojam Žimbreka je ovdje simboliziran do platonskog idealnog značenja te naše žimbrekovštine. Za nas su Žimbrek, Bonifačić, Vilović sinonimi.

Digitized by Google

ševnog monopola, preštampavaju to, što su jedni o drugima napisali, i tako postaju »naši priznati i poznati« književni hiperdreadnaughti, zaboravljajući da književne pobjede nisu topovska grmljavina takvih oklopnjača kao što je naša kritika, napisana po gornjem receptu. U književnost se čovjek spasava posve drugim korabljama no što su naše pohvalne kritike, a tko nije utopljenik na brodolomu taštine i predrasuda, taj ne će ni doći na tu ludu misao da se hvata jedinospasavajuće slamčice, što se zove ljepota . . .

U sveopćoj zbrci oko poimanja »ljepote« javila se u posljednje vrijeme još i fraza o »socijalnoj književnosti«. Budimo stvarni! Na primjer: kakvu korist ima takozvana »socijalna književnost« od takvih strogih književnih arbitara kao što su: Galogaža Stevan, Simeon Rikard, Đuro Tiljak ili Jovan Popović? Što znače, na primjer, otrcani dječji osmerci ovog nesretnog Jovana, napisani na temu socijalne lirike, koja bi u Micekovoj Torbi Jureka Cmoka bila među tom dječjom tvorbom čorbasta, a objavljena u bilo kojoj reviji, kakve kod nas zastupaju takozvanu tendenciju u umjetničkom stvaranju, predstavljajući zagonetku dobroga ukusa, smatra se programatskim književnim uzorom, kako treba socijalnotendenciozno književno i pjesnički stvarati.

Nebo je dobro.
Dobar je nepostojeći bog
da bi moćni pobro
skorup sa mleka tvog.
— — —
Kosiš. Ogromna senka. Pada za snopom snop.
Na drumu krstari čuvar sa bajonetom.
U opštini sedi egzekutor. U crkvi gospodin pop.
U gradu se dižu berze. Džinovska mreža nad svetom.
— — —
Pada vlaće
ostvaruje se trud.
Pčele pune saće
medom se goji trut.
— — —
Ne će biti granica
ne će biti gladnih.
Plodovi oranica
Itd. Itd.

(Citati iz pjesme »Seljak« od Jovana Popovića)

Prema tome u socijalnu poeziju spadala bi i ova pjesma:

Leti pčela malena
oko cvijeta šarena.
Niti staje niti sjeda
dok ne skupi dosta meda . . .

Ili ovako, svejedno kako, od prilike ma što:

Pišeš, isprazne riječi, pada za popom pop
dok nisi skočio prijeko, ne reci, molim te hop!
Kritike štampa Jovan, puca za topom top . . .
Dosta je lirike takve, prazan, dosadan snop!

Što znači to Jovanovo bijedno i nemoćno skakutanje iz Vojislavljevog patosa u Zmaja i natrag, po receptu takozvano socijalnotendencioznog? Te loše pjesmice piše čovjek koji sebi samozvano prisvaja ulogu nogometnoga suca na našim

Digitized by Google

takozvanolijevim književnim utakmicama, a prvi je zavrijedio da bude izviždan, i to jednoglasno, jer reda, dakako, mora da bude! Kada dakle jedan Jovan Popović grmi sa Kolarčeve tribine o opasnim, ideološkim i desničarskim zastranjivanjima nekih malograđanskih zbunjenih pisaca (kao što sam na primjer ja), to je isto tako radikalno, kao što je bilo radikalno isprsavanje jednoga Đure, da ne kažem Tiljka.

Kuka i motika podigla se na me od svih pripadnika dijalektičke naše vjeroispovijesti kada sam se prije pet godina usudio da dirnem u ovog našeg miljenika sviju lijevih Muza, u naše mezimče, u našega Đuricu, a gdje vam je danas vaš urednik »Kulture«?

Ode on u Paviljon
Monopteron Manijakon,
Pak u Lunatopiji
pravi pi-pi!*

* Mandrake putuje na mjesec, futuristički roman u stripovima od Lee Falka i Phil Davisa, Jutarnji List, god. XXVIII, br. 9719 od 15. veljače 1939, str. 12. Pustolovi i smioni putnici stigli su na mjesec upravo onoga momenta kada je u Lunatopijskom Paviljonu Đuro Tiljak držao svoj znameniti govor o lažnim ideolozima . . . »Lažnim ideolozima« proglasio je Đuro Tiljak, stari, principijelni, borbeni »ideolog« naše klasnosvijesne, likovne ljevice, sve one »ideologe«, koji o pitanjima likovnim misle, od prilike, onako »radikalno« kako je on sam, na primjer, o Meštroviću mislio prije šest-sedam godina u »Književniku«.

Digitized by Google

U prvome broju »desničarskog i kontrarevolucionarnog« časopisa »Danas« ja sam o tipu toga Đure, tog žalosnog urednika »Kulture«, napisao jednu pjesmicu, a kako se stvari kod nas brzo zaboravljaju, neka mi bude dopušteno da je citiram, kako bi se u tom prekinutom razgovoru uspostavio kakav takav kontinuitet.

Da lajem u tmini, da prepirem se glasno
s »Kulturom« o tome tko ljevičar je veći,
da »krasnoslovim« laži ko »optimist« o sreći,
to danas ne bi bilo ni mudro ni časno . . .

Tim više što svakom glupanu je jasno:
kad dva se tuku, da se smije treći,
a taj Fratar Treći, ugursuz je veći!
O Logiko, o Tiljče, o Ezopova Basno!

Sa Ezopovom Strofom skandal taj se splasno,
i ako kasno, a ono efikasno.
A sada: lajte dalje, slijepo, suludo i strasno!

»Danas«. God. I. br. 1, str. 113 (1934.)

Kada sam još prije pet punih godina bio naglasio, da nam ovakvi sitni pilići, ne će, vala, oteti kruha iz dlana, nastao je u našem lijevom kokošinjcu žamor pun negodovanja, kako se ja, do vraga, takvim megalomanskim tonom i načinom (svojstvenim samo utvorljivim blunama kao što sam ja) usuđujem govoriti o Uredniku Jednog Lista koji je štampao onaj slavni »Quo Vadis, Krleža«, a danas, kada je taj nesretni Đuro sama sebe ufitiljčio kao nitko njegov, danas je to, za tu gospodu, dakako, nevažna sitnica, o kojoj ne treba gubiti riječi . . . »Muha! Utopila se muha u octu, ništa!«

Samo u tome je đavo, draga gospodo muhe, da se oko nas i ne čuje druga glazba nego zujanje tih perolakih stvorenja pod staklenim poklopcima

---

Na primjer: »Ako je pak jedna grupa situiranih umjetnika naumila na spretan način isprazniti džepove privrednika u ime procenata u korist siromašnih kolega i u ime humanosti, onda je to pokušaj, uzevši samo s obzirom na umjetnike siromašne i potrebne pomoći, koji se u drugim okolnostima naziva ordinarna eksploatacija socijalno nižih i ekonomski slabijih.«

Ili:

»Izgleda da ova gg. umjetnici nemaju ne samo autokritičnosti, nego ni kakvih širih horizonata. Oni se idejno i likovno kreću na stazama, koje ne vode nikamo i sa kojih nema izlaza. — Kad je to tako, kakovo si pravo uzimaju ovi umjetnici na ekonomski prosperitet? Odgovor je vrlo jednostavan: jer im ništa drugo ne preostaje. I ne samo — nego to upravo i spada zajedno kao šaraf na maticu. To su horizonti materijalizma malograđanskoga shvaćanja: mali horizonti, mala umjetnost!«

Ili:

»Paleolitska tiranska besćutnost »Mozesa« (bronca od Ivana Meštrovića), je simbol prijetnje i ključ stanovitih likovnih i socijalnih relacija, ali nikakvi »credo« za budućnost. Čovječanstvo se na sreću oslobađa vjerskih strašila i praznovjerja. Tko to ne uviđa pripada prošlosti.«

Ili:

»To nisu signali za uzbunu, još manje svjetionici i putokazi. Zašto idete ovuda, mladi umjetnici? Zar nema drugog šireg i slobodnijeg puta? Ako ga nema, zašto ga ne sagradite? Složno, drugarski.«

»Književnik«, god. V, br. 4, god. 1932, str. 152—153

Digitized by Google

raznovrsnih muholovki, muhàlnika iliti muvara . . . Kada netko sanja naš književni san vidovito, kako treba, on i ne vidi drugo nego kako prelijeću oblaci grdnih muha i stršenova, a to znači zlo veliko i himbu svakojaku! Ne mislimo ovdje činiti od muhe Tiljka, niti smo naumili otvoriti veletrgovinu utopljenih i krepanih muha, jer znamo poslovicu, da: zlo radi tko mrtvim muhama trguje, ali živeći već godinama u crnim i mračnim oblacima naših kulturnih i nazovilijevih zundarača, ne možemo ni mi bez mlatimuhe . . .

Da mi se je muhom pretvoriti,
ja bih znao gdje bih zimovao . . .

zapjevao je sebi naš dragi Đuro i eno ga, gdje lijepo zimuje svima nama na očigled, a mi, koji smo mu priredili bili onaj grdan Muhač još prije pet godina, nismo imali nikakve muhe u glavi, nego jednu jedinu jasnu misao, da bratu muhi pokažemo put iz naše košnice u drugu, reprezentativniju, udobniju. S mramornim entréeom i staklenom kupolom . . . Servus!

— Da! »Servus«! Samo svaki takav uzvišen, ironičan »servus« košta mnogo samoprijegora, da mu se ne pridruži i intelektualna pljuska, jer zbog svakog takvog »servusa« padaju batine po našim vlastitim glavama. O bijednim književnokulturnim zbrkama našim nisam još nikada napisao ni jednog retka po crti svog umjetničkog uvjerenja (kad je bio potreban i kad se kobno podudarao s istinom), da se poslije toga nije podigla protiv mene gungula i galama sa sviju strana, a ja se već godinama pitam, kako to, da nema nikoga, tko bi mogao da sugerira jednom Stevanu Galogaži, na primjer, da već prestane s objavljivanjem svojih izazovnih drskosti. U jednoj svojoj stoposto lošoj »socijalnotendencioznoj« noveli, taj gospodin nije imao drugog posla nego da denuncira sve one pisce, koji nisu pali u zatvor za svoju literaturu poput njega.* Ili: zar je svrha jednog takvog lista, kao što je beogradska »Naša Stvarnost«, da stvara od Nušićeve Ličnosti lik ljevičarske idcologije od bronze trajniji? Ćutati o svim otvorenim pitanjima našeg lijevog i desnog kulturnog života godinama, a stvarati iz Nušića ideal lijeve knjige, to nije nesporazum, kakav se rađa na krivim pretpostavkama, to je, najobzirnije rečeno, legendarna nesposobnost onih lica, koja su odgovorna za uređivanje toga lista. Ako Nušić predstavlja lijevu književnost, što je onda s Ivom Andrićem ili s Dučićem ili s Velmarom Jankovićem i s ostalim korifejima lijeve knjige? Ujedinimo se onda, logično, s Kerubinom Šegvićem, Lukasom ili Marakovićem, gospodo! Upišimo se svi korporativno u Pen! Postanimo vatrogasci! S radikalskim ripidama ne može se boriti protiv desnice, draga moja gospodo istomišljenici! Čast Nušiću kao komediografu, ali ako smo spali na to, da nam nušićevski vicevi postaju barjacima, onda je dostojnije stupati bez književne zastave.

---

* »A što se tamo oni intelektualci raspisali toliko o talentu, mora da ga mnogo imaju, dok ih nema ovdje?«

— Gdje ovdje?

U nekakvom zatvoru, gdje sjedi intelektualac Galogaža i razgovara s manuelcima o Hegelu. On naime, intelektualac Galogaža, sjedi kobajagi u zatvoru, a ne piše o talentu, jer on nije talentiran kao mi ostali, koji nismo s njime pali u zatvor, a raspisali smo se o talentu.

Ovaj citat i takvih čitava serija tog istog intelektualca bez talenta, govore za sebe poglavlja — o savršeno nezdravim odnosima na lijevome krilu naše knjige.

Digitized by Google

Ove, izvan svake sumnje negativne pojave, ne bi bile važne same po sebi, kad ih razni Haleri, Marakovići i Ilije Jakovljevići ne bi ustrajno knjižili na štetu takozvane lijeve knjige! Lako je toj gospodi da halerče i marakuju po toj našoj književnoj papazjaniji, kada prešućujući čitave tovare ideoloških brvana u svojim pogledima, čeprkaju za slamkama i smećem po našim štampanim stvarima, ne bi li dokazali, da je naša lijeva knjiga — kao pojava — laž i prevara i gnojna rana. Čete proroka smucaju se oko nas i tko će od njih odabrati pravovjerne, pak upravo iz razloga, jer smo okruženi sa sedamdesetisedamhiljada zakrinkane sedmerolične gospode (spram koje bi obična malograđanska dvoličnost bila Idealom), i jer na nas reže množine »paklenijeh i hudijeh četa«, baš zato ne možemo i ne smijemo biti uzvišeni spram naših vlastitih negativnih pojava kao cedar libanski, jer sve što je javno štampano treba da bude i javno kritikovano. Dijalektička kritika treba da je treći korijen iz raznovrsnih bezglavosti i zbrka u lijevim kao i u desnim ideologijama, a dijalektička estetika umire onoga trena, kada je proglasila estetsku dogmu Tendencije Idealom, jer mjesto emocije i srca uzdiže najodvratnije frazerstvo do visine kardinalskog uzora . . . Danas, kada je »oppenion universale« (javno mišljenje u petrarkističkom smislu) magnetizirano jednom jedinom Idejom, a ta se propovijeda uz grmljavinu topova i zvonjavu zvona kao Uzveličavanje Smrti, »Viva La Muerte«, danas se kod nas proglašuje poezijom svako pomanjkanje misli i savjesti, kič se uzveličava kao božanstvo, a bijedni, formalno-šupljikavi plagijati genre-slikarstva preštampavaju se u lijevim listovima kao književnost, koja se prazno okreće i vrti u našem vakuumu kao tibetanski molitveni mlin.

Raznovrsne šeprtlje i kenjkala i kvarizanatlije i mrčiknjige, ljudi koje bi mogli da nazovemo kvarišima, jer u našem sveopćem kvarišiku pišu karišike najobičnijih kerefeka, takva sumnjiva lica šepire se danas po lijevom i po desnom smilju i kovilju našega papirišta, a za sve to smeće naš časopis bit će vjetar. Tko nema padobrana, neka ne leti s nama!

Na našem stihomjeru, kako danas pokazuje igla ukusa, sa savremenim našim stihostajem nije dobro. Vlada trajno stihotišje, što se tiče novih pojava. Jedno smo vrijeme još secesionistički vehnuli i blijedjeli i ginuli i pregarali, onda smo se pod utjecajem poratnog nazovislobodnog stiha počeli prenemagati, prepisujući, na primjer, moje vlastite stihove, onda smo se bacili na loše i nevješto ali ustrajno prepisivanje Jesenjinovog pisma majci, a danas gubimo se u lirskoj i književnoj šutnji, za koju nije pretjerano, ako se kaže, da je neobično slična gluhonijemome stanju. Još se dva-tri pera žderu i grizu za rep svojih vlastitih lirskih doživljaja, ili crkavajući nemoćno izjedaju se u jalovom prepričavanju tuđih, pročitanih stvari, i danas, dok se iz Evrope čuje samo kopòranje i škrobot sredovječnih kostiju, dva-tri naša lirska koprcančića nemirno se komprcaju u mojoj vlastitoj lirskoj vodici, kao čikovi u noćnom loncu kad cvrče u znak svog neminovnog ugasnuća. Zaboravili su ljudi, da su riječi kao voda: odrazuju se u tišinama, talasaju se i urlaju pod udarom vjetra, odjekuju kao Eolove harfe, ali mogu postati i smrdizvekom, ako nastaju u sjenama književnih siesta, kakve kod nas vladaju oko svih naših književnih ustanova. Ti junaci s Lukasom filipuju, a filipike prepuštaju, dakako, nama, ne bi li nam tako zaprijetili ponovnim iskorjenjivanjem iz ove

Digitized by Google

naše počve, koju još jedino mi tumačimo u narodnom smislu, dakako, zato, jer smo »protunarodni!« »Međunarodni! Elementi strani i nenarodni, koje treba iskorijeniti.«

— Tko će nas »iskorijeniti«?

— Jedan Maraković Ljubo?

— A kojim pravom?

— Jer je glasao za Jeftića!

Kad je ono Nazor kao Vates Croatorum dao svoj glas za tog istog, nesretnog Jeftića, ni njemu toga nisam oprostio, a gdje će sada gospodin Marković Ljubo da nam sudi, tko je ispravan — a tko nije u »narodnom« smislu?

Perune, kastavski Žreče, za Jeftića glaso si mudro,
ne bješe slavno, al' puk, tvoj će upamtiti glas!

Promatrajući te pojave iz neoklasične, nazorovske visine, imam osjećaj kao da je u našega Ljubu Markovića ušao smrtni strah . . . Tresu se gaće običnim smrtnicima kada grmi Olimp.

Čujte me, Marakov Ljubo, iskorijeniti ne će
gingavom kebom hrast, nikad patuljak, ne, ne!

Mnogo se kokodače po kavanama, da je jedna književna koka snijela novo senzacionalno jajce, a kad tamo, to su »Mladice« Bonifačićeve ili Mayerov »Pempek« ili »Pempić« ili »Očenašek« ili »Pužek«. Silni napori književne vještine i duhovne kulture! A la bonheur!

Uopće: tokom stoljeća, u koliko se pisanje knjiga po raznim našim historijskim centrima u prošlosti razlikovalo od ovog našeg današnjeg i u koliko su neka naša književna imena bila »više Evropa«, nego što je Evropa ovaj naš savremeni bofl, što raste pred našim očima, u sve većem zamahu? To je tema jedne naše književne historije, iz koje bi trebalo izbaciti nekoliko stotina imena samo zato, da onda njih deset-petnaest zablista doista u svom nepatvorenom dostojanstvu. Ivan Česmički—Panonac, Marulić, Flacije, Gundulić, Vetranić, Držić, Frankopan, Kačić, Križanić, Katančić, nekoliko glagoljaških književnih dokumenata i nekoliko imena kao Vramec, Ritter, Belostenec, Habdelić, Krčelić, Jambrešić, Miklošić, do Račkoga i Jagića plus Kranjčević . . . Malo Judite, malo Herodijade i Davida, malo starozavjetnih fraza ispretkanih pastirskim i ratarskim iskustvima, to je u glavnom to naše književno blago, kroz koje urla Turčin, čuje se mumljanje isusovačko i pavlinsko i dominikansko, a u loncu nad našim narodnim ognjištem kotrija se deseterac, kao jedini fratarski izum našeg, književno prilično dugotrajnog posta. Nad našim književnim ognjištem zgrbila se stara, siva, krezuba baba Korizma, ona uz taj lonac tare svoj dosadni lan već vjekovima, ona posti tvrdoglavo, ona vrača, ona čara, ona moli svoje dosadne litanije, ona deklamira da se je srasla s našom narodnom knjigom i s našom narodnom kulturom kao sijamski dvojak, ona je, draga naša braćo vjernici, Samohrvatica i dakako: samo ona je Hrvatica, a tko nije uvjeren o njoj da je divna kao Don Kerubin Šegvić, taj se ne može zvati Hrvatom ni književnikom, jer je odrod i jer ga treba iskorijeniti! Naši književni korizmenjaci drže i nas korizme-

Digitized by Google

njacima, uvjereni, kako smo njihovim ustrajnim korizmenjaštvom toliko upepeljeni, te ne znamo da je to najobičnija pokladna šala, kad nam krasnoslove, kako se ta Korizma naša s nama toliko srasla i spojila, te je nerazumljivo, da bi izvan nje mogla da postoji bilo kakva druga hrvatska književnost osim te njihove, koja nije ni jedno ni drugo. Prodika siva i dosadna, kao hajdinska kaša bez masla, to su ti naši književni korizmenjaci i prakorijenjaci, što se već vjekovima kočopere u svom kopunskom, preuzvišenom salu, a ako ste im najneznatnijim pokretom pera malko nadigli taj njihov znameniti korijen njihove čelikneiskorijenjivosti, mačji rep njihove jednostrane, nazoviideološke nepristupačnosti, odmah će se svinuti u znak upitnika nad vašim književnim radom, nad vašom postojanošću, nad vašim sposobnostima i rodoljubljem, koje niste dokazali ničime, pa ni time da pišete debele knjižurine i da vas plijene isto tako već godinama.

Nije istina da se u našim pisanim i štampanim dokumentima već vjekovima ne javlja protukorizmenjački glas puka, doduše samo kao uzdah, kao prigušen i pritajen i rezigniran vapaj kmetske glave i muslimanske raje, koja ne jodla u ishitrenim i pohrvačenim baroknim i protureformatorskim besmislima, koja se ne usuđuje samostalno misliti, ali progovara ipak glasno, kao poslovica, dakle bezimeno, zajednički, narodno, duboko, slikovito, da bi dobri Gospodin Bog dao, te bi se leturdjija prometnula u žabu krastaču i po kući nam proskakala. To su te legendarne naše leturdjije, koje nam je Bog dao te kao žabe krastače našom kućom proskakuju i skakuću već vjekovima, gdje je oko nas u Evropama sve ukleto i krvavo, gdje se pamet šepiri na kokošjim nogama, gdje glupost blebeće kao parni mlin na valjke rotacionih strojeva, gdje su se književne bitange pokopunile u neradu i na lovorikama, gdje se pera i kistovi odmeću u kurve, podjetinjivši, rębambiškavši, pobebivši se ili se rasplinuvši u stoljetnoj našoj predaji pismenih kukavelja i lijenčina. E, sada tu i pod ovakvim uslovima, piši, čovječe, knjige!

Na jednoj te strani iskorjenjuju latinski korizmenjaci, a na drugoj hrče namastirska blagovijest... Piši knjige između korizme i namastira, koji mjesto na tamjan vonjaju na luk i na šljivovicu, a kaluđeri čuvajući koze i jariće, svinje i kokoške i tako stoku čuvajući i u glavnom stoku preprodavajući ćate besjede i poruke i otvorena pisma popa Voje Janjića, staroga radikala, pak Jeftićevca, pak Stojadinovićevca, pak opet radikala . . . Ako ima nešto što podjednako ne volim kao korizmene prodike naše kaptolske družbe, to su književni slavski kolači à la Velimirovićeva proza i premudrost Pop Janjićeva. . . Ta jelinsko-vizantijska papazjanija tih Pantelejmona Vulgarisa, koja se Dositeju objavila poznatom njegovom frazom:

„καταραμένοι παπαδες, ποῦ καθονται μεθημένοι",

meni je isto tako strana i daleka, zapravo jedini pendent ovog našeg latinskog književnog ričeta te »izvadivši pustinje, peštere i svetnjičenje iz svoje glave« i meni je »milije viditi učenog mladog Raića nego četiri vaseljenska patrijarha« (savjet Dositijevog Igumana Milutinovića Dositeju u manastiru Opovu oko god. 1760). Pa kada sam prije nekoliko godina u Beogradu u krugu svojih prijatelja bio osuđivao sudjelovanje lijeve omladine kod one Pop-Janjićeve smiješne Ripidijade, proglasiše me, dakako, ultramontancem! Na ovoj strani iskorjenjivani, a tamo ultramontanci, ovdje tuđinski odrodi i protunarodnotendenciozni, a tamo latinski separatisti, u očima nazovilijevih frazera i

Digitized by Google

kičera desnopristrani, a u glavama desnih glupana krvoločne sablasti, suvišni kao sentimentalni humanisti i jednima i drugima i trećima i petima i desetima i svima, kojima je danas idealom da se što prije vratimo u krapinske, diluvijalne spilje. Ljudi koji su na sebe preuzeli neugodnu dužnost da kod nas pišu knjige i uređuju časopise treba da su svijesni svoje minimalne programatske linije, a ta je antidiluvijalna!

M. K.

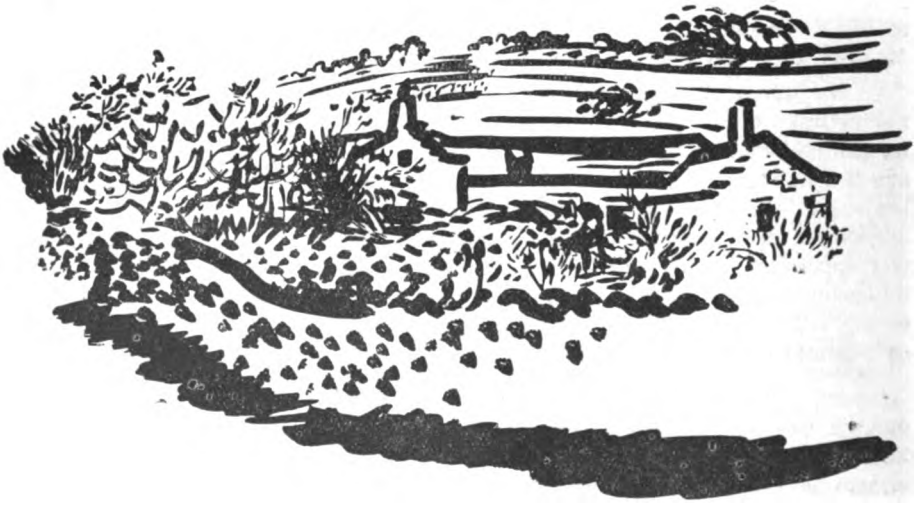

Ernest Tomašević *Crteš*

Digitized by Google

P E Č A T

KNJIŽEVNI MJESEČNIK ZA UMJETNOST NAUKU I SVE KULTURNE PROBLEME

IZLAZI SVAKOGA MJESECA
NA NAJMANJE 64 STRANICE
VELIKE OSMINE

U GODINI 1939: 12 BROJEVA NA UKUPNO 50 ARAKA TO JEST 800 STRANICA

PRETPLATA

ZA CIJELU GODINU 1939 DINARA 120

PRETPLATA ŠALJE SE PUTEM ČEKOVNOG RAČUNA BR. 31015 ILI UPUTNICOM NA ADRESU ADMINISTRACIJE ČASOPISA

BIBLIOTEKA NEZAVISNIH PISACA
ZAGREB, ULICA KRALJICE MARIJE 33 - TELEFON 51-64

PRETPLATITE SE NA PEČAT jer za **120** dinara (plativih u četiri tromjesečna obroka po Din 30·–) PRETPLATNICI DOBIVAJU **12** brojeva po **64** stranice, što čini **2** knjige po **400** stranica, ukupno: **800** stranica

Ovaj dvobroj stoji u prodaji dinara 24

Digitized by Google

Poštarina plaćena u gotovom

Digitized by Google

24 Din

AP36
P394

APR - 9 1963

PEČAT

3

MARKO RISTIĆ: Muzika i smisao ◆ DOBRIŠA CESARIĆ: Mrtvac — Šturak pred jesen ◆ HASAN KIKIĆ: Lole i Hrsuzi ◆ OSKAR DAVIČO: Sedamnaest pjesama ◆ SLAVKO BATUŠIĆ: Na svim evropskim peronima ◆ MILAN DEDINAC: Pjesma koju pjeva usamljen putnik ◆ PETAR KRUŽIĆ: Odlomak proze ◆ MATE BALOTA: Budakovo Ognjište ◆ SMILJAN HEGEDUŠIĆ: Petrolej ◆ MARKO RISTIĆ: Odgovor na anketu o rješenju hrvatskog pitanja ◆ MIROSLAV KRLEŽA: Lamentacija o našim književnim prilikama u stilu Tomaša Mikloušića plebanuša stenjevečkog ◆ MIROSLAV KRLEŽA: Enuresis krayghero-tsancariana ◆ ANNO DOMINI: Na tom mladom letu veselimo se; Pregled događaja ◆ Grafika od: PETRA DOBROVIĆA EDE KOVAČEVIĆA VILIMA SVEČNJAKA JOŽEKA VRESKA

ZAGREB
1939
APRIL

Digitized by Google

S A D R Ž A J

MARKO RISTIĆ: Muzika i smisao 129

DOBRIŠA CESARIĆ: Mrtvac 140

Šturak pred jesen 140

HASAN KIKIĆ: Lole i Hrsuzi 141

PETAR DOBROVIĆ: Crteži . . . . . 147 i 208

OSKAR DAVIČO: Sedamnaest pjesama

Da li si, sestro rasla na livadi. Između Beograda i Ripnja. Kud maneš okom niz stranu kosu. U smiraj se s govedih brda čoban javlja čobanu. Nož jeze strmo se strese u živim mogilama. Osećam tu noć. Prolazi ulicama muzika mesinga. On je veliki gazda, on ima puno zlata. Usne mu nemaju zvuka. Tu sam do guše u vremenu, u mljevenju žive ilovače. Pronose rane u peškirima i glave na nosilima. Ni gorči od soka badema pelini te ne krote. Udahni toplotu letnjih krovova, ti što se kao trava smešiš. Između dve vesti ja tišinu rijem. Noći i noći bledi telegrafisti. Proleće je počelo bez jednog svog člana. Na ledini plug već odriva busenje. 148

EDO KOVAČEVIĆ: Crtež 160

SLAVKO BATUŠIĆ: Na svim evropskim peronima 161

MILAN DEDINAC: Pesma koju peva usamljen putnik 169

VILIM SVEČNJAK: Strah 172

PETAR KRUŽIĆ: Odlomak proze 173

MATE BALOTA: Budakovo ognjište 180

SMILJAN HEGEDUŠIĆ: Petrolej

Svjetska proizvodnja sirove nafte. Svjetska proizvodnja ugljena. Nova nalazišta. Mehanizacija u poljoprivredi. Automobilizam i motorizacija. Problem snabdjevanja tekućim gorivom u slučaju eventualnog svjetskog rata 185

MARKO RISTIĆ: Odgovor na anketu o rešenju hrvatskog pitanja . 191

MIROSLAV KRLEŽA: Lamentacija o našim književnim prilikama u stilu Tomaša Mikloušića plebanuša stenjevečkog 193

JOŽEK VRESK: Crtež 197

M. K.: Enuresis krayghero-tsancariana 198

ANNO DOMINI MCMXXXIX: Na tom mladom letu veselimo se . . 199

Pregled događaja i štampe 204

Upozorenje našim pretplatnicima!

S ovim brojem završeno je I. tromjesečje. Prema utanačenim uslovima za pretplatu dospijeva na plaćanje Din 30.— za II. tromjesečje 1. IV. o. g. pa molimo naše pretplatnike, da nam taj iznos priloženom čekovnom uplatnicom što prije doznače. Časopis dobivaju samo oni pretplatnici, koji redovno šalju pretplatu.

Digitized by Google

MUZIKA I SMISAO

(Odjeci jednog nesvršenog dialoga)*

. . . *»Ono malo što znam od France-a (Anatole-a) dosta mi se sviđa; ipak mu malo nedostaje dubine, čini mi se; mnogo više od njega volim Romain-a Rolland-a. Za njega imam skoro jednu adoraciju. I nadam se, posle ovoga što ću vam ispričati, da mi se nećete rugati. Jednoga dana, bila sam opet bez prijatelja, ovde, to jest sama, pročitavala sam ponova »Les Précurseurs«, i došla mi je misao da pišem piscu ove knjige. Često sam žalila što nisam živela u isto vreme kada i izvesni pisci, izvesni veliki ljudi, da bih im mogla reći svoje divljenje; pa onda zašto, kad R. Rolland živi, ne iskoristiti to? Najzad, nisam možda toliko umovala. Pisala sam. I čak sam dobila i odgovor. Kakva radost kada sam primila tu običnu dopisnu kartu sa nekoliko ljubaznih reči potpisanih Romain Rolland.«* . . .

Pismo iz koga prevodim ove redove pisano je 13 juna 1920, u jednom sanatoriumu na Leysin-u. Osoba koja ga je pisala završavala je često svoja pisma slavnim jakobinskim pozdravom *»Salut et fraternité!«*, i rado se potpisivala *Citoyenne Sidis*. Njeno je ime Suzanne Didisheim: ako je mogućno da joj ove stranice ikada dođu do ruku, neka tu, kraj imena Romain-a Rolland-a, nađe i svoje ime, u znak mog blagodarnog sećanja, koje mi je drago kao što je uvek drago sećanje na samu plemenitost i dobrotu. Ona je učinila da sam, kao šesnaestogodišnji dečak, našao u Jean-Christophe-u jednog voljenog velikog brata, a ona sama, svim svojim bićem koje se ne može bolje nazvati no sestrinskim, predstavljala je istu onu nesebičnu i čistu plemenitost koja je ono najbolje što u sebi nose Rolland-ove knjige. U zimu 1917-18, u Arveyes-u, kraj Villars-a, u Švajcarskim Alpima, gde je svojim bolesnim kolenima tražila leka, upoznao sam tu malu, desetak godina od mene stariju, neobično blagu i tihu, mirnu, i u svojoj bolesti spokojnu i vedru, skromnu Jevrejku, koja je kroz život

* Uz jedan esej o Romain-u Rolland-u.

Digitized by Google

prolazila nečujno, povučena i pomalo setno nasmešena, od muškaraca nezapažena i pored svog milog, pravilnog lica i mekog pogleda njenih tamnih, toplih očiju, prolazila, svojim nesigurnim i nejednakim korakom, kao sama blagost, kao uteha, uteha koja se oseća nedovoljnom i koja samu sebe zbog toga ne može da uteši. Njeni su crteži i drvorezi bili sasvim nevešti, a njene priče za decu detinjaste koliko i njena postojana vera u ostvarljivost Fourier-ovih *phalanstère-a,* ali njena dobrota bila je inteligentna i zračna, i dirljiva njena stalna i bolna težnja da bude korisna, ta njena ranjena čežnja da učini više nego što može, da svoju slabost preraste. Ma koliko skromna, nedorasla, skoro ptičja, utopiska i utopljena, brodolomna, ta njena humana dobronamernost bila je za nju, i ne samo za nju, jedan siguran, instinktivni kompas u krvavim olujama rata, u zlim nevremenima vremena. Mislim da je to prva osoba od koje sam čuo za postojanje Barbusse-ovog *Ognja.* Sa istom toplom ozbiljnošću, sa istom sestrinskom ljubavlju i odanošću kojom je rukom prepisivala Braille-ovim alfabetom za slepe Renanov *Isusov Život* i Rolland-ovu *Antoinette-u,* prilazila je ljudima i idejama, privučena uvek samo čovekoljubljem, plemenitošću i pravednošću, koje je nalazila kod Svetog Avgustina kao i kod Fourier-a, kod Tolstoja i kod Zole. Ali je Romain Rolland uvek za nju ostajao najzračnija privlačna snaga.

Proveo sam sa njom, u jednom pansionu koji se zvao Montesano, poslednju ratnu i prvu posleratnu zimu; dopisivali smo se u međuvremenu, pa je ta prepiska trajala još neko vreme posle mog povratka u Beograd. Zatim je bez razloga prestala, kao što obično bez razloga prestaju prepiske među prijateljima koje na razne strane odvedu, ne samo u smislu prostornom, putevi prolaznosti. Šta je sa njom bilo, posle 1922, ja ne znam; i ona, kao i tolika druga bića, među njima i devojka u koju sam tada bio zaljubljen, kao i toliki prizori, susreti i utisci, bića, i stvari, i pejzaži, doživljaji koji se neće obnoviti, godišnja doba koja se više neće ponoviti ista, nikada, snegovi i proleća, gradovi koji više nisu nikako ono što su još tako skoro bili, i ona je danas samo prošlost, samo uspomena, nestvarna, puka senka prošlog, prohujalog, prolaznog, odnesena prolaznošću, zaklonjena nepovratom, nepovratom mladosti. A bilo to banalno ili ne, pomisao na suštu prolaznost, na taj mlaki prolećni vetar pod kojim se tope snegovi prohujalog, na taj nepovrat mladosti, uvek je podjednako villonski melanholična:

Car ce refrain vous le remaine:
Mais où sont les neiges d'antan!

Digitized by Google

Dalekim snegom zavejana sećanja, sećanja obvijena tihim snegom zaborava, sećanja čista, zvezdana i nestalna kao snežni kristali. Belo, muklo i kristalno je ono što je ostalo u mome pamćenju iz vremena kada je Evropom besneo, u krvavome urliku, u teškom blatu rovova, ratni orkan... Suncem obasjan sneg, bistar brdski vidik nad mirnim morem magle koja prekriva dolinu, alpisko proleće, saonice, klizalište, svetao hall u Montesanu, dva ženska glasa koja naizmenično čitaju Rolland-a, ili France-ovu *Rôtisserie de la Reine Pédauque,* ili Barbusse-ov *Feu* . . .

Oko pedeset pisama od Didisheimove leže tu preda mnom, priličan broj godina prošao je otkako su ona pisana, izgubio sam njen trag već dosta davno, ali u tim pismima, punim blagih prekora, dobrih saveta i ortografskih pogrešaka, i sanjarija o ljudskom bratstvu, o prijateljstvu koje treba da veže sve ljudske duše i da ih tako pripremi za njihovo konačno stapanje u univerzalnoj duši, u tim svojim pismima koja u svojoj naivnosti odišu nepomućenim altruizmom, živi ta moja davnašnja poznanica još uvek onakva kakvu sam je tada znao, krotka, nemoćna ali hrabra pred svojom slabošću, puna obzira i uvek za drugog brižna. Imala je ogromnu porodicu, za koju je bila veoma jako afektivno vezana, i mada je uvek podvlačila da sam ja čovek »bez srca« koga familiarne novosti ne zanimaju, nije mogla da se uzdrži a da u svakom pismu ne govori o svojim sestrama, njihovim muževima i njihovoj deci, o svojoj braći, majci, kuzinama, tetkama. Čuvala je bebe svojih udatih sestara, skupljala marke za svoga sestrića Aleka Bluma, brinula se zbog teških melanholičnih kriza i ljubavnih razočaranja svoga brata Jean-a, koji je bio jedna čudna mešavina cinizma i melanholije (*»I vi i Jean,* pisala mi je jednom, *materialisti ste, samo vi ste to radosno, a on žalosno«),* putovala je iz Švajcarske u Francusku, iz Francuske u Nemačku, i opet u Švajcarsku na razna porodična viđenja, a kada je bila vezana za neki sanatorium onda je danima i nedeljama sa žudnjom očekivala najavljene porodične posete; svim srcem je bila odana toj porodici koja joj je uvek nešto zanovetala, od koje je morala da krije i svoje tako bezazlene »napredne« ideje i svoje, isto tako bezazlene, umetničke pokušaje, pred kojom čak nije smela ni da čita, ni u kuću da unosi te svoje »sumnjive« knjige. Kroz njena pisma, u kojima se na svoju bolest ne žali ali gde se kao simbolični Leitmotiv uvek ponavlja njena intenzivna, fiziološka žudnja za suncem, za intenzivnim planinskim zracima sunca u kojima je gledala jedinu mogućnost svog isceljenja, kroz njena pisma gde se odražava skromni, mali ali čisti

Digitized by Google

tok njenih stidljivih intelektualnih htenja, provlači se i obična svakodnevna povest jedne razgranate porodice, gde se događa ono što se u svima porodicama događa: sestre se udaju i odlaze sa svojim muževima u Strasbourg ili u Sao-Paolo (u Braziliji), deca se rađaju, pa rastu, imaju boginje, polaze u školu, Jean doživljava neku ljubavnu katastrofu u Strasbourgu pa odlazi u Pariz gde postaje prodavac »Kod 100.000 košulja«, zatim prelazi u draguljarsku struku, ali ostaje gorko razočaran, bez volje za život . . . *»Isabelle-ino venčanje obavljeno je u ženevskoj sinagogi, a rabin je držao vrlo lep govor. Rekla bih vam da je nevesta bila veoma lepa, ali mi možda ne biste verovali, jer se to uvek kaže.«*

Krajem 1919, ona odlazi na Leysin, gde mesecima ostaje u postelji, strpljiva i mirna, u maglama žudeći za suncem, u nemoći čezneći za radom. Trudeći se da tačno nađe kako bi, kao žena, mogla što bolje da radi dosledno svojoj veri u bolje, svom snu o oplemenjenju života, ona pominje (u pismu od 17. I. 1920) Rolland-ovu poslanicu londonskom feminističkom listu *Jus Suffragii,* od maja 1915, *Večnoj Antigoni,* koju ovde u celini prevodim:

»Najefikasnija akcija koja bi bila u moći svih nas, ljudi i žena, jeste individualna akcija, od čoveka čoveku, od duše duši, akcija rečju, primerom, svim bićem. Tu akciju, žene Evrope, vi ne vršite u dovoljnoj meri. Vi danas pokušavate da zadržite pokor, da se borite protiv rata. To je dobro, ali to je prekasno. Protiv tog rata, vi ste mogle, vi ste morale da se borite u srcu tih ljudi, pre no što je on izbio. Vi ne znate dovoljno svoju moć nad nama. Majke, sestre, drugarice, prijateljice, ljubljene, od vas zavisi, ako to hoćete, da vajate dušu čoveka. Vi ga imate u svojim rukama, dete; a, pokraj žene koju poštuje i koju voli, čovek je uvek dete. Zašto ga ne vodite! — Ako smem da se poslužim jednim ličnim primerom, što imam najbolje ili najmanje rđavo, to dugujem nekima među vama. Da sam, u ovoj oluji, mogao sačuvati svoju nepokolebljivu veru u ljudsko bratstvo, svoju ljubav prema ljubavi i svoje preziranje prema mržnji, to je zasluga nekolikih žena: da ih pomenem samo dve, — moje majke, hrišćanke, koja mi je od detinjstva ulila žudnju za večnošću, — i velike Evropljanke Malwide von Meysenbug, te čiste idealistkinje, čija je vedra starost bila prijateljica moje mladosti. Ako jedna žena može da spase dušu jednog čoveka, zašto ih sve ne spasete? Bez sumnje zato jer vas je još vrlo malo koje ste same sebe spasle. Počnite dakle odatle! Najhitnije nije osvajanje političkih prava (iako ne previdam njegovu praktičnu važnost). Najhitnije je osvajanje vas samih. Prestanite da budete senka čoveka i njegovih strasti, oholosti i razaranja. Imajte jasnu viziju bratske dužnosti sažaljenja, međusobnog pomaganja, jedinstva među svima bićima, koja je vrhovni zakon koji složno propisuju — hrišćanima, glas Hristov, — slobodnim duhovima, slobodan razum. A koliko vas je danas u Evropi koje je zahvatio isti vrtlog koji odvlači duh ljudi, i umesto da ove osveste, dodaju još opštem deliriumu svoju groznicu!

Digitized by Google

Načinite mir u sebi pre svega! Odbacite od sebe duh slepe borbe. Ne mešajte se u bitke. Nećete ratujući protiv rata ukinuti rat, već zaštićujući svoje srce od rata, spasavajući od požara budućnost, koja je u vama. Na svaku riječ mržnje među borcima, odgovorite činom milosrđa i ljubavi za sve žrtve. Budite, svojim samim prisustvom, jedno mirno poricanje izbezumljenih strasti, svedok čiji jasan i milosrdan pogled čini da crvenimo zbog svoga bezumlja! Budite živi mir usred rata, — večna Antigona, koja ne pristaje na mržnju i koja, kada oni stradaju, ne zna više da razlikuje svoju neprijateljsku braću.«

Više no išta, ove Rolland-ove reči oličavaju sve ono idealno dobro i milosrdno što je bilo najprirodnije, najosnovnije stremljenje Didisheimove. U pismima koja mi je, po mom povratku u Beograd, pisala između 1919 i 1922, ime Romain-a Rolland-a vraća se neprestano kao simbol svih njenih ideala, kao sinteza svih njenih težnji. Ali, u to vreme, ja sam se polako počinjao udaljavati od onoga što nam je, u doba našega druženja, bilo zajedničko, i što se donekle može obuhvatiti pojmom tadanjeg Rolland-ovog humanitarizma. Od France-a do Gourmont-a, od Gourmont-a do Mallarméa, do Rimbaud-a, do Apollinaire-a, udaljavao sam se stazom koja bi se u isti mah mogla označiti kao staza izvesnog nihilističkog skepticizma i kao staza onog modernog poetizma, koji se danas obično kvalifikuje kao »dekadentan«, ali za koji se pokazalo da ne mora neminovno da vodi estetizmu, da može da vodi i poeziji. Postepeno sam tako zamenjivao tim — recimo — »modernizmom« onaj naivni, tolstojevski socializam, upravo »ameliorizam« kako ga je Didisheimova nazivala, u čijoj sam se sferi, uglavnom njenom zaslugom, pri kraju Rata nalazio. Sudeći po njenim pismima (svojih se ne sećam), naša prepiska, kao odraz tog našeg postepenog razilaženja, postajala je jedan rudimentaran i bezazlen vid onog neprestanog dialoga, koji obično uzima oblik raspre, koji se još i danas vodi između »ameliorističkih« racionalista i »dekadentnih« individualističkih — recimo — artista. U pismu od 27 decembra 1920, na primer, pisala mi je (još uvek sa Leysin-a):

. . . *»Mislim da nikada niste bili jako socialista, hoću da kažem jako duboko socialista. Ipak sve lepe ideje koje idu u tom pravcu vam se sviđaju, to je već dobro.*

»Nikada nisam čitala pesnike o kojima mi govorite. Sećam se dobro da niste voleli da čitate stihove. Ali pošto vas umetnost interesuje više od svega ostalog, prirodno je da vam se poezija sviđa. Za mene, istina je da je misao ono glavno u književnosti i umet-

Digitized by Google

nosti uopšte. Čini mi se da je umetnost samo jedan lepši način da se izraze lepe misli. Ali uvek imam utisak da se ništa ne razumem u umetnost i umetnike. Vi me pitate za stanje moje misli, ništa vam ga bolje neće reći no divljenje i ljubav koje imam za jednog velikog čoveka koga pominjete u svom pismu. Romain Rolland je uzeo Tolstojevo mesto, ili bolje, ostavljajući Tolstoja na visini na kojoj se već nalazio, R. Rolland se uzdigao još više. Ne zato što je živ, već zato što je veći. Čitajte Romain Rolland vivant od Jouve-a. Onda ćete ga bolje poznavati i voleti više. Izgleda mi tako čudesno da živim u jedno doba kada se jedan tako veliki čovek pokazuje sa hrabrošću. Ovde mi se pomalo rugaju što svima dajem da ga čitaju, ali to ništa ne mari, čini mi se da mu pomalo služim kada druge sa njim upoznajem. . . . došla sam na ideju da mu pošaljem jednu malu pripovetku koju sam pisala. Vi znate koliko imam muke da nešto učinim, bilo u gravuri bilo u književnosti (ako se to može nazvati književnošću). Šest meseci mi je trebalo da svršim svoju pripovetku. Za to vreme, vi ste mi pisali da bih trebala da pišem umesto da radim Braille. G. Vibert (profesor crtanja) govorio mi je takođe da treba da pišem. To me je konačno rešilo da ponudim R. Rolland-u pripovetku koju sam bila završila. I još jednom, on mi je odgovorio, na jedan sasvim ohrabrujući način. Nemojte međutim misliti da ga ja zato volim, nego zato što ga volim ja sam mu pisala. Tada još nisam bila čitala Jouve-ovu knjigu o njemu. Sad više ne bih smela, jer on je tako veliki, toliko iznad mene.« . . .

U pismu od 20 jula 1921 (iz Bezançona):

. . . *»Čitate li još uvek Wells-a? U pogledu ideja, on mi se veoma dopada. Znam da je za vas umetnost ono bitno, međutim umetnost stvara čovek, za čoveka; nužno je dakle da ona ne bude ekskluzivna već da služi čovečanstvu.*

. . . *»Pišite mi o superiornosti moderne umetnosti, nemojte se plašiti da će mi to biti dosadno. Ali mislim da se varate ako verujete da je umetnost radi umetnosti ono što je najbolje. Čitajte Šta je umetnost od Tolstoja. Umetnost je luč koji treba da osvetljava put čovečanstvu . . . Kada luč umetnosti nose ljudi bez morala i bez višeg razuma, čovečanstvo je u opasnosti da zaluta.«*

Ali evo gde taj razlaz, taj antagonizam između utilitarizma i estetizma dolazi do svog najjasnijeg izraza (pismo je datirano: Königstein im Taunus, 4 septembra 1921):

Digitized by Google

. . . *»Pokušaću da odgovorim na vaše pismo. Neću biti vašeg mišljenja: svirepost, rat, nikada neće moći da budu lepi; i samo onda kada dovoljno ne razumemo, možemo u njima da nađemo nečeg lepog. »Treba otvoriti svoje srce«, kažete vi. Pa otvorite ga, svoje srce, i videćete da se ne može reći:*

»Ah Dieu! que la guerre est jolie
*Avec ses chants ses longs loisirs«**

Da biste našli da je to lepo, vi ste samo svoje uši otvorili. To je lepa muzika. Ali pesnik je zaboravio da reči imaju smisao. Ja nisam muzičarka i možda zato pridajem više važnosti smislu reči nego vi.«

Ta raspra je već prilično stara, mnogo starija no to pismo, i traje još uvek, a obe strane ostale su uglavnom otprilike na istim pozicijama na kojima su i bile. U svakom slučaju, od ovih jednostavnih ali u suštini ispravnih argumenata moje dobronamerne prijateljice iz godine 1921, argumenti današnjih književnih utilitarista, od govora na svetskim kongresima naprednih pisaca do predavanja na književnim večerima naših studenata, u osnovi se mnogo ne razlikuju, ti argumenti se nisu mnogo promenili, niti čak

---

* »Ah Bože! Kako je rat lep
Sa svojim pesmama svojim dugim dokolicama«
Apollinaire-ovi stihovi kojima počinje pesma L'Adieu du Cavalier (Calligrammes, izdanje Mercure de France, 1918, str. 123.). Pri kraju rata i pri kraju svoga života (jer Apollinaire je, simboličnim kapricom sudbine, morao da umre, od rane zadobijene u ratu, na sam dan primirja), taj pesnik, od neosporno veoma velikog značaja, davao je, u izvesnim futurističko-patriotskim vatrometima, vidljive simptome moralnog i mentalnog popuštanja. Da, moderna poetska misao dovela ga je bila do tog žalosnog stanovišta sa koga se rat može ukazati i kao jedan estetski lep spectacle, o čemu svedoče mnogi stihovi iz poslednje faze njegove lirike. Ali ne treba zaboraviti da je Apollinaire baš jedan od onih koji su tu modernu poetsku misao, koja nalazi izraza i u likovnoj umetnosti, doveli do izvesne kritične tačke odakle je onima koji su došli posle njega bilo omogućeno da pođu i dalje i da, iskorišćavajući tekovine te iste moderne poetske misli, koristeći se poletom koji joj je baš Apollinaire dao, prodube smisao njene novine i prevaziđu njene i njegove zablude. Po svom istoriskom položaju, Apollinaire-ova poezija može se označiti kao ona raskrsnica sa koje se moglo ići, s jedne strane, po crti najmanjeg otpora, Marinettievim putem, u plitko formalno novotarenje, u glorifikaciju rata i fašističke dinamike, a s druge strane, putem doslednosti same poezije, kroz korenitu dadaističko-defetističku negaciju, kroz jedan novi »pokušaj preocenjivanja svih vrednosti« (Umwertung aller Werte), u revolucionisanje samog poetskog stvaralaštva, shvaćenog kao elementarni moralni čin ljudskog ostvarivanja, što je jedna od istoriskih zasluga nadrealizma koje mu niko ne može osporiti.

Digitized by Google

mnogo produbili. U pitanju je da li je ona druga strana, za ovo nekoliko poslednjih godina, uspela da nađe izvesno rešenje, ili bar izvesnu novu, bolju postavku tog, obično sasvim loše (antagonistički) postavljenog problema, problema estetske vrednosti *(»muzike«)* i socialne tendencije *(»smisla«)* umetničkoga stvaranja. Radilo se o tome da *sami pesnici* pokušaju da nađu to rešenje, to jest da oni sami prevaziđu svoju u užem smislu artističku poziciju. Na njima je bilo da razreše *prividnu* antinomiju između lepote i korisnosti, između *»muzike«* i *»smisla«*. I pošto se, na koncu, o njima samim radilo, oni su zaista više doprineli približavanju izvesnoj sintezi, jednom sintetičnom postavljanju ako ne i rešavanju problema, no što su to učinili načelni teoretičari i pobornici tendencioznosti i utilitarnosti umetničkog dela.

Ali tada, 1921, — pošto sam već bio prošao kroz fazu, kada nisam voleo da čitam stihove, kroz jednu kratku fazu koja bi se, docnije stvorenom terminologijom mogla nazvati fazom »socialne literature«, — bio sam još daleko od toga da shvatim kako bi se taj »smisao« koji »služi čovečanstvu«, i koji sam, radi »muzike«, odbacivao, kako bi se taj »smisao« i sama ta »muzika« mogli pomiriti. Mislio sam da se mora negirati taj »smisao« u ime ove »muzike«, pod kojom ovde, razume se, ne podrazumevam samo spoljnu, pevajuću ritmiku poetskog govora, ni samo formu (jer nije u pitanju antinomija između forme i sadržine); neodređeno sam mislio da u ime poezije i čisto poetskih kriteriuma neizbežno treba zapostaviti, negirati ne samo primenljivost humanističkih i socialnih kriteriuma i principa na umetničko stvaranje, no takoreći i njihov interes uopšte. Počeo sam se podsmevati dobronamernoj rollandističko-didisheimovskoj naivnosti, kojoj sam ipak, u dnu bića, ostajao odan, pa je u tom pogledu karakteristična ova rečenica Didisheimove, koja se još jednom odnosi na Rolland-a, i kojom se završava pomenuto pismo od 4 septembra 1921:

»Ako ga volite, nemojte više rđavo govoriti o njemu; čovek treba da ima tu hrabrost da voli ono što voli.«

U pismu od 2 decembra 1921 (iz Bezançona):

. . . *»Nemojte da kažete da sam zatrovana tom groznom sociologijom. Koji je problem interesantniji od stvaranja jednog boljeg društva! Zar nemate katkada utisak da je kod izvesnih ljudi ljudski samo spoljni izgled; da u njima nema duše koja ih uzdiže iznad životinjskog stanja (ne kažem duša za onaj deo čoveka koji bi imao posle smrti da preživi, već za ono, ne znam*

Digitized by Google

šta, što čini da čovek misli i oseća)? E pa ja sam sigurna da to postoji u svakom ljudskom biću. Ali odviše često, uslovi života suviše teškog ili idiotskog ubijaju dušu. Da, ja verujem, ubeđena sam, mora da postoji način da se stvari udese. Mora da se može stvoriti jedno bolje društvo.« . . .

U pismu od 24 juna 1922 (opet iz Königstein-a):

. . . *»Zatim kažete: »Sasvim je svejedno da li se posmatra život kao stvar od beskrajnog značaja ili bez ikakvog značaja«. Ovo je istina. Ali ipak samim tim što živite i što činite napor da živite svakog dana, nužno je, izgleda mi, da uzmete život kao stvar značajnu i za vas i za druge.*

»Imam katkada, ali retko, osećanje da je život apsurdan, i bez značaja; to su najžalosniji trenutci mog života, najbolniji.

. . . *»Što se tiče aktivnog života, ja sam baš zato socialista što se stidim svoje neaktivnosti, svog života parazita u ljudskom društvu. Napisala sam o tome jednu malu novelu za koju me je inspirisao jedan koncert, sećate li se, jednog večera u Montesanu (bila je jedna pianistkinja i dve violine, mislim?). Dok je Ella slušala sva predana, ja sam izmišljala svoj roman... Zatim dugo vremena nisam više na njega mislila. Kada sam sišla sa Leysin-a, doktor B. mi je dao na poslugu K a p i t a l Karla Marxa. Ta knjiga probudila je u meni staru montesanovsku uspomenu. Moja priča ima za naslov jedno žensko ime bez originalnosti, ali poetično, najzad, to možda zavisi od ukusa: »Lilianne«.«*

I najzad, u poslednjem pismu koje imam od nje, pisanom 3 septembra 1922 u Königsteinu, ona piše:

»Želim da ne budete nikada u stanju u kome je bio Jean (mislim da je to sad malo prošlo). . . . Više volim da budete veseli i bezbrižni, mada mi se bezbrižnost mnogo ne sviđa. Mislim da se u životu treba vezati za nešto jako duboko i jako ozbiljno (ne kažem za jednu osobu već za jednu stvar). . . . I umetnost je stvar kojoj se čovek može dati potpuno, ali pod uslovom da se oseća zaista umetnikom. Bavite se dakle umetnošću ozbiljno, vežite se za život preko te stvari koja vam se najviše sviđa, ne baveći se umetnošću kao amateur, već kao da morate da živite od svoje umetnosti. Tada verujem da takođe nećete moći da poznate odviše velike melanholije, koje čine da čovek žali što živi.

»Ali vi se svakako smejete mom večnom moraliziranju. Pa ipak treba opet da se ljutim. Trebalo bi doista da vas je stid da tako malo poštujete R. Rolland-a; za mene on je svetlost koja će

Digitized by Google

uvek svetleti za čovečanstvo. On je glas koji poziva ljude na slogu i na ljubav i koji će uvek odjekivati sa glasom Isusovim. . . . Imate pravo kada kažete da me više dira smisao no forma koja treba da predstavlja smisao. Možda zato i nisam umetnica. Sadržina ima za mene više interesa nego oblik, i najlepši stih ili najlepša slika koji bi veličali rat biće mi uvek odvratni. Vidite da sam se u tome veoma malo promenila.«

Ja sam se, međutim, svakako bio promenio, i opet sam se, posle toga, menjao da bih se, skoro dvadeset godina kasnije, ponova našao na mestu sa koga se može ugledati i razumeti humana veličina Rolland-ova. Vratio sam se na mesto sa koga se opet može čuti njegov glas, kao glas čovečnosti, društvene pravednosti. Izgledalo je, u međuvremenu, da poezija iziskuje izvesno poricanje humanizma i »ameliorizma«, ili bar povlači za sobom zaborav, zapostavljanje društvene stvarnosti. Gubio sam se u nihilističkoj bezbrižnosti nemarnog subjektivizma, po sebi bezizlaznog, ali koji za mene nije ostao bez izlaza. Ta ista poezija, kada sam se preko nje, kroz nju i njom vezao za život, izvela me je, snagom svoje sopstvene logike, iz solipsističkog vrtloga, povela me je sa bespuća, i pokazala mi je *u čemu* je besmisao i u čemu može da bude smisao ljudskog života, društvenog života. To je ono što sam nazvao moralnim i socialnim smislom poezije. Promenio sam se? U suštini, nisam se menjao, nisam imao da se promenim. To vidim iz ovih pisama. Vratio sam se, i u isti mah nisam se vratio na mesto odakle sam pošao. Na to isto mesto, koje više nije isto. I čitav taj put nalazi svoj smisao u tome produbljavanju, u tome prevazilaženju, kroz poricanje, one polazne afirmacije. Afirmacije ljudskog bratstva, nastale usred pakla mržnjom zapaljene Evrope, i tome paklu uprkos, afirmacije za mene u mnogome nastale zahvaljujući tom vernom tumaču velikog Rolland-ovog glasa što je preda mnom bila ova mala »Građanka Sveta«. Ona je bila jedan od hiljada onih koji su, za svoje najplemenitije zebnje, našli odziva kod Rolland-a, kao što ga je on, u svojoj mladosti, našao kod Tolstoja. Njena su pisma odraz te velike, tople svetlosti kojom je za nju zračio Romain Rolland; ona su osim toga i odraz onog skromnog plamena što ga je i sama nosila u svom odanom srcu. Njena su pisma još i svedočanstvo o onoj vernoj, dragocenoj, neophodnoj noćnoj straži kojom Večna Antigona bdi nad slepim zastranjenjima i bedama ne samo neljudskog fanatizma nego i svih drugih oblika životnog brodoloma.

Digitized by Google

Na poslednjoj strani tog njenog poslednjeg pisma čitam još: »*Mračno je, i vetar duva u šumi, i kasno je takođe.*«

I večeras, 25 septembra 1937, dok ovo pišem, i dok Mussolinia dočekuju u Berlinu, mračno je nad svom Evropom. Oko mene je tiho, ali kroz gustu šumu ljudstva duvaju sve strašniji vetrovi svireposti i rata, za koje me više ni jedan »gnjili čarobnik« sveta ne može ubediti da mogu biti veličanstveni. Vetar nasilja urla, i varvarske horde nisu prestale da jure preko Evrope i Azije. I kasno je takođe. Sve je kasnije i kasnije, u našim zakasnelim životima. I iz dana u noć sve mračnije. Oko mene je tiho, i čujem u tišini kako nečujno lupa krilo života. U tišini, kroz koju rominja trajanje bez kraja. Sećao sam se, u toj beskonačnoj i tihoj kiši časova, pre koje sam bio tako mlad, i opet sam se sećao i opet zaboravljao, i taj trepet pamćenja je ono što zamagljuje i brka razočaravajuće perspektive vremena. Kasno je, i moje srce lupa takođe, a to nije, koliko znam, jedina okupacija u životu, ni dovoljna veza sa životom. Pa ipak... Hteli su sve da racionaliziraju, da poravnaju, da obezliče, da mobilišu i numerišu, ali je sve ostalo krvavo, haotično i nepojmljivo. Mračno, vetrovito. I kasno takođe. Ne! Bezumlje umuje svetom, topot varvarskih konja i tresak ubojnih kola odjekuje kroz klance najcivilizovanijih gradova, za naše pokoljenje je prerano i prekasno u isto vreme, u isto ovo vreme koje prolazi i tutnji i dubokom pesmom prolaženja peva ili ćuti, ali za slobodu, *gde će muzika i smisao biti jedno isto,* još uvek nije kasno. Negde daleko, pri dnu ovog glomaznog neba, iznad mračnih olujnih šuma, siva, nestalna, izgubljena, možda je to ipak svetlost ranog svitanja.

MARKO RISTIĆ

Digitized by Google

MRTVAC

Skupina poluglasnih ljudi
Kraj odra stoji. Titra plam
Visokih razbuktalih svijeća.
Al u tom skupu on je sam.

Na prozorima sunce sja,
Treperi. Ali nema moći
Da baci ma i jedan trak
U tamu beskrajne mu noći.

Govor i jecanje i plač
Tišina njegovom su uhu.
Životu uzet, on tek šuti,
Tajanstven u svom crnom ruhu.

Oko njega mirišu ruže,
On leži smiren, kao svet.
Ne osjeća ih. Njihov miris
Ne dopire u njegov svijet.

ŠTURAK PRED JESEN

Dugo je u noć pjevao sâm,
Još budan, kad vrt je već spavô,
Uz njegovu jasnu i drhtavu pjesmu
Polako je ocvjetavô.

Svoj jedini, tanki, srdačni zvuk
Ponavljô je bezbroj puta,
Tad nesta leptirâ. A bablje ljeto
Zrakom poče da luta.

Sve tiši i tiši mu bivaše glas.
Ko tužno nešto da sluti.
Na rubu puteljka, neprimjetno skoro,
Trava je stala da žuti.

A kada je k njem dolepršao list
Već svenut, umuče potresen,
Granjem je prošao prigušen šum:
U vrtu je bila jesen.

DOBRIŠA CESARIĆ

Digitized by Google

LOLE I HRSUZI

(Odlomci)

Kad se je mrak počeo spuštati oko Krečane, Bijeli strahovito zacvokoće. Pojuri iz ugla u ugao kao zvijer. Zavuče duboko ruke u džepove i skvrči se nasred sobe. Ostane tako cvokoćući. Onda se ponovno digne i ponovno počne juriti iz ugla u ugao. U ušima mu je udaralo: noćit ćeš, smrznut ćeš se; noćit ćeš, smrznut ćeš se; noćit ćeš . . . Ponovno se skvrči nasred sobe. Ostane tako dugo gledajući uporno u pod. Onda se strahovito strese, zubi mu počnu zveckati kao u vukodlaka, zacijuče kao štene i pojuri prema prozoru. Zaskoči se i objesi objema rukama o rešetke. Uspentra se i jednim koljenom osloni. Ostane tako dugo. Ostane čekajući. Mrak je neprimjetno izvirao sa svih strana, izvirao i zalijevao sve okolo. Bijelom se činilo kao da mrak raste kao poplava, raste do rešetaka i salijeva se u Krečanu. Smrznut ću se, sine mu. Opusti se niza zid i opet počne juriti iz ugla u ugao. Zubi su mu zveketali. Onda pokuša da se stisne u jedan ugao. Savije se i huče. Dugo, dugo. Ne pomaže. Ispod Krečane je neko prošao. Pod njegovim nogama je hrskalo. Bijeli se naglo digne. Kao da su koraci usporili. Prođoše. Bijeli pogleda kroz rešetke na nebo. Bilo je bjeličasto-plavo. Pravo zimsko. Nicale su zvijezde. Mora da se i one smrzavaju, pomisli Bijeli. Sve se smrzava. On se zatrese. Daleko negdje neko je zviždukao. Njemu se učini poznato to zviždukanje. Da hoće bar da zvižduče tako cijelu noć, žalostivo pomisli Bijeli. Prvi put kad je bio u Krečani bilo je ljeto. Uvijek se bojao da ga zimi ne zatvore. Bojao se, a evo zatvorili ga. Bojao se, šaku suhih šljiva nije smio da uzme petkom ni iz čije vreće.

Kukavico, govorio mu Bućika, misliš da će te pustiti na miru! Da ideš u džamiju pa da lijepo klanjaš petnaest puta na dan, a ne samo petput, da lijepo svežeš stomak u uzlove, ne će ti to pomoći! Je li pomoglo Šuki i Perku i Kašikaru? Je li pomoglo njima što nisu? Moja budalo, zajedno sa mnom budalo jedna! Mogao si se, kažeš, dokopati jedne kese? A što nisi, kukala ti majka! Pogledaj sebe, a pogledaj mene... Kakvi smo, ko ošugani... Mogao si, a nisi!

Digitized by Google

Bijeli se tako bojao, a evo opet ga zatvoriše.

Stoj ti, hej!

On se okrenuo: Jašar.

Zašto? pitao je Bijeli.

Vidjet ćeš već zašto, ne brini! Sad idemo, a poslije ćemo razgovarati . . .

Bijeli pretura po pameti: što je sve počinio — nigdje ništa. Da nije onaj somun sa Šicom? Vodili bi i Šicu, nije. Da nije ona solna vreća što ju je našao na plotu kraj Hadžiefendijine Vode? Da nije... Bijeli pretura i nigdje ništa. Jašar zavrne dvaput ključem i brava ljuto zaškripi. Bijelog zazebe. Pojuri iz ugla u ugao kao zvijer, sumanuto i uplašeno: smrznut ćeš se, kucka mu u ušima. Stisne se u jedan ugao i huče. Onda opet juri. Mrak je kao u rogu. Udari glavom o zid. Opet se stisne. Zavuče ruke do lakata u džepove. I čuči tako savijen u klupko.

Kao miš, pomisli Bijeli, kao miš koji je upao u dubok lonac. Sjeti se kako je jedamput stajao nad jednim velikim loncem, a u loncu miš. Juri s kraja na kraj dna, juri bjesomučno, udara glavom o stijene lonca, a onda se odjednom šćućuri. Stisne se kao zrno. I dugo tako šćućuren ćuti. Onda se naglo, kao podivljao protegne i baci u visinu do pola lonca. Zagrebe o stijenu lonca i otisne se ponovno na dno i ponovno juri, juri, juri kao mahnit. Bijeli se strjelovito uspravi i jurne iz ugla u ugao. Onda se naglo baci prema rešetkama, objesi se o njih, protegne se na prozor, luđački krikne i stropošta se niza zid.

Bila je ljuta zimska noć. Po čaršijskim kanalima je praskalo od smrzavanja. Prošli su nečiji koraci, a činilo se kao da kost o kost struže. Tupo je odjekivalo u mrkoj studenoj noći.

U martu je došlo proljeće. Ono ne dolazi svake godine u martu. Te godine je došlo s kišama, gustim, teškim i mlakim. Nebo se nije izvedravalo sedmicama. Padalo je obnoć, padalo obdan. Snjegova kao da nikad nije ni bilo. Samo su nadolazile vode. Proljetne vode su nadolazile, ljuljali se vrbaci i živice i odronjavale obale. Sunce bi se često puta promolilo između mrkih gromada oblaka, pomilovalo u grmu kitu jetko žutog svatovca, oblizalo golu cvoliku govedarice i opet potonulo.

Padalo je i bilo je tamno, tamno kao u grobu. Na sahatkuli je udarilo dva puta. Po turski. Još tri do ponoći. Bućika je sjedio uz prozor naslonjena lica na staklo i buljio u mrak. Iz mraka u

Digitized by Google

mrak. Za njim u mraku Suljetove kafane hrkali su Šico i Bijeli. On je čuvao stražu. Kad bude vrijeme, on će ih probuditi.

Bućika je sjedio tako uz prozor i lica naslonjena na staklo prozorsko gledao je niz čaršiju. Padalo je, bilo je mrko kao u rogu, a Bućika je razaznavao gotovo svaki kamen na čaršiji. To je Bućika i htio. Kad Šico i Bijeli ustanu, oni će bauljati kao slijepi, ali on će dobro vidjeti svaki kamen.

Noć je divna! Noć je bogovska! Noć je prava naša! Prava kao stvorena! Kao naručena! Kao da je sam bogo htio da bude taka! — sricao je Bućika i pri tome je osjećao silno zadovoljstvo.

Dok otkuca tri puta — pomisli Bućika — onda ću ih probuditi. Neka se spreme i neka se priviknu na mrak...

A ako kola ne dođu — sjeti se Bućika — kad kola ne bi došla . . . Bućika slegne ramenima i pri tome mu dođe tako kao da je izgubio zadnji dinar, a gladan je i nema zašto uzeti kruha. Ako kola ne dođu, nikom ništa... Dignut ćemo kakvu malenkost, što možemo sakriti . . .

Kanal pod Suljetovim prozorima je klokotao zagušujući se i uvijek kad god bi se prepunio, klokotanje bi prestajalo, a voda bi se razlila široko po sapranoj kaldrmi. Onda bi se kanal odjednom ponovo otvorio, najprije bi zašumilo jako, voda bi spuzala sa kaldrme, skovrnula se u velik lijevak i ponovo bi zaklokotalo. Padalo je, curkom se slijevalo, klokotalo, izlijevalo se i razlijevalo, šumilo, onda opet klokotalo. Već sedmicama tako. I Bućika je sedmicama spremao ovu noć. On ponovo prebra u sjećanjima sve:

Mehmedaga mu dao cipele. Đon debeo. Potkovane. Bućika ih obuče i čini mu se da takvih nikad nije nosio. Eh, onda što je rekao, rekao je: u fremd! Pravo u Vinkovce! Juliški! Ako ona Madžarica bude u životu, mislio je Bućika, ako ona bude i sada tamo u onoj svojoj sobici, pupa hava! Ne će Bućika biti više gladan! Ide tako Bućika, prešao je Podobriježž, spustio se u Ravan, desno i lijevo se bijeli tanak sloj snijega i pod njegovim potkovanicama hrska. A još je mračak. Negdje za šumom, u selu, pjeva jedan horoz. Bućika će prevaliti pola puta do svanuća. Proći će za mračka kasarnu na Kormici, a to je glavno. Sulje mu je dao dva dinara za put. U Šamcu će nešto iščarkati. Noćit će i sutra opet na noge. Prijeko je narod bogatiji. U svakoj kući dobit će Bućika komad pogače. — Tako smišljajući Bućika je dospio u Šamac.

— Zdravo! — sjeo je on uz Bućiku. — Ti si bio u Vinkovcima? Radio si prijeko? — pitao je on Bućiku.

Digitized by Google

Bućika nikako nije mogao da se sjeti ko je on. Ruje po pamćenju, pa ništa.

— Jesam — rekne mu.

— I ja sam. Znamo se. Ona tvoja Madžarica rodila s jednim iz Brčkog — muško. Ona rodila kao danas, a njega već sutra nigdje. Kažu, da je negdje u Zagrebu . . . Ufatio jargan maglu. Majku joj ludu, kud će ona rađati s budalama! Plakala je za njim: Joj, moja slatka Rifat, zašto si me ostavila... Takav ti je život!

Bućika se sjetio: poznam ga. Razvozio je po Vinkovcima povrće. Zvali su ga Kišur. Lijepo je pjevao. Čekaj, šta je ono on najvolio da zapjeva: Horoz pjeva na dudu jalovcu, dopala se djevojka udovcu... Jest.

— A kad si ti iz Vinkovaca? — upita ga Bućika.

— Ja? Moje ti je, prijatelju, danas ovdje, sutra ondje — odgovori Kišur kao nehajno — bio sam i prošlog ponedjeljka tamo. A kako ti?

Kišur se prikučio Bućiki sasvim blizu, te je Bućika odmah pomislio da mu on hoće nešto povjerljivo da kaže.

— Ha? — upitao on Bućiku toplo.

— Kako . . . Nikako! Grebeš ga, gadno! Nema se šta ni pojest' ni obuć' — odgovorio mu Bućika i zagledao se u njega kao da je očekivao da mu Kišur dade da se najede i da se obuče.

— A ti, bogami, dobro — nadoveže Bućika, kad mu Kišur ne odgovori. — U tebe pantole od štruksa . . . a cipele nove . . . pa sviter . . . pa kaput . . . pa šubara.

Onda je Bućika pričao Kišuru kako su »posve za džaba« osudili Šuku, Perka i Kašikara, kako se u Gradu posve teško živi, kako ih ima u Gradu još dvojica, kako je on dva dana preturao Mehmedagine sanduke u magazi i tako zaradio ove »potkovanice«. O svemu je Bućika pričao, a Kišur je slušao. Onda je Kišur upitao:

— A znate li se »zavlačiti u mišije rupe«?

— Uvijek su nam za petama — odgovorio je Bućika tiho.

Oba su počeli tiho govoriti.

— Ne daju se oni uvući? Zašto niste vukli dežurnog za sobom? — pitao je Kišur dalje.

— Pandura? U ortakluk? — pitao ga Bućika čudeći se.

— Jašara. Ja znam Jašara. Bio je osamnaest godina u fremdu. To ti je maher — zažmirio je Kišur pri tome.

Bućika je gledao u nedoumici.

Digitized by Google

— Čudnovato ti? — pitao je Kišur.

— Nije — odgovorio je Bućika — nije.

— Treba imati »veza«. Bez veza danas život vrijedi šaku mokraće. Ni izjest', ni popit', ni na se, ni poda se . . . Ti nemaš veza, zato imaš lister kaput, a čuješ li kako zviždi?... Kako nisi do sada u njemu crko! Mora da imaš goropadno srce! Ali sve ti to ne vrijedi ni toliko — cakne noktom zataknuvši ga za zub — takav ti je danas život . . .

— Daj nam dva čaja! — udari Kišur šakom po stolu — s rakijom! Ruski čaj! Promijeni vodu!

— Volim ruski čaj — okrene se on Bućiki — imam merak na ruski čaj! Znaš, bila ti u Osijeku jedna Ruskinja. Kaže, pulkovnikovica. Čojka joj gore ubili za nešto, a ona došla ovdje. Ma šta ću ti kazivati puno, nije mi plaćala za krompir, kelj, salatu, luk, karfijol. I jedamput ja dođem po pare, a ona mi skuha čaj. Kuha ona čaj, a ja gledam... Sagne se tamo nad šporet, a kratka joj košulja... Bila ti je u nekakvoj košulji ko da je istom ustala iz kreveta. Noge bijele ko sir... a podebele... pa malo okrugle. A bog dao kao da su svilene... a gole. Joj, mene svega obuzeše trnci. Metnu ona čaj na sto. Šaljicu meni, šaljicu sebi i lijepo prisloni koljeno svoje uz moje . . . Šta ću ti kazivati tu, ja lijepo ruku ispod stola pa uz njezinu nogu... sve do trbuha... sve golo. Poslije kad sam je pritego u svoje šake, sve se savijala ko guja. A sve cepti: dorogoj, sjerce, dorogoj, dorogoj... popale je sline od meraka! A bogami i mene... Bilo joj je jedno četerest. Otada ti imam merak na ruski čaj! Donesi! — vikne on glasnije i opet udari šakom po stolu. — Takav ti je danas život!

Kad su popili čaj, Kišur se opet prikuči Bućiki i upita ga tiho, posve tiho:

— A šta veliš, ne bi bilo teško u Mehmedaginu magazu?

— Ne bi — odgovori Bućika tako sigurno kao da je o tome davno prije razmišljao.

— A veliš, kahve, basme, svile, odijela?...

— Svega — potvrdi Bućika.

Onda je Kišur neko vrijeme šutio. Poslije toga je rekao:

— Ti sigurno nemaš šta večerati?

— Imam dva dinara.

— Ja ću nam ujdurisati večeru — rekao je Kišur — imam mesa pa ćemo napraviti ćevap. Šiš-ćevap! — mljacnuo je debelim gubicama.

Digitized by Google

Na sahat-kuli otkuca tri puta. Bućika se prene.

— Moram ih buditi — sjeti se.

Ustane s klupe. Protegne se i od toga po njemu zapuca. U odžaku među džezvama i fildžanima kuckao je sat. Bućiki se činilo da on brže kuca nego što je dosad kucao. Ni sam ne zna zašto mu se tako učinilo. Priđe hitro najprije Šici. Onda Bijelom. Obadvojica se spremno usprave i kao na komandu protegnu u jedan mah.

Bilo je gluho doba. Samo su se čuli glasovi kiše. Pod prozorima je klokotao kanal i šumilo je. Strehokapine su pljuštale.

— Jesu li došli?

— Držim da jesu — odgovori Bućika isto tako tiho kao što je tiho pitan — držim da jesu... Noć je bogovska! Prava! Vas dvojica idite odmah. Gornjim sokakom kako smo rekli. Ne zaboravite ponijeti što treba. Neka bude ekspres. Pada, ne će se čuti ništa. Neka bude otvoreno dok ja dođem s njima. Vreću na glavu. Kad se vratite, onda se najprije osušite. Sulje će dotle naložiti... Onda dođite u Šamac na vašar... Hajde sada!

Bilo je gluho. Samo su guste krupne kapi kiše u slapovima pljuštale. U Bućikinim ušima je pištalo. Išao je lagano kao perka koju nosi vjetar. Sav je treperio. Tresao se. Činilo mu se odjednom da netko zviždi. Zato je hitro šmugnuo u jedan propust između dvaju dućana. Nigdje nikog. Opet je pojurio. Jurio je Bućika, i sve je oko njega jurilo: slapovi kiša, pljuštanje strehokapina, klokotanje kanala. Jurio je Bućika i tresao se kao vrbov prut na vodi. U ušima mu je počelo tući kao čekićem o čekić. Pišti, a onda tuče. Tuče, a onda pišti. Bućika se ćutio kao zvijer koju su digli sa loge i ona juri, juri nasumce, a ne zna hoće li na zasjedu ili će se neopaženo provući ispod nje. Miče ušima. Šara očima. Je li to tamo skoknula jedna sjena među ćefenke? Bućika juri kao da ne će da juri. Nešto ga goni, a njemu se čini da bi volio da ga to nešto ne goni. Niti se ustaviti niti juriti. Kao poplašena zvijer. Otkud to odjednom? Otkud? A noć je bogovska. Prava! Stvorena! Bućiku na čas popusti napetost. Bi mu kao da se s njega strovali ogroman teret. Više se nije tresao. Sasvim mu postade ugodno. Jest, tamo se je jedna sjena sklonila za ćošak. Bućika tačno razaznaje. Bit će Jašar. Bućika se osjećao potpuno sigurnim. Potpuno smirenim. Da, tako i spada — pomisli Bućika. U pasje svatove idi onda, kad mogneš preskakati plotove — sjeti se kako je rekao Kišur. Sjetio se da je gotovo isto ovako bio nemiran kad je prvi put u životu ukrao. Bila su to jaja. Kokošija.

Digitized by Google

Sepet je visio za ćoškom Golaćove kuće. Bilo je podne. On se žuljao. Srce mu se popelo u grlo . . .

Bućika se ponovno zatrese. Bućika ne voli »velike poslove«. Bućika ne voli »ajngro špekulacije«. A upustio se. Bolje da nisam — učini se Bućiki kao da se kaje. Obuze ga malodušnost... U toj malodušnosti on je jurio ne htijući da juri, bio je gonjen, a nije htio da bude gonjen, gonilo ga je, a on se nije mogao othrvati. Niz leđa mu je spuzio tanak leden mlaz, kao da je duboko zarezao niz njegova leđa. Bućika nije znao je li to kiša ili ga je obuzeo studen znoj. Dva tanka zvižduka mu se jave iz jednog sokaka. On umalo ne posrnu, takva mu slabost obuze koljena. Kad se pribra, odlaknu mu.

— Ja sam — promoli Kišur glavu iza ugla.

— Ja mislio . . . — htjede Bućika da nešto rekne, pa ne znajući šta, odustane.

— Šta ti je? Je si li bolestan? Treseš se! — čvrsto ga tresne Kišur šakom po leđima.

HASAN KIKIĆ

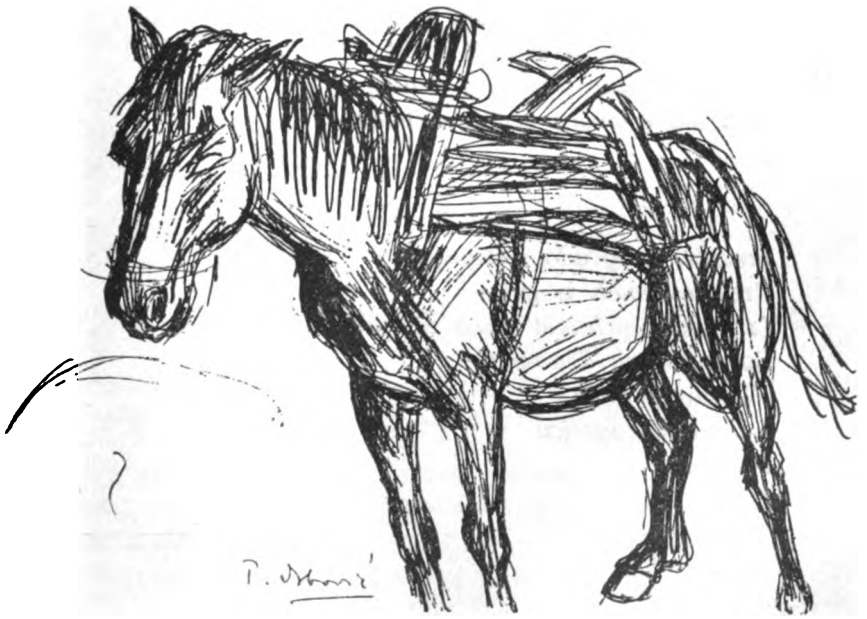

P. Dobrović *Crteš*

Digitized by Google

SEDAMNAEST PJESAMA

1

Da li si, sestro, rasla na livadi
S vetrom koji se mlad, zamrsi u cveće
Pa ti je lice kao da ga gladi
Krilom senke leptir što u snu proleće.

Da li si, sestro, rasla kraj žala
Pa su ti oči šumne kao more,
Pa su ti dojke kao dva vala
Što se igranja ne umore.

Ili si došla iz toplih ruda,
Iz bakarnih žica, iz tamne lave
Pa ti je glas tunel pun čuda
A suza tela, nemir poplave.

Ili si rasla među peskom zlata,
Na dnu reke, u strasti vode
Pa su ti ruke oko mog vrata,
Dva mala izvora žedna slobode.

2

Između Beograda i Ripnja
Prolomi smeh iz grla,
Iz kaveza prhnula ptica zalepršа na granama lica,
Svim žilama drumova,
Vlaknima ulica
I u hodu zagolica
Potoke,
Polja,
Trave
Na četiri strane
Sveta
Između Beograda i Ripnja,

Digitized by Google

Gde smeh prsnu od smeha
Što lišće prolista
Među belim zubima burnih ekskurzista.

Kažite mi čoveka između Beograda i Ripnja, koji može
Da ne voli vaš osmeh, odgrizak jabuke,
Kažite mi čovèka koji užasno ne želi usnom da zagrize
U jabuku, u osmeh ispod kože,
U beli kikot jabuke oljuštene,
U smeh iz srca oka,
U miris tog smeha u praporcu uvojka,
Dok nad nama
Laste lake,
U letu seku
Bele oblake,
Male komade vate
Mokre od suza.

Kažite mi čoveka koji užasno ne želi da poljubi
Vaš smeh u zube
I u senku što trči niz lice,
U to belo mače što skače za crnim klupčetom,
U tu mladu lisicu što beži pred mladim kučetom,
U tu noć po kojoj svitci puštaju varnice.

O svitci proleća, dvadeset sam vas puta gledao,
Bele krune badema, kokice na cveću, na mekanom drveću,
Trave od soka prave, dvadeset sam se puta predao
Vetru,
Da me odnese sreći,
Kad neće da mi sam donese sreću.

Imam je sada, tu, između Beograda i Ripnja, ona me je grlila,
Naš smeh se držao za prste zemlje i kiše,
Iz trave na grudima svetlost mi je ishrlila,
Da vas mlade, o sestre, u očima očima njiše.

I ja sad nosim u sebi svoju devojku nežno,
Orden na prsima, ruke o vratu, u krvi ikru,
U plućima poljupce i nešto smešno
Što goni na smeh, šašolji, mami na igru,

U kolo, u kolo,
Druže Zamolo,

Digitized by Google

Čvrsto se druga uhvati,
Nek igra Ripanj,
Mesec je lipanj,
Bokeljci, Slovenci, Hrvati,

Ovo je mesec
Svibanj i lipanj,
Ko deca smo trešnje brali,
Ovo je mesec
Kad su hajduci
Noću, begove klali.

U kolo, u kolo,
Dušane, Lolo,
Hvataj se druga, Bodo,
Ripanj je ceo
Topao i beo,
O bela i ždrebna slobodo,

Ovo je mesec
Svibanj i lipanj,
Uštap je malo dete,
A zvezde su ješne
Ko crvene trešnje
. . . . . .
Ali zašto lete
U stopu za nama
Dva gavrana vrana
Iznad oblaka-busija, oblaka-grudobrana,
Visoko nad lastama.

Reci mi Bogdane, Milice, reci, Rifate, kaži, brate,
Recite, Vero, Jurice, Dano,
Devojčice vedre, o moji dečaci,
Recite, zašto se tako prerano
Nad vašim glavama potmulo jate
Mutni i vrani gavrani-oblaci.

Recite mi čoveka koji ne voli vatru vaše krvi,
Vatru naše zemlje,
Sunce vašeg smeha, lišće našeg smisla,
Recite mi čoveka kog ne ponesu vaši zanosi
Kada se radost prelije iz vedra vašeg nedra

Digitized by Google

U kom mladost nosi
Skakutavog vrapca od cike svog pokisla,

Recite mi našu kišu koja vas ne voli kad klizi niz šubaru plasta
Kad pada na žita, kad srebra padaju na zlata,
Recite mi naše sunce,
Postoji li sunce koje vas ne voli kada se laktom probije
Između dva oblačna nerasta
Da vidi taj smeh što pije
Rosu sa vitkog vlata.

Recite mi koje sutra, koji ponedeljak, koja godina dana
Ne vrišti već danas i neće se doveka kidati,
Vi moji mladi, o voljeni, vi lepi.
Ako ste sutra kljasti, u ponedeljak krvavi, za godinu slepi
I crni od mrtvih rana.

Reci jesi li ti ta naprsla drška glasa
Vero, sestrice plava, izubijano gnezdo reči
Je l osmeh ono crveno što liže čopori pasa
Je l proleće to što se može
Kao meso
Nožem seći.

3

Kud maneš okom niz stranu i kosu
Probija lišće iz mladosti luga,
Kud padne plivač sunca na rosu
Iskoči klas iz opanka pluga.

Još koliko dana, brate, još koliko
Noći i pesama imam da udahnem,
Hoću li skoro, o zlatna svetiljko,
Kraj lokve svoje žedan da presahnem.

Toliko sam željan, imam dvesta želja,
Trista praznina koje ištu mleka,
Gladan sam, o sestre, a sutra me strelja
Oko koje tama istog vala čeka.

Željan sam mirisa i dalekih mesta,
Ljudi neviđenih, dece druge boje,
Željan sam osmeha, srećnih nevesta,
Ustreptale, plahe devojčice moje.

Digitized by Google

Željan sam svega što zemlja ponese,
Što nosi leto i mašta meseca,
Ljudi i kolača koje bog i deca mese
Od blata i rebra nesrećnih kepeca.

Ošinuo bih se vezan za repove svojih čula
Na pet strana sveta, na sto svojih gladi,
Da te, o zemljo, topla grla
Oblijem rukom dok smo još mladi

I živi kao nikad. Livado najslađa,
U vreme smrtno, u dane pokolja,
U meni se ljubav za ljubavlju rađa
Kad noć puca na krov, šljem na licu polja.

4

U smiraj se s goveđih brda čoban javlja čobanu
I mrak bez vuka s pesmom ulazi u frule,
U vatri su reči i grane, pod mesecom trnule
I u snu noge duge umornome danu.

Prozračne oči druga koji zelen iz trave đika
Danas su videle krv gde kaplje niz otkose
I plakale plavlje od žila što krv mladića nose
Do mladoga noža prvoga vojnika.

O dečače, sanjaj ječam, mek i među žvalama srpa
I zoru što tako voli da jutrom jede šljive,
Gledaj u snu još noćas s planine donje njive,
Kožuhe ledine sa sto travnih zakrpa.

Snom između jagoda u senci medenica
I čekinjavog vetra ne gazi, a prolazi
Gola pod strnjikom sunca, bosa po hitroj vlazi
Devojka s pogledom vitkim kao leđa lasica.

Poslednji put nek te sreća za zemlju poljupcem lepi
Za smejanje što se sliva u izvor s mirisima
Ptica, moj druže, i svega, moj lepi,
Što prođe među njenim i mojim očima.

Sutra nas neće podići sa usne vremena
Prsti onoga koji s nama zadnji put raste

Digitized by Google

Do stada iznad torova i ridih smreka slemena
Na poslednjoj otavi po kojoj seljaci plaste.

U smiraj mi neće doleteti golubje jato zvuka
Iz usta mi neće poteći zadivljeno proleće
Jagnje mog glasa nijedna čobanka pasti neće...
Iz frule će teći noć gusta s naježenom njuškom vuka.

5

Nož jeze strmo se strese u živim mogilama
Otkide dugme dojke, zaurla prslom tišinom
I strah ko pas naježen pod hladnom mesečinom
Pojuri s gomilom živom ka poslednjim senkama,

Gde zdera haljinu mesa sa cvetnog sna ravnica
Kad gnojavo nebo pršte nad trgom crnih fenjera
Gde plamen ujede sobu u kojoj se hleb večera
Kad kopitom neko pređe preko naših lica

Kao da nijedna nada nad gradom noću ne bdije
Kao da nijedan život morem života ne ore
Kao da su plivačice smrti preplivale to more
Koje ni riba nema, ni zrcalo zvezda nije.

6

Osećam tu noć
Koja nadolazi
I plavi
Proletnju dolinu dragih stvari
Kao vojnik
Ranu staru
Koja iznova
Krvari,

Poznajem tu dugačku noć
Koja će da nas
U dvojne redove svrsta,
Tu padavičarku,
Koja će zariti
Kljun svog gvozdenog prsta,

U srca puna glasova,
U grla puna krvi,

Digitized by Google

O poznajem tu staru noć
Koja će da divlja
Tek
Kad se ostrvi;

Pašću prvi.
A ona će
Iz braće
Iz voća
Iz pesama
Iz stada
Iscediti tamnu suzu
Veću no ikada.

7

Prolazi ulicama muzika mesinga
Tambur-major se vrti, ošamućena čigra,
Pred otvorenim ustima dece, njegova jabuka igra,
Muzika je sirena, sirena je sfinga.

Šta znači cinga-linga? Jesu li to epolete
Je li to možda šturm: popijeni konjak i rum
Je li to onaj kurjak, onaj strašni dum-dum,
Ili glave bez trupa što nad Sočom još lete.

Ako si čovek bleh-trubo reci da ne hrle za tobom,
Reci to deci sa obručima, deci sa trotinetom
Reci im da ne jure za oštrim klarinetom
Reci im da jure za bombom svojom i grobom.

8

On je veliki gazda, on ima puno zlata,
On ima puno slugu i puno argata,
On ima puno ruku i noge bezbrojne
I svuda se za njega po svetu biju vojne.

On je Baš-Čelik, patrljak mraka,
Steg prašine, lelek noći, krik druga,
Glad veća od sebe same, zubata, opaka,
Pošast krda, beli otrov, crna kuga.

Nad nama on vlada, strahom nas davi,
Ne znamo kad će da bane, noću ili po danu,

Digitized by Google

Petli kada blisnu il mesec kad se javi
Da kolje decu plavu, tu prolećnu, mlečnu hranu,

Baš-Čelik, Baš-Čelik, konopac o vratu
Kuršum u grudi, lisice na ruke
Glad i žeđ i rane u miru i u ratu
I tuga i bol i muke i muke.

9

Usne mu nemaju zvuka
One su najtiša luka
Cela od kaučuka,
Sivoga kaučuka.

Među usne mu jarboli brode,
Brodovi do njih dohode
Prepuni mladih sanduka
Čamovih, malih sanduka.

U njima gmižu crvi,
Crvi od belog pamuka,
Crvljivi potoci jauka
Teku iz otvora muka
Iz mene, iz tebe, iz puka.

U njima besni Baš-Čelik
I pendrekom maše kapelnik
Tišine, taj ženik
Smrti, zao: crn i velik
Zao: krv i čelik.

10

Tu sam do guše u vremenu, u mljevenju žive ilovače,
Do zuba u mraku krstače, u blatnom sumporu nestanka,
Do čela u lešu, u mlazevima krvi bez prestanka,
U petroleju krvi, na mračnoj lomači braće,

Na klanici gde duvaju u zaklani dušnik trube,
U gradu gde požare gase izvorom kucavice,
Ja plačem za mrvicom pravice, za telom mrtve svetice,
Dok se niz suze dani i rane u nepovrat gube.

Digitized by Google

Izboden drhtavim rogom isukanog dlana ubica,
Na ovom tanjiru dana, u istucanom staklu klanja,
Moj transparent ljubavi, prljav od dranja i bljuvanja,
Valja se pod kopitom desnica.

Drže me tu svi mrtvi od Adama ispod makadama
Do rudara koji više nikad neće izići iz jama,
Zovu me sva sunca od uranka do ustanka:
Na drum gde šamara, na drum gde udara
Svaki kaplar od utvara do žandara.

11

Pronose rane u peškirima i glave na nosilima,
Oh, bole me usta od gustih reči za nepce što se lepe,
Bodu moje prijatelje i sestre, dragane lepe,
Noževi koji lete nad živim vešalima.

Nikad, nikad robom, a ne mogu biti grobom
Dok sablasti oštre nad našim tokom kruže,
Sablasti što iz ljudi izleću, moj druže,
I kruže nad našim drobom,

Kao mukli potoci noći, kao crvene ptice iz puške,
Što kljuju naše grudi, bazen pun iskri riba,
Što pale krotku slamu nad ljudskom glavom koliba
I kaplju ko žiške kiše niz nože i viljuške.

To je taj uzdah kog ne mogu da izdahnem,
On je voda koja me hrani i voda koja me davi,
On je telo što se zgrčilo u snu, da ga ne zgaze na javi,
On je dim bez vatre što se iz mrtvih puši.

A nismo isplovili iz majke na usta života,
Da budemo ade, s omčom reke oko vrata,
Da se tučemo sa bratom, da ubijamo u bratu skota
I dok traje korota da ga pravimo od blata.

12

Ni gorči od soka badema pelini te ne krote
Ni ugasle oči koje su kroz noć gledale
Kako su na dnu šume uz maline nicale
Nove, još male lepote.

Digitized by Google

Samoubice su vam pričale, o mrtvi ljudi,
Kako je teško, kako je teško brata u sebi ubiti,
Kako mora glava koja će glavu odrubiti
Jasno spolja da seče, dok iznutra ludi.

Jesi li znao, ubico, bled od novca,
Da u rani što urla spava živo ćutanje
I da će ponor na kraju putanje
Vratiti pesmu brata u ruke zlikovca.

Nikad ne pada jedan, ubistvo nosi dvoje:
Mrtav je i onaj koji metkom oka gleda
Kako ploča tela postaje ploča leda
I kako se sela oba leša boje,

Boje se onih
Koje su sve reči u svom vrisku čuli
I boje se
Slepih muva koje vide neusmuli.

13

Udahni toplotu letnjih krovova, ti što se kao trava smešiš,
Udahni potok, izdahni pesmu, udahni ljude, izdahni zvuke
Udahni pregršt šume iz planinske prve ruke
Pre no što se rešiš.

Ako ti prebiju ruke, ako ti oko oslepe
Ako te bace na adu, tu raku, a ne taj otok
Ako ti na sto mesta otvore krvotok
Ako umreš za pesmu zemlje, ptice lepe,

Raširi krila, druže, Srbija te ostavlja
Poslednji put upi žene i jasike,
Zapamti onaj ćuv, uzdrhtale vidike
Uzdah se taj nigde i nikad ne zaboravlja.

14

Između dve vesti ja tišinu rijem
Zid pun grčeva o koji bih da lupim
Iz sve snage glavom, da s krvlju izlijem
Bes do zadnje kapi, i da se tad skupim

Digitized by Google

U pticu što će šiknuti iz bare
Kao strela selica do primorja spasa.
Vazduha! U lokvu naše šikare
Spustili su minu na glave alasa.

Ne spavam, zazirem od tečnog sata,
Ne jedem, drhtim, sričem morze bila:
Dokle će tako da se lomata
Zavežljaj dana u kom se je skrila

Pesma kao vrisak, hrvanje, plakanje,
Čas pet put veća od mene, čas reka nevidljiva,
Čas smeh što pliva kroz sanjanje
Kao crvena curica stidljiva.

Njišem je, ponoći, pusti da odnjihan dete,
Da ga odbijem od sise, da me samo poljubi,
Da me pita što braća kao laste ne lete,
Što ne plačem za lastom kad se u nebo izgubi,

Između dve gladi, između dva rova,
Između dva noža, između dve zore,
Između dva krova skršenih udova,
Između sto srca ljudi što se bore!

Mala sam, o vreme, gorim da razumem,
Da znam ko je sunce, da znam kako noći
Da probušim doboš, da porastem, da umem
Kad izađem iz kuće s gostima kući doći.

Između dve vesti, između dva brata,
Između dve paljbe, između dva straha,
Između dve smrti, između dva rata,
Između umora krvi bez predaha,

U blatu izdajstva, s barutom u glavi
Cvokoćem do kraja. Gde su jata želja,
Da mi tu donesu gde me lavež davi,
Baštu koja zna sve čigre i veselja.

O podne, i ja bez senke nestajem i volim
Do poslednjeg zagrljaja u mom redeniku,
I ja ga, žedna ženo, s grudima grozno golim,
Zovem da skita po mom suvom liku:

Digitized by Google

Dođi na dela, baci se na misli,
U vis ćemo dići senke pogružene,
Posle ćemo s kišom sveži i pokisli
Pasti na zanetu grudu rodne žene.

Eno smeha! U onom će vinogradu biti
Grozd smele radosti jače od svih vina.
Prvi sam digao čašu, no nije mi suđeno piti
Trezvene sokove slobodnih planina.

Neka svi pruže ruke! Svako te hoće!
Na dlanu si vojnika, u srcu naših snaša,
Radosti jednaka, o jednako voće,
Tamnih robova i gorkih ustaša.

Rascvetaj i one koji te nisu zalili
Mišićima snova i plotunima strasti,
Ponesi sve, iz oranja iščili
Druže života, iz rova izrasti

Prerasti preko međa, preko okova,
Zasijaj u tamnicama, razvali raštele,
Okrepi nas bokorom tvojih sokova
Da se i sužnji razvesele.

15

Noći i noći bledi telegrafisti
Šalju miris gaze sa ranjenih bojišta,
Ujutro donose poštari-biciklisti
Mesto pisma, otpalu ruku, iz previjališta.

Kruže crne ptice nad teškim nosilima
Kidaju patrljak i kažu nam: junak!
I kljuju vesele oči drugovima
I u crvene duplje sipaju kreč i šljunak.

16

Proleće je počelo bez jednog svog člana,
Počelo je tiho, na prstima, bez šuma...
Poginuo je drug jutros, kada je sred šuma
Prva lasta metkom s neba izbrisana.

Digitized by Google

I ovo proleće počinje, pod snegom suzno i belo,
Opelo opalom lišću prošlog proleća,
Promuklu tugu svaki na svome žalu oseća
I nešto što nema ime a što je neveselo.

Sunce je tu, za nas su ga obrali
Oni koji su pali, deca koju volimo,
Devojke koje nećemo nikad da prebolimo
Mladići koje mladost i radost naša žali.

17

Na ledini plug već odriva busenje,
Izvlači rovce, ponese glistu, istera krticu,
Zalogajima zemlje mami zaboravnu selicu...
Ali u hladu šume još truli toplo lišće jesenje.

Polako kroz smrt dolazi, slušam kako se penje
Kikot kakav nije zapljusnuo čoveka.
Od pamtiveka u nama ta reka smeha čeka
Da se zaceni od neba do u crno korenje.

OSKAR DAVIČO

Edo Kovačević *Crteš*

Digitized by Google

NA SVIM EVROPSKIM PERONIMA

Na svim evropskim peronima dešava se sate i sate, dane i dane, godine, isto. Ljudi su umorni, ljudi su izmučeni, ljudi su neispavani, ljudi su pospani, ljudi su sumnjičavi, ljudi su preplašeni, ljudi su neveseli. Da, malo se kada putuje s radošću u radost. Malo je ferija. Ferija više nema, čim tereti godina pohabaju kosu, otrcaju šavove odijela, istanje potplate, razgaze pete. Mnogo se više putuje iz nevolje u nevolju, nego li na sunčane, slane, morske ferije ili na glečere iznad borovih šuma. Putuje se bolesnicima, putuje se na sprovode, putuje se u progonstva, u emigracije, u očajne eskapade na daleka ratišta, u sužanjstva nadnica i akorda, u kamenolome i ugljenike, u ropstvo strojeva i pogona. Ne, nema uopće više ferija, — sunce, glečeri i mora su bajke.

A svi vlakovi, kao po zluradom planu paklene zlobe, polaze s kolodvorskih perona sviju stanica ili prerano ujutro ili prekasno noću. Ljudi moraju ustajati još u sumrak, ili čekati i čekati da se polako vuče sat za satom debele, guste, pospane noći. A uz to svi vlakovi, kao da se rugaju ili kao da prkose, uvijek zakašnjavaju; ne zna se kada će stići i da li će poći; ne zna se da li će prispjeti do lađe, do lađe koja ne čeka zakasnjele vlakove već diže sidra i povlači lance i konopce s obale u svoj čas; ne zna se, ne će li se na nekoj dalekoj postaji promašiti veza, pa će onaj drugi vlak pobjeći u nepovrat . . . A to znači opet čekati, čekati, negdje na nepoznatom sivom betonskom peronu, gdje ukočeni gvozdeni stupovi nose teški čađavi pokrov, — čekati, zijevati, paliti crnim drhtavim prstima tridesetu jetku cigaretu, ogorčavati se, vući kovčege s jednog kraja perona na drugi, pojesti staru žemičku s pokvarenom kobasicom, popiti čašu ustajalog piva ili kiselog vina, patiti, lomiti prste, slijepo zuriti u rasvijetljeni sat na kojemu kazaljka kao pauk prede krugove, slušati treskotanje i pištanje i oduhavanje lokomotiva, boriti se sa samim sobom da ne zavrisneš i ne udariš šakama kud stigneš i koga stigneš.

Sve je to tako na svima peronima evropskim — satima, danima, godinama. Bez razlike, bez promjene.

Jedan čovjek, koji god i kakav bilo, sjedi na klupi, zima mu je ili vruće. Da, zima ili vruće, jer na peronima može biti samo tako; trećega nema. Čovjek sjedi skvrčen, svi zglobovi bole i mišice su premorene od napora, i čeka, čeka. Žena je zlovoljna, apatična, bez riječi; djeca se gnijezde, zijevaju, traže nešto što ne mogu dobiti, plaše se, cvile. Onda dolazi neki vlak, ljudi kao u panici skaču iz vagona, drugi se guraju u gomilama na preuska vrata, željezo odjekuje treskovima, ljudi viču, kriče, svi su srditi, zlovoljni, užurbani, jer sve to traje samo koji tren. Ali to nije pravi vlak. Došao je odnekale i ide nekamo, kuda ovaj čovjek sa ženom i djecom ne ide. Pa kada će jednom doći taj naš pravi vlak?

Onda je taj krivi vlak otišao ostavivši još dugo iza sebe uzbuđenje i

Digitized by Google

uzbunu. Čovjek se ponovno skvrči na klupi, pali cigaretu, zamisli se i ukočeno zagleda u nešto što nije ništa, šibica dogori i opali mu prste, čovjek se lecne i strese i prokune, — oh, kako je to očajno čekati vlak koji nikako ne dolazi i ne zna se kada će doći i da li će doći. Tuga, praznina, gorčina.

Kapci iznad upaljenih vjeđa se klonulo spuste, nešto tamno zalije na tren karneval predodžbi, a onda se sva sitna živčana vlakanca opet trgnu, vid opet prima slike: te su slike i neka slova uvijek jedna i ista na svima peronima u svakoj zemlji. Ili je to »Reemtsma-gold« ili »Olio Sasso« ili »Bata« ili »Dubonet« ili »Singer« ili »Ne pljuj« ili »Kletva je naša narodna sramota«. I tako se čini, kao da u čitavoj jednoj zemlji nema ništa drugo, već da se puše te Reemtsma-gold cigarete, ili se pije Dubonet, ili se obuvaju Batine cokule ili se klepeće Singericama, ili se pljuje i kune, jer samo o tome govore na peronima ogromne plehnate ploče u šarenim reklamnim bojama. Samo o tome.

Na svim evropskim peronima vuku putnici, proznojeni i prenapetih mišica, čitave tovare nečeg preteškog, nespretnog, bezobličnog, što se zove prtljaga. Vuku je pomamno i besprekidno, muče se tim svojim često jedinim što imaju, sumnjičavo zavirkuju pogledima lijevo desno, uvijek u strahu da će im netko ukrasti, ugrabiti, oteti to njihovo, tu prtljagu. Vuku je s jedne klupe na drugu, jer im je onaj, koji je slučajno sjeo do njih, sumnjiv, opasno sumnjiv. Pa da, može čovjek od umora i besanice samo na čas zaklopiti oči, spustiti glavu, pridrijemati, a prtljaga nestane. Oj, oj, sve se sami tatovi i džepari i izgonaši i skitnice vrzu i motaju oko te naše nesretne prtljage, njuškaju, nagrizaju je pogledima, rentgenski zaviruju u njenu utrobu, i samo vrebaju na povoljan trenutak, da je zgrabe i pobjegnu s njom na neki drugi peron kao pseto kad ugrabi svježu govedu kost. Zato treba budno paziti, oprezno bdjeti, ustrajno čuvati ovo svoje, ne dati nikome ni da mu se približi. A ako se tko približi, uzdići glavu, zažagriti pogledom, stisnuti pesnice, zarežati. Jer zna se dobro, kakvih sve pokvarenih gadova i pljačkaša i otimača ima na ovom svijetu, a svi se oni najradije skupljaju i roče na kolodvorima i peronima, i samo čekaju priliku. I evo prilike: s jedne strane najuri jedan vlak, s druge strane drugi, tutnjava i grmljavina tresu beton i čelik, para i čađa zadime električne lampe, nastane neproziran polumrak, u kojemu se dvije gomile izliju iz vagona na peron, pomiješaju se i uskovitlaju, nastane guranje i udaranje laktovima, trčanje, skakanje na stepenice vagona, opći divlji juriš, a sve bez daha, u strašnoj žurbi, jer vlakovi stoje samo po minutu-dvije i ne čekaju nikoga. Za tu minutu-dvije treba hitro stvoriti pravu odluku, protući se kroz uskovitlanu bujicu, ugurati se u pravi vagon, paziti da žena negdje ne klone, a djeca da se ne izgube, — a u cijelom tom kipućem kaosu prtljaga je, dakako, na dohvat otimačini i propasti, — prtljaga! Prtljaga! Sve ono što čovjek ima, — prtljaga našega života, — prtljaga kao mlinski kamen ovješen o vrat, — prtljaga kao čelična blagajna u kojoj je sakriveno i zaključano sve što imamo.

Oh, ta naša, jadna prtljaga! A što je zapravo ta naša, tako dragocjena prtljaga? Na peronima često a i prečesto pojavljuje se fina i skupocjena prtljaga bogatih, kovčezi od svinjske kože, nécessaire-i podstavljeni antilopskom kožom, kutije za šešire od safijana, thermos-flaše, jastuci zamotani u

Digitized by Google

pledove, vrećice za teniske rekete, tobolci za golfske štapove, futrole za ministarske i generalno-direktorske cilindre nalik na tajanstvene neobične noćne posude, a sve to oblijepljeno etiketama mondainih Ritzova, Bristola, Palacea, Majestica, dalekih blistavih velegradova. Sve te rekvizite unose lakaji, nosači i stewardi u internacionalne sleepinge ceremonijalnom pažnjom i strahopoštovanjem. Ali to nije »prtljaga«, to je rekvizit. To su ljuske i ljušture, u koje se zavlače narodne i međunarodne hobotnice; — kostimi i maske, u kojima se glume otrcane lakrdije nekih već davno isfućkanih konvencionalnosti.

O pravoj, nepatvorenoj, pučkoj prtljazi je riječ. O bijednoj, sivoj, otrcanoj prtljazi siromašnih, o prtljazi putnika trećeg razreda i sviju trećih razreda, u čemu su svi evropski kolodvori i peroni kod razdiobe na razrede jednaki, jednodušni i solidarni.

Na prvome je mjestu u prtljazi kakav stari kovčeg, nekoć cvijet i ponos obiteljske zajednice, kojemu sada brava više ne drži, pak su ga unakrst opleli i povezali konopcem, a koji je prenatrpan stareži i krpama i prnjama, te se jedva može zatvoriti. Ručica se obično otkine u pravi čas, i čovjek muči muku da ga vuče po hodnicima kolodvorskim, čekaonicama, stubištima i peronima. Uz kovčeg se onda nađe po koja glomazna debela bala, načinjena tako da se koješta umota u kakav gunj ili pokrivač, pa onda stegne remenjem. A uvijek prijeti opasnost, da će se remenje pomaknuti i odskliznuti, da će se omot raspasti, i da će mu se sadržaj prosuti po nepometenom i zagađenom betonu. Evo u prtljazi i kakav četverouglasti drveni kovčeg, kakvim se putuje u vojsku u daleke garnizone. To je drvena škrinjica sasvim naročito i opako nespretna, jer ima tanak željezni držak od savijene žice, koji se pri nošenju duboko i bolno zarezuje u dlanove. Bridovi drvenog kovčega su oštri, tako da čovjek na njima raskrvari nogu čim se udari, a udariti se mora, jer je taj kovčeg nepomičan, nespretan, i uvijek se ispriječi na putu. Nađe se u prtljazi i po kakva vreća, ali to je već predmet praktičan i pogodan, jer se dade lijepo natovariti na rame. Onda tu ima uvijek nekih škatulja svezanih špagom, pa kojekakvih torba, omota zavijenih u novinski papir, promočenih škarnicla, prodrtih cekera, rogožara, flaša i tako dalje, tako dalje, dalje.

A sva je ta prtljaga obično strašno pohabana, otrcana, olinjala, posivjela, u raspadanju. Samo je još drže uzice, remenje, špaga, konopci, jer bi se inače raspala na elemente, na sastavne dijelove siromaštva: na smeće, na novine, na slamu.

Ali putnik sjedi ljubomorno iznad te svoje prtljage, jedan je kovčeg stavio pod noge i opipom listova kontrolira njegovu prisutnost, provukao je ruku kroz nekoliko petlja i ručica, te tako ima na uzdi sve te svoje torbe i cekere, na koljena je stavio onu okruglu balu složenu iz zavijenog pokrivača, a laktom se naslanja i pipa onu vreću što je do njega na klupi. Putnik evropski, sav zabarikadiran prtljagom, sjedi na njoj kao kokoš na svome gnijezdu, pipa je, dodiruje, — vodi je u nervoznoj evidenciji, on je mora osjećati materijalno kao tvar što bitiše uz njegovo meso.

»Pogled nije dovoljan.«

»Nipošto nije dosta imati pregled iznad tih kovčega, škrinjica, kutija, vreća i paketa. Bezuvjetno ih treba uvijek i bez prestanka zamjećivati kao

Digitized by Google

pritisak na epidermu i mišice udova. Jer čovjek može sasvim slučajno ipak zadrijemati, a fakin žicar zgrabi priliku i šmugne baš s onim, što je od čitave prtljage najvrednije. A ovako, — neka izvuče kovčeg između nogu, neka skine s koljena balu na koju su uprti lakti, neka izvuče ceker, u čiju je petlju utaknuta ruka, neka sada krade ako zna i može!

Nije mali evropski prosječni putnik baš tako bedast. Mudar je čovjek putnik te čuva svoju prtljagu budno. On dobro zna, kako su teti Matildi ukrali na peronu još za vrijeme rata košaru sa šezdeset jaja i sedam pari zaklanih pilića, što ih je donijela sa sela, gdje je to morala platiti ne novcem, jer vraga je tko onda primao novac, nego šećerom i kavom. — Paliru Juri su jednom lupeži u vlaku skinuli kabanicu s leđa, zakopčanu kabanicu, kad se vraćao s krstitka, pa je još imao u džepu šunke i pite i flašu rakije. U vlaku su malo pili i onda pridrijemali. Ušli su neki ljudi, što su se razgovarali jako štokavski kao Šlavonci ili Ličani, — a odjednom je došao Zagreb, i Juro se našao na peronu u sniježnoj vijavici skoro gol, to jest bez kabanice i šešira, vikao je, tužio, ali nije dobio ni groša odštete. Još je i biljeg morao platiti u gotovom. — Pa onda susjed Banfić, listonoša. Došao je na kolodvor i ostavio vani pred zgradom svoj bicikl. Nije ga ostavio samo tako, već je na žbice stražnjega kotača pritisnuo automatski lokot, ali ni to nije ništa hasnilo. Kupio je šibice i za dva dinara Ibara u trafici u predvorju, a kad je izišao, biciklu ni traga. A pred kolodvorom stoji deset naoružanih stražara, detektiva, financa, dacara i ostalih čuvara poretka, koji su svi zato na svijetu da čuvaju putnicima prtljagu, pak niš.

Sve se to zna dobro i predobro u najsitnije pojedinosti. Teta Matilda, palir Juro i listonoša Banfić su živi primjeri žrtava opljačkanih upravo ovdje, na ovom kolodvoru i peronu, gdje putnik sada čeka na vlak sa svojom prtljagom. S prtljagom, a onda ženom i djecom, koja zapravo samo smetaju, ovdje kao i svugdje, jer bi se najradije razbježala po peronu da zaviruju iza nekih stupova i kioska, da se dive velikoj sjajno rasvijetljenoj električnoj uri, da prisluškuju halabuci megafona, a čim putnik učini samo korak za njima, da ih za uši dovuče natrag na mjesto, — prtljaga, no, zna se već kako je. Stvar je jasna.

A šta je naš najprosječniji putnik mogao sakriti u tu svoju prtljagu? Sve što ima, jer drugo osim te svoje prtljage ništa on i nema. Kad se iz kakve dvorišne ili suterenske sobe sa štednjakom deložiraju uz propisnu asistenciju pendreka one nezahvalne osobe, koje su i po nekoliko mjeseci bile strpljivo čekane za dužnu stanarinu, prijavljene sudu »dobrih ljudi«, — onda se na blatni nogostup izbaci kakav prošupljeni lavor, klimavi stolac, raščupani madrac, metla i krletka s kakvom olinjalom ptičicom. I gotovo. Inventar je uvijek isti. Zapisnik se može sastaviti žmireći: sadržaj imovine: prtljaga!

Tako je i s prtljagom na svima evropskim peronima. Ne treba röntgena. Prtljaga sviju putnika siromaha sasvim je ista kao i sastavni dijelovi njihovih utroba i trbušnih šupljina, njihovih krčama, nazora o svijetu, ceremonijala od krštenja do putovanja i do smrti.

Tu su uvijek kakve stare hlače, nekoć nedjeljne i paradne, košulje bez dugmeta, prošupljeni sokni, cipele bez žniranaca, safalada u masnim novinama, ogriženi komad kruha, dječje pregače, izblijedjele ženine bluze, ko-

Digitized by Google

madić sapuna. Nema ni kolonjske vode, ni turpijica za nokte, ni pinceta za čupanje obrva, ni avanturističkih romana, ni banknota dobre valute ušivenih u pidžame, ni thermosa s grogom, ni sandwicha s guščjim jetrima, ni kreme »posebno za dan« — »posebno za noć«. Putnici, što kunjaju i čekaju i zijevaju po peronima, vuku sa sobom svoje poplune i strojobravarski ili kovinotokarski alat i možda bočicu vodenog mlijeka za najmanje dijete. I onda neke sasvim sitne sitnice, kakvu iglu s koncem ili pribadaču ili komadić vrpce od ripsa ili paketić duhana ili kakav stari kalendar od prije nekoliko godina, u kojemu su zabilježeni rođendani, imendani, smrtni dani, računi, proračuni, tužbe i ovrhe.

A sva se ta prtljaga čuva ljubomorno, pohotno, strastveno. Tu nitko ne smije ni blizu. To je moje, i ja to ne dam! To ja ne dam sebi oteti ni ukrasti, to je moja krvava muka! To je sve što imam, i to ne dam, ne dam!

Na svim evropskim peronima u svima zemljama svi stanari tih perona posvuda su isti. Njihov je broj određen, vrsta ustaljena. Ima malih varijanata, ali nigdje ništa, što se ne bi vidjelo i na kojem drugom peronu, u drugoj zemlji i pod drugim okolnostima koje se toliko razlikuju da se podudaraju.

Tako tu stoji nosač, dane i noći, godinama, uvijek u modrom haljetku od gruba platna, s masnom kapom na glavi, brojem na prsima i remenom u ruci. I zimi, u ledenom vjetru i smrzavicama, on je odjeven samo u to svoje vrećasto platno. Nikad u toplo ruho. On mora štediti odjeću i biti gibiv, savitljiv, nesputan, da može na sebe natovariti najteže terete. On nema ni ime ni prezime. On je samo broj.

— »Oh, pa gdje je, do vraga, taj sedamdeset i četiri? Ja sam već u vlaku, mjesto sam našao u kupeu, a on mi je bogzna kamo odnio kovčeg, ili pije u kantini, a vlak će krenuti. I nema ga pa nema!«

I zatim dernjava, intenzivna i promukla kroz prozor kupea: »Sedamdeset četiri! . . . Sedamdeset četiri! . . . Sedamdeset četiri! . . .« —

Konačno evo ga, trči broj sedamdeset i četiri, popeo se, gura se kroz prepun hodnik, ulazi u kupé znojan i bez daha, diže u mrežu iznad sjedala trideset kila.

— »Pazite da se ne polupa! Oprezno! To nije cjepanica ni cigla, to je moja prtljaga! A gdje ste k vragu bili? Zar ste vi ovdje zato, da ja strepim i plašim se da ne otputujem bez svoje imovine? Vrag i sotona! Skandal! No čekajte samo. Upamtit ću ja sebi taj vaš broj. Sedamdeset četiri! Ja sam prijatelj šefa stanice, samo da znate. Još ću mu danas pisati, telegrafirati, telefonirati!«

Nosač šuti i diše duboko. Stoji u pozoru i ne smije se maknuti. Takav je propis. Onda osjeti na dlanu hladan dodir metala. Dobio je malo. Vukao je trideset kila kroz hodnik, niz stube, uz stube, trčao je peronom, a ima proširene vene i reumu . . . Usuđuje se primijetiti, skinuvši kapu, da po tarifi ima dobiti . . .

— »Šta? Kakva tarifa! To je izrabljivanje, to je buna! Ja sam vaša tarifa! Ovo je kolodvor? Ovo nije birtija ni sajmište! Šta? Vi ćete se još ovdje sa mnom cjenjkati. Pa to je skandal, anarhija! . . .« Zatim trzaj od-

Digitized by Google

bijača, para, dim, pokret. Kapa u spuštenoj ruci se polako uzdiže, a onda nabije na glavu u srdžbi i gorčini.

Po svim peronima uvijek idu uozbiljeni ljudi, kojima je dosadno ili su premoreni. Ti ljudi od vremena na vrijeme podignu ruku ili neku pločicu na držku, a vlak onda krene.

Ti su ljudi uvijek neispavani, zakrvavljenih očiju, zamišljeni. A putnici, što čekaju na peronima, stalno ih saliječu, trče za njima, nešto zapitkuju, stavljaju primjedbe, a uvijek pitaju samo jedno te isto: zašto nema vlaka, kada će taj vlak doći ovamo, kada će stići onamo, šta je s priključkom tamo i tamo? A i sami ti ljudi u uniformama, sa zlatnim gumbima i trakama i crvenim kapama, bili bi najsretniji, da ti prokleti vlakovi stanu stizavati na vrijeme, ili da uopće prestanu stizavati. Sada je šest popodne, a služba traje do osam ujutro, telefoni u kancelariji zvone, morse kucka i griska papir kao kukac u crvotočini, netko lupa nestrpljivo na okance šaltera i traži kartu za vlak koji polazi tek za tri sata, — ulazi jedan putnik i histerično se dere, da su mu na peronu ukrali lisnicu i zlatan sat s lancem, — onda netko nahrupi i javlja, da su toga i toga manevarskog radnika pritisnuli odbijači i zdrobili, — pa telefon, morse, signal da se ekspres približava skretnicama, crvena i zelena svijetla semafora, ukradena lisnica i sat, — i tako šesnaest sati uzastopce bez odmora i bez sna, kad cipele pale kožu na tabanima, a kragn od celuloida se urezao u vrat.

Na svima peronima stoje mali buffeti, gdje se uvijek prodaje stari tvrdi kruh, ustajala kobasica, osušeni sir, plehnate kutije sardina, gnjila naranđža, stara čokolada, pereci, boca oranžade, kiselo vino, toplo pivo. Iza tezge stoji djevojče u bijelom kao bolničarka, barata s tim predmetima, proda nekome perec, a ovaj se vrati i daje joj ga natrag jer je tvrd, star, preslan. Onda naiđe vlak, stotina ljudi nahrupi na njenu tezgu, grabi sve do čega stigne, pruža novac, uvijek krupnu banknotu. I dok ona mijenja banknotu i uzvraća sitniš, vlak već kreće dalje, odnijeli su joj nekoliko kutija sardina i sav kruh, popili špricere, ugrabili naranđže i čokoladu, svi su je opljačkali i izvarali, nitko nije platio ništa. A kasnije, kad sa suzama u očima broji novac što joj je ostao u ladici, i kad točnije promotri onu krupnu banknotu, onda vidi da je krivotvorena.

Jedan dečko, dva tri dečka prodaju novine, revije, bonbone. Uvijek novine od jučer, revije od pretprošlog mjeseca, bonbone slijepljene. Viču u sav glas danju i noću ispod vagonskih prozora, bude putnike iz sna, svađaju se međusobno, i opet izvikuju, viču. Novineee . . . Novineeee . . .

Policajac je majestetična figura. On stoji nepomično kao brončani spomenik i samom svojom osobom ulijeva strah u kosti. Detektivi s batinama u rukama vrzu se, njuškaju, vječno puše lule i cigare. Džepari se drže od njih u distansi kao zečevi od pasa i obilaze ih u širokim krugovima. Jedni znaju za druge, dobro se poznaju, ali se toleriraju. Samo se ne smije desiti ništa upadljivo, nikakav javni skandal, jer onda . . .

Digitized by Google

I uvijek, svaki put, netko zakasni. Vlak već kreće, a jedan putnik, zahuktan i sav u znoju, dojuri sa svojom prtljagom, stane na peron, gleda u rasvijetljene prozore što odmiču u sve bržem ritmu. Stoji i bulji. Ne shvaća, ili shvaća: jedna je iluzija divne daljine zgažena grozno i nemilosrdno, vlak je odimio, sreća je otputovala . . .

A svi ti ljudi na peronima uvijek su pospani, samo strašno pospani. Oni što čekaju, putnici, željezničari, djevice u buffetima, dečki s novinama, policajci, detektivi, nosači. Svi imaju te proklete noćne službe, što čovjeka glođu i pomalo izjedaju kao otrovna hrđa.

Tako je posvuda. Na svima evropskim peronima. Svi su ljudi uvijek pospani. Željni sna. Željni mira. Mira mira. Malo mira. Ali mirnih perona nema.

Na svim evropskim peronima ima uvijek nekakav putnik što šuti, sav uvučen u sebe, obuzet hladnim očajem, spreman na sve. Njega ganjaju i progone, hajka mu je u tragu, blistave čelične lisice vrebaju na njegove drhtave zglobove. Čovjek je napet kao tetiva na luku. Samo da nešto ne pukne u njemu od napetosti. On čeka vlak ledenim mirom, koji prikriva vulkan strave. On je bjegunac, prognanik. Njega će vezati lisicama i okovati lancima, bacit će ga u mračni auto s rešetkama, tući, gaziti, zatvoriti, utući, možda samo zato što se usuđuje misliti drugačije od drugih, ili što je negdje na glas rekao, da bi se neke stvari mogle ili morale riješiti drugačije. Ali to nije njegova stvar, to se njega ne tiče, protiv brnjice nema prigovora!

I zato mora bježati daleko, što dalje. U džepu ima lažnu putnicu. Možda će mu uspjeti da pređe granicu. Ili ide samo u drugi grad gdje ga ne poznaju, gdje će reći drugo ime, a svoje će pritajiti, prešutjeti. A sve je to opasno. Za njim su u potjeri na biciklima i motorima, izdana je tjeralica s fotografijom i otiskom prstiju, radio javlja svaki sat alarm, sve su stanice obaviještene, hajka se podigla, — pa kako se provući kroz ovu mrežu? Kuda?

Na svima evropskim peronima čekaju takvi putnici i govore sebi sami: mir, samo mir. Pojaviti se baš na najbučnijem i najizloženijem mjestu, mirno glumiti neznanje, biti sasvim običan bezazleni putnik, zatražiti od policajca vatre za cigaretu, okrenuti prema hajci čelo kao da se ona njega ništa ne tiče. Sjesti u vlak, razgovarati s kakvim glupanom o tome, kako bi trebalo sve te lupeže, kojima nikad nije ništa pravo, u lisice pa na konopac. Srce ne smije zadrhtati, ruka ne smije klonuti izdajnički, zjena zatitrati, koljeno poklecnuti, kad se na vratima kupea pojavi do zubiju naoružani žbir i pogledom jastreba čita misli preplašenih putnika. Samo mirno, hladnokrvno, sabrano.

Čitave legije prognanih, izopćenih i proskribiranih, s lažnim putnicama, krivim imenima ili bezimeni, vuku se peronima evropskim, čekaju vlakove spasa, bježe pred hajkama, idu u progonstva, u emigracije. A ni za što. Za malenkost. Zato, što misle drugačije. Ili su negdje na glas rekli, da nešto nije dobro, da stroj treba pregraditi, rastaviti i iznova sastaviti. A možda još i manje od toga.

Digitized by Google

Ali današnji su dani u znaku biča i brnjice. Sa zoodijaka je nestala vaga, utonula je za horizont lira. Ostao je rak, škorpijon, otrovni strijelac, bič i brnjica. I proglašena je velika, velika, sveopća šutnja.

Na svima evropskim peronima ljudi što u beskonačnost i nedogled čekaju zakasnjele vlakove, ili vlakove što su izbrisani iz voznih redova sadašnjeg prometa, — ti ljudi šute i zure. Zure preda se. Gledaju kroz beton i željezo kao kroz prozirno staklo i vide nešto drugo.

Ljudi sanjaju zelenu travu, mnogo trave što cvate kako samo trava umije cvasti na širokim travnjacima, gdje metalni kukci srebrno zvrče, a bumbari bruje u svojim debelim baršunastim krznima. Oh, ta čežnja za blagom zelenom travom sna i odmora i zaborava tako fino miriše usred sumpornog dima i ugljene čađe kao tiha, daleka svirka seoske frulice.

Ljudi bulje kroz željezni armirani beton i snivaju otvorenih očiju o plohama zrelog žita, o šumama jesenjim, o bijelom i o ružičastom glogu u rano proljeće, o vinogradima i voćnjacima, što su ih ostavili za dugo ili za uvijek. Pošli su sa svojih nekih blatnih djedovskih cesta na ove tvrde čelične kolosjeke, iznad kojih će im se tresti utrobe i umorni udovi u dugim putovanjima u ono daleko, novo, kruto, sumorno, nemilosrdno, neizvjesno, tragično sutra.

Ili putnik sanjari o onoj maloj svojoj sobici negdje na rubu grada, sobici sa štednjakom, prenatrpanoj i prezasićenoj vonjem kuhanog krumpira, o prostom svom drvenom krevetu s mekanom posteljinom, na kojoj se je protezao u oskudnim časovima ljubavi i tihih snatrenja polusna, prije no što će utonuti u topao mir. A tu je na peronu zima, klupa je tvrda, stupovi stoje u krutim vertikalama ukočenog željeza, ljudi viču, strojevi buče. O, kako je bilo toplo i mekano na onoj posteljini u maloj sobici, u koju se već uselio netko drugi, i u koju više nema povratka.

Da li ima trave i šuma i vinograda i voćnjaka i malih toplih sobica ondje, kuda su pošli? Tko to zna. Nitko ništa ne zna. Svi samo nešto nagađaju i tješe sami sebe: no, možda ipak ne će biti tako strašno, tako gorko, tako crno, tako beznadno . . .

Još dan - dva - tri, i sve će se znati, sve će se vidjeti. A sada oprez. Pazi! Saberi se! Pokupi prtljagu, čitavu prtljagu, svih deset komada, sve vreće i torbe i kovčege i kutije i pakete, jer vlak dolazi. Jedan vlak dolazi. Možda je to napokon onaj pravi. Naš vlak, crn i zarđao, zadimljen, prljav, sa zasmećenim kupeima i začađenim oknima, pun otpadaka, čikova, čađe, smrdljiv, — ali onaj naš pravi, pravi vlak spasa. Onaj što mimo stotina stanica, preko hiljada skretnica i kroz bodljikave granice pobjednički juri kroz crne tunele i mračne noći i prokisle guštare u dan, u veliki svijetli i sunčani dan.

Na svima evropskim peronima svi ljudi što čekaju, bore se s umorom svojih klonulih tjelesa i držću nad ponorima očaja, — svi ti ljudi vjeruju u taj svoj zakasnjeli ili možda izbrisani vlak, vjeruju da se on približava svakim trenom, vjeruju da će ih ponijeti sa sobom na pobjednički, bijeli sjajni trijumfalan put, kojim čovječanstvo putuje u iluziju već stoljećima.

SLAVKO BATUŠIĆ

Digitized by Google

PESMA KOJU PEVA USAMLJENI PUTNIK

Ma kud bi opet da skitaš: niko se još izgubio nije
ispod dignute vode i neba!
— Idem, tuđe me dete čeka, i smeh, i žena neka,
čeka me pisak u noći i prozor s kriškom hleba.

O ruko otežala od radova napuštenih u polju
U sumrak spusti na prozor šaku hleba i vode

Devojko o daleka!

Slušaj, iza tri besana brega, tvoj bol se sprema da dođe
slušaj koliko ljudi, u noći ovoj, vodama i zracima hode!

T'avne žene pale, posle rada, sveću večere i prozore spavanja gase
kraj druma je umor ostavio glad i štapove
Neko nevidljiv peva!
. . . Noć, noć vrana rže, jezdi i po detelini pase . . .

— Dugo, dugo je još do zore!

Ah, šta može da mi bude?
Da uđem,
Da uđem u prvu kuću ispod goleme gore . . .

Ležem, nebo se, vidim, odiglo odjednom
a san izvire iz tela i prelije me svud
Velim: — Tek onikla trava uvek iza buđenja dođe,
noć mi donosi sna pa pošao ma kud.

Koliko god da lunjaš uvek si usred ljudi
pod srcem Sunčevog kruga!
— Idem, čekaju me daleko u neznani krajnjoj
dva nepoznata druga

I jedan kaže: — Glad se prva u našem selu budi
i sama rano za praznom trpezom sedi

Digitized by Google

Ne miče se s mesta a pre domaćice
svaku mrvicu skupi i celu kuću sredi

Za drugim su drugom palež, hajdučije, i krv, i bune
— Otkud taj lavež ispod streje? —
Gore plastovi i šume!
I kazamati!
Neka se narod bar greje — u šaputanju i stravi

O zašto da ne uđem?
Tolike ruke a nismo se znali
tolike noći opet bez mene biće
Nismo se rukovali

Za jednu noć
za ovu
čašu vode
Oh kratko da im budem!
O Sunce nisko da mi kasno ode
more razdanjeno neka mi već sviće

— Duga što se ne javi!

Iz sna ulazim u polje:
nebo se plavi po travi
Zornjača plovi po travi

Lomi se koliko hoćeš — uvek si nasred Zemlje
ispod zvezdanog jata!
— Idem, čekaju me za rekom mlečne magle — nove!
i otvorena vrata

S vrha noći ove, poslednje, osvrćem glavu
i zurim:
Zemlja kojom sam prošao dovde utapa se u praznine
i sklapaju se za mnom ravni
i Sunca tonu u travu

Nad napetim lukom vode, što mi u krilo detinjstva klone,
Sunca su, odavde, sve dalja i sve niža
ona su, tamo, sve hladnija i belja

Sunca, sve ljuća i veća, silna, što ste mi noćas bliža!

Digitized by Google

. . . i Meseci
izgrejali za njima! . . .

A, gle, ispod svakog Sunca, što se rađa krotko i novo,
osvetljen po jedan dan
i ljudi s kojima sam bio njivama, bez mene, gaze
i ulaze u mrak zvezdama obasjan

Idu
sele se ljudi
bez mene
pod njima otiču staze

I rastu grdna bilja
i žita
Guše preko zida bašte nađubrene
i reke, kroz glinu, daleko Svetom plove
One plove bez mene!

. . . Iza videla palog glasom otegnutim neko
ne mene
nego svog brata zove
. . . ali ne čujem to ime . . .

Tako je za mnom.

A napred gde nisam bio svanula negledana Sunca — bez mene
i svitanja se zelene i rastežu se pod njima
— Da li me to obli nebo ili zategnuto more? —

Iz nedogleda tutnje vetrovi, vatre i ogolela zima
— Kakva to deca, na mostu snežnom, jezikom tuđim govore? —

O zrak novorođenog Sunca, bez mene, pao je usred sela
i nadnela se duga preko mog crnog groba
Za njim je vetar i — jedna studena pruga:
to kroz raspukle daljine pljusak zaliva šume.

Krupne kapi tame padaju mi na teme
a oganj od zlata
što će negde da svane
— bez mene! —
već mi stopala greje.

Zevaju daljine

Digitized by Google

razmakle se preda mnom strane
Motrim:
sva se vrata
Zemljom
otvaraju širom

Ko se za njima smeje?
Da li je granuo dan?

Budim se a nebo leglo je po meni
i svet uvire u grudi i diže me sa dna
Ja znam: — Od mojih budnih nogu počinje tamo polje
samo je klonula glava još na ivici sna

Zaboravljam vrata Zemlji raskloplјena, ne mogu toliko sam!

Sveti Konstantin, juli 1938. MILAN DEDINAC

Vilim Svečnjak *Strah*

Digitized by Google

ODLOMAK PROZE

Bilo je to jedno od onih poslije podneva, koje jugo natrpa niskim oblacima, razdere svojim toplim dahom i prijeti se neprestano kišom, koja, na koncu, ipak ne padne, tek tu i tamo po koja kapljica. Sve je vlažno i meko, a na ulicama upravo nikoga nema . . .

Tako je počeo u sebi samome opisivati ovo poslije podne da bi se osjetio stvarnim, da bi savladao svoje misli koje su ga čitavog prosvrdlale. Potpuno bespomoćan je ostajao nakon tog pokušaja, kada mu se je otkrilo da on to ne opisuje ovo poslije podne, već da obnavlja negdje pročitani način opisivanja.

Prilazio mu je vlažan šum mora; ćutio je da se u njemu javlja nemir radi nabujalosti valova, radi neba koje je potpuno palo na zemlju. Kako da to kaže? Da li su tu dovoljni samo glasovi? Pokušao je šapatom otvarati riječi:

Mene nema; već davno mi je more lice ukralo, a pjene u vjetru zgusnuše u bjelini moje dane. Mene nema, mene nema . . .! Moje uho u prostoru ziba svoje bdenje, nosim vlagu dana negdje obalama, okom sred dubina . . .

Prazno; ništa se nije reklo! Još uvijek njegovi vlastiti koraci za njim. U njihovom ritmu je zaboravio na ovu malu epizodu. Razmišljajući o razmacima između udaraca koraka, sjetio se je Empedokla: »Bio sam dječak i djevojka i ptica i nijema riba, a sad evo lutam među smrtnicima . . .«, onda se sjeti ontološkog dokaza božanstva, intérieura katedrale u ovom gradu, neke djevojčice koja se je ispovijedala i koju je on osluškivao; zatim se sjeti sebe u dvanaestim godinama, svoje učiteljice . . . I na koncu sve se to poveza s riječima čovjeka s kojim je prije razgovarao na ulici. Rastvoriše se u njemu prostori u kojima je živio kao mladić. Zaboravi na sve oko sebe i prepusti se tom snu. Tu je sve bilo zatvoreno u kretnjama, svijetlu i mirisu. Ništa se crna nije otvaralo, ma kuda se god kretao, nigdje nije nailazio na prekide . . .

To zvoni. Gori petrolejka na zidu; nagnut je nad drvenim stolom, koji nema nikakvog pokrivača: čisto drvo i tanke

Digitized by Google

ruke. Iza njega je mrak kasne noći. Na novoj knjižici ispisuje stihove svojoj učiteljici. Gleda u petrolejku, ponešto nečistu i zelenu, u raspršenu sjenu na zidu — — Vani sveudilj zvoni, a u tom zvonjenju on osjeća opet kako se je njena blijeda ruka primakla njegovom obrazu. Zašto se je to moralo jučer dogoditi?!... Žućkasta njena haljina ga je dotakla; neko je nešto pitao i ona se je okrenula, njezin bok se našao pod njegovom bradom. Rumen u obrazima. Srce lupa i crna, sasvim crna ploha klupe na kojoj se nalaze njegove mršave ruke. Prelazi pogledom preko njene gole ruke, zaustavlja se na udubini lakta, odšulja se preko rumene nadlaktice do otvora na kratkom rukavu, odakle su provirivale crne, rudaste dlačice: miris tijela. Piše pjesme, a ništa ne može, sve je grč u grlu. Svijet se je skučio i savio najuže što je mogao.

Pojavio se u njemu opet zvuk koraka, a kroz sitne udarce kapljica kiše, otkrio se je i šum krošnja drvoreda. Tek je sad opazio da je prešao svoj put i da treba natrag, ako je htio u svoju sobu.

Još uvijek je bio obuzet razlomljenim sjećanjem, zato se je i čudio neumornom sagibanju krošanja i šumu njihovom sad jačem, sad slabijem. No kao da se je u njemu naglo prekinulo tkivo sjećanja, ušao je u njega neposredno sam život: zvukovi, razasuti sasvim nemarno oko njega, kamenje, drveće, zamršeni puteljci i bijesna, zelenkasta voda. Sve je bilo živo i jasno pored i ispred njega... To što je osjećao oko sebe uporedi se, potpuno samovoljno, s onim stanjem koje je do sada bilo u njemu. Htio je već osuditi svoj san, osporiti mu važnost i vrijednost, ali neko staro nepovjerenje naprama svemu onome što je mislio, probudi se u njemu i razriješi čitav spor kroz drhtavi smijeh.

Šumile su krošnje, a sitne kapljice kiše padale na zemlju, travu uz rub puta, njegove ruke i obraze. Život se je počeo pokazivati leden, bezosjećajan i potpuno neutralan. On teče tu, sasvim mirno, kroz njega, kroz kapljice, kroz vjetar, kroz grad, neposredno bliz i neizmjerno dalek od svega. — A on je ljubio tu učiteljicu, on se je grčio od strahova, od srama i boli: »Zašto se dakle život ne zgrči, zašto ga ja ne mogu dotaći?« — Osjetio se je nevjerojatno sitan . . . Da, ta učiteljica mu se je pokazala pred nekoliko dana kao odvratna životinja! I pored svega toga u njemu se još uvijek razžaruju neke mutne želje prema njoj. Oronula je i ostarjela, ali on bi još uvijek htio da uđe u njezine in-

Digitized by Google

timnosti, da se dotakne toga boka, koji ga je toliko uzbudio, da rastvori tu gnjilu tajnu koja ga je progonila kroz cijelu mladost.

Drvored je već bio iza njega. Nalazio se je pod skupinom starih borova. Naslonjen na deblo, prvo koje je susreo u svom hodu, pružao je dlan kapljicama kiše. Čekao je tako sama sebe. Onda se je javila sladunjava riječ: tajna. Smijehom je prelazio sebe i sabirao u sebi:

Cvjetaju tajne . . . ! Tajna kapljica, tajna njihovih dodira, tajna nad tijelom i danima moje učiteljice, tajna u perspektivi vremena ispred i iza mene, tajna moga življenja u ovim kratkim razmacima . . .

Hladne kapljice padaju na njegovu ruku i jedino taj osjećaj hladnoće je neka granica između njega i svijeta, ako ona prestane, njega više ne će biti. On će biti u svakom kamenu, u svakom zvuku, u svakom raspetom valu.

Ove se misli javljaju kao tok vremena, u slikama i bez slika. Na kraju se sve zaobiđe u zaborav i sluša se kako zemlja lagano upija kišu, kako vjetar obuhvaća krošnje . . .

Nešto se prelama i javlja se želja:

— Ah, samo malo kratkih, primitivnih rečenica!

Kao zapjenjena bujica nagrnu sjećanja u njegovu svijest. Bio je očito iznenađen oblikom novog života u sebi. Grad, koji se je tamo prosuo i kisne sav oronuo na kiši, počeo je živjeti i otvarati svoj život u njegovim mislima. Sve je ipak bilo uzdrhtalo i nejasno, nigdje nije bilo svježe radosti, koju je naslutio u prvi mah. Pomakne se, odstupi od debla i htjede natrag u grad. Uz sure, kamene zidove grada pjenilo se je more, a oblaci su bili toliko nisko da su se trgali i omotavali oko zvonika. Jedno čuđenje: sve je bilo tu pred njim i ništa u njemu...! Privid: žuta cesta, krvava voda, umoran grad bez glasa (kao mrtvac kojega je izbacilo more), sve maleno, glupo tu pred njim i neka nesavladiva tuga u njemu, kao hod, kao hod nad crnim vodama.

Neka se priča počne rastvarati u njemu:

To je šuma tu nad njim i iza njega. Šuma, kao šuma tijela i duha, šuma noći i riznica njega samoga, šuma kosa vlažnih i hladnoga čela, šuma crnih očiju kraj ceste, bez djevojke, šuma hoda nad vremenom, šuma rasta u mladosti godina, šuma bijelog mramornog života od misli, koje postaje sve više duboko, zvučno ogledalo. Granje je savila šuma nad njim u strasnom zagrljaju, a vlažne crne kose žene kao udarci bubnjaju na njegovu svijest.

Digitized by Google

— To je djevojka i šuma! — Ona mu rukama i okom savija put. Njezine su riječi kao tvrdi i nepravilni element jednog sjećanja:

»Ova šuma nije sasvim tamna — ni ja nijesam sasvim tamna. Ovo svijetlo, koje se je prosulo kroz granje i pada na nas, govorilo mi je uvijek o meni samoj . . . Kada me je majka plela padale su kose preko mojih očiju: crno draganje u šumi plelo se u mom uhu. Sve je oko mene bilo daleko, a lagani dodiri kose na usnama, trepavicama, jagodicama uzbuđivali su me do suza.«

Draž tih mekih rečenica, mračnih od logike smisla. Budimo primitivni kao urlik, kao škripanje granja u šumi, mislio je kada se je prekinula priča. Dugi, zadovoljni smijeh! Onda su se opet javile njene riječi sapletene u ornament priče:

»Smijem se na pomisao da ima mnogo vremena. Bilo je tako vrijeme kada nijesam znala da će narasti moje grudi . . . Moja je sestra imala velika njedra! — Poslije podneva, duga, kišna poslije podneva kada ludo široko navaljuje na naše prozore! — Pitala sam mlađeg brata, da li je i on vidio velike grudi u naše sestre. On me je gledao začuđeno i ništa nije odgovarao, nije razumio... Otvorila sam tada svoju haljinu i pokazala mu svoje prsi; pitala sam ga da li i ja imam tako velike grudi kao naša sestra. On je tek sada razumio moj strah, rastvorio svoju košulju i sav u strahu pogledao na svoje prsi. Smijali smo se i cijelo poslije podne bili vrlo veseli. Ta oboje nismo imali čega da se bojimo. S prezirom smo govorili o sestri koja je imala takva njedra, kao pulena na jedrenjaku, koji ponekad pristane u našu luku. — Bile su svemu krive noći, to su samo one mogle stvarati! Drugu jesen se već nijesmo igrali skupa . . .«

Ova je priča stvorila njega u njemu. Ona je otvorila neki čvrsti prostor, a vrijeme se nije ni osjećalo, ono je kao crni romon kiše nestajalo uz zidove njega i niz vlažne ceste. Znao bi sigurno proći kroz sve svjetove, mislio je. A njezina se je priča opet javljala i postajala sve jednostavnija i primitivnija. Uglato i polomljeno je bilo hodanje ovog zvuka u ovom zaustavljenom životu:

Naš je otac panuo u dugove. Otišla sam svome stricu svećeniku. On me je morao školovati. Šaputahu mi neprestano kako sam lijepa; oh, kako su me žalosno meni samoj okitili! Tek trinaest godina... Nosila sam mu

Digitized by Google

svako jutro vodu s kojom se je umivao. Trebala sam čekati dok se ne umije da bi tako mogla odnijeti nečistu vodu. Kako to danas čudno izgleda, kako je sve to daleko od mojih misli. Da li sam to uistinu više ona ista ja? Stidjela sam se pred njegovim malim, bucmastim prsima. On se je smijao, zapravo grcao i prskao mene i sebe vodom. Postajao je sve oduševljeniji mnome. Sav crven u licu govorio mi je o mojoj ljepoti, ljubio me u čelo, iz zahvalnosti, i svako jutro mi darivao deset dinara . . . Jedno jutro je počeo plakati, ljubiti moja usta, doticati moje prsi i gladiti čitavo moje tijelo. Drhtala sam. Bilo je u svemu nešto prazno. I to je postala jutarnja običnost. Padaju kiše, ili u prozoru je bistri odsjev mora, neko ide cestom, u sobi težak zadah noći, a on miluje moje prsi i plače. Na stolu je bilo prašnjavo, papirnato cvijeće, ogledalo nad umivaonikom nečisto i raspuklo, a on govori brzo i bijedno o svom propalom životu, o Apolonu, o Dafni... U meni je gorjela samo jedna želja, da otkrijem sve, sve do kraja iza tajna tijela.

Da li ste osjetili kako se u glomaznim, ljetnim danima žive tek na dnu, upravo na dnu rastaljenih dana. Takovim danima, kada sam sebe samu osjećala kao neznatnog, izgubljenog crva, on me je vodio na kupanje. Sami u lađi, sami u zabitnim kutevima morske obale. Svlačio me je i oblačio, prekrivao lišćem, pričao i plakao. Sve je morala ostati naša tajna! A ništa mi nije bilo jasno iz tog pričanja, znam samo da je sve bilo vrlo žalosno. Pjevao je svojim lukavim, bucmastim licem neku pjesmu o svojoj mrtvoj ljubavi u grobu, o čempresima koje večernji vjetar savija... Gorčina na kraju svih tih dana. Sve odvratnije mi je postajalo to puzanje i šaputanje. A njegovo je tijelo bilo ugojeno i uvelo. Pomisao da je svećenik izazivala je u meni osjećaj gnjileži. Slike njegova lica, šuštanje haljina tetaka u jutru, njegov govor u crkvi. Ono što me je najviše uzbuđivalo bilo je moje vlastito tijelo bačeno na bijeli žal. Lagano silaženje u vodu, koja sva drhti od nekog tajnog života u sebi i hladnim svojim usnama dodiruje moje tijelo. Ta duboka, plavkastozelenkasta voda! Osjećala sam potrebu da u njoj ljubim i dodirujem svoje vlastito tijelo. Primicala sam svoja njedra ustima, prekrivala se mokrim, dugim kosama, tra-

Digitized by Google

žila u njima izgubljene svoje oči, obrve, usne, a kad bi vlažni i rumenkasti vršci prstiju pronašli moja usta glasno sam se smijala. Ta moja mladost, prozirna i obla, u jednom čistom prostoru punom zvukova i mirisa je ono što ja kao najljepše u svom životu nosim. Potpuno zaboravljam tog drhtavog starca. On kao da nije ni bio nikada kraj mene. Bio je bijedan i zao, otrovan od laži gnjio je u sebi samome . . .

Taj san-priča se je opet prekinula, a on je sebe osjetio u sjeni njenoj kao u sjeni gustog drvoreda u ljetnom poslije podnevu. Prislonio je svoje umorno čelo na te rečenice, koje je čudnom vjernošću obnavljao njegov mozak. To je bila šuma i djevojka, rekao je, iza ugla neke misli, samom sebi.

Išao je natrag u grad i osjećao se čvrst u svom tijelu. Mnogo je bilo spašeno u njemu obnavljanjem ove priče. Mnogi su se lanci povezali i njegova svijest je mogla da podnese sve buduće susretaje. Upravo je tražio nekoga da ga pozdravi i da se porazgovori s njim sasvim obično:

— Dobar dan. Kiša, gospodine, kiša, zar ne...? Natopila je zemlju, bogme, dobro. Ali ne podnaša čovjek više ovo široko, tu u lijevoj nozi ga uvijek nešto probada. Eh, grijesi mladosti . . .

— — — — — — — — — — — — —

Nije bilo nikoga. Kiša je nešto jače padala, a preko ceste su već curili sitni potočići vode. Prva kuća koju je sreo imala je zatvorene prozore. Prošao je mimo očekujući nečiji susret, ali ulica je još uvijek ostajala prazna. Onda su počele redom dolaziti kuće, vrtovi, krošnje . . . Preko ceste je pretrčala neka žena i neko raskuštrano dijete za njom. Zaustavio se je pred iznenadnim ulaskom pitanja u njegov vid: »Zar to da je Zemlja, Život... !« Duboka praznina oko njega. Priđoše k njemu glasovi. Netko je tetošio neko dijete i govorio:

— Či, či, či, milo moje... Di si, di si ti... di si, di si ti... Srce materino . . . Kako mi se smije srce materino... !

Sam, užasno sam, toliko sam, da su riječi koje su dolazile s prozora sve više bile krute, otrovne; sve više bile hridi, pećine u kojima kaplje voda, a vjetra nikad, nikad nema. Prepoznao je u sebi plač i naglo se odalečio . . .

Potražio je u sebi opet priču o djevojci. Mlaz sitnih kapljica kiše udario je u njegovo lice. Dohvatio se je suhog debla nekog stabla u drvoredu. Vrlo lako je mogao pasti na zemlju. Tada mu se je ponovno javilo lice djevojke i njene riječi:

Digitized by Google

»Slušala sam njegove propovijedi u nedjelju i ćutila se već starijom i pametnijom od svojih tetaka, koje su kao sove sjedile po njegovim sobama. Znala sam da je on i njih u tim sobama ljubio . . . Znala sam za mrak pljesnivih tajna iza drhtavih ruku, koje broje krunice, kada se javljaju večernja zvona, kad silazi blijedi strah smrti. Ja nijesam imala snage da sve do kraja mislim, moje su oči gutale i samo spoznavale kretnje, življenje, poglede... Život me je svojim intenzitetom uvijek pretekao i ja sam mu se uvijek pokoravala. Sad je svejedno! Stojim ispod svih konstrukcija i sve više izgaram u radostima čudesa svojih najsitnijih kretnja i doživljaja...

Pričala sam sve ovo mladiću kojega sam voljela. On me je sasvim glupo napustio: bila sam nečista!

U gustom svijetlu dana, u svijetlu ovih noći, u šumama, ja znam da još uvijek živem, da se krećem. Pored mene i iznad mene je praznina, ali toploti jednog unutarnjeg zrenja još uvijek se radujem, još uvijek se veselim da živem . . .«

Strah je sišao s njega. Rastvorila se je ponovno životna ljubav. Znao je da je ovako uoblikovan život neophodan njemu i da ga treba sačuvati od rasula. Zgrčivši ruke na prsima, kao da čuva vlastito srce da se ne izgubi, hrlio je kući, u svoj dom, stan, kut. Nikakva se misao nije javljala, samo želja da se što prije sakrije u sebe, u ovaj tek stvoreni životni oblik.

— — — — — — — — — — — — —

Ključ! Ključ nije odmah otvarao vrata!

Nije htio da se okrene k gradu, nije htio da se susretne simbolikom okretanja, simbolikom vrata, ključa; simbolikom straha, simbolikom stanja pred vratima . . .

Kao sitna tačka, na dnu velike kugle od sapunice, stajao je u dnu svog vlastitog oka u sebi i najednom izvan njega nije bilo ničega. Sve je ispunio smijeh, smijeh kao lišće u septembru, smijeh kao pronađene vode . . .

PETAR KRUŽIĆ

Digitized by Google

BUDAKOVO OGNJIŠTE*

Pisati književne radove o selu i seljačkom životu uopće, naročito pak u seljačkim zemljama, jest jedan smion i prilično složen poduhvat. Osobito je teško napisati veliku kompoziciju romana, koji će prikazati seljački život u njegovim mnogostrukim manifestacijama, da zahvati u dubine živovanja, da iznese plastično i jasno bitne komponente materijalnog i duhovnog života seljaka, da bi se mogle osjetiti one glavne sile, koje tim životom pokreću i njime vladaju. Selo, samo po sebi, složen je mehanizam, sa mnogostranim socijalnim grupama, a svaka od tih grupa ima svoju posebnu problematiku. Dva seljaka susjeda, jedan bogat, drugi siromašan, kreću se u svome postupanju po raznim linijama. Oni ne moraju ni da se sreću, ni da razgovaraju, ni da se njihovi rodovi međusobno žene. Sile koje utiču na njih izvana, bilo ekonomske ili kulturne, vrše na njih raznovrsni utjecaj i upućuju njihov život u različitome smjeru. Blizina ili udaljenost tih sila (državne organizacije, novca, fabrike, prosvjete) čini seljačku sredinu različitom. Tako je seljaštvo diferencirano socijalno, kako je diferencirano prema stepenu civilizacije.

U procesu promjena koje se na selu javljaju nije laka orijentacija za kulturnog radnika. On ima da pronađe ono što je u seljaštvu prvotno, samoniklo i bitno, prirodne sile i prirodne zakone po kojima se seljački život upravlja, i ima da raspozna, kako sile izvana mijese i mijenjaju tu samoniklost. Pri tome mu uvijek prijeti opasnost, da baš ono sadašnje zatečeno stanje, ili stanje koje mu je, ako je seljačkog roda, najdublje ukorijenjeno u duši, jer ga je proživio u svome djetinjstvu, smatra za prvotno i samoniklo, a ne kao odraz određenog ekonomskog, kulturnog i političkog razvojnog stepena. Što znači za seljački život feudalni red, razbijanje feudalizma, novac, želježnica, fabrika, blizina tržišta? Što znači za naše selo Amerika i novac iz Amerike, što znači za seljake opća mobilizacija i četirigodišnje kretanje u velikim daljinama, što znači pučka škola i školovana djeca, novine, opće izborno pravo, turizam? Sve je to došlo izvana, najviše iz grada, u prvi mah je sve to daleko od onih glavnih sila, što pokreću seljački život, ali na kraju sve to unosi promjene u seljački život. Pa zar nije i religija, pogotovo kršćanska, došla iz grada na selo i na kraju srasla toliko sa prvobitnim vjerovanjima seljaštva, da se sadašnja religija sela smatra kao nešto prvobitno seljačko?

Kompozicija romana zahtijeva zbivanje, koje je interesantno i privlačno. Seljački život nije uvijek ni privlačan, ni pun zbivanja. Da bi učinila interesantnim taj život Pearl Buck je morala da od svoga glavnog junaka u »Dobroj zemlji« napravi pljačkaša, koji otkrivanjem pretinca sa nakitima u

* M. Budak: »Ognjište«, roman iz ličkog seljačkog života. Izdanje Matice Hrvatske Zagreb 1938, 4 knjige.

Digitized by Google

gradu stiče prve kapitale s kojima kupuje tu dobru zemlju kitajsku, i taj trik postaje onda osnova za cijelu kompoziciju romana i za Nobelovu nagradu. Za Engleskinje i Amerikanke postaje stvar zanimljiva, u filmu ima efekta, ali niti je to tipično seljački način života, niti nam to pomaže da osjetimo ili razumijemo problematiku sela.

Poteškoće književnog prikazivanja sela odbijale su i naše pisce. Oni iz grada, iako su dobri talenti, teško mogu da osjete selo, jer nije im uvijek lako ni da razlikuju raž od pšenice ili ječma i u njihovim radovima, kad dodiruju selo, osjećaju se doživljaji iz željezničkog vagona, koji je prošao uz seljačke kuće. A oni sa sela ili osjete složenost problema, ili površno bježe sa rupčaga seljačkih puteva na sigurne ploče gradskih ulica, ne vjerujući da je na selu ostala ma kakva vrednota, otkako su ga oni napustili.

»Ognjište« Mile Budaka je veliki pokušaj pronicanja u suštinu duhovnog izživljavanja seljačkog života jednoga kraja (Like), i njegov roman, i kao cjelina i u svojim detaljima, jest nesumnjivo iskreno proživljavanje. Seljački život teče u njemu mirno i ravnomjerno, seljaci govore i postupaju na svoj način. Glavna lica Budakovog romana su Lukan, Anera i Blažić. Cijelo zbivanje u romanu se okreće oko grješne ljubavi Blažićeve prema Aneri, oko odupiranja i obrane snahe od svekra i oko lične tragedije Lukana, kome umiru svi. Za ljubav Blažićevu prema Aneri dugo ne zna nitko, jer je on ne će da uzme u kuću da ne bi oskvrnuo ognjište, prva saznaje za nju Anera, koja je povjerava Lukanu tek onda, kad ima kao udovica da postane njegova žena. U prvom nasilnom pokušaju ranjava Anera Blažića njegovom britvom, u drugome je Blažić guši. Na kraju radi Blažić i o životu Lukana, ali ga Lukan ubija.

Blažić je u izvjesnoj mjeri tip staroga Karamazova, samo što njegova strast ima jednu granicu: Strah da ne oskvrne ognjište. U tome je on bitno različit i od junaka Stankovićeve »Nečiste krvi« koji uzima snahu kao nešto prirodno, ono što njemu pripada. Taj najnegativniji tip romana, koji je bio u Americi, koji može i da ubije, koji se ne boji Boga, nego samo žandara, koji izgrađuje nekoliko planova, kako da ubije svoje mlađe sinove što su na strani brata Miće, koji hoće da razbaštini djecu, ima dvije svetinje: ne će tuđega (iako se po sili udružuje sa tatovima stoke) i ne će da oskvrni ognjište. Hoće sinovljevu ženu, ali je ne će u svojoj kući. Anera je jedan od onih idealnih tipova žena u djelima Dostojevskog, koja osjeća da pripada Mići za uvijek, ne samo zato što mu je dala riječ, nego i zato što mu je valjda pripadala još prije nego se rodila, još sa nekog drugog svijeta, i koja mu čuva ognjište i postelju i kolibu i kad zna da je on umro, i ne će da se uda ni za koga, niz godina, do na kraju za udovca Lukana, ali i to samo zato da bi je spasio od Blažića. I Lukan je u neku ruku ruski tip, plemenit i nesebičan do kraja, skoro mali Aljoša, samo Aljoša, koji na kraju reagira lički i ubija Blažića prije nego što stiže Blažić da ubije njega. Pravi nosioci radnje su Anera i Lukan, koji se bore s mefistofelovskim Blažićem. Anera podleže, Lukan pobjeđuje. Najjači je tip Blažić i sa svojim proturječnostima najbliži seljačkoj realnosti.

Uz grješnu ljubav Blažićevu, druga glavna nit cijeloga romana je lična tragedija Lukanova. Lukan nije poslušao majke, da uzme ženu iz zdravoga roda, nego se ženi iz ljubavi, ali iz nezdravoga roda. I pradjed njegove žene

Digitized by Google

je poludio i otac joj poludi, sva braća i sestre pomriješe, a njoj umiru redom sva djeca, jedinac sin poludi, unuče umre. Prijeti da se ugasi obiteljska vatra na ognjištu, vatra roda po Lukanovoj lozi i zato mora Lukan pod starost da se ženi, uzima Aneru, a kad i ona umre, ostavljajući mu samo djevojke, on posinjuje njene (i Mićine) sinove, jer ne će da se ugasi vatra na njegovom ognjištu.

Oko ova dva centralna pitanja romana kreću se svi događaji, razgovori, spletke, tolika umiranja i tolika podušja, tolike unutrašnje borbe svih triju glavnih junaka i toliki, pretjerano dugački, često i monotoni i stereotipni razgovori.

Kroz cio ovaj veliki roman osjeća se oštar, čist gorski zrak. Nešto smo od toga osjetili u pripovijetkama Gorana Kovačića (»Dani Gnjeva«). Budak malo opisuje prirodu i u tom osjećanju gorske prirode on zaostaje za Goranom Kovačićem. Ali kretanje njegovih ljudi je prirodno, nenamješteno, neposredno.

Uspjeh i veličina Budakovog djela je u njegovoj ogromnoj jednostranosti. On nam je prikazao život dviju kuća u jednome zaseoku, a te kuće kao da su izvan svijeta. Istina, njegov Mića, kad umire u Rusiji, pozdravlja »svu Liku i svu Rvatsku«, ali to je i sve. Inače te dvije kuće, Lukanova i Blažićeva, svijet su za sebe, sa svojim problemima potpuno individualnim, daleko od općine, grada, željeznice, njihovi ekonomski problemi skoro i ne postoje, osim želje za kupovanjem još više zemlje, a sasvim nam je nejasno, na koji način živi Mića s Anerom i djecom u kolibi, kad ga je otac otjerao iz kuće. Budak se sav predao psihološkim problemima i sasvim ostavio po strani ekonomske. Kao da se i tu poveo za Dostojevskim i kao da mu Dostojevski ne da da izađe iz toga priviačnoga ali zatvorenoga kruga psiholoških razmatranja. Iako prosuđujemo da se radnja prve knjige odigrava nekako između 1900 i 1914, — naslućujemo to samo situacijom obitelji, nastalom početkom rata 1914, — cijela ta radnja kao da je izvan vremena. Nikakve veze sa gradom, sa tržištem, sa kupovinom i prodajom, sa školom, sa novcem, sa politikom. U toku cijeloga romana uopće ne znamo, da li glavni junaci proizvode pšenicu i da li je proizvode dovoljno za kruh, ili je kupuju, njih vidimo svega jedamput na njivi pri kopanju krumpira, jedamput pri kosidbi, jedamput pri žetvi, ali i to onako iz daleka. Oni se vole, maze, intrigiraju, vjenčavaju, seljakinje rađaju djecu, umiru, ali nikad ne znamo da li im je urodilo dovoljno pšenice i kukuruza, ili nije, kako su radili, što je bilo pri radu. Kao da Budak ima vrlo malo asocijacija koje su vezane sa seljačkim radom. Žene predu i pletu, ali ovce se ne strižu, jede se mlijeko, ali krave se ne tele, jede se palenta, ali kukuruz ne okopava i ne zagrće, Lukan se neprestano vrti oko volova, miluje ih, njeguje i mazi, ali ga ne vidimo, da ih je upregao u jaram, znamo da su putevi slabi, ali ne znamo da li su kola željezna ili drvena, da li se osovine rade u kući od drveta ili se nabavljaju željezne, da li se ore drvenim, kod kuće napravljenim, ili kupljenim željeznim plugom. Seljakov život, to je ritam rada. Budak to nije osjetio.

Za nesreću, obje Budakove kuće su bogate, pune svega i Lukanova i Blažićeva, dakle netipične i za »svu Liku i za svu Rvatsku«. Pod tom pretpostavkom, mogućnom u individualnim slučajevima, ali bez značaja kao obilježje bilo ličkog ili uopće našeg seljačkog života, — moguće je Budakovo

Digitized by Google

psihologiziranje oko ognjišta i grešne ljubavi. Ali i onda kad su kuće seljačke pune svega, moralo se to sve gospodarenjem u njih donijeti i neprestano se mora donositi, i briga i rad na tome punjenju kuća nije ni u jednoj psihologiji seljaka uzgredna okolnost. Pošto se Budak kreće na psihološkoj, a ne na ekonomskoj podlozi seljačkog života, njegovi starci (Lukan, Blažić), svaki na svoj način, rezoniraju kao zaljubljeni mladići, a ne kao teški seljaci, premoreni plugom, motikom, sjekirom, cjenjkanjem, dugovima. Blažić se zaljubljuje u Aneru negdje oko svoje četrdesete godine i nosi tu svoju ljubav bez prekida još punih 15—20 godina, ne dodirujući ženu ni svoju ni drugu, kroz težak rad ratnih godina, kad su mu oba sina u vojsci, i ništa njegov ljubavni žar ne popušta ni pod tegobama rada, rata, gladi.

Uopće, Budak preko rata, kome je posvećena cijela druga knjiga, prelazi sasvim površno. On je bio u ratu i njegova predodžba prilika na selu za vrijeme rata je sasvim nejasna. Njegovi glavni junaci Lukan i Blažić nisu bili u ratu, ni u vojsci, ali nam ne kazuje zašto. Po svemu oni su na početku rata imali 40—50 godina, prema tome morali bi biti mobilizirani, kad su toliko godina poslije rata ostali ili žestoki ljubavnici (Blažić) ili izrodili nekoliko djece (Lukan), a u ratu su bili mobilizirani muškarci do 55 godine. I zatim, u ratu su stradali selo i grad, u brdima se gladovalo i to strašno, a Budakova jedina pitanja su: da li je pisao ovaj ili onaj, da li će se vratiti taj ili je poginuo onaj.

A kad se mladići vraćaju iz rata, ništa, kao da su jučer otišli u Gospić, a danas se vratili, oni ostaju jednaki, nikakvi novi utisci i nikakvi doživljaji i samo se nastavlja ljubavni roman lijepe Anere, psihologija sela ostaje, po Budaku, ista.

Neki put se rezoniranja Budakova zaustave i na socijalnom pitanju, ali odmah prelazi brzo preko toga jednom psihološkom konstatacijom, a da ni nju točnije ne ispita. Jede jedan od njegovih junaka, »veseli se jelu, jer osjeća posve nesvijesno, — nikada on to u svome životu nije ni pomislio! — da je svaka mrvica toga jela morala nekoliko puta preći preko njegovih umornih ruku, i da se je morala nekoliko puta napiti njegova znoja« . . . (III. str. 126) i Budak piše tako, a da ni pomislio nije, da seljak mora i previše da misli, koliko ga je muka stajao kruh koji jede.

I drugi od dva osnovna problema, koje Budak postavlja, naime tragedija koja nastaje miješanjem zdrave i bolesne krvi, zdravog i bolesnog ognjišta, zdravog i bolesnog roda, riješen je tu sasvim jednostrano. Po Budaku miješanjem zdrave i bolesne krvi, mora bolesna krv da prevlada, a to je u suprotnosti sa empirijom u biljnom, životinjskom i ljudskom svijetu. Kad ne bi bik bio u stanju da popravlja goveđu rasu, zašto bi ga selo držalo? I nije ni malo humano gledište, da je sav rod do devetog koljena proklet i nečist, zato što je u tome rodu bio jedan luđak, a netačno je da svako križanje krvi sa tim rodom mora da urodi samo rađanjem bolesnih ljudi, kretena i luđaka.

Budakovi seljaci malo imaju i malo traže dodira sa vanjskim svijetom. Negdje je i samo dodirnut problem, koji je zajednički cijelome selu. Putevi ne valjaju, »često trebaju i svi ih trebaju, ali u općinske kobile sadrta leđa i zobnica prazna. Nitko sam ne će, a sve ih nema ko složiti« (II, str. 35). A kako da ih i složi, kad ljudi misle samo na svoje individualno ognjište i svoje individualne ljubavi.

Digitized by Google

Tako Budak seljačko pitanje nikako i ne dodiruje. Njegovi junaci ili se boje Boga (Lukan i Anera) ili žandara (Blažić) i ne osjećaju potrebe zajedničkog rada i zajedničke akcije. Seljaci su pobožni, neprestano dozivaju Boga i svece, često je u jednoj rečenici cijela litanija: »fala Bogu, Blaženoj Gospi, Svetom Roku i Svetom Luki«, a spavanje s govedima u jaslama i u sobi nad štalom, prirodna je stvar. Uopće za Budakove seljake: kako je — dobro je, tako je najbolje, škola i pismo i liječnik su suvišne stvari, ništa se ne mijenja, ništa se ne kreće naprijed, svi su problemi samo psihološki.

Za Budaka kao da ne postoji kolektivni život seljaka, ili u koliko ga on dodiruje, gleda na nj opet samo sa gledišta individualne psihologije. Njegove predodžbe seljaka su toliko na liniji tog individualnog psihologiziranja, da ne vidimo ljude u kolektivnom radu, u zajedničkoj zabavi, na prelu i sijelu, pri svinokolju, u plesu i kolu. On opisuje nekoliko pogreba, redaju se neprestano podušja, a nigdje svatova, ni pjesme. A kolektivnog istupanja je u vrijeme kad se zbiva radnja romana, bilo toliko mnogo (rat, glad, mobilizacija, aprovizacija, slom, demobilizacija, politički pokreti seljaka), da se preko toga ne može preći.

A da to ni pomislio nije, — da se poslužimo njegovim rječnikom, — Budak prikazuje seljake kao anarhiste (u idealnom smislu), potpune, konsekventne anarhiste, koji hoće da svaki sam individualno rješava sva svoja pitanja, dobrim ili rđavim sredstvima i koji žele da budu daleko od svake vlasti, organizacije, stege, prinude. I tu je on u pravu. To je zaista prvobitna osobina seljačka. Ali seljaci žive u jednom prinudnom društvu, u organizaciji, koja se njima nameće i koja njih melje, i radi sebe oni stvaraju svoju organizaciju.

Budak je u svome djelu dobro riješio pitanje jezika. Seljaci govore svojim jezikom, t. j. ikavski, svojim rječnikom, svojim izrazima i slikama. Doista, drukčije se i ne može pisati roman iz seljačkog života. Kako mogu da budu prirodni ljudi koji govore jezikom, kojim nikad nisu govorili.

Ali, ako ima književnost da bude pečat vremena, onda roman o selu ima da bude slika cjelokupnog stanja, ekonomskog socijalnog i političkog, kako se ono odrazuje u životu, mislima i postupcima ljudi. I tu je Budak sasvim jednostran, jer bježi od problema koji se nameću seljačkom životu. Njegova ognjišta su izolirani seljački dvorovi Altenbergovi, a njegovi ljudi ne će da znadu ništa što se van njihovog ognjišta događa. Da li je Budak iskren, kad tvrdi, da nijedan od onih mladića što su se vratili iz Rusije, nije znao a ma ni jedne riječi da kaže o tome, šta su to boljševici, nego da su to ljudi za haps? Ja sam tada, kad su se oni vraćali, razgovarao sa desetinama od njih, i sa nepismenim jednostavnim težacima, i sa bogatijim od onih iz Svetog Roka, i svi su imali vrlo određene, konkretne i jasne predstave o tim pitanjima. I ne samo oni, nego i svi ostali odrasli u selu. Istina, Budak uopće ne prikazuje selo, nego život dviju kuća i izoliranog zaseoka i to pojačava njegovu jednostranost, ali ni kod Sv. Roka nema sigurno više takve izolacije, kakvu on zamišlja.

Budakovo Ognjište je puno lijepih slika i prizora, ali visi u zraku. A seljaci žive na zemlji.

MATE BALOTA

Digitized by Google

PETROLEJ

Sirova nafta i srodni proizvodi (asfalt, zemna smola) bili su poznati već u prahistorijsko doba. Za kamenog doba su asfalt upotrebljavali za lijepljenje oruđa uz držalo, a stari su Egipćani i Peruanci rabili zemnu smolu kod zamatanja mumija. Babilonci, Asteki i Peruanci pravili su od asfalta žbuku za velike gradnje, dok su Grci prvi put uveli naftu u ratne svrhe (tzv. grčka vatra). Obožavaoci vatre palili su je u čast boga svjetla protiv boga mraka, podvale, zla i diplomacije; u vrijeme Aleksandra Velikoga spominje se upotreba nafte u medicinske svrhe. Godine 1859. pukovnik Drake dobio je dubokim bušenjem po prvi put veće količine nafte i tada se njena upotreba počela naglo iz Amerike širiti po cijelom svijetu. Pojavile su se prve rafinerije i stvorile prve financijske grupe za eksploataciju nafte. Počeli su je upotrebljavati u razne svrhe i rafinacijom dobivati velik broj raznih produkata i derivata.

Od godine do godine proizvodnja je rasla u sve bržem i bržem tempu, što jasno pokazuje ova usporedna tabela proizvodnje sirove nafte i njenog glavnog konkurenta ugljena za vrijeme od 1913. do 1937. godine:

SVJETSKA PROIZVODNJA SIROVE NAFTE

u milijunima tona

God.	Ukupno	U. S. A.	Rusija	Venezuela	Iran	Rumunjska	Nizozem. Indija	Ostale zemlje
1913	53							
1920	179							
1930	196	127	19	20	6	6	5	13
1934	208	123	24	20	8	8	6	19
1935	227	135	25	22	8	8	6	23
1936	247	149	27	23	8	9	6	25
1937	281	174	28	28	10	7	7	27

SVJETSKA PROIZVODNJA UGLJENA (IZUZEVŠI LIGNIT)

u milijunima tona,

God.	Ukupno	U. S. A.	Vel. Brit.	Njemačka	Rusija	Ostale zemlje
1913	1216					
1920	1166					
1930	1217	485	248	143	38	303
1934	1091	375	224	125	64	303
1935	1127	383	226	134	71	313
1936	1226	441	232	147	83	323
1937	1288	445	245	171	90	337

Digitized by Google

Prema gornjim tabelama vidi se kako se je od 1913. do 1937. godine ukupna proizvodnja nafte povećala pet puta, dok je porast ugljena iznosio samo 6%. Po svemu izgleda, da će odnos i u buduće biti sve povoljniji za naftu. Veliki dio trgovačkih i ratnih brodova prelazi na upotrebu ulja za loženje, motorizacija se forsira neviđenim tempom, dok se agrikultura mehanizira do krajnjih granica. Glavne države svijeta povećavaju avijaciju i mehaniziranje vojske. Zbog naglog porasta potrošnje sirove nafte, mnogi su, još do nedavna, tvrdili, da će izvori nafte za kratko vrijeme presahnuti, te da će čak i Amerika za nekoliko decenija ostati bez nafte. Predlagalo se na sve strane, da se što prije pređe na proizvodnju umjetnih tekućih goriva. Međutim se dokazalo činjenicama, da nafte u svijetu imade u ogromnim, gotovo neiscrpivim količinama. Nove zalihe daleko nadmašuju potrošnju usprkos forsirane motorizacije i spremanja velikih ratnih rezervi.[1]

NOVA NALAZIŠTA

Navesti ćemo u kratko nova nalazišta otkrivena u posljednje vrijeme.

a) Amerika: u S. A. D. golemo područje od preko 140.000km², koje se proteže od donjeg toka Rio Grande do sredine države Mississipi; nadalje nova nalazišta u Bradford području, u ugljenom bazenu države Illinois, u Indiani i Kentuckiu. Kanada je pred kratko vrijeme proizvodila neznatne količine nafte, dok su nedavno otkrivena nalazišta u Turner dolini (provincija Alberta), dala u g. 1938. preko milijun tona. Nova nalazišta na Grönlandu pokazuju slične indikacije kao ona u Teksasu (S. A. D.). Otkrivena su bogata nalazišta u Venezueli u predjelu Tia Juana i Bachaquero, u Braziliji, Kolumbiji, Argentini i Boliviji, oko jezera Titikake u Peru-u, u državi Equador, na otoku Trinidadu i u Meksiku.

b) Azija: u sjev. i južnom Iranu, u Saudijevoj Arabiji, na obali Hase kod Danana, na Bahrenskim otocima u Afganistanu te na obali Crvenog Mora. Nadalje na otocima Malajskog arhipelaga, u Indiji, Burmi, Kini u provinciji Sinkijang i na Sahalinu.

c) Afrika: Nova nalazišta u Maroku, u Egiptu oko sueskog kanala, na Madagaskaru i neznatna u Abesiniji.

---

[1] American Petroleum Institute izdao je 1. siječnja 1938. g. izvještaj svoga komiteta za petroleumske rezerve S. A. D. prema kome je ustanovljeno, da su se dokazane podzemne rezerve nafte povećale od 1. siječnja 1937. do 1. siječnja 1938. za 2.444 mil. bačava, te da tada iznose 15.500 mil. bačava (1 bačva oko 140 kg). Isti je taj institut ustanovio još 1926. g. dokazane rezerve sa 5.300 mil. bačava. Usprkos toga što se tokom 12 godina, od 1926. do 1937., potrošilo 11.300 mil. bačava, utvrđene su se rezerve povećale koncem godine 1937. na ogromnu količinu od preko 15 milijarda bačava (oko 2 milijarde tona). Ravnatelj odjeljenja za gorivo u ministarstvu unutrašnjih poslova u Washingtonu Mr. Hugh D. Miser izjavio je u nedavno održanom predavanju u američkom geološkom društvu da su već sada ustanovljenim podzemnim rezervama potrebe Amerike pokrivene za čitavih 2000 godina unaprijed usprkos povećanja buduće potrošnje.

Prema procjeni glasovitog ruskog geologa prof. I. M. Gubkina do sada dokazane i utvrđene podzemne rezerve Rusije iznose oko jedne milijarde tona. Na temelju raznih geoloških i drugih indikacija on pretpostavlja, da se ostale još neutvrđene ruske rezerve mogu procijeniti sa najmanje 5 milijardi tona. Ako na sličan način procijenimo još neutvrđene ali predviđene rezerve S. A. D. Meksika, Venezuele, Irana itd. dolazimo upravo do astronomskih brojeva podzemne energije u ovom dijelu svijeta.

Digitized by Google

d) Europa: u Rusiji su tokom g. 1938. otkrivene izvanredno bogate naslage u Jasamalskoj dolini kod Bakua, na čitavom području između Volge i Urala, u Ukrajini, na obalama Kaspijskog mora, u Turkeminstanu i Dagestanu itd. Nova nalazišta u Škotskoj, Francuskoj, Italiji i Poljskoj su neznatna. U Rumunjskoj su također otkrili nove terene. Njemačka je uspjela intenzivnim bušenjem doći do novih naslaga kod Zistersdorfa u Austriji te kod Hamburga i Hanovera ali se sveukupna njemačka proizvodnja kreće jedva oko 500.000 tona godišnje. Srazmjerno povoljne rezultate postigla je Mađarska novim bušenjem kod Nagy Kaniže i Lispe na našoj granici.

MEHANIZACIJA U POLJOPRIVREDI

Jedan od vrlo važnih faktora u potrošnji tekućih goriva jest sve veća upotreba traktora i ostalih vrsti poljoprivrednih strojeva. — Države sa velikim površinama obradivog tla posvetile su, u interesu racionalnog obrađivanja i iskorišćavanja zemljišta, veliku pažnju mehanizaciji poljoprivrede i time postigle vanredne rezultate.

Š. A. D. pokazuju slijedeću usporednu tabelu upotrebe traktora za posljednjih 10 godina.

Godina	Broj traktora u upotrebi	Povećanje %
1927	665.038	
1929	826.183	24.2%
1933	1,077.121	30.2%
1934	1,090.203	1.2%
1935	1,123.251	3.0%
1936	1,248.337	11.1%
1937	1,400.000	12.2%

Mali postotak povećanja u 1934. i 1935. godini je posljedica krize koja je vladala u Americi. Ovim traktorima u upotrebi moramo dodati oko 3,500.000 motornih stabilnih strojeva, koji se upotrebljavaju za agrikulturne svrhe. Ako dodamo tome još 20% osobnih i 30% teretnih automobila, koji su vlasništvo farmera, onda potrošnja naftinih proizvoda u poljoprivredne svrhe iznosi najmanje 25—30% od cjelokupne potrošnje S. A. D.

Glede Rusije uzimamo brojke iz »Monthly Review«, London: u upotrebi se nalazilo 1. srpnja 1937. preko 356.000, a na dan 1. srpnja 1938. radilo je već 382.000 traktora. Osim toga je radilo preko 120.000 combines-a, dok se broj teretnih automobila povećao za 25.30% prema godini 1937. Brzi i forsirani porast motorizacije prouzrokovao je veliku potrošnju goriva i stoga je ruski izvoz nafte i njenih derivata naglo pao od 6.1 mil. tona u g. 1932. na 1.9 mil. tona u 1937., dok se u g. 1938. spustio ispod milijun tona. U cjelini, u ruskoj poljoprivredi obavlja se 60—70% poljskih radova oko oranja, okopavanja, sijanja, žetve samo mehaniziranim pogonom.

Upotreba se traktora u Engleskoj također naglo povećala: od 14.000 kom. 1925. na 30.000 u 1934. te na 43.000 kom. u g. 1937. Ovdje se mora uzeti u obzir srazmjerno malo područje upotrebljeno u Engleskoj za poljoprivredne svrhe.

Digitized by Google

AUTOMOBILIZAM I MOTORIZACIJA

Jedan od najvažnijih činioca čiji nagli napredak daje silan poticaj proizvodnji nafte i njenih derivata je automobilizam.

PROIZVODNJA AUTOMOBILA

Godina	U. S. A. i Kanada	Engleska	Njemačka	Francuska	Rusija	Italija
	u hiljadama komada:					
1935	4119.8	416.9	245.1	178.6	97.1	45.2
1936	4616.3	418.5	297.5	209.3	137.0	44.5
1937	5016.6	493.3	326.1	207.0	200.0	72.6

Prema izvještaju »American Automobile Manufacturers Association« nalazilo se u upotrebi u svijetu na dan 31. prosinca 1937. 42,677.948 osobnih i teretnih automobila ili za 5.9% odnosno za 2,391.375 kom. više nego 31. prosinca 1936. Od toga je bilo na dan 1. prosinca

	1937	1936	Povećanje u %
Automobila i taksija	34,675.801	32,904.885	5.4
teretnih auta	8,002.147	7,381.688	8.4
ukupno komada:	42,677.948	40,286.573	

Prema tome su teretni automobili pokazali mnogo veći procentualni porast od osobnih, što je dokaz veće upotrebe teretnih kola u industriji, poljoprivredi i trgovini.

Broj automobila u Sjed. Amer. Državama iznosio je:

God. 1919	7,600.000	kom.
1936	25,300.000	«
1937	29,700.000	«

Prema kontinentima imamo slijedeću usporednu tabelu u %:

	1937	1936
Europa	20.3%	19.5%
Australija	2.5%	2.5%
Azija	1.5%	1.5%
Afrika	1.5%	1.4%
Amerika	74.2%	75.1%

Prema Lloydovom registru od 30. juna 1938. nalazilo se u gradnji motornih brodova u ukupnoj tonaži od 1,808.145 registarskih tona, dok su parobrodi iznosili samo 998.052 reg. tona. Gradnja brodova za prevoz nafte (tankera) porasla je u svijetu za 20% u roku od 6 mjeseci i to od 768.931 reg. tona na dan 1. siječnja 1938. na 926.510 reg. tona na dan 30. lipnja 1938. Prema tome opažamo da se u svijetu sve više gradi brodova sa pogonom na ulje za loženje, a manje parobroda.

Problem snabdjevanja tekućim gorivom u slučaju eventualnog svjetskog rata

Još za vrijeme svjetskog rata od 1914.—1918. izjavio je Clemenceau da kap ulja vrijedi toliko koliko kap ljudske krvi. Snabdjevanje naftom igralo je dakle već tada vitalnu ulogu, pa se lako može zamisliti od kakvog je značenja danas, kada su već gotovo sve vojske u svijetu mehanizirane. Po mišljenju njemačkih stručnjaka Friedensburga i Steinbergera njemačke bi se potrebe povećale od 6 mil. tona u mirno vrijeme na po prilici 12 mil. tona

Digitized by Google

za slučaj rata. Međutim general Serregny, poznati francuski stručnjak, tvrdi, da bi potrebe njemačke porasle ne na 12 mil. nego najmanje na 15 mil. tona, dok bi se potrebe Engleske radi njene ogromne flote proporcionalno još više povećale. Države Europe (isključivši Rusiju), koje bi mogle eventualno ući u budući europski rat, uvezle su u g. 1937. oko 27 mil. tona nafte i njenih proizvoda. U slučaju rata bi te države trebale najmanje 60—70 mil. tona godišnje. Postojeće rafinerije u Europi sa sadašnjim kapacitetom mogle bi preraditi najviše 20 mil. tona sirove nafte, dok bi se ostatak od 40 mil. tona morao uvesti izvana u obliku gotovih proizvoda (benzina, plinskog ulja, ulja za mazanje, Diesel Mobil Fuel-a itd.), odnosno povući iz postojećih ratnih rezervi. Rusija bi svu svoju proizvodnju trebala za vlastite potrebe, dok bi rumunjska produkcija od 6 mil. tona jedva dostajala za potrebe država balkanskog sporazuma. Irak sa 4 mil. tona proizvodnje ne bi mogao mnogo pomoći, jer bi po svoj prilici blokada u Sredozemnom moru prekinula promet. Preostaje dakle zapadna hemisfera, odakle bi se izvjesne države mogle snabdjevati naftom. Ako bi u rat ušle Amerika i Japan, situacija bi postala još teža, jer bi bile prekinute isporuke iz Nizozemske Indije i dalekog Istoka.

Neke su države (n. pr. Nejmačka i Italija) uočile tu situaciju i ulažu ogroman napor u proizvodnju tekućih goriva umjetnim putem, s jedne strane, da pokriju svoje mirnodopske potrebe, a s druge strane, da se u slučaju rata što više oslobode ovisnosti uvoza izvana. Ako analiziramo njemačku potrošnju za posljednje dvije godine i usporedimo je sa njemačkom proizvodnjom tekućih goriva umjetnim putem dobivamo slijedeću tabelu pokrića u postocima.

Tabela 1. (Prema Petroleum Press Service N. 7 1939.)

	Ukupna potrošnja		Domaća proizvodnja		Pokriće u %	
	U hiljadama tona					
	1938	1937	1938	1937	1938	1937
Benzin	3354	2780	1935	1665	58%	60%
Petrolej	110	110	90	70	82%	64%
Ulje za mazanje	565	510	180	140	32%	27%
Plinsko i Diesel ulja	1697	1370	150	105	9%	8%
Ulje za loženje	635	462	—	—	—	—
Ostaci od nafte	266	237	—	—	—	—
Ukupno	6627	5469	2355	1980	35.5%	36.2%

Prema izjavi generala Loeb-a direktora glavnog odsjeka za njemačke sirovine u minitarstvu ekonomije, povećat će se unutrašnja potrošnja zemlje za vrijeme četirigodišnjeg plana od g. 1936.—1940. za po prilici 33% u lakim vrstama ulja (benzin itd.), za 50% u diesel ulju i plinskom ulju i za po prilici 25% u ulju za mazanje, dok bi povećanje potrošnje u ostalim proizvodima imalo iznositi oko 20%. Prema tome dobivamo slijedeću tabelu predviđene potrošnje Njemačke u godini 1940.

Tabela 2)

Lagana ulja	3,000.000 tona
Diesel ulja	1,600.000 tona
Ulja za mazanje	600.000 tona
Ostali proizvodi	1,400.000 tona
Ukupno predviđeno	6,600.000 tona

Digitized by Google

Međutim je već prema tabeli 1) njemačka potrošnja u god. 1938. premašila predviđenu potrošnju generala Loeb-a za god. 1940. Ako se povećavanje potrošnje nastavi tom brzinom, možemo predvidjeti da će Njemačka u g. 1940. trebati oko 8,000.000 tona naftinih proizvoda te ako tome dodamo još okupiranu Čehoslovačku, potrošnja će se u godini 1940 povećati najmanje na 8,700.000 tona. Prema izvještaju »International Hydrogenation Engineering and Chemical Company« razabire se iz provjerenih podataka, da će ukupan kapacitet tvornica, koje proizvode tekuća goriva hidrogenskim putem iznositi u 1939. g. najviše oko 1,900.000 tona, a proizvodnja po Fischer-Tropsch metodi daljnjih 700.000 tona. Ako tome dodamo proizvodnju iz domaće sirove nafte te produkciju benzola i alkohola, dobivamo slijedeću tabelu približne njemačke proizvodnje tekućih goriva u god. 1939.

Tabela 3)

hidrogenskim putem	1,900.000 tona
metodom Fischer-Tropsch	700.000 tona
proizvodnjom benzola	600.000 tona
proizvodnjom alkohola	200.000 tona
rafiniranjem domaće nafte	400.000 tona
ukupno:	3,800.000 tona

Malo je vjerojatno, da će Njemačka uspjeti proizvesti gornju količinu u 1939. godini, kada je uz najveći napor u 1938. g. prema tabeli 1) jedva proizvela oko 2.355.000 tona umjetnih goriva. Da pokrije međutim svoju potrošnju godine 1940, koju smo gore predvidjeli sa 8,700.000 tona, Njemačka bi u prosincu 1939. morala sagraditi više nego dvostruko toliko tvornica koliko će ih biti u radu koncem te godine. Predviđa se, da će buduća potrošnja Njemačke radi forsirane motorizacije rasti za po prilici 15—20% godišnje, te će tako u Njemačkoj trajati iz godine u godinu beskonačna utrka između povećane godišnje potrošnje i ogromnih investicija u nove veoma skupe tvornice za umjetnu proizvodnju.

Prema tome je vjerojatno, da Njemačka ne će nikada uspjeti umjetnom proizvodnjom pokriti domaću potrebu tekućih goriva niti za vrijeme mira, a potpuno je isključeno, da bi joj to uspjelo za vrijeme jednog eventualnog velikog rata, kada bi potrošnja, prema procjeni vojnih stručnjaka, morala porasti najmanje za 2½ puta.

Budući ratovi dakle stavljaju na dnevni red jedan od najtežih problema, problem snabdjevanja naftom. Ali kako god se u vezi sa ratom postavlja problem nafte, tako se isto u vezi sa naftom postavlja i problem rata. U koliko nafta potiskuje ugalj i postaje sve važniji izvor pogonske energije, u toliko se vodi između naroda sve oštrija borba za nju.

Industrijalizacija 19. vijeka bila je zasnovana na uglju i zemlje koje su imale više uglja i u boljem kvalitetu imale su i prednost u općoj utakmici. U koliko se značaj nafte povećava, pomiče se prednost u korist onih zemalja, koje raspolažu naftom, a one zemlje, koje nemaju dovoljno nafte, hoće da si, pod svaku cijenu, osiguraju put do nje.

SMILJAN HEGEDUŠIĆ

Digitized by Google

ODGOVOR NA ANKETU O REŠENJU HVATSKOG PITANJA*

Tko drugome ne da ni nazivati se po svojoj volji, taj će još manje poštovati druge slobode, druga prava i druge potrebe. S tim zajednica nema vrednosti, ma bio i rodeni brat.

Svetozar Miletić

Oni Srbi koji se, s punim pravom, indigniraju kad vide, na primer, kako se naslov Zmajeve zbirke dečjih pesama iz 1899 Čika-Jova Srpskoj Deci odjednom, u izdanju Državne štamparije Kraljevine Jugoslavije, godine 1930 i 1933 pretvorio u naslov Čika-Jova Našoj Deci, smatraju, u većini slučajeva, za više nego pretenciozno, za drsko i neprimljivo ono konsekventno i hrabro, dvadesetogodišnje opiranje Hrvata protiv svih pokušaja (ako se možemo tako blago izraziti) da se njihov nacionalni individualitet, u njegovoj istorijskoj i kulturnoj suštini kao i u svima njegovim spoljnim oznakama, izbriše, odnosno negira. Za tu srpsku, upravo srbijansku, ili bolje beogradsku, ili još bolje kalemegdansku gospodu, isticanje hrvatskih zastava, na primer, 20 jula 1935, na rođendan dr. Mačka, ili jednodušno glasanje čitavog hrvatskog naroda — jedino logički zamišljivo — za listu dr. Mačka, 11 decembra 1938, zove se, naravno, »teror odozdo«, a u krajnjoj konsekvenci i brisanje reči »srpsko« izgleda im jedno poltronsko uzmicanje ne pred integralističko-centralističkom šestojanuarskom diktaturom, nego pred tim istim hrvatskim terorom. Ta gospoda, za koju ujedinjenje nijednog trenutka nije prestajalo da bude samo jedna zgodnija, jedna jugo-demagoška forma prisajedinjenja, gube tako svako pravo da se u ime srpstva s punim pravom indigniraju. Negirajući najosnovnija prava hrvatskog naroda, te kalemegdandžije, kojih ima svakojakih vrsta i podvrsta, radile su sve što su mogle kako bi u srpski narod unele mržnju i preziranje prema hrvatskom, ponavljajući na sve moguće načine kako je srpski narod oslobodio hrvatski narod iz ropstva i žrtvovao mu (njemu, hrvatskom narodu, koji nikada tu žrtvu tražio nije) svoje ime, svoju zastavu, svoj kajmakčalanski ponos, pa zamalo ne — preko onog nesrećnog Jevtić-Stojadinovićevskog Konkordata — i svoju veru. I dok je hrvatski narod mogao, kao aktuelnije no ikada, da ponavlja Zmajeve stihove:

»Izbavi nas, bože,
Od izbavitelja«,

gg. Dragi Janković, Bogoljub Jevtić, dr. Bogoljub Kujundžić i znameniti levičarski leader, »Trojanski Konj« u »Vremenu« i verifikacioni gromovnik dr. M. Stojadinovića dr. Ljuba Popović, pa biser A. D. naše književnosti i autor prvorazredne kulturno-političke burgije Pogled s Kalemegdana Velmar Janković, i mnogi drugi, zajedno sa anti-konkordatskim buntovnikom doktor-popom Vojom Janjićem, trudili su se da objasne srpskom narodu da sve zlo dolazi od Hrvata (kao da su nam njih same Hrvati na doplatu poslali), od tih Hrvata koji ne postoje kao narod već samo kao tlačitelji srpskoga naroda, pa bi najbolje bilo — kako misli ne jedan Kalemegdandžija u svom srcu ili čak javno propoveda — ukrotiti ih knutom i kandžijom ili ih dobro

* Napisano u povodu ankete beogradske »Naše Stvarnosti«.

Digitized by Google

zastrašiti jednom malom mitraljeskom paradom na Jelačićevom Trgu, jednom reči urazumiti ih jednim energičnim punišinskim sredstvom.

Sazrelo je, međutim, vreme, došao je trinaesti čas da se ta neverovatno zamršena zbrka nesporazuma, laži, prevara, hipokrizije, gluposti, obmana i zloupotreba, najzad zaista počne razmrsivati; došlo je najzad vreme da se prestane sa onom krilaticom koju je, u ovom ili u onom obliku, svaki živi Kalemegdandžija kao vrhovni argument bacao Hrvatima u lice: »Pa zašto sam ja onda, kog' đavola, poginuo na Kajmakčalanu!«

Da se Kajmakčalan ne protivstavlja Kupincu, da političko-oslobodilačka borba srpskog naroda ne stoji u opreci sa nacionalno-oslobodilačkim težnjama hrvatskog naroda danas, da je u životnom interesu srpskog naroda da se hrvatsko pitanje što pre reši u pravcu potpunog ispunjavanja hrvatskih zahteva, da u okviru jedne državne zajednice Hrvati mogu i moraju imati sva prava jednog ravnopravnog, slobodnog, samostalnog i nezavisnog naroda, da je težnja srpskog naroda za oslobođenjem od protunarodnih režima u osnovi paralelna sa težnjom hrvatskog naroda za nacionalnom samostalnošću, jer je »nemoguće tako ugnjetavati jednu polovicu države, a da bi druga mogla slobodno da se razvija«, to su sve, mutatis mutandis, znali i govorili — kako je to u svom dokumentovanom referatu Srbi prema Hrvatskom pitanju ubedljivo izložio V. Bogdanov u prvom broju Pečata — i Svetozar Marković i Svetozar Miletić i Jovan Jovanović Zmaj, to jest pošteni Srbi Devetnaestog veka, pa to uviđaju i pošteni Srbi Dvadesetog veka, a valjda će to sad početi da propovedaju (ako ne da uviđaju) i oni kojima njihov interes ili šovinizam nisu dozvoljavali dosad da oko sebe bace jedan zaista jasan »pogled s Kalemegdana«.

Ova anketa »Naše Stvarnosti«, kao i sama mogućnost njene pojave, takođe je samo jedan simptom te krajnje sazrelosti čitavog onog zbrkanog kompleksa istoriskih, državno-pravnih, kulturno-istoriskih, ekonomskih, socialnih, etnoloških, jezičkih, političkih i administrativnih problema koje obuhvata još mutan (i toliko puta od strane politikantskih mutibaba namerno zamućivan) pojam hrvatskog pitanja. Da se taj amalgam pitanja principielno i praktično razbistri, potreban će biti, pod preduslovom njihovog slobodnog i otvorenog izlaganja, čitav niz temeljnih analiza svih tih različitih vidova te složene problematike. Od ovakvih izjava kakva je ova moja i kakve će po svoj prilici biti, neka mi oproste gospoda koja će mi u ovom slučaju, odozgo i odozdo, biti komšije, rešavanje toga problema nema mnogo vajde, ako se te izjave intelektualaca — koje su u poslednje vreme jako u modi — svedu na prosto odzivanje prilikom prozivanja, ili deponovanje svoje vizitkarte, u smislu jednog intelektualnog alibia: »Molim lepo, i ja, Bobčinski, i ja sam ovde«, ili: »A ni ja, Dobčinski, ni ja nisam na onoj drugoj strani.«

Nije velika zasluga biti sada prisutan, biti baš sada tako uviđavan, ali je ipak nemogućno, za one koji su prema hrvatskom problemu imali uvek ovaj isti stav, izostati sada, ne ostati pri tom istom stavu samo zato što on sad lako može da izgleda (ili da postane) jedan vid oportunizma. Bilo bi ipak dobro i potrebno da se iz ovog »Razgovora ugodnog Naroda Slovinskog« na vreme isključe oni za koje znamo šta u stvari misle, ili za koje znamo da ne misle ništa. U najboljem slučaju.

2 marta 1939. MARKO RISTIĆ

Digitized by Google

LAMENTACIJA

O NAŠIM KNJIŽEVNIM PRILIKAMA U STILU TOMAŠA MIKLOUŠIĆA PLEBANUŠA STENJEVEČKOG

Evo, kako je izgledalo prije sto i dvadeset godina, kada je Tomaš Mikloušić, hrvatski poeta, zvao svoje sugrađane na pretplatu književnih stvari.

»Pred dvemi letmi, taki najmre podovershènyu mojega ztoletnoga Dnevnika, najavilsze bil jeszem vszem, y szlednyém Horvatzkoga Jezika lyubitelom, da, pokéhdob imam vnogoverztnéh dugovànyh, od mladozti zkerbno popisaneh, kojesze vu ztolétni Dnevnik poztaviti neszu mogle, oszebujno iz czilya nash domorodni Jezik kuliko ozvetlati, da, rekoh, po ovakoveh van davanyu mojemu terszenyu, ako sami necheju, ali nemoreju, barem pripomoreju: ter ovakova vu 12 arkushih, z — malum czenum szebi dobaviju. Ali — salozt! — potlamkak najavlènye moje vre czelo leto dan vu broju jezero oglaszov okolo jesze potezalo, nekuliko leztor, y to szamo na vúzta, jesze ih oglaszilo bilo: vnogi pako zprichalisze jeszu, da za vsze nikaj neznaju: ada y pàk novi leto 1820 s pervem Szushcza oglasz van dal jeszem, y takovoga, za czily napervo vzeti lehksche zadobiti, zdràgovolyném velike Szlavnoga Duhovnoga Ztola Piszarnicze nagnenyem po G. G. V. — Jaspristi G. G. Dushzkerbitelom (kojém domorodni Jezik kakti naj bolye potrében, najvishe pri szerczu lesati mora) y oztalem takaj Domorodczem razposzlal jeszem. — Ter nut! za pól leta kesznéje komaj vishe od zto podpiszov ojàvlanye prijel jeszem: Mal zaizto Horvatov broj!«

A danas, sto i dvadeset godina kasnije, kada izlazi Pečat, zar je bolje?

Kaj su pravzaprav, ak prav se zeme, Ilеri pred stotmi letmi zkombinjerali i skup zdumali, gda z neiztolnačnim nečutenjem reči, još jedino kaj nam je ostalo, naš domači govor (kak pravi pilki alitipak hahari) tak zežgali, zdruzgali i zniščili jesu, da do denes zevsemsega nikem živom na pamet opalo ni, da ta reč još morti ipak kak gingavi beteżnik okolo hodi i zlahkotenje kak prekleti zavrček išče?

Kajgod berbočeju, ferfure i ferflaju naših fałšnih prepisavcov črede i šeregi, ipak tak je da potlam naših kajkavskih kronik i kalendarov skoro nikaj v našoj drukanoj knjigi skupscmizdreno bilo ni, kaj fałšno, lažlivo i himbeno zgovoreno bilo nebi.

Žuhka ta bahorija anda kak červojedina truli, a bradači, lajhari i literarni rufijani nas bermaju i sprekrizmavleju, da ta naša cendrava i ničemurna takimenuvana ilerska Dika nekakšna zacoprana Renaissance jezika imala je biti, a de facto drugo — neg kerplačina i miseria netalentiranih piskačov, gdogodernjakov, ničemurnjakov i šipušov, koji žveglaju v kaj nigdar niti verovali jesu niti verovali buju — nigdar bila ni!

Digitized by Google

Kertovine same, jazbeci, lesice i srakari, kilavci kak mečovoji brez klinge, klukastonoge skolopendre i kosmati kermežlivci, tak denes iz denešnje retrospective zglediju ti čalarni štigleci naše diletantske belle-letrije, kaj žomborè kak prirepki tujeg vitiznanstva denes kak i včera, a da ni zutra kak niti pred stotmi leti nigdo gdo bi i dojduče prorokuvati znal i mogel ipak reči nebi se ufal, da nam Česmičkove lavorično nakinčene Helikonske Musae igdar bolše dale buju . . .

Kajti vitija, aliti pesem zmišlavanje al pak drugač čisto pesmoznanstvo (o kem su vre tulke knige črez stoletne megle skup zdrukane), ima biti ignis festivus, aliti jogenj ki na veselje goreti i plamneno plamneti ima i plamni gde igda plamneti razme, a naša muška, kmetska, zagorska, kajkavska reč denes je ogorek počernjen i opoganjen, koji očivesto otamnjuje i kaj ga (kak nam se vidi) nigdo vre od otenčenja konečnog i vekivečnog zvračiti i nazaj kak regètlin zapaliti nemre niti mogel bude.

Se je to po ilerskoj glibokorazumnoj logike tak došlo, a v denešnjoj zpuriflamjeranoj halavanji hmajneh bedastoč i v tom našem knigarskom norchauzu nespokojnih jalnušov, nenavidnikov, himbenogovornikov i nesramnolažcov, v denešnjoj gunguli samih protektorov i pomeknjencov, kaj su svim našim literarnim i političkim svečam navek šnajceri bili, denes ni jenog človeka ne, ki nad ovim skolkam martve humanističke i prave kerščanjske reči razmeti bi mogel simbolični patos lazarskog nasuncezvanja i vžiteknazajzetja: veni foras!

Sem korizmenim našeptavcom, černorizcom i piskutavcom v truc, ta mertva i mertvom spreklicana reč je još navek glavnja goroča i med tom denešnjom našom bekavom, mutlastom, zfilologizjeranom bedastočom i zakademizjeranom gospockom knigom, kaj se denes pod cimerom »naše književnosti« kak vutla i sperhnuta krama terži, v tom kokodakanju i betežlivom kipočastitelnom bolvanjstvu, trijeb je tim kermežlivim kukurjavcom jemput za navek poškaklati gluho, dlakavo i kosmato vuho: kaj znaju ti naši hahari, pilki, pokopiči i kancelisti kaj bi harmonija govora pravzaprav biti imala. Kaj ti naši ilerski i postilerski diletanti i krajzleri razmeju kaj je tajnovitost plamnuspodobneh reči, skerlatna bahorija vitiznanstva, te grabancijaške meštrije, v kojoj sako slovo mora biti tenehno hrepenjenje, kak srebrnasta pavučina, gosto kak koršol medice alpak blesk i odblesk srebrnastokarmasinjskeh, sajdanih farbah, kaj se prelevleju kak bezjanjski rep! Karpit skerlatni jognjeni, kostanjefarbna, čarna, žalosna, korotna melankolija, kakšne so vre vibracije v očnem akvamarinskem gliblinam škurojasneh inspiracijah, kaj su ne i nigdar su ne bile lestor deklinacije i endekasyllabi, neg neistolnačne daljine fantastničnih baldakinov, pod kem garmi ručanje oroslanjsko al pak čkomi tihoča, kakšne vre jesu žuhke, cmizdrave, prežuhke, polglasne tihoče lirizmov kaj su ne ilirizem neg lirizem ak lirizem jesu.

Od oneh betežneh, zimljičaveh lutoranjskih vremen, gda lutoranjski knigari, knigodrukari, postilaši i kalendraši od jenog varoškog turna do drugog kak tenje i amrelari vlekli se jesu, od oneh valonjskeh i hapspurškeh i muslimanjskeh kervarin do denes v tej saracenskoj, švapskoj i tuljanskoj coprariji artis scribendi, kaj pri nas petsto let zabadave osle čteti vuči, puno se bormeš principielno spremenilo ni.

Ti naši žalosni knigodrukarski pioneri, ti naši pervi med najpervešemi

Digitized by Google

podbadavci i jazika domačeg podgrinjavci podplantuvali su i tumplali naše knigarstvo kak zdeličari i prirepki cerkveni alpak grofovski, med prangerom i žganjem i kvaternim petkom kalendare pišuč, žakle kalendarov za jajca alpak za poldešnju žlicu kak kramari teržeč, bez ikakšneg zgleda na počivàlo al pak lavorično podkađènje, zesmejavani od purgarov kak falotske cigumige i šantavi lutoranski hudiči, kemu saki vrag v oko plunuti i kalendar kipočastitelni zežgati more. Kaj je denes gda Praga i Madrida več ni, drugač alpak bolše? Kaj je v ilersko vreme drugač alpak bolše bilo? Gda je Jurko Križanič v Siberiji posteklel, alpak Frankopan Krsto v reštu verzuše pisal i Mollière-a horvacki tomačil, kaj je bolše bilo?

Kalendarijom rimski preživel je te naše lutoranjske kulturtregere, a žitek v očmi množice kerščenikov denes vu vreme Pacellijevo i Einsteinovo još je navek sybillinska zganjka, kaj se na kokošjem nogam patrističke logike kak pozoj al pak napol ribakobila napol škorpijon z oroslanjskem gubcom po naprejspreštimanej table kalendarske božje providentiae pred Vagu Božju v Nebo na Sud Serditodenešnji rivle.

Leto je kalendarska tabla kaj kak sprekrižana tombola tristošezdesetipet danov ima, na koje saki božji dan svojo numero ima, pa kak Gospodin v Svoje premudrosti numeru zvlekli za taj dan Jesu, tak i bu i tak je to v božjem kalendaru vse sedemdesetsedemjezerlet naprejspreštimano. Če za taj i taj dan numera kalendarska klobuk namalan nosi, bu lepe i sunčene, a i cannicula pesja morti, a če pak češel dolobernuti kaže, bu curelo bogme, al bu pak veter puhal, če jena od četireh nebeških vetrov glava v kalendaru kak vetropokazanje nadrukana je. Rukavice zimu kažeju i to hudega stricvujca, a križek vedrinu nosi i tak poverh toga saki božji dan svog nebeškog patrona ima: jeden bogca pod štengami, drugi pak biškupa s kervavom svojom biškupskom glavom v roki. Medvedi, lagvi, harfe, kače v kelihu, dvojki, bik, vaga i vodenjak se to nekaj glibokorazumno zlamenuje v žitku, kak špula v ruki Svete Agneze, kak korizmeni štakori tak i puni mesec kaj se kak violetni nebeški potepuh po nebu po istem codexu špancijera, kak Gespen Verböczy svoj Tripartitom slažeju, kak se jačmen z slinavum kebum zvračiti more, al pak đumber večverstneh betegov razne fele van vleče. Mozula francuskeg moreš posušiti s copranjem, ak iz pepela zežganeh človečanskih kotrigah z kelja takšneg sparenu i spopanu i nazaj v prah zmletu rižkašu v udovčevoj scalini kak napitek triput na kvaterni petek ob noč zemeš, a ak si v ovoj kalendarskoj zdruzgi kak kerščenik mertuhlivo svoj čemerni žitek spremolil i kvaterno se sprepostil, buš tam onda negde v nebu na vanjkušu od oblakov cele dane spal i herkal z osebujnom korunicom nebeškom okinčen, kajti bu v dike nebeske priložena kak dobrem človeku i kerščeniku za čistoču katoličanjskega žitka, za navuk i poštejne, ak si kak medikuš alpak juratuš pošten bil, za meštriju ak si kak šoštar dretvu lizal, al ti bu pak kak lampica božja nad glavom svetlila aureola, ak si morti muke preterpel za navuk i veru katoličanjsku. Ak si pak morti humanist bil, za Madridom alpak Pragom morebit cmizdril, ak si v Človeka veruval i tu svoju veru bolvanjsku spovedal, buš v pekel opal i tam te Markaji zfrigali buju »La Marchia Grenadera« popevajuč — amen!

V tom kalendarskom zverinjaku Ileri s pravopisom i dijakričima gospona Gaja spremenili lestor to jesu, da te šoštarkalendarske coprarije ak se tri-

Digitized by Google

put oberneš, na grob jenog zavrčka pluneš, lesičju dlaku v žepu imaš, triput zažmiriš i bežanjekbelanjek svračji kak bi rekli posmrčeš kak jajca-cecavec aliti puh, da na tom mestu markajevskog žučaka onda najdeš, Ileri su onda v toj blazljivoj kalendarosloviji spremenili lestor to, da su z dijakričmi graničarski prepisivati te stare šoštar kalendare počeli, inspirjerani z onum svojum peklenskum bedastočum, da bi kajkavski šoštarkalendar brez graničarskeh bedastoč gospona Ternskog kakti telo brez kosti bil (kak da tela brez zgibic aliti kotrig zevsemsega biti more), i kak da se »narodnost« v borbe za »narodnost i materinsku reč« tak napraviti i do trijumfa literarnega spelati more, da se baš ta materinska, stoletno živa reč zniši, zatre, pokopa, zežge, i popluje, al pak na gespena Tarnskoga ali Arnolda popevke prepiše. Tak su Harmica, Grič i Kaptol, Varožlin, Sanobor, Lobor, Krapina, Križevci, Koprivnica, Sisek, Belovar i Karlovec kak stoletna i jedina podlaga »narodnosti« brez materinske reči ostali i se je opalo nazaj v jezičnu kmicu v kojoj je spalo v hunjadijanjskem mraku Januša Česmičkog, Panonca, ki v remetskoj cirkvi vre petstolet pozablen spi, a ki je kak jeden zmed talentjiranih petrarkistov i humanistov vitiznancov najtalentiranejši na Dunaj i na Dravu lavorične Nymphae z Helikona pervi dopelal. Od elegijah tog dičnog petocirkvenog aliti pečuhvaraškog biškupa do sehdob vezdašnjih i denešnjih naše vitiznanstvo navek još kak varoš z gingavemi babicami podzidan zgledi, i kak sprekleti melin klopoče, ada vre petstolet prave poezije pravzaprav do denes zmleti očivesto nikak mogel ni, kajti brez jezika popevke mleti i delati se nemreju, kajti takšneg vitiznanstva nigdar nigde bilo ni kajbi kak negacija sebe samog egzistjerati moglo.

V remetskom cimtorijumu kak lađa v tihoče brodišča, s prekriženimi rokami spi vre petstolet poezija humanističkega harfaša i pesmoznanca Janoša Panonca, v gluhoči kripte pozablena i nigdar od nikog črez petstolet zbantuvana, kak vre jesu denes pozablene te od Zeusa alduvane korenike, kaj kak užívna sol luckom mesu i žitku kak ďumber sezvračiteljni sih betežnih predsuđenj i kak lampaši vu vekivečneh kmicah luctvo naprej vabiju i z krelutmi kak z jadrom punim vetra se lucke sitnobe v vnebozetje verzuša zdigavleju i prečiščavajuč tak svojim čudnovitem srebrenepenepunim rečmi lucki govor iz poživinčenih bedastoč pesmoznanstvo copraju. Kaj taj biškup rimski pred petstotmi leti ni znal da od Rimske skupe i bogatuške šoštarkalendarske sibilinske bahorije nikemu nigdar spasa biti nemre?

Hispani, Galli, Sclavini, Teutones, Hunni,
Clavigeri, petitis limina sancta Petri.
Quo ruitis stulti, Latios ditare Telonas?
Salvari in patria siccine nemo potest?

J. P. Epigrammatum Lib. I. CCXLVII. p. 567

A kaj Vramec vre 1578 ni zapisal da »purgarsko luctvo varoša gerčke gorice v Zagrebe nesložno i terda vrata je, malo imajuči gizdavci da vučenim i mudrim ludem neprijateli i protivniki jesu«!

Si naši knjigari, knjigopisci ali pripečenj orsaških nataruši ali su bili orsaški zvertavci i prepisavci, koji za škude kak kruhoborci lagali jesu, al pak smešnogovoreči klafravci, v tujih strofah hodeči kak norci krabonosci na Fašnikov Dan (kaj im se mozeg v glavi spuntal i kaj sami znali nesu ni kaj hočeju ni zakaj nekaj nečeju), al pak su bili oblakolovci, aratori i

Digitized by Google

rataji naših domaćih meglah s knigama na žganju, a s pallus infamansom kak z jedinim idealom kandidati pesje smarti za plotom.

Penezolovci, lažih vpismopostavljavci, jagari karijer, hypokriti i škudolisci, ki su svoju ars scribendi i loquendi vivendi et moriendi kak navuk dobrogovorenja, žitka ali smartispelavajna al pak prepisavajnja kao odlikaši šlabrkali izvust navusta, kak nesramne srake črez jeno lestor zevsemega prešmujglati mogli su se ne: da se niš na pamet navčiti nemre kaj prava poezis biti hoče. Pomeknjenec rojeni, kaj se rivle kak červ takdugo dok se črez červojedinu zrival i spregrizel ni, človek quiubique se inmiscet ubique adesse vult, more se rivati kam hoče, a more se i na karpit našega pokazališča kak lavorično okinčeni Iler zrevati, ali da poceca Minervino mleko i da bubajuč akcente napiše pesmo to nemre, to zmogel ni i to nigdar zmogel ne bu. Pomeknjenec rojeni more prepisavati Mickiewicza, ali Siebeckera, on more štampati udžbenike kakti Lukas, on se more zvati agbaš hočete i Mrak i Marak i Šemrak, al z vitijom i vitiznanstvom to nikaj nigdar ničeg skupimalo ni, niti agbogda nigdar ne bu, kajti reč poetska iz serca luckog govori, a z topom, z regimentami i z bubnji niš nema niti igdar imala je al bu.

MIROSLAV KRLEŽA

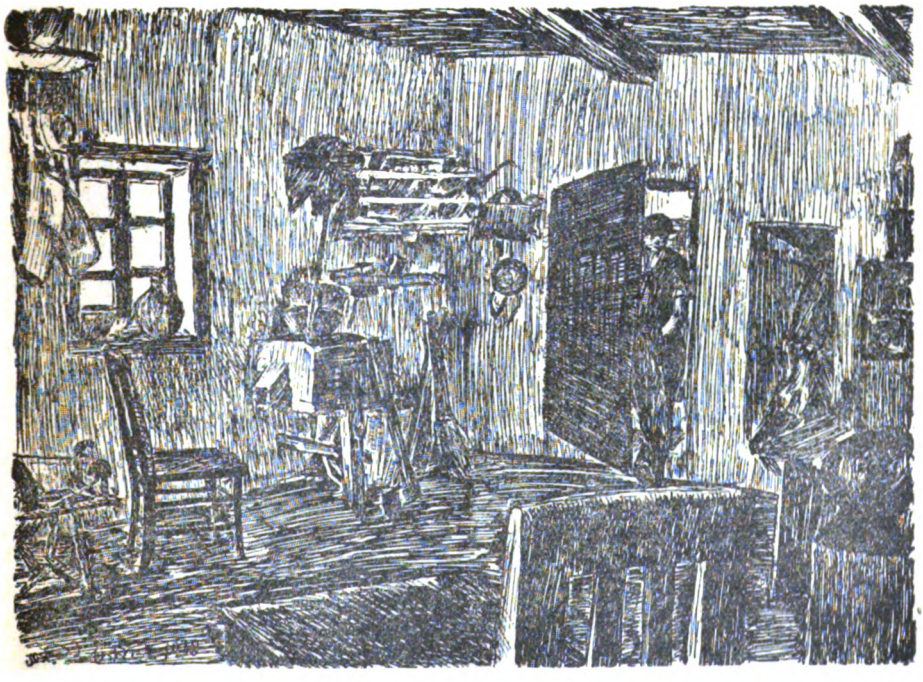

Jožek Vresk *Crtež*

Digitized by Google

ENURESIS KRAYGHERIO-TSANCARIANA

— »Senzacionalno otkriće jednog liječnika o Ivanu Cankaru«. — »Slavni pisac je cijelog svog života patio od enureze, što je mnogo uticalo na njegovo književno stvaranje«. — »Cankar, subjektivistički pisac, bio je čitaocima prilično nejasan, nerazumljiv«. — »To su priznavali sami Slovenci«. — »Problematika ličnosti Ivana Cankara je objašnjena: otkriće ljubljanskog liječnika i književnika doktora Alojzija Krajghera diglo je zavjesu sa tajne Ivana Cankara!« — »Doktor Krajgher je otkrio, da je slavni pisac patio od enureze, to jest mokrenja!« — »Doktor Krajgher tvrdi, da je ta odvratna bolest bila povezana sa čitavim seksualnim životom velikoga pjesnika«. — »Kod njega je spolni nagon bio veoma jak, ali je ta enureza izazvala čitav niz pometnji u seksualnom životu pisca, i tako potkopala tjelesne moći i čitav organizam čovjeka, koji je čeznuo za brakom s mladom i lijepom djevojkom, ali je tu želju odnio u grob, pošto se svaki njegov odnos sa ženama završavao s krahom«. — »Posljedica: marasmus praecox već u četrdesetoj godini, tjelesna slabost, živčano rastrojstvo, prerana senilija, duševno propadanje, gnjiloća srca i tjelesne snage, smrt«. — »Otkriće doktora Krajghera djelovalo je senzacionalno«. — »Pronađen je konačno ključ za razumijevanje najtamnijih strana u Cankarevom književnom opusu«. — »Otkriće doktora Krajghera izazvalo je sveopću pobunu filistara, pretvorljivaca, hipokrita i društvenih himbenika na desnici«. — »Svi ljudi koji sakrivaju svoje tjelesne mane i nedostatke potajno, svi lažljivci koji strepe pred otkrićem svojih vlastitih manjevrijednosti, uznemirili su se pred glasom istine i naučne savjesti«. — »Istine se ne treba stidjeti!« — — —

Konačno, i to upravo u vezi sa dvadesetgodišnjim jubilejem, dali su nam ključ za razumijevanje Ivana Cankara i Njegovog Književnog Djela: mokrio je u postelju, a već u četrdesetoj godini bio je senilan. Pobebio se čovjek i rebambiško od te odvratne bolesti i napokon umro . . . Sjajno!

Ivan Cankar doživljavao je za vrijeme svog dosadnog i provincijalnozaostalog života književnih i kulturnih skandala i pedepsija poprilično: izgnježđenje takvog trulog mućka kao što je bio On, bilo je životnim, književnim i kulturnim programom čitave barbarske horde glupana. Pljuvali su po Čovjeku ustrajno punih dvadesetipet godina, palili su Mu knjige za života kao dokumenat narodne sramote, a poslije smrti Njegovi sunarodnjaci na drugoj obali Oceana nisu htjeli da Mu podignu spomenika, jer su otkriće Njegove buste smatrali ljagom za svoj amerikansko-slovenski kulturni ponos. Od bronce trajniji, Ivan Cankar vratio se preko mora kao pošiljka neotkrivenog spomenika, kao što je i Hermann Bang putovao dva puta preko Oceana mrtav. I tamo i natrag . . . A sada, prigodom proslave dvadesetogodišnjice Pjesnikove Smrti, evo gdje slave Uspomenu jednog svog Besmrtnika na savremen, naučno-moderan, Freudov način: čovjek je patio od enureze, rodio se nervčikom, jadnim popišancem, kako kaže naš narod, i tako je živio, mokrio, pisao pjesme i umro, i to je, eto, ključ za razumijevanje problematike njegovog pjesničkog Djela . . .

Postoji u ljudima nejasna, nesumnjivo majmunska sklonost za prljanjem, za šporkanjem, za uzajamnim kaljanjem, za gnusobom, postoji u nama mračan nagon za međusobnim zagnjurivanjem u blato, za samilosnim utapljanjem

Digitized by Google

u smradu, u bolestima, u tamnim ponorima životne problematike... Glupost ljudska vuče sve svijetle pojave kao balast natrag u mokraću, u enurezu, u seniliju, na mokre plahte, na kojima mizerija od čovjeka sanja o braku s mladom lijepom djevojkom, a sve mu ljubavne pustolovine svršavaju s krahom zato, jer boluje od živčane nemoći i zapleten bijednim, suviše-ljudskim smetnjama mokraćnih organa, piše liriku i novele i drame. Ključ te njegove pjesničke tajne leži — eto — u tom . . . naročito žalosnom procesu, kako protiče voda kroz njegovo tijelo, kao da kroz nas ostale ne protiče, i kao da svi mi ne tečemo s nebeskim kišnicama zajedno: jedni u W. C. školjke, a drugi u »Školjke« doktora Krajghera, našeg kulturnohistorijskog Kolumba, koji je poslije Freuda prvi otkrio da zapravo svi tečemo i protičemo na način, koji se ne bi mogao prozvati pretjerano duhovitim niti ukusnim. Kad netko hoće da pljune u lice dragom Spomeniku, on će napisati o Njemu članak i tu veleumno otkriti, da je Spomenik zapravo mokrio za vrijeme svog života na najbanalniji način u hlače, a takvo pisanje zove se Naukom i takvim »naučnoistraživalačkim metodama daje se slijedećim generacijama ključ za razumijevanje pjesničkog Djela...« Ima loših pjesnika, koji (što se tiče ovih vodovodnih naprava u nama) teku sasvim normalno, malograđanski banalno, upravo uzorno, u smislu pozitivnih cestoredarstvenih i higijenskonormalnih propisa, a sve što pišu književna je enureza, a ima poeta koji pate od tjelesne enureze, a sve što stvaraju je poezija... U borbi protiv književne enureze Cankar ostao je zaprljan: njegovu uspomenu porosili su pred nama njegovi dvonožni obožavaoci na način koji je takvoj gospodi patuljcima svojstven; snaga tog njihovog freudističkog vodoskoka zatajila je, međutim, u svom naponu: mlaz te enuretične duhovitosti nije dosegnuo Cankarovog Dostojanstva. On je ostao za nas uzvišen kao pravi Spomenik. Iznad enureze i drugarske indiskrecije svojih prijatelja liječnika i samaritanskih rivala.

M. K.

ANNO DOMINI MCMXXXIX

NA TOM MLADOM LETU VESELIMO SE

»Zagreb je radosno i veselo dočekao Novu 1939 Godinu. Mnogo radosnije i mnogo veselije, no prije godinu dana. Svi su lokali bili prepuni svijeta, tako da je vladala upravo jagma za jednim mjestom pod krovom. Od jednoga kraja Zagreba do drugoga pjevala se prošle noći himna mladom ljetu. Na tom mladom ljetu veselimo se . . . Silvestarska noć bila je u Zagrebu noć zaboravi, a to veselje bilo je svuda veliko. Glumački program u Glazbenom Zavodu nije bio bogzna kakav, kao prije nekoliko godina, kad je pjevački zbor drame, na čelu s pokojnim Raićem otpjevao nekakvu kakofoniju »o kiselom zelju«. Zbor je bio prepun, kavane prenatrpane, u vodećim restauracijama nigdje mjesta. Na svim se stranama grlilo, pjevalo, zabavljalo, ljubilo i čestitalo. Ovo je bila noć kad postajni stražari nisu uredovali. Jedina noć kad oni kroz prste gledaju na onaj dio propisa o narušivanju noćnoga mira. Sav se Zagreb orio od pjesme Mladom Kralju i Novom Ljetu, sa svih je strana odjekivala jedna jedina pjesma, pjesma koju je noćas pjevao cijeli Zagreb . . .«

Digitized by Google

»Na redarstvu u noći od Silvestrova na Novu Godinu: dovedeno je mnogo osoba zbog izgreda i tučnjava. U sobi službujućeg činovnika redali su se događaji upravo munjevitom brzinom. Jedni su odlazili, a drugi dolazili, a pojedine scene odvijale su se brže nego na kinematografskom platnu.«

»Zagreb je opet prepun raznih bijednika i profesionalnih »prosjaka«. Unatoč raznih božićnih pripomoći za sirotinju, gradske ulice i lokali vrve prosjacima. Sistem prosjačenja ostao je isti, premda su bile najavljene energične mjere protiv prosjačenja . . . Već nekoliko puta je bilo govora o potrebi, da se ukloni sirotinja sa gradskih ulica, a ako se već to nije moglo sprovesti, moglo se barem iz ulica najbližeg gradskog središta odstraniti sirotinju . . . A kad dođu ovakvi blagdani kao što su Božić, Nova Godina i Sveta Tri Kralja, onda nastaje prava najezda svih mogućih i nemogućih prosjaka . . . Tako su jučer na večer zaredali razni »prosjaci« ili sami ili su poslali svoje »pomoćnike« siromašnu djecu u razne lokale i započeli sabiranjem milostinje. Ništa nisu koristile opomene konobara; nisu se dali naprosto odstraniti iz lokala potpuno uvjereni da će u oči Nove Godine već nekako pobuditi samilost gostiju . . . A bilo je mnogo i takovih, koji nisu išli u lokale već su stajali pred njima podnoseći radije studen, jer su računali s većom sigurnošću da će se na taj način više smiliti prolaznicima nego da uđu u lokal. I jedni i drugi su dobro prošli . . . Građani su nekako darežljiviji u ove dane — veseleći se radosnom dočeku Nove Godine . . .«

»Katica Tod, da se ne bi smrznula na ulici kao beskućnica, došla je na policiju da je zatvore. Da je uapse — nisu imali razloga.«

— Ne možemo vas zatvoriti. Svatko tko dolazi u zatvor, mora nešto učiniti, a vi niste učinili ništa!

»Razočarana, Katica Tod je poslije toga razbila izlog na Trgovini Šešira u Petrinjskoj ulici broj 13. Tako je njena želja, da se spasi od smrti, ispunjena. Razbila je izlog jedne Trgovine Šešira i izvršivši sve formalne uslove po protokolu pozitivnih propisa dospjela je konačno u zatvor . . .«

Silvestrovo bilo je veselo diljem Lijepe Naše, a upravo bučno do svanuća u Splitu, gdje su vatrogasci točno o ponoći na Narodnom Trgu zasvirali »Lijepu Našu«. U Banovcima kraj Broda, Pavao i Gjuro Bulen zaklali su Jozu Mikajevića, noževima. Iste noći ustrijelio je Teodor Kokut Ivana Stanića, a u Bosanskom Brodu kod »Lovačkoga Roga« zaklao je Alija Žepčanin Duju Šimlešu.

U Sisku su građani poslije silvestarske zdravice doktora Ive Stipčića otpjevali »Lijepu Našu«, a najveselije je bilo u Petrinji na zabavi pjevačkoga društva »Slavuj«, gdje je Mlado Ljeto dočekano uz veselu pjesmu, uz dobru kapljicu i uz zvonjavu velikoga zvona župne crkve Svetoga Lovre. U Karlovcu, oprostila se Stara Godina od prisutnih građana simbolički, što je kod publike izazvalo izvanredno raspoloženje, tako da redarstvo nije trebalo uredovati.

»U Otoku kod Vinkovaca prekinut je normalan tok silvestarske zabave time što je Filip Justus udario Matu Bošnjaka sjekirom po glavi tako strahovito da mu je potpuno razmrskao glavu, a krv je šiknula u mlazovima. Poslije ovog krvoprolića nastalo je u Otoku stanovito smirenje: selo se riješilo dvojice razbijača. Jedan je u grobu, a drugi na robiji«.

Digitized by Google

»U Goričanu kraj Čakovca zaklali su veseli Silvestraši tridesetitrigodišnjeg vatrogasca Valenta Dvorščaka, a kad je stigla patrola da uapsi ubojicu našla je na podu krčme šest krvavih noževa.«

»Iste noći u selu Stanovima, osamdeset noževima oboružanih mladića otelo je Maru, kćerku Sime Zimića, svezavši roditelje za krevet i izubijavši ih temeljito!«

»U Daruvaru je vuk pojeo psa na lancu.«

»Na Vrhovcu smrznuo se mačak na grani. Jedan detektiv ga je skinuo s grane i napojivši ga toplim mlijekom vratio je mačka k svijesti.«

Svjetski putnik Mate Šimunović stigao je u carstvo divljih slonova, Punčec je otkazao turneju na Jamaici, Gundulić je pronađen da leži u svom dubrovačkom grobu, a naš glazbenik Širola slavi slavlje u New-Yorku. New-York Times: Širola, novo ime u muzici svijeta! New-York Telegram: Širola, glazbenik religiozne nježnosti. New-York Sun: Širola, muzičar vitalne imaginacije, majstor kontrapunkta antičnog, koralni pasaž . . .

Nedaleko Jajca ubio je Ivan Martinović ogromnoga medvjeda na vratima svoje štale, a naši muslimanski hodočasnici, na putu u Meku, stigli su u Kahiro. U Bosni na nekoliko stotina gubavaca dolazi dvanaest postelja u sarajevskom leprozoriju, a kod Rafe, usred Sarajeva, da bi dokazao kako harakiri nije japanski specijalitet, Todor je sebi britvom rasporio trbuh... U Subotici na vrhu tornja objesio se vatrogasac, u Petrinji je nepoznat čovjek zaklao drugog isto tako nepoznatog čovjeka, a Milan Marjanović izdao je knjigu pjesama pod naslovom: Mi Budale!

Što je, dakle, stvarnost, na temelju ovih citata? Da li je stvarnost srebrna caklena kugla na borovoj grančici, u sjaju silvestarske svjećice kad se život pričinja snom tako divnim kao što su novogodišnje razglednice s ružičastim prasencetom i četverolisnom djetelinom, ili je stvarnost plač za onom nezaboravnom silvestarskom zabavom u Glazbenom Zavodu, kada je pokojni Raić prije nekoliko godina na čelu dramskoga zbora pjevao »nekakvu kakofoniju o kiselom zelju?« Tko glumi u životu prosjaka unosnije, da li onaj pamfletista-prosjak, koji za pedeset para po retku napada prave profesionalne prosjake u novinama, da se pretvaraju da nemaju novaca i da samo zato cvokoću zubima pred krčmama kako bi glumeći studen nasamarili građane, ili opet oni razni profesionalni prosjaci, o kojima pišu po novinama da su »prosjaci« — pod navodnim znakovima, koje stavljaju u akuzativ kod povratnih glagola i čiju prosjačku djecu zovu »prosjačkim pomoćnicima«, koji u svakom pogledu dobro prolaze, jer »na tom mladom letu veselimo se!« . . .

Glavno je da je veselo, a veselo je bilo izvan svake sumnje. Od ogromnog silvestarskog veselja pojeo je vuk psa na lancu u Daruvaru, a stražari nisu uredovali, samo je na redarstvu bilo živo, jer su se tamo događaji odvijali munjevitom brzinom. Od straha pred smrću Katica Tod (koja nosi smrt u svom vlastitom prezimenu), razbila je izlog, i u čitavom Silvestarskom krvavom bunilu jedini čovjek koji je pokazao smisla za zaštitu životinja bio je jedan detektiv. Ona topla čaša mlijeka, kojom je vratio smrznutoga mačka k svijesti jedini je ljudski moment u ovoj kriminalnoj reportaži, gdje su Silvestrovu noć zapečatili svojim životima: Joza Mikajević, Ivan Stanić, Dujo Šimleša, Mato Bošnjak, Valent Dvorščak, Todor Harakiri i nepoznati čovjek u Petrinji . . .

Digitized by Google

Čitajući novine i ne snalazeći se u prostoru i u vremenu pred vrtlogom događaja, čovjek ih može tumačiti kalendarski ili meteorološki ili historijski ako hoćete . . . Ako je današnji dan, dan Svete Kunigunde ili Svetoga Dominika ili Svete Melanije, onda sunce izlazi u toliko sati i toliko minuta, a zapada u četiri sata i dvadeset minuta, onda je danas trinaesti dan prvoga mjeseca u godini, u Parizu sviraju Vivaldija Bacha i Couperina, a urednik dobre kuhinje Vam preporuča za danas juhu od mrkve, bakalara s palentom i štrudlu od sira, jer je danas petak, dakle treba postiti po propisima Svete Crkve . . . Po g. dr. Rudolfu Horvatu, uredniku Hrvatskoga Spomendana današnji dan je rođendan političara dra Neumanna i bana dra Tomašića, a smrtni dan Tome Gajdeka, Ilirca, Ferde Quiquereza slikara i zagrebčana Davida Schwartza, izumitelja upravljivog zrakoplova. Današnji dan je godišnjica bitke kod Gvozdanskoga (1578 — trista mrtvih), a po izvejštaju lokalnog reportera otvoreni gradski kanali u Donjim Sveticama još uvijek šire nepodnosiv smrad . . . Ako čovjek gleda realistički tu zbrku oko sebe, onda sama sebe apostrofira kao realistu, onda se zove Milan Stojadinović, ministar je, i u Zürichu, otkrivajući spomen ploču Nikoli Pašiću on govori ovako: Poštovane gospođe i gospodo, kao stari obožavalac vaše lijepe zemlje bila je za mene uvijek radost i zadovoljstvo što sam u njoj mogao da provedem izvjesno vrijeme. U planinama crpim snagu u ravnicama polet. Vođenje državnih poslova na žalost ne dozvoljava mi potpuno uživanje zadovoljstva koje pruža boravak u Švicarskoj. Moram priznati da mi nije bilo lako prekinuti i onako prekratak odmor u Engadinu, ali ova današnja svečanost mi pruža toliko osjećajnih trenutaka, da izgleda skoro nedovoljno da se njima javno predam, naročito kad to čini jedan čovjek, koji se obično smatra realistom . . . Moj veliki učitelj Pašić, koji je tada bio predsjednik ministarskoga savjeta, povjerio mi je kada sam imao 34 godine portfelj ministra financija. Sa strahopoštovanjem mislim na to veliko povjerenje, koje mi je sijedi državnik meni, tada tako mladom čovjeku ukazao. Ovo povjerenje iz 1922. godine ponovio mi je još više puta poslije toga do njegove smrti.

Danas sam opazio da na istoj fasadi kuće stoji još jedna spomen-ploča. Veliki Röntgen stanovao je kao student Tehničkog Fakulteta u isto vrijeme pod istim krovom kao i naš Pašić. To priziva na usporedbu: ono što je veliki Röntgen bio za čovječanstvo, isto to je bio i Pašić za naš narod.«

Realistički gledati na stvari trebalo bi po uzoru takvih uzor realista, kao što je naš batlija, ali, nažalost, takvi realisti često su fantastičniji od najmaglenijih sanjara, jer dok takav jedan prevejanac nevino sanja usred Züricha o tome da i mi imamo našeg Röntgena, evo čistog, poströntgenovskog meteža i buke usred Samobora: »Samoborci su sputali lancima Vida Hribara, privezali ga uz saonice i tako ga vukli samoborskim ulicama prisilivši ga da viče: ja sem posekel Kuhtičev hrast! Štel sam fkrasti Kuhtičev hrast vreden dva jureka!«

U Kostajnici na zabavi ustrijelio je Janko Bunjevac Janka Batnožića. Htio je da sravni sa zemljom Jovana Janjuza kuburom punjenom sječenim olovom, ali je promašio. U ulici bana Jelačića u Petrinji zaklao je Simu Čauševića Stjepan Marinović nožem, probo mu je srce, a u Slovenskim Goricama u Svetom Antunu kraj Maribora netko je ukrao Štefaniji Rajčevoj devet kokoši iz kokošinjca, a zatim je dotukao da ga ne oda.

Digitized by Google

»U Novigradu kraj Karlovca prigodom jedne zabave došlo je do prijateljske pucnjave: ustrijeljen je Luka Brozić, a teže su ranjeni nožem: Marko Trbuščić, Antun Požar i Jure Vinski. Stjepan Tomičić koji je nanio ozljede svojim prijateljima dočekan je na mostu po Slavku Resavcu, Stevi Župčiću i Mati Draganjcu i teško ranjen. Rezultat: jedan mrtav, četiri teško ranjena.« Epilog zabave: četiri puta po sedam godina zatvora.

»U Apači kraj Čakovca zaklao je Josip Šrenkfeld svoga sina kuhinjskim nožem, a drugoga teško ranio, a zatim izvršio samoubijstvo istim nožem. Nije dao starijem sinu da se oženi.«

»Hinko Kadrnka tužio je sudu stud. pharm. Rudolfa Pettka, jer mu je rekao da je Balkanezer. Sud je raspravu odgodio, jer je na pozivu drugookrivljene Darinke Pettko stajalo mjesto Darinka — Desanka.«

»U Maglaju, Gradačcu, Doboju, Gračanici ponestali su ovnovi, jer je po veterinarskim vlastima zabranjen dovoz sitne stoke uslijed slinavke i šapa. Kurban-Bajram, koji ove godine pada kalendarski sa Svetim Savom, bit će bez ovnujskih pečenki. Među muslimanskim svijetom osjeća se uslijed toga velika nervoza.«

»Fotoamaterka, gospođica i književnica Elisabethy Hipss iz Cincinatti-a, Ohio, U. S. A. reproducirala je fotoamatersku snimku daruvarskog fotoamatera g. Milana Pavića »Kalvarija« i objavila je pod svojim imenom u velikoj amerikanskoj Fotoreviji »Minican« u Cincinattiu, Ohio U. S. A. kao svoju vlastitu snimku iz Južne Amerike. Tužena po g. fotoamateru gospodinu Milanu Paviću iz Daruvara, gospođica fotoamaterka i književnica Elisabethy Hipss poslala je gospodinu fotoamateru i autoru daruvarske »Kalvarije« pet dolara kao odštetu, što se je protupravno koristila njegovim autorskim pravom. Autor daruvarske »Kalvarije« g. fotoamater Milan Pavić nije se zadovoljio ovom odštetom i predao je kradljivku pravdi. Od New-Yorka do Daruvara svijet s najvećim interesom očekuje kako će se svršiti ovaj nadasve zanimljiv spor o autorskom pravu.«

»U Krezluku kraj Jajca čopor je vukova provalio u štalu Jovana Vramca. To je ove zime šesta provala vučja u Krezluk.«

»Teodor Weiss i Zora Ferber u Podravskoj Slatini, zaručeni. Čestitamo.«

»U Sisku pojavila se ogromna masa štakora. Pitanje deratizacije Siska.«

»U Dugoj Resi ustrijelio se najbolji igrač nogometnog kluba »Velebit«, Josip Fičurin. Dan prije toga bio je pogreb njegove bake, majke njegova oca, koga je zaklao njegov vjenčani kum.«

»Primaš Janoš Tataj svirajući samoubilačku »tužnu nedjelju« umro je od kapi. Kostu Plavšića u Somboru udarila je kap istoga dana, a kad je to dočuo njegov otac Milan i on je umro od kapi.«

»Stanovnici sela Jarun kolcima su natjerali dva beskućnika, dva izgonaša, dvije skitnice Rudolfa Solara i Vitomira Gojkovića u Savu. Izgonaši, skitnice i beskućnici Rudolf Solar i Vitomir Gojković utopili su se na očigled stanovnika sela Jarun.«

»Pijani drugovi zaklali su kuhinjskim nožem Marka Pintarovića i Pavla Lakića.«

»Na zabavi petrinjskih vatrogasaca željezničar Sava Božičković ustrijelio je svoju ženu Mariju, a zatim sebe.«

Digitized by Google

»U Somboru bacio je jedan čovjek svoje dijete kroz prozor. Dijete je umrlo.«

»Pajo Devšek ustrijelio je Đuru Lotrigu u svatovima.«

»Rade Lelović ubio je svoga prijatelja Stevana Tanasića, jer mu nije dao cigareta.«

»Habid Jabuković, koji je otišao pred Austrijom u Tursku prije pedeset godina, vratio se u kuću svoga brata Mehe Jabukovića u selu Dolini u tuzlanskom kotaru, da tu umre među svojima.«

Rezultat: Janko Batnožić ustrijeljen, Sima Čaušević zaklan, Štefanija Rajčeva dotučena motkom, Luka Brozić zaklan, Šrenkfeld Josip mlađi zaklan, Fičurin zaklan, Rudolf Solar i Vitomir Gojković zadavljeni, Marko Pintarović zaklan, Pavle Lakić zaklan, Marija Božičković ustrijeljena, somborsko dijete bačeno kroz prozor, Đuro Lotriga ustrijeljen, Stevan Tanasić zaklan, Vid Hribar ispreleman, popljuvan izmučen, Ivan Janjur, Marko Trbuščić, Antun Požar, Jure Vinski, Stjepan Tomičić, Šrenkfeld, teško ranjeni, Josip Weiss zaručen, a Sisak deratiziran.

Takav je život . . . Primaši umiru od teškog sevdaha i dok na jednoj strani otac kolje svog vlastitog sina da bi zatim zaklao sama sebe, u Somboru otac umire od žalosti za sinom, jer ga je udarila kap. Usred toga pokolja tužakaju se ljudi zbog uvrede »Balkanac«, jedni drugima preko Oceana kradu fotografije, bacaju kroz prozor djecu, strijeljaju se, slave Kurban Bajram i Svętoga Savu i umiru od čežnje za domovinom punih pedeset godina, kao Habid Jabuković koji se vratio svome Mehi da tu umre među svojima. Počivao u miru! Amen.

PREGLED ĐOGAĐAJA OD 1 JANUARA DO 28 FEBRUARA

1. januara, Barcelona. — Sinoć je nacionalistička avijacija bombardirala gusto naseljen centar grada. Broj mrtvih i ranjenih je vrlo veliki.

New-York. — Prilikom uvođenja u društvo svoje osamnaestgodišnje kćerke, g. Daf-Frizieh priredio je večeru za hiljadu zvanica. Večera je koštala preko četiri miliona dinara.

New-York. — Američki statističari izračunali su, prema podatcima s bojišta na Dalekom Istoku, da jedna današnja armija od šest divizija potroši dnevno municije za 144 miliona dinara.

Tokio. — Budistički svećenici u Japanu odlučili su da sve bronzane kipove iz sedamdeset i tri hiljade hramova predadu vojsci, da se iz njih izlije oružje i municija.

3. januara, London. — »Velike manifestacije crnog humora« među nezaposlenim radnicima, koji su u stan g. Chamberlain-a pokušali da unesu mrtvački sanduk sa natpisom: »Prije nego što zadovoljite diktature, zadovoljite izgladnjele«.*

5 januara, Berlin. — »Berliner Tagblatt« naziva Predsjednika Roosevelta Don Kihotom, koji poziva svoj narod protiv prijeteće invazije stanovnika s Marsa.

San-Francisko. — »Američki Dreyfus« Tom Muni, radnički vođa osuđen 1917. na smrt, pa pomilovan na doživotnu robiju, oslobođen je, poslije 22 godine tamnovanja.

11. januara, Beč. — U Linzu je uhapšeno 24 svećenika, koji se sada nalaze dijelom u zatvoru, dijelom u koncentracionom logoru.

---

* Zvjezdicom obilježene vijesti uzete su iz Bulletin-a časopisa »La Nouvelle Revue Française«.

Digitized by Google

Rim. — Na sastanku Ministarstva Narodne Prosvjete, riješeno je da se sva muzika židovskih kompozitora ima izbaciti iz repertoira.

15. januara, Budimpešta. — Ministar Inostranih Poslova grof Czaky otputovao je u Berlin.

London. — Apel preko radija u korist jednog Društva za zaštitu životinja donosi 18.000 funti sterlinga. Iste nedjelje, apel preko radia za jednu dječju bolnicu donosi 183 funte.*

Rostock. — Ernst Barlach, čisto nordiske krvi po rasi, vajar, crtač i pisac, kome su nacionalsocialisti bili zabranili ne samo da izlaže, nego čak i da vaja ili slika, umire »od krize životnog gađenja«.*

Rim. — Statistički je utvrđeno da na 1600 osoba jedna čita knjige. List »Fašistički Režim« zaključuje iz toga da Italijani »imaju sposobnost da shvate stvari neuporedivo brže no ma koji drugi narod«.*

16. januara, Beograd. — Danas se sastala Narodna Skupština, izabrana 11. decembra 1938. Sjednicama prisustvuju i poslanici JNS i UO, izabrani na listi dr. Mačka.

Beograd. — Na sjednici poslaničkog kluba JRZ, dr. Stojadinović izjavljuje: »Mi možemo menjati položaje, kao što stražari menjaju mesta na straži, ali naša linija i naš program ostaju isti. Mi znamo što hoćemo. Mi smo potpuno složni . . .«

Beograd. — Najnoviji podatci Opće državne statistike pokazuju da u našoj zemlji ima 44,6% nepismenih. U pojedinim krajevima ima samo nešto ispod 100% analfabeta: u Podrimlju 93%, u Suvoj Reci 92,7%, itd.

17. januara, London. — Irski teroristi izvršili su još sedam atentata bombama u raznim krajevima Engleske.

Salamanca. — Po osvojenju Taragone, marokanske trupe prisustvovale su svetoj misi i primile blagoslov.

18. januara, Barcelona. — Jedan viši generalštabni oficir izjavio je saradniku »Daily Telegrapha« da je ironija svjetske historije da barcelonska vlada, čak i da plati u suhom zlatu, ne bi mogla da nabavi trista topova i hiljadu mitraljeza, dok u Evropi cvjeta proizvodnja i trgovina oružja kao nikada dosad. Jedan poznati književnik izjavio je istom novinaru da demokracijama Španija nikada ne će zaboraviti što su one ne samo odbile da prodaju oružje republikanskoj Španiji, nego i već kupljeno oružje ne puštaju u Španiju.

19. januara, New-York. — Sud u Filadelfiji osudio je na svega 18 mjeseci robije šefa čuvara filadelfijskog zatvora, koji je kažnjenike zatvarao u hermetički zatvorenu ćeliju u kojoj je pomoću radijatora povišavao temperaturu do 90°. Jednoga jutra nađena su u ćeliji mrtva sva šestorica u njoj zatvorenih robijaša. Liječnici su konstatirali, da su neki od njih udarali glavom o zid da bi što prije izdahnuli.

20. januara, London. — Jedan engleski dopisnik sa fronte u Kataloniji javlja da general Franco ima dvaput više trupa i pet puta više oružja od Republikanaca.

Berlin. — Danas se ovdje sastaje g. Ribbentrop sa g. Chvalkovskim. Na programu su konkretni i praktični problemi.

21. januara, Aleksandrov Dvorac. — Grof Ciano, u čiju je počast danas priređen takozvani »visoki lov«, imao je u toku lova veliki uspjeh: sam je ubio 64 zeca i 7 jelena. U isto vrijeme dok je obavljen lov na visoku divljač, u kome je s uspjehom učestvovao i g. dr. Milan Stojadinović, članovi pratnje grofa Ciana i dr. Stojadinovića lovili su sitnu divljač: zečeve, fazane, lisice, itd. U ovoj grupi nalazio se i g. Ivo Andrić, pomoćnik ministra inostranih poslova i književnik, autor melankoličnih stihova: Ex Ponto.

22. januara, Berlin. — Govoreći na Univerzi, g. Julius Streicher izjavljuje, da on Univerzi čini veliku čast, i da su sreću u Njemačku donijeli »neprosvijećeni«.*

26. januara, Bilbao. — Nacionalističke trupe ušle su danas u Barcelonu. Marokanske trupe umarširale su sa zapada, a italijanske sa sjevera.

Digitized by Google

Rim. — U govoru koji je sa svoga balkona održao povodom pada Barcelone, g. Mussolini rekao je: »Sjajna pobjeda koja je izvojevana kod Barcelone predstavlja novo poglavlje u historiji Nove Evrope, koju mi stvaramo. U ovim pobjedonosnim borbama, koje su izdržale hrabre trupe generala Franca zajedno sa italijanskim legionarima, nije tučena samo vlada Negrina, nego i svi njegovi pomagači oboreni su u prašinu.« I u Rimu i u svim većim gradovima, pored poklika g. Mussoliniju i generalu Francu, klicalo se italijanskom Tunisu, italijanskoj Nici i Džibutiu.

Rim. — General Franco telegrafira g. Mussoliniu: Zahvalan sam vam na sjajnom naporu italijanskih legionarskih trupa, koje će u Barceloni sa svojim španjolskim drugovima, primiti lovorov vijenac trijumfa. Franco.«

Pariz. — »Francuska će učiniti sve da održi svoju nezavisnost i svoje dostojanstvo«, rekao je g. Daladier. Parlamenat je izglasao povjerenje vladi g. Daladiera sa 360 protiv 234 glasa.

27. januara, Perpignan. — Novinari, koji stižu iz Španije, kažu da ne izgleda da će republikanska vojska više davati ozbiljnog otpora, jer je već mjesec dana bez topova i municije, a također i bez hrane.

Rim. — Povodom zauzeća Barcelone, danas prije podne održano je svečano blagodarenje u španjolskoj katoličkoj crkvi Svete Bogorodice od Monserata. Svečanom blagodarenju prisustvovali su španjolski kraljevski par, svi članovi španske kraljevske porodice kao i general Jezuita otac Vladimir Ledohovski.

28. januara, London. — Na banketu, koji je u njegovu čast priredilo udruženje draguljara u Birminghamu, g. Chamberlain je rekao: »Bez poboljšanja odnosa između Engleske i Italije, ja ne bih nikada mogao dobiti suradnju g. Mussolinija septembra mjeseca prošle godine, a bez te suradnje nemojte vjerovati u to, da bi se mir mogao spasiti.«

30. januara, Rim. — Talijanski general u Španiji Gambara podnio je g. Mussoliniju raport, u kome ističe da Barcelonu nisu osvojile, kao što se u izvjesnim vijestima tvrdi, marokanske i mavarske divizije, već italijanske.

Barcelona. — Francov ministar policije izjavio je, da će Katalonija, u naknadu za gubitak svoje dosadanje samostalnosti, dobiti »moralnu autarhiju i poštivanje intimnog obiteljskog života«.

2. februara, Moskva. — Zbog pristupanja Mađarske paktu Antikominterne, Sovjetska Unija je riješila da prekine diplomatske odnose sa tom državom.

London. — Engleska vlada odredila je za godinu 1939. pola milijarde funti sterlinga (oko 130 milijardi dinara) za naoružanje.

Beograd. — Potpisan je ukaz kojim je za kraljevskog i opunomoćenog ambasadora kraljevine Jugoslavije u Rumunjskoj imenovan g. Jovan Dučić, dosadanji poslanik u Bukureštu. G. Dučić je prvi jugoslovenski ambasador. »Slava, to je strašno sunce mučenika«.

3. februara, Pariz. — Francuska vlada poslala je u Burgos bivšeg ministra i senatora g. Leona Bérarda, da pregovara sa generalom Francom.

Beograd. — Ministar g. Bogoljub Kujundžić, izjavljuje u Narodnoj Skupštini: »Nikada u Bosni i Hercegovini ne će ideja Kupinca pobediti ideju Soluna i Kajmakčalana«.

Beograd. — »Oni koji bi hteli da naruše red, moraju znati da je državna vlast dovoljno jaka i moćna da ih primora na poštovanje zakona i poretka«, rekao je ministar unutrašnjih djela g. Aćimović u Skupštini.

4. februara, Beograd. — Sinoć su podnijeli gg. ministri dr. Spaho, Cvetković, dr. Krek, Snoj i dr. Kulenović Predsjedniku vlade dr. Stojadinoviću ostavku. U motivaciji ostavke kaže se: »U današnjoj debati u Narodnoj skupštini, a naročito u govoru g. Bogoljuba Kujundžića, konstatovalo se da u vladi ima različitih mišljenja na pitanje našega sporazuma sa Hrvatima. Međutim, smatramo da smo dužni ne samo u interesu čuvanja našeg programskog obećanja pred izbore na ovo pitanje, već i iz drugih krupnih državnih razloga, pripremiti put i pristupiti što prije definitivnom rješenju ovoga pitanja sporazuma sa Hrvatima. Mislimo, da vlada u sadašnjem sastavu predstavlja zapreku za rješenje ovog važnog pitanja.«

Digitized by Google

Beograd. — U vezi sa ostavkom petorice ministara, g. dr. Milan Stojadinović, Predsjednik Ministarskog Savjeta i Ministar Inostranih Poslova, podnio je danas ostavku čitavog kabineta.

5. februara, Rim. — Veliko fašističko vijeće izrazilo je duboko zadovoljstvo povodom izjave g. Hitlera o političkoj, idejnoj i vojnoj solidarnosti Italije i Njemačke. U rezoluciji se još kaže: »Veliko fašističko vijeće, koje se sastalo na dan kad je zauzimanjem Herone cijela Katalonija oslobođena od barbara i boljševičkog pritiska, upućuje svoj žarki pozdrav junačkim španjolskim borcima i legionarima, koji su jednako učestvovali u pobjedi, i objavljuje cijelom svijetu da dobrovoljne snage fašizma ne će napustiti borbu prije nego što ona bude završena«.

6. februara, Beograd. — Noćas je obrazovao novu vladu g. Dragiša Cvetković. Dajući novinarima prvu izjavu o programu svoje vlade, g. Cvetković je podvukao da je taj program sadržan u motivaciji ostavke koju su gg. Cvetković, Spaho itd. podnijeli bivšem Predsjedniku vlade.

Prag. — Javljaju iz Chusta: »Na nebu Karpatske Ukrajine, blizu sunca, žuto-plavi barjak ukazao se većem broju lica . . . U tome se vidi Božje znamenje«.*

Hamburg. — G. Hitler izjavljuje: »Bismarck je bio veliki čovjek. Ali mu je nedostajao jedan ministar propagande.«*

7. februara, London. — Odbor za nemiješanje, koji se od ljeta prošle godine nije više sastao, vjerojatno će u subotu potpuno prestati da postoji. Kako se saznaje, Italija, Njemačka i neke druge države ne misle uplatiti svoje rate za članstvo: subota na veče može se dakle smatrati danom smrti Odbora za nemiješanje.

9. februara, Prag. — Poslije poništenja komunističkih mandata, Vrhovni sud u Pragu poništio je i mandate slovačkih socijaldemokrata.

10. februara, Rim. — Jutros u 5.31 časova umro je papa Pijo XI.

14. februara, London. — »Daily Express« piše o engleskom poslovanju u Španiji, da će engleski trgovački predstavnici u Španiji uskoro biti u mogućnosti da osiguraju tako velike kredite, da će potisnuti sve druge konkurente.

Pariz. — Broj izbjeglica, koje su u toku posljednje tri nedjelje prešle španjolsko-francusku granicu, iznosi oko 350 do 400 hiljada. U nacionalnu Španiju vraćeno je 40 hiljada izbjeglica, 170 hiljada nalaze se u koncentracionim logorima u oblastima Istočnih Pirineja. Osim toga prešlo je granicu u posljednja dva dana još 30 do 40 hiljada.

15. februara, Budimpešta. — Predsjednik vlade g. Imredy, hitlerovac i rasista, podnio je ostavku u trenutku kada je iznio na glasanje zakon koji Izraelitima oduzima pravo glasa: otkrio je da mu je jedna baba bila Židovka.

18. februara, Washington. — Japanska vlada izjavila je američkom ambasadoru u Tokiu da nema teritorijalnih aspiracija u Kini.

22. februara, London. — U govoru koji je večeras održao, g. Neville Chamberlain rekao je između ostalog: »Ja se slažem sa riječima g. Hitlera, koje je izgovorio prošlog mjeseca rekavši da će saradnja između naših naroda, saradnja u punom povjerenju, biti blagotvorna za cijeli svijet. Povjerenje se ne stvara preko dana, a kada se ono jednom poremeti, treba dosta vremena da se ono vrati. Ali, malo dobre volje sa obje strane ima blagotvornog djelovanja i, što se mene tiče, ja gledam u budućnost sa najvećim nadama da će ona biti srećnija nego prošlost«.

Rim. — G. Mussolini izjavljuje da će italijanski legionari ostati u Španiji sve do definitivne pobjede nacionalističke stvari. To se ne odnosi samo na vojničku, već i na političku pobjedu.

24. februara, Collioure (Francuska). — Danas je ovdje umro veliki španjolski pjesnik Antonio Machado, koji je ovamo emigrirao poslije propasti Katalonije.

Warszawa. — Grof Ciano je doputovao da vrati vizitu g. Becku. — U cijeloj Poljskoj, međutim, nastavljaju se demonstracije (koje uglavnom vode studenti) protiv Njemačke. Razbijeni su prozori na njemačkoj ambasadi u Warszawi.

Digitized by Google

Pariz. — G. Daladier izjavio je u parlamentu da Francuska više ne može da odlaže priznanje generala Franca. Parlamenat mu je poslije te izjave sa 323 prema 261 glasu izglasao povjerenje.

25. februara, Pariz. — Saznaje se da je Italija uputila nova pojačanja svojim trupama u Španiji, kako bi se popunila mjesta onih koji su u posljednjim borbama izbačeni iz stroja. Istovremeno upućen je u luke Cadix i Malagu novi ratni materijal.

26. februara, Pariz i London. — »Nakon pada Katalonije i nakon dugih pregovora sa vladom generala Franca, vlade Londona i Pariza izvršile su 26. februara priznanje de iure vlade u Burgosu i prekinule odnose sa španjolskom Republikom. U engleskom parlamentu došlo je zbog toga do bučnih sukoba opozicije, koja je taj akt označila, kao »najsramotniju izdaju demokracije i napretka«. (»Nova Riječ«)

27. februara, London. — Reuter javlja iz Moskve da je jutros rano preminula u sedamdesetoj godini udova Lenjinova, Nadežda Konstatinovna Krupskaja.

Jerusalim. — Za posljednja 24 sata nezavisno jedan od drugog, izvršeno je 14 atentata.

28. februara, Pariz. — Predsjednik Španjolske Republike g. Azana dao je ostavku na svoj položaj. U ostavci koju je uputio predsjedniku Cortesa Martinezu Barriu, on ističe da ga je načelnik generalštaba izvijestio da je rat po Republiku nepopravljivo izgubljen, i motivira svoju ostavku otvoreno neprijateljskim stavom Engleske i Francuske prema Španjolskoj Republici i nemogucnošću obrane Republike pod takvim uvjetima.

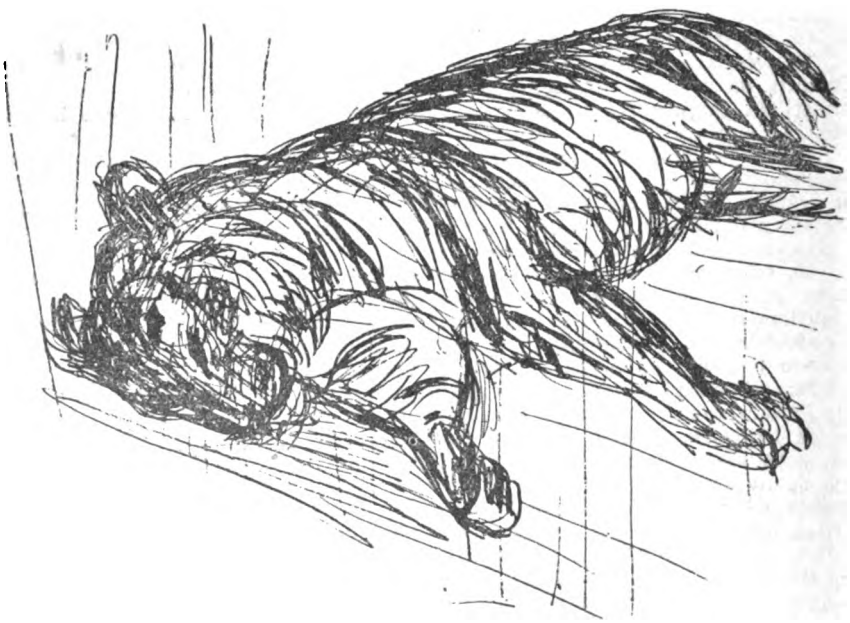

P. Dobrović *Crtež*

Odgovorni urednik ing. arhit. Drago Ibler, Medveščak 37. Vlasnik i izdavač Biblioteka Nezavisnih Pisaca, Zagreb (Kraljice Marije ul. 33, telefon 51-64). God. pretplata Din. 120.—. Tiskara Dragutin Beker, Zagreb, Gundulićeva 18.

Digitized by Google

P E Č A T

KNJIŽEVNI MJESEČNIK ZA UMJETNOST NAUKU I SVE KULTURNE PROBLEME

IZLAZI SVAKOGA MJESECA
NA NAJMANJE 64 STRANICE
VELIKE OSMINE

U GODINI 1939: 12 BROJEVA NA UKUPNO
50 ARAKA TO JEST **800** STRANICA

PRETPLATA

ZA CIJELU GODINU 1939 **DINARA 120**

PRETPLATA ŠALJE SE PUTEM ČEKOVNOG RAČUNA BR. 31015 ILI UPUTNICOM NA ADRESU ADMINISTRACIJE ČASOPISA

BIBLIOTEKA NEZAVISNIH PISACA
ZAGREB, ULICA KRALJICE MARIJE 33 - TELEFON 51-64

PRETPLATITE SE NA PEČAT jer za **120** dinara (plativih u četiri tromjesečna obroka po Din 30·–) PRETPLATNICI DOBIVAJU **12** brojeva po **64** stranice, što čini **2** knjige po **400** stranica, ukupno: **800** stranica

OVAJ BROJ STOJI U PRODAJI DINARA 15

Digitized by Google

Poštarina plaćena u gotovom

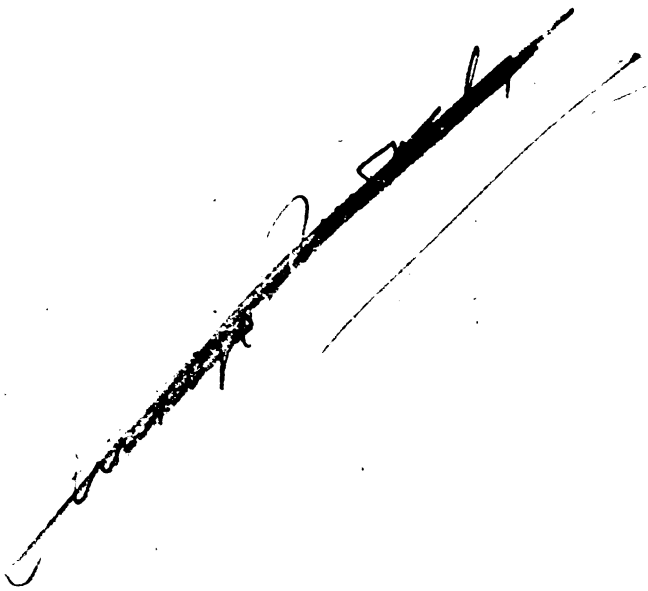

Digitized by Google

AP56
P394

STANFORD UNIVERSITY
LIBRARIES

APR - 9 1968

PEČAT

4

OSKAR DAVIČO: Ljudi u tunelu ◆ PETAR KRUŽIĆ: Prilog razumijevanju dječjeg slikarstva ◆ MATE BALOTA: Kako je to zapravo bilo u Puli 1918 ◆ ZVONKO RICHTMANN: Prevrat u naučnoj slici o svijetu ◆ V. BOGDANOV: Bistrenje političke muteži ◆ MIROSLAV KRLEŽA: Gdje smo i kako smo ◆ MARKO RISTIĆ: Nesavremena razmatranja

MAJ

ZAGREB
1939

Digitized by Google

S A D R Ž A J

O. DAVIČO: Ljudi u tunelu 209

PETAR KRUŽIĆ: Prilog razumijevanju dječjeg slikarstva 221

MATE BALOTA: Kako je to zapravo bilo u Puli 1918 226

Z. RICHTMANN: Prevrat u naučnoj slici o svijetu (Svršetak)
Problem kauzaliteta kroz vjekove. Fizika otklanja postulat apsolutnog determinizma. Savremena naučna kritika. 235

V. BOGDANOV: Bistrenje političke muteži (Razmatranja u povodu knjige R. Simeona o hrvatskom pitanju)
Idejno uskrisivanje šestoga januara; Propagiranje šestojanuarskih teza o značenju god. 1918, o hrvatskoj narodnoj individualnosti i o položaju Hrvata za posljednjih dvadeset godina; Što nije važno za Simeone; Primjena Simeonove državopravne teorije; Što slabi državu. — Karakter, ciljevi i okviri hrvatskog narodnog pokreta: Cilj hrvatske narodne borbe; Beskompromisna narodna borba za oslobođenje je – nemoralna; R. Simeon kao hrvatski narod; Demokracija kao ograda u hrvatskoj narodnoj borbi; Urota Zrinjsko-Frankopanska – ljaga i odstup od morala; Za hrvatski narod je bolje da pobornici njegove slobode samo sanjaju o pobjedi i da pomru prije nego što je dožive; Tko je od prirode nesposoban za politiku pa ga treba držati daleko od nje; O današnjoj ulozi frankovaca. — Pitanje sporazuma: Sloboda srpskog naroda; Hegemonija i srpski narod; Oslobodilačka borba treba da se završi bez pobjede; Sporazum i vlast. — Borba na dvije fronte ili Ljevičarstvo g. Simeona. — Lažna i kriva informiranja. — Simptomi nezdravog kulturnog stanja 245

MIROSLAV KRLEŽA: Gdje smo i kako smo 260

MARKO RISTIĆ: Nesavremena razmatranja
O proljeću. Nušić i naša Stvarnost. O kritici i o pomutnji ili neosvećeno Kosovo 263

Upozorenje našim pretplatnicima!

S ovim brojem počinje II. tromjesečje. Prema utanačenim uslovima za pretplatu dospjelo je na plaćanje Din 30.— za II. tromjesečje 1. IV. o. g. pa molimo naše pretplatnike, da nam taj iznos priloženom čekovnom uplatnicom što prije doznače. Časopis dobivaju samo oni pretplatnici, koji redovno šalju pretplatu.

Odgovorni urednik Drago Ibler, Medveščak 37. — Tiskara Dragutin Beker, Zagreb, Gundulićeva 18

Digitized by Google

LJUDI U TUNELU

Dižu se čađave brojanice tunela na niti koja se provlači sa šlipera na šliper od Beograda do mora. Ko ne voli naše more? Volimo ga mi, ali i stranci. No mi ga čuvamo. Čuvaju ga s nama poludinarske kutije šibica i brane uspomene i Agfa filmovi koji ne blede niti od vremena niti od straha. Ali pod rebrima, celom dužinom te naše talasaste granice osećamo pritisak, koji nam ne daje da udahnemo i razmahnemo, i tugu koja će se rastvoriti i biti rana: noga amputirana i oči, naše plave oči istisnute. Dečaci već sanjaju bajonete u sebi, propelere u ušima, devojčice vrište u snu i skaču iza sna i beže ispred gusenica tenkova koje se zmijski uvijaju oko slabina i ujedaju svinjski ispod vrata. Težak je zrak: kao da su nas već prislonili uza zid. Krv je sva još unutra, crna u tunelima vena, a noć će skoro. Ta noć koja je na veliku nedelju ranila kamenje i zavila drač u flor širi se i buja kao kuga u karantenu, i ljudi padaju, i sela, i gradovi. Teku još naše reke, more još bljeska i sve je kao da još uvek jeste, mada više nije, iako se planine nadimlju i ljudi spavaju u vozovima i žvalavi čvaču pljeskave lepinje i gule naranđe i liže lilihip i loču sinalko i leče sifilis i dobijaju uverenja da su bolesni i zdravi, pametni ili ludi prema potrebi. Sami tuneli protiču i krtiču zemljom našom, samo tuneli i vazduh smolast i zdepast i gust, uvijen u gar, u sumpor i čađ, a suza u fenjeru kaplje na ljubičasta lica dok lokomotiva pišti i sipa na sve sumpor i čađ, sumpor i čađ . . . Predah je noć bez zvezda, mlaka splačina. Tesno je u vagonu: nozdrva do nozdrve. Od usta do usta ide isti dah kao žvalavi i prljavi robijaški pikavac.

Laku noć divna, uskotračna željeznička prugo, sad će da se spava, ako bude mesta! Kad pomislim da si pravi strateški put, trasiran davno, postavljen odskora, da se kao crvena nit provlačiš, kao firc takoreći, kroz ovaj naš državni mundir, kruto, usko, krivudavo i zagušljivo kao sve što je novo i ujedno staro kod nas, kad slušam kako grozno hrču ljudi smuvani u vagone i kako hrčući putuju zemljom našom, i samo našom od prvog uzdaha do poslednjeg vriska, dođe mi da plačem i zavrištim tako glasno, da se oblak prolomi i tučom i gromom probudi hrkače i spavače, te žderonje goluždrave, te golaće koji kao štenad još ne znaju da gledaju, i ne znaju da stoje, nego bauljaju i mumljaju i psuju i viču živeo i viču dole, idu u crkvu, skidaju bogove s neba i plaćaju poreze i dacije i trošarine i banarine i maltarine i putarine . . .

Digitized by Google

I kad nam čobančići sa njiva mašu i kad nam pritrče i viču, ne uspevamo da im razaberemo reči sa prozora nad državnim nasipom, ne čujemo ni viku, tako pod nama tutnji . . .

Kroz prozore ljudi bacaju tek zarudelom žitu u brk novine koje se kunu ćirilicom i latinicom da nam niko ne radi o glavi, da nas komšije vole, jer je ljubav nešto iracionalno što prolista samo od sebe u motorizovano evropsko proleće, i da gospoda imaju pravo i Ribnikar s njima zajedno i da možemo zbilja zaspati na oba uva jer nas sada čuva bog i njegov zet i njegove gondole jer se nas ne tiče ništa šta se dešava tamo dole, ispod naših slabina, i ništa nam ne preti i ništa nas ne bole, bože sačuvaj, i baš nam ga uz Kalimegdan, dobar dan na obadve strane čaršijo, dobar dan, to jest laku noć.

Hladno je. Ne spavam. Grozno buči ova gvožđarija, točkovi krljaju prostor, uvlačimo se u rupe, izlećemo iz njih, zarivamo se kasapski u grudi planina, blesnemo perajima između dva mraka, prebacujemo se preko reka; uveče se na zavijutcima plačno rastežemo kao akordeon, a ujutro se protežemo kao čovek koga noć nije odmorila. Tutnji naša kompozicija meljava od kolomaza, odskače nesigurno preko spojnica, pribira se kako tako, propinje se, pišti i ne juri onako kako bih hteo, kako bi trebalo, u prkos brektanju i dimu koji je čas rep, čas griva, čas perjanica i maramica. I tako tunelima, i tako nad rekama i tako pod nebom koluta taj zamorni ritam, prodire u bila i daje našem strmom govoru i glasovima u trećoj klasi, onu malo rapavu i tužno otegnutu boju što tako pristaje rskanju proje i besanim usnama.

Puna je tunela Srbija. I Bosna. Sam tunel Bosnom, sam tunel do mora.

U tunelu i počinje klupče da se odmotava.

Prljavo je i zaparno i ne može da se spava, mesta nema. Češemo se i zevamo. Voz juri, promiču stanice, klatimo se. Kad god kondukter prođe, trza se iza sna neki čovek kome ne vidimo lice, trza se i krmeljivo pita kroz nos, plačno i dremljivo: »Kad ćemo stići u Međeđu, molim vas lepo? Moliću vas, gospodine, kad stižemo u Međeđu?«

Svaki put kondukter diže šapku i namiče je opet na oči i odgovara kao da je dinar pao u automat:

— U tri i dvadeset i dva, moliću!

— A koliko se zadržavamo, moliću lepo?

— Jedan minut.

— Jedan minut? Joj, zašto jedan minut? Pa ja imam dva kufera i denjak. Joj, kako ću ja to izneti?

— Pomoći će vam neko, gospodine! javlja se rumeni dečak u đačkoj kapi bez broja.

— Neće meni niko pomoći! Ko će meni pomoći? Niko meni nikad nije pomogao. Mene stalno samo premeštaju, a voz nikada ne stoji dugo na mojim stanicama. Joj, bože moj, kako ću sve to ja izneti! Kako ću sve to izneti . . .

Digitized by Google

Kao da nogu iz obojka odmotava, tako je omaleni seljak kraj mene odvio sparušenu kartu iz krpe koju je dotle držao pod košuljom. Mirisala je karta na znoj kao što noge mirišu, na staju još, na surutku, a krpa je bila, kako je jedino i mogla biti, prljavo siva, na crknutog psa je zaudarala. Plitke su bile bore na licu mog suseda, plitke i zbijene, tako da je više ličio na izgrebena no na zborana čoveka, više na gusto žičano sito no na ljudsko lice. A oči su gledale pljosnato i bile retke nekako, ni da po ceo dan kroz vodu gledaju. Jedino su mu ruke bile teške: prsti spori i rapavi, a dlanovi kao čitave utrine.

Retkim i plitkim očima pratio je napregnuto svaki pokret konduktera: kako sumnjičavo zagleda kartu i kako diže fenjer da pročita žig i datum. Sedeo je na ivici klupe i znao je da sad dolazi ono najgore, probušiće mu kartu za koju je platio šesnaest i po dinara, šesnaest li mu i po krvavih majki. I eto, škljocnule su one kliješte, Božidara je oprljilo nešto posred srca unutra, i spolja po bradavici na grudima, kao da mu je neko i nju uštinuo i probio. Gotovo je, karta ne vredi više cene, i njemu se čini da je prevaren i od onog iza prozorčeta i od ovog sa tom cvrcaljkom što buši banke kao da su opštinske i ničije. A nisu opštinski tih šesnaest i po dinara, nego su njegovi, Božidara Trikoša su, ratara, srez čačanski. Tri dana treba raditi za njih, dinar je svaki dug kao odavde do kumine kuće i teži od tri brazde. Da zavapi čovek, kose od muke da počupa. Nije to prvi put da se on voza železnicom. Ali nijedan mu se kondukter nije još tako posprdljivo smeškao i bušio tako mirno njegovih šesnaest i po dinara i nijednom još nije dinare tako teško zaradio kao ovog puta. Nije mu toliko sad žao što je probuši, ali što se, pas, smeje kao da ne zna što je muka seljačka.

— Ej ljudi, ljudi, mnogo se zla navatalo pri nas. Jedan drugom o glavi radimo. Odosmo niza stranu, Srbi braćo... Milojku onom, što je šljive zasadio tamo, vrh selske ispaše, onomad posekli dvadeset voćki. A ko je? Ne znaš. Zašto posekoše? Pitaj se. Nikome smetale nisu. Uredio ih je već bio čovek, premazao krečom, podrezao trulo i natrulo, pa procvetalo kao smetina u jaruzi, gusto. I eto, posekoše . . .

— Posekoše, dabome. I opljačkaće, i ubiće kad morala nema. Inat kod nas vlada. Iz inata će, zna se, Srbin i Šarca odstraga, reče mrk neki čovek, obučen ni civilno ni vojnički. Lice mu je bilo uleglo, dve rupe, i kad god bi potegao iz žute muštikle, činilo se da se iznutra, u ustima, obrazi dodiruju. No grudi je imao zato ogromne i tvrde. Izgledalo je da je uvek u stavu mirno, čak i kad sedi i kad spava, i ženu kad miluje, ako se uopšte može predpostaviti, da čovek s tako nelagodnim, hrastovim i sandučnim grudima može ženu da miluje. A i glas mu je bio maljav i naježen i crn uz to, kao spaljena kost. Svi su se stresli kad je udišući naglo dim duvana fljisnuo po nama crnim i rapavim rečima, teškim kao kundaci: »Nema morala u našoj državi. Krade se kod nas, a niko da podigne vešala na Terazijama. Niko.« Voz zaškrguta preko nekog mostića, a on nas promeri kao da bira nišansku

Digitized by Google

tačku. Prezirao nas je. Videlo se to po tome kako nas gleda a ne vidi, kao da, zbilja, ne zapremamo znojavi prostor, kao da smo staklo i prazna noć iza stakla. Šta čovek da radi pod takvim očima, koje mu kažu da je niko i ništa, ni dripac ni baraba, već nešto što je manje od ništarije i što treba da se pokrije ušima i čuti, jer mu nikad dosad ni napamet nije palo da podigne vešala na sred Terazija, preko puta Kvisisane Kasine i poveša centar, a posle premesti dućan i poveša periferiju. Jer sve je trebalo već odavna obesiti. Svi su krivi i gospoda koja piju i čifuti koji su najgospodskija gospoda i raja koja sve to trpi — što znači, da se s time slaže. Polucivil podiže razgovetno obrve. Noć je jurila iza stakla varničava i grajava. Ni ona ga ne zadovolji. On zatvori oči. Niko nije znao šta bi moglo zadovoljiti te nesrazmerne grudi, taj tvrdi krš i pasivni kraj: ili je motao cigaru ili je pušio, ili je bacao šibice ili tresao puhor. Uvek nezadovoljan. Crni je glas uvek ostajao crn: sama senka...

— Eto ja na primer. Skotna mi je žena. Svake se godine po jedno dete nađe. Omateri se moja, uvek u zimu, kad treba vatre, a vatre nema pa nema, jer sam siroma. Znam svoju dužnost, za kralja i otadžbinu crve rađam. A državotvoran sam, da kažem. Nikada ništa antidržavnog ni sanjao nisam, ma da je san laža. U ratu sam bio: i ranjen i odlikovan. Pa ipak se patim, jer se poštenjem kod nas ne može čovek da usreći. Da kažete, nisam pokušavao. Ma jesam, iz petnih, i ništa. Šta sve nisam bio — tri dana bih vam mogao po redu kazivati. Počeo sam s Bajom, radikal sam bio najpre, financ i baštovan, ali se posle nešto promeni, pa ti svi radikali pređoše u stranku Perinu, generala armijskog. Tad sam i bolničar bio, u fabrici kesa radio, pa sam žandarisao i posluživao u osnovnoj školi, i šta ne. Agentsku sam službu vršio i bio kafedžija pred one izbore, svakojako sam se dovijao i ništa ne pomaže. A zna se, pošteno uvek, državotvorno. Suđeno je kanda da pošten Srbin ne može u rođenoj zemlji hleba u mrs smočiti. Lutao sam po partijama i službama za golim trbuhom samo, dok su mi deca u sargijama pištala i umirala od bledila. Trpim ja i ćutim dvadeset godina i samo gledam šta se oko mene radi. A osećam kako mi krv sve niže pada na oči i kako ću jednom zgrabiti mamzerku i viknuti mauz po puponjama i napraviti takav rusvaj da će se pamtiti dokle je Srbija živa . . . Ništa ne valja kod nas. Vešala trebaju i čovek jedan da omču svakom namakne . . .

— Znam takvog, potskoči ćosavi i bolešljiv mladić.

— Znam toga koji će sve obesiti. Ljotić, brate, to ti je on, ne zna za šalu, a hoće reda. I ja sam patio kao ti, paćenik bio. Ali čim ga ugledah, brate, lupi mi srce o njega. Vrag zna šta mu to bi, magnet, struja neka, ne znam. Tek nešto me njemu privuče. Moj si, rekoh mu odmah. Ko sunce da me ugreja . . . Takav je on čovek.

— I naš je poslanik čovek, promeškolji se Božidarev seljak Srećko, zvani Bradavica. Mlađi je bio od Božidara, ali stidljiv i olak, sav sunđerast oko usta, i bradavičav po licu, pod okom, po-

Digitized by Google

vrh obrva, po rukama i svuda. Prljavim ih je noktima stalno strugao i grebao, i posle pljuvačkom kiselio. »Ne gledamo ti mi partije, glavno je čovečanski i lepo. Jesenas o zavetini, vozi ti se naš poslanik kolima, on i gospoja njegova pošli popu u goste, i da vidiš, ma čim me spazi, skide šešir čovek i boga nazva: Da si mi zdrav, Srećko, kako si? Baš je tako reko, slave mi i ova mi tri prsta, baš tako. Ime mi je zapamtio, a samo sam jednom išao k njemu. Tako ti on smatra mene. Nije ni ponošljiv, oće s čovekom da razgovara i da učini, oće; česmu nam je napravio — take vode nema u tri sreza naokolo. A proletos je dovukao i proje . . .«

Polucivil je žmirio i pušio i ništa ga se nije ticalo osim pušenja. Ali ćosavi ne otrpe. Izdra se na Srećka plačno i uvređeno:

— Budalo jedna, crna prevarancija je taj tvoj poslanik i njegova česma. Račun radi, čifuti njemu daju pare da vas projom ko kurve kupi . . .

— Znamo mi dobro, kako je tamo, gde vi mislite da je dobro, naime... gladuje narod još gore...

Svi pogledaše u dečaka s đačkom kapom bez broja. Zbunjen, on porumeni, a ono nekoliko bezbojnih malja na još neobrijanom licu naježiše se meko i neotporno. Ljudi se zglednuše. Neko se nakašlja, neko se podnimi laktom o koleno i naže napred, da sluša. Dečak je sedeo na prstima i odbacivao se kod svake reči. Stideo se. Stid mu je razbijao i odvezivao rečenice, ispadalo je nevezano, ali nije mogao da se uzdrži. I kao što je iznenada počeo, tako je i prestao, zapanjen kao jelen, jer nikad nije toliko govorio pred nepoznatim ljudima, gord pomalo zato i crven kao slatka naranđa. Božidar je sedeo stutuljen, izgreben sav, izbrazdan kao njiva, zgrčen kao čičak, sedeo je na ivici klupe, bojeći se valjda, da i onako sitan nešto ne pokrlja. A Srećko je klimnuo glavom i rekao da je tako, našto ga je polucivil pogledao kao praznu čašu, a ćosavi čak uvređeno i bolno sa psovkom iza zubiju, dugih i smeđih.

U zapari i stisci gorele su reči, ali prozora niko nije otvarao zbog dima i gari, zbog rojeva ludih varnica, koje su mogle oprljiti ako ne zapaliti, zbog grgotanja i huke i svega što poodmaklu noć čini zaverenički opasnom u šumi, među stenama, u polju. Tu, u vagonu, među masnim hartijama i mrvicama hleba, među prljavim perorezima što prinose ustima kratke komadiće isceđenog sira, i rečima posnim i rečima mrsnim i očima oteklim od promaje i okruglim smokvicama uvaljanim u jeftino brašno, bilo je teško i dahtavo, ali ipak ljudski zaparno i ljudski nesnosno. Jedino bi na stanicama ćosavi spustio okno i zakrčio ga, jedino bi nas tad, koliko toliko osvežio mirni zrak postaje. Užurbani koraci i vika bi nas razgalili sve do polaska koji počinje bukom, dizanjem prozora i opštim trzajem. I onda opet signalna ruka na crvenoj kapi, ugojeni stav mirno perona i šefa stanice, mahanje i poznato strujanje i šljapkanje šinama, i reči obložene dimom i crna larva naše uskotračne kompozicije koja će na svakoj sledećoj stanici izbaciti poštu, kufere i ljude i primiti kao na svakoj prošloj, ljude, kufere i poštu.

Digitized by Google

— E, da je pokojni kralj živ, otpoče u jednom tunelu gospodin u naočarima, gospodin neobično neprimetne spoljašnosti i čudno neupadljiva pogleda. Možda je jedino bio ispeglaniji no što bi trebalo, pa da se uopšte ne primeti i ne oseti. Ali su, tako noćas, bugovi njegovih pantalona bili i suviše oštri u odnosu prema njegovom razdeljku koji nije bio preterano precizan i prema njegovim ramenima koja nisu bila naročito podvučena. Imao se utisak kao da mu je i preko ustiju prešla pegla, toliko su bila ravna i razlivena, bez uočljivih obrisa.

— E, da je pokojni kralj živ, druga bi nama pesma pevala i sve bi drukčije bilo. Možda bismo davno već bili carevina.

On neprimetno uzdahnu i zatvori oči, ali su mu stakla naočara i dalje neupadljivo gledala. »Reći ću vam«, šapnu posle novog uzdaha. »Onda kada je pošao u Francusku, trebali su da se dese važni događaji, sudbonosni. Krunisanje.« Zastade, otpljucnu i obazre se sumnjičavo iako niko nije ni ušao ni izišao, opet uzdahnu i ponovi: »Krunisanje. Da, ali kakvo . . . He, gospodo moja, da mu je to upalilo, gde bi nam bila numera. Jer, da se on krunisao za cara svih Jugoslovena — a o tome se radilo — svih, razumete, i onih, s kojima se još nismo ujedinili, shvaćate, pa onda posle nekog vremena, izbrisao ono jugo . . . razumete, i postao tako car svih Slovena, e onda, voleo bih da vidim toga koji bi se usudio da zucne i tamani države kao da su kikiriki. A što je najlepše, mi bi i dalje bili prvi, Beograd bi ostao prestolnica. Istina, morali bismo izgraditi oblakodere i asfalt, pa da sve ide kao podmazano. Jedina nezgoda bi bilo to što bi vlada morala da zasedava u Moskvi bar tri meseca godišnje, preko leta, zbog vrućine, a i da se Rusi ne uvrede i ne izmisle neko njino rusko pitanje, kao ovi naši Hrvati.« On opet uzdahnu. »Eto, to vam je bio njegov plan, i da mu se nije ono desilo, druga bi nama pesma pevala . . .« Lokomotiva pisnu žalosno, daleko napred, strašno daleko . . . Jurili smo za tim piskom kloparajući, batrgavo. Gospodin koji nam je sve to rekao utonu u misli, možda melanholične, ali se nije moglo razabrati zbog naočara i neupadljivog izraza njegovog lica čija je tajna možda i bila u tome da ništa precizno nije ni izražavalo.

Božidar uzdahnu isto: »Vele kod nas, da su mu svi zubi bili od zlata, svi do jednoga. Ne možeš mu u usta gledati kad se nasmeje. Od sunca sijaju jače. Pričao je to i Velja Šarković, znao ga Srećko, u gardi što je služio. A jednom je Njegovo Veličanstvo, dok je još živo bilo«, Božidar skine otrcanu šajkaču i prekrsti se, »prošlo i kroz naše selo, zna Srećko, svi smo se u kuće posakrili, od poštovanja. Sramota je pojaviti se pred njegovo pokojno veličanstvo onaki kakvi smo bili s rada, a i inače... Uvredio bi se što mu je narod nepriličan . . . i onako . . . što smo ti otrcani . . . Što ćeš, seljaci smo . . .«

»Pa da«, nasmeja se čovek koji je poslednji ušao u naš vagon i sedeo na svom kuferu, jer mesta više nije bilo. Podlanicom obrisa znoj s čela i otre ruku o karirane golf pantalone. To je

Digitized by Google

bio jedini čovek u vagonu koji se je smejao. Gledao je na sve oko sebe oduševljeno i radosno. Imao je male, precizne rožnjače, providne, vesele oči, i tako se znojio i tako se smeškao graškama znoja, očima, ustima, kariranim konfekcionim golf pantalonama, retkom kosom i celim svojim jakim i punačkim telom, da smo se odobrovoljili slušajući ga. A on je pričao tako sigurno i samouvereno, da nije bilo moguće ne verovati mu, ili, sačuvaj bože, posumnjati u istinitost njegovih tvrdnji. Govorio je tečno i odmereno, smeškao se, odgovarao na svako pitanje, sve znao da objasni i ostavljao utisak čoveka koji je mnogo putovao i mnogo video. Već sam način na koji je sedeo ležerno na sivom kuferu odavao je svetskog čoveka koga nijedna situacija ne može da zbuni. »Jer ako ćemo pošteno, Rusi su vam Srbi kao i mi«, produži on smešeći se »naše su vere ljudi. A mi smo s njima kao »faše«, ne govorimo . . . Vodamo po našoj zemljici neke švabe — kelerabe i makarone, a naše pravoslavce preskačemo... Nije to red, braćo... Znam, može se kazati: politički razlozi... U redu, primam, mogu da shvatim, ali priznaćete i sami, da je ruska vojska najbolja; svi to priznaju pa i naši, zvanično pod brojem i zavedeno. Pokazali su mi...«

»Tako je . . .« reče Srećko kao uvek, jer je već takav red kada se ljudi razgovaraju.

»Mislite li da se Rus nije naljutio kad se ono desilo pokojnom Varnavi? Dve noći Đurđijanac nije spavao od tuge, slušao sam vam ja njihove potajne stanice kad su o tome govorile . . . Srpski još govore kao ti i ja, i sve razumeš . . . Znaju braća šta rade, ne može se reći, a sve su vam njihove stanice potajne, ne kao kod nas, gde ceo svet zna šta se kud nalazi, pa još dok je naš čovek i bože pomozi, ali i stranac ti sve zna i sve ti aparatom naslika. Ljut vam je, rekoh, bio tad, uh, ni prići, ni prineti. Ta i on je za popa učio mada je bio bezbožnik t. j. ekstremist. Ko veli, ako dođe do gungule, nikom ništa, a ako ne dođe i sve ostane po starom, zlu ne trebalo, škoditi neće... Državnički. Mozges vam je taj, des mozges... Ali ljut je bio kad se ono Varnavi desilo... najzad, ni krv nije voda...«

»Izvinite što vas prekidam« upita zainteresovano naša jedina saputnica. Šminka joj se već topila i klizila, smicala se s jabučica kao košulja sa ramena. Na toj velikoj bošči što se nadimala uz to, nije se više moglo tačno znati gde šta počinje i gde svršava. Izmešana je sva bila, ispreturana, kao radnja posle požara. U stvari, ona se maločas probudila.

»Izvinite, što vas prekidam« reče, »ali bih htela znati, da li je istina da Rusi vešaju sveštenike i pale crkve?«

»Ko, Rusi?« začudi se sveznajući, otre znoj s glatkog čela i nasmeja se oduševljeno. »Ama kaki, poštovana moja«. Oko prsta je vrteo bakarni lanac s busolicom na kraju, ritmično i uverljivo je motao lanac oko debelog kažiprsta i smeškao se bez prestanka. »Nema vam pobožnijeg sveta od Rusa, cenjena saputnice, kažem vam ja . . . van svake sumnje. Vera je urođena kod njih. Ne

Digitized by Google

mogu vam oni bez boga i tome sličnog. Ono, u početku je možda i bilo onakvih stvarčica, ali je Đurđijanac to brzo zabranio, državnik je to, velim vam, nije kao naši . . . A posle se je i trgovina razvila i industrija i voćarstvo i sve . . . A jeste li i vi mnogo pobožni gospođo?«

»Pa kako da vam kažem«. Saputnica pogleda oklevajući u žuto ljubičastu i štedljivu svetlost erarske sijalice. »Tako i jesam i nisam . . . Na primer, neka viša sila, neki bog, ili tako što mora da postoji . . . ali pravo da vam kažem nemam vam ja ni vremena da mnogo mislim o tim stvarima. Znate i sami kako je kad čovek radi, škola, . . . zadaci, . . . imam šest odelenja . . . da, srpski predajem, . . . slavistika mi je struka. . . . Pa baš zato i pitam, ko velim, kada ste već tako upućeni u stvar . . . a ja vam Ruse jako volim, nekad sam pročitala sve romane Tolstoja, . . . znate Tolstoj i Dostojevski . . . i tako, kao velim, da vas pitam, kako je sada uopšte sa verom i s ruskom dušom u Rusiji, jednom reči kakav je život i postupak tamo . . .«

Profesorka zastade, zatrepta očima i uspi usnama.

»Hvala na laskavom mišlenju, a što se onog tiče, tamo se baš dobro živi. Vidi se da ste žena napredna i od nauke, jer o veri i ja baš kao i vi mislim, to jest i jesam i nisam; nisam vam neki da kažete sveti Sava mirotočivi, sigurno nisam, ali ipak . . . To je opet urođeno kod našeg naroda... No Rusi imaju sad tamo standart života a seljaci vam cene ponajviše mašinu, i svi oni sviraju u klavir ko gospojce. Oduvek su Rusi bili jači od nas u pesmama. Na primer: »oči čarnjaja«, vam je po mom skromnom ukusu najsposobnija pesma za sevdah i inače, možda zbog ruske duše što je unutra. Kad, brate, nju zapevaš, druga ti ne treba... Ali seljak vam sad neće tamo ni rukom da makne, mašina sve radi. Kad setva dođe, a on u telefon vikne: Halo, veli, slušajte vi tamo, posejte mi de, onu njivu iza potoka. I za čas doleti aeroplan i sam poseje... Jer kažem vam, imaju vam ljudi sad tamo standart... i para, koliko hoćeš...«

»Gospodin ima pravo« reče onaj neupadljivi u naočarima. »U Rusiji ima na veliko para . . . pravih, ne falsifikovanih. Svojim sam ih očima vidio, djengi ih zovu. A što se tiče komunizma toga nema više. Rus je patriota, prvo misli na svoju državu...«

»Ah, vi mora biti da stojite dobro na berzi . . . možda radite u banci nekoj«, upita ljubazno i gotovo oduševljeno čovek u konfekcionim golf pantalonama.

»Ne«, gospodin se neprimetno obazre, obrisa maramicom staklo na naočarima, stavi ih na nos i reče skromno:

»Bogdan Lukić, činovnik policije . . .«

»Ah«, uzdahnu debela profesorka. Vazduh posta krt, točkovi su lupali neugodno.

»Bolestan sam, putujem kući na odsustvo« dodade kao da se izvinjava. Uprkos tome, ljudi se stadoše meškoljiti, očigledno im se spavalo.

Digitized by Google

»Šteta, što niste berzijanac« javi se ipak čovek u kariranim pantalonama, više prigušeno no oduševljeno. »Mislio sam da vas zamolim za uslugu neku . . .«

»Jednu stvar ne razumem« uzdahnu opet profesorka i otpi iz flaše nekoliko gutljaja mlake vode. Putnici prestadoše da dremaju. Gledali su je kako pije očekujući da čuju što to gospođa saputnica ne razume:

»Zašto nas ti Hrvati ne vole?«

»Ko, Hrvati?« začudi se neodoljivo opet čovek u golf pantalonama. »Ama jok, vole oni nas, gospođo. Znam ih mnogo što su prešli u našu veru . . . oženili se našim devojkama. A poznajem i naše momke što se poženiše šokicama, pa i njima dobro, ne tuže se . . . U početku su se, moram reći, i žaluckali na prečansku koštu, otužna je. Srbin vam je, braćo, na ljuto navikao. A njina hrana jedva da je i slana. Nije čudo da od nje ne možeš, da prostite, ni pošteno podrignuti . . . A gde se videla zdrava hrana bez podrigivanja, moliću lepo? Ali posle se i to udesilo . . .«

»Ne«, reče profesorka odlučno i pogleda u Lukića. Ostali je se više nisu ticali. »Ja to iz iskustva govorim, dve godine sam bila u Savskoj banovini . . . Molim vas, šta zna malo dete? Ništa. Pa ipak inat tera. Ni za živu glavu neće da piše ćirilicom, sem ako mu zapretiš slabom ocenom. A što neće? Azbuke su ravnopravne po zakonu. Pa kad su ravnopravne što ne bi pisali ćirilicom? Ali neće. Inat. Mrze nas. A šta sam im ja uradila? Šta sam im ja na primer skrivila? Ili vi? Šta? Eto u tome je stvar«.

Polucivil zgazi cigaretu: »Hrvati«, začudi se i diže obrve prezrivo. »Vrlo važno! Vešala treba dići na Terazijama«.

»Ne znaju ni sami šta hoće«, uvredi se ćosavi »Mačeka da pitaš, pa ne zna . . . A otkud će i znati, kad on tu nije ništa, čifutadija sve to mesi . . .«

»Pravdu hoće Hrvati«, uzviknu dečak s đačkom kapom, pocrvene, ali ne pogleda policijskog činovnika, mada ga je nešto kopkalo da se osvrne na onu stranu.

»I ti mi nešto znaš«, odgovori ćosavi uvređeno. »Hoće Hrvati Mačeka za kralja, to hoće.«

»Moliću«, čovek u konfekcionim golf pantalonama pruži pomirljivo ruku. »Dinastiju su priznali; i granice. Nije šala. Šta ćeš više? Zar ne vidite kakva se popara kuva . . .«

Čudnovato kako se vređao ćosavi. Smatrao je za ličnu uvredu sve što se nije podudaralo s njegovim gledištem. Stalno se zato mrštio, durio i onda odgovarao ne gledajući, kao kad čovek prvi put puca: i sam uznemiren onim što izbija iz njega.

»Preča je košulja. Popustiš li Hrvatima, odosmo u majčinu!«

»Pa već smo tamo!«

»Ja, ne! Ali ako popustimo bićemo svi. Misliš li da neće da nam se svete? Hoće. A kad hoće, ne dam im vala, ni da primirišu vlast. Neko mora da vlada. Ili mi, ili oni. A kad je tako, onda bolje mi. I pravo je. Mi smo ginuli, a ne oni . . .«

Digitized by Google

»Koji su to »mi«, bre, ginuli, ako smem pitati?«

»Mi Srbi.« Ćosavi se uvredi, čak namršti: »Ne damo da nam tuđin kapu kroji.«

»Ako su vam Hrvati tuđini, s kojim pravom hoćete da im vi krojite ne samo kapu nego i glavu?«

»S kojim pravom . . . s pravom . . . jer smo ginuli . . .«

»More mani ćorava posla! Bilo je sto puta bolje dok smo čistili samo pred svojim brlogom. Tad nije bilo ni hrvatskog pitanja, ni . . .«

»Pa ni sad ga nema. Čifuti su ga izmislili, da mute... Čifuti, oni su krivi... Njih treba sikterisati odavde, ali tako, da se sve zadimi . . .«

»Vi mislite sve njih u flašu, a flašu u more . . . Čitav narod u flašicu . . . Ne ide to, bato, lako.«

»Ovo je srpska zemlja. Srbin njom treba da vlada, nismo ni mi fukara . . . Mi smo nacionalisti . . .« Ćosavi je vikao, gledao buljavo i tvrdo, a lice mu se osulo modrim mrljama. »Hitler nama treba! Čast Hitleru . . . On je učinio za svoj narod . . . Ih«, podvrisnu on ženski, »šta je sve taj učinio za svoj narod . . . Čifute je sve u rog sabio«.

»Znamo«, reče dečak i mahnu nevešto rukom. »Znamo mi sve... kako je tamo, škripi... kao svaka nepodmazana osovina...«

»Prosto mi uzeste reč iz usta. Krči kao prazno crevo. A prazan džak ne stoji... skljoka se.« Čovek u golf pantalonama raširi ruke. »Vidite kako je«, produži, »popara nam se svima sprema. Od nje se nećemo nasititi. Oprljiće nas samo. Gutaju ove godine narodiće kao da su kikiriki, što no reče onaj . . .«

Onaj je dremao.

». . . Ili, da prostite, aspirini. Čudni aspirini — odmažu. Od njih je glavobolja sve veća. Ne pomaže tu, kanda, ni nauka više. Starinski lek treba, berberski. Podrežeš žilu, pa nek iscuri . . . Šteta samo, najviše će pravih poginuti.«

»Granice treba braniti,« oduševi se dečak i skoro zapljeska. Bio je govornik i publika istovremeno.

»Tako je«, pridruži mu se Srećko, kao da je nehotice ispustio staklo ili jaje.

»Ja braniti neću ništa«, nadu se ćosavi. »Ovde čifuti vladaju, svi ste vi čifuti, sve su to čifutska posla i mene se te čifutske stvari ništa ne tiču.«

»Bravo, nacionalisto,« uzviknu dečak pobedonosno. »Devetstočetrnajste bili smo manji, pa ipak... borili smo se...«

»Čuti mali«, opsova polucivil, »devetstočetrnajste te je ćaća još u čakširama nosio.«

Ćosavi se nasmeja žuto. »U gaćama, gaćama«, ispravljao je tvrdoglavo.

Dečak je gledao oko sebe zbunjeno. Bio je sav crven a ćosavi nije prestajao da se smeje i ponavlja »u gaćama, u gaćama«, kao da gazi pri tom neke sitne bube.

Digitized by Google

»Dosta, gospodo! I jest mi neki kunst zafrkavati decu!« reče čovek u golf pantalonama.

»Možda i jeste . . . I hi hi . . .«

Ne prestajući da se kikoće, ćosavi zvrcnu malog preko nosa. Ovaj skoči, i pre no što je iko mogao da nasluti šta će se dogoditi, puče šamar. Ćosavi jeknu, pribra se i ritnu dečka u cevanicu. Ovaj zajauka, profesorka vrisnu, ljudi skočiše.

»U ime zakona« zadrža ih Lukić autoritativno vrskavim glasom. »Da se nije niko makao i kuš svi.«

»Ali gospodine . . .«

»Kuš. Marva ste vi obična. Što je čovek bolji spram vas, vi ste sve bešnji. Ja putujem kući na otsustvo, slušam šta govorite, ali se pravim lud, neću da znam . . . i mesto da ste zahvalni, vi se tučete . . . Sve ću da vas pohapsim . . .«

»A znate li ko je za sve to kriv?« zaječa opet ćosavi držeći se za ošamareni obraz. »Čifuti . . . oni, braćo.«

Čovek u golf pantalonama zagrcnu se od smeha.

»Šta je to smešno, budalo jedna. Čifuti. Nego! Oni su sve to zamesili.«

»Šta, »to«? To što nećete da se borite, ili šamare?« Čovek u golf pantalonama nije prestajao da se smeje.

»A mi ćemo se u prkos svemu boriti«, reče dečak odlučno. »Borićemo se svi, i ja, i Božidar, i Srećko . . . A takve kao što ste vi, nećemo ni hteti . . .«

»Jes« trže se Srećko, pogleda začuđeno i počeše se. »Gle, sveca ti detinjeg, a ti meni i ime zapamti. Znači, brate ne smatraš me za stoku«. Bilo mu je milo, videlo se. »Seljaci smo, ali ljudi...«

Sigurno je hteo da kaže nešto drugo, možda lepo i nežno ali tako mu je ispalo sada, mahnuo je rukom: Šta ćeš mu ga.

»I moj deda je bio seljak,« reče profesorka još uvek uzbuđena događajem. No razneži se misleći na svoga dedu: »Siromašan čovek ali pošten . . .«

Voz stade. Božidar i Srećko ustadoše naglo. Gledali su trenutak dva unezvereno oko sebe i onda zdimili, hrapavi i zgrbljeni, ne oprostivši se ni sa kim.

Ali su drugi seljaci ušli na istoj stanici. Sedajući na još vruća mesta, nastavljali su razgovor započet napolju na peronu, ili ranije još, putem od sela.

»Vala i ja ću idući put glasati za opoziciju,« govorio je jedan, sav runjav, isturena i otečena čela. »Ja cenim, da ti je to ko sa zemljom. Ne valja stalno pšenicu sejati, ili kukuruz samo, isposti se zemlja. Nego, brate, jedanput pšenicu, pa kukuruz, pa detelinu, pa ovas, pa ječam . . . Dosad sam uvek za državnu partiju glasao. Mislim ja, državna je, mora se isto kao porez plaćati. Ali vidim, sve ide od lošog na gore. Ne može se više izdržati. Promeniti valja . . .«

Svitalo je mutno između rakite i grmova punih magle, u prolomu između stubova i teturavih proreda žica. Oblaci su nisko pali,

Digitized by Google

a ispod nas je hujala Drina ili neka druga reka, Una ili Lim ili Ibar, voda je svakako bila, tekućina što teče i što se negde uliva.

»Ah vrlo je romantično to jest privlačno, zar ne?« uzdahnu neko više za sebe.

Da, da, romantično, to jest privlačno, ali promeniti valja. Voz se zadražo u Medveđi svega jedan minut; negdje je stajao više minuta, negde će stajati sat čitav i dan ceo, a negde će za uvek stati ta naša kompozicija, jer menjati valja. Promeniti treba i promeniće se. Vozovi neće tad biti tako prljavi i nesnosni i ljudi neće prljavim rukama uvlačiti u usta prljave stvari, i niko neće glasati za opoziciju zato što jedne godine treba sejati pšenicu, a druge detelinu. Svi će razumeti zašto su nas mrzeli Hrvati i koga su oni zapravo mrzeli, i razumeće se sve što je danas u čađavim tunelima još nerazgovetno, i ne samo u tunelima i ne samo u glavama pod tunelima.

U ovo proleće koje miriše na gladiole i krv između redova novina, cveća i okićenih redova, teško je ne biti tužan u vozu koji pišti zloslutno kroz nejasno aprilsko jutro i tumara zemljom i podzemljem u potrazi za mirom, snom i ljubavlju. Svi traže čoveka i Srećko i crni glas, i ćosavi i dečak sa đačkom kapom, i konfekcione karirane golf pantalone i profesorka, i svi osećaju manje ili više nejasno, da se tako ne može dalje i da se pod ovim tunelima počinje dešavati nešto što nije bila dosadašnja svakodnevnica. Šamari koji su pali ne liče na nekadašnje, na ona stara razračunavanja sifonima po tintari i stolicom po bubregu, kad nož seva i revolver kreše po dairama i cigankama koje vrište: Mito, Mito, Mito, Mitanče. Bogdan Lukić putuje kući na odsustvo jer je bolestan i taj gospodin Bogdan čije prisustvo smeta po vagonima od prvog dana 1919 godine, ide sad ispeglan i natruo na lečenje, jer je bolestan, jer su bolesni i on i razlozi koji su zahtevali da ljudi s neprimetnim očima putuju od 1919 godine do danas našim tunelima, da prisluškuju i vire u naše isprave i da nam onemogućuju svaki nedvosmisleni razgovor.

Bogdani koji nam od prvog dana ne dadu da pisnemo putuju sad kući jer ćemo i mi u pakao... Bar na izvesno vreme. Bićemo tri za groš... I bićemo gladni, cvokotaćemo i nećemo pevati ni oduhovljene ni neoduhovljene ljubavne pesme, jer posle venecijanskih noći dolaze proskribovana jutra i zidovi sasvim izrešetani. Sve je već kuš, ljudi su kuš, ljubav je kuš, duh je kuš i skoro svuda, samo još top ima slobodu zbora dogovora, razgovora i umorstva. A mi nismo umorni. Vriju u nama reči i snovi, i mladi smo kao i ranije; teraju nas sa posla i iz gimnazija; gone nas i proganjaju, a u nama ipak, kovitla i seva nada iako je dockan možda, za mnoge od nas.

Zarivamo se u tunelsku noć, s dugim otegnutim piskom. Izići ćemo iz njei znam, nećemo svi biti hladni... nećemo svi biti. Među ožiljcima stena, sa dna mraka gledaju oči krvave i zapaljene i tinja suza u fenjeru, razgovara se šapatom, žvače se, hrče i šušti

Digitized by Google

pergament hartijom, i, ako stižemo još da se osmehnemo, to je zato što smo uvereni da nas ne mogu, ne mogu sve potamaniti.

Gorko je, sumpor guši i jeza ide do beonjače. Ako nas negde čeka šetnja sa devojkom čiji bokovi šušte kao lišće, i čije se usne otvaraju kao dan-i-noć, da li je to već uteha, da li je to pijanstvo?

Lepo je bilo disati šumu i disati more, lepo je bilo raditi i jesti jela koja volimo, lepo je bilo pevati i gledati oblake i smejati se, bilo je lepo — smejati se... i onda kada nam nije bilo do smeha, i sada . . .

I sada kada ne znamo više gde će nas voz iskrcati i kad gospoda direktori pišu da je zet podmetnuo nogu malome zogu zato što je mutio nečije srdačne ohohodnose!

Zaista, vreme je da dođu pameti ti jaganjci! Dugo već mute miroljubivim vucima pojila i spodbijaju komšijske odnose! Dosta je te jagnjeće tiranije, pragarije, madridarije i kako se sve ne zovu te glavobolje, ti aspirini, ta popuštanja i ti porazi. Zaista, ne može se više to podneti, iako šume cvrkuću, iako je sva lepota još uvek tako netopovska...

O. DAVIČO

PRILOG RAZUMIJEVANJU DJEČJEG SLIKARSTVA

„I cijela se ta igra odvija ozbiljno"
Lj. Babić

Radi se o doživljavanju, čitanju, prepoznavanju onih u svojoj biti magijskih znakova, koje ljudi i djeca ostavljaju, urezuju, utiskuju u čvrstu materiju kao trajan (ili u najmanju ruku trajniji) dokument nekog svog svijetlog uzbuđenja, ili bolnog grča.

Stojimo li nad jednom dječjom slikom hermetički zatvoreni za sve ono što nije virtuoznost pred nama će se izgubiti jedan čitav svijet napora, uzbuđenja i konačno svijet primarne, najneposrednije ljepote.

Ne znači kazati ništa novo, ako se ustvrdi da dječje slike i crteži imaju umjetnički karakter. Slikarstvo zadnja tri decenija u svom traženju novih, osježujućih izvora nije mimoišlo ni dječje radove, već ih je otvoreno iskorišćavalo prepoznavajući u njima izvor slikarskih formulacija.

Između mnoštva snobova, koji su s razloga mode, praktičnosti (jer konačno više nije trebalo imati talenta!) zlorabili dječji crtež, u modernom slikarstvu bilo je i može se još uvijek naći imena, koja su iskreno i s najvećim interesom izučavala dječji crtež, sliku i koristili se njihovim specifičnim osobinama.

Grosz-ova linija nije infantilna, ona je i previše konzekventna, previše virtuozna u svojoj maniri da bi mogla imati karakter dječje linije. Ono što

Digitized by Google

je Grosz preuzeo i moglo bi se reći genijalno iskoristio u svom literarnom razgolićavanju objekata koje je promatrao jest t. zv. psihički realizam (Luquet) kod dječjih crteža. Djeca naime u početku crtaju kako misle, a ne kako neposredno vide; tako će djeca čovječjoj glavi nacrtanoj u profilu dati dva oka i dva uha, u vazi koja je neprozirna nacrtat će vodu, strukove i grančice od cvijeća.

Bila bi svakako vrlo zahvalna tema ako bi se izvršila usporedba između radova nekih modernih slikara i dječjih radova, tu bi se moglo ustanoviti do koje je granice doprla lažna i površna simulacija, kao i gdje se je uvid u samu bit dječje linije, dječjeg shvaćanja forme produbio do te mjere, saznao i prepoznao u svoj svojoj osebujnosti, da je mogao pravilno biti iskorišćen.

Sigurno je da unutarnja misaona i emocionalna zbivanja dječjeg (a i primitivnog) slikarstva, kao i jednog dijela modernog slikarstva, koje se je izražavalo kroz infantilne forme, nijesu adekvatna, ali nas upravo ta primitivnost tretmana, ako je on bio iskorišćen kao korelativan izraz jednog našeg doživljaja, ili doživljavanja, može jednako tako uzbuditi kao i virtuozan i uvjerljivi potez olovke ili kista. Unutarnja organizacija slike, uslovljena stanjem u već razvijenom duhu, makar se taj duh i vraćao »k bitnim principima, koji su stvorili izražajna sredstva čovjeka« (Matisse), ne može biti jednaka s anarhičnim tragovima i dokumentima duha koji se tek počimlje izražavati i koji se tek nalazi u prvim stadijima razvitka, ali upravo na Grosz-ovom primjeru se vidi da se izvjesna svojstva mogu usprkos tome dobro iskoristiti. (Uostalom i kod nas je misao o uzgojnom iskorišćavanju dječjih crteža izrazio Ljuba Babić u svom članku: Dijete i likovni život.)

> »Ne samo što umjetnost divljih naroda nije kao umjetnost ni u čemu niža od umjetnosti civiliziranih naroda — ako je njezin izraz korelativan utiscima jednog divljaka — nego i svaka jedinka i svaki čas duhovnog života jedne jedinke ima svoj umjetnički »svijet . . .« Croce: Estetika

Da li dijete može ostvariti svoj doživljaj i da li to ostvarenje i taj doživljaj ima karakter umjetničkog?

U svojoj estetici Croce je podijelio čovječju svijest na praktičnu i intuitivnu. Kod odraslog čovjeka bi se moglo govoriti o prevlasti praktične svijesti, ukoliko nije postao čudovište: luđak, bohem, pjesnik, slikar . . .; kod djece je ova praktična svijest u mnogo manjoj mjeri izgrađena i uglavnom intuitivna[1]

Nesumnjivo je da je intelekt odraslog čovjeka razvijeniji, da su osjećaji više izdiferencirani, da je čitav život kvantitativno jači, a kvalitativno bogatiji, ali je isto tako istina da je ovaj život postao mehaničan i prema tome

---

[1] A Kant je mislio da veliko pitanje: da li ovaj element a p r i o r i postoji ili je iskustvom stečen, riješi presudno svojom slavnom formulom: da je prostor o b l i k o p a ž a j n o s t i koji leži u osnovi svih utisaka o svijetu. Ali »svijet« bezbrižnog djeteta i sanjalice ima ovaj oblik nesumnjivo na jedan kolebljiv i neodlučan način (nedostatak perspektive u dječjim crtežima djeca uopće ne osjećaju) i tek napregnuto, praktično, t e h n i č k o posmatranje okoline — jer slobodno pokretljiva bića moraju d a s e b r i n u za svoj život, a samo ljiljani u polju ne moraju to da čine — dovodi dotle da se čulno prostiranje ukoči u razumsku trodimenzionalnost. (Spengler: Propast zapada)

Digitized by Google

teško pristupačan novim i neposrednim uznemirenjima, dok je unutarnji život dječji kroz svoje svakidanje izgrađivanje neprestano usplahiren, neprestano u susretu sa čudom[2]. Život je odraslog čovjeka, kao i djeteta, pokretan nagonskim impulsima, koji se na jednom pragu u svijesti kao osjećaji rascvjetavaju, ali dok su oni kod djeteta praćeni neposrednim, upravo fantomatičnim slikama, slikama koje se u mnogo više slučajeva tek prvi put javljaju i koje obuhvaćaju cijelu svijest, dotle se te slike kod odraslog čovjeka javljaju kao prepoznavanje, orijentirane utilitarno od praktične svijesti (razuma), a praćene osjećajima koji su uglavnom kanalizovani. Kao poređenje i nehotice se nameće emotivno-mitološko doživljavanje prirode kod primitivnih naroda.

Mora se ovom prilikom napomenuti da djeca (kao i primitivni narodi) ne crtaju ili ne slikaju »realistički«, ali ne isključivo radi toga, jer im je to onemogućeno zbog nedostatka rutine i nepoznavanja tehnike, već radi toga, jer oni tako misle svoje viđenje, oni prirodu u jednom stanovitom smislu i ne prepoznavaju, oni je uvijek novu doživljuju. Oni zapravo slikaju realistički, ali taj je realizam psihološki — za razliku od onog vizuelnog. To psihološko unutarnje stanje je uvijek bliže izrazu od njegovog objektivnog »realističkog« izvora. Jer zapravo onaj unutarnji prvi i nevini doživljaj je ono što nas je na jedan najneposredniji način potreslo i svojom živom moći uzbudilo neke do tada mrtve i slijepe snage (strahove, sreće, boli . . .) i iz jedne gole potrebe da se relativno usrećimo i produžimo u budućnost stvaralo mitove i nove svjetove. Kako se iz jednog ovakvog časa našao put k izrazu, olakšanju, k prelazu iz onog svijetlog, začaranog moždanog doživljaja u prostor, taj put je zaprayo zagonetan, iako bi se s jednog simplicističkog stanovišta mogao pokazati kao automatski.

Ovdje se postavlja pitanje rutine, zanatstva, kao i pitanje ukoliko ono omogućava izraz i konačno da li ono formira i sam doživljaj u svijesti. Iako se već iz našeg svakidašnjeg iskustva dade s mnogo vjerojatnosti zaključiti da je dresura jedna vrlo važna komponenta našeg doživljaja u svijesti, stvar se pri objašnjavanju pokazuje kao vrlo komplicirana. S nekim, možda sudbonosnim uprošćenjem, mogao bi se doživljaj u našoj svijesti pokazati kao senzibilan čvor dijalektičnog prožimanja zbivanja koje dolazi putem periferijskih nerava s jedne strane i impulsa koji izviru iz tame tijela, kao ključanje iz neposredne tjelesne životnosti, ili iz nagomilanih sedimenata prošlih doživljaja, s druge strane. U interferiranju tih suprotnih kretanja svijetli naša svijest i podsvijest, upaljuju se svijesni uzroci naših čina.

Kod djeteta prevlađuje unutarnji element, t. j. ponor vanjskog svijeta još nije stalno formiran ni za opažanje ni za modificiranje, zato ono što dijete gleda, a i što samo pravi može mu se ukazati kao neočekivano čudo. Dječji radovi zato i imaju karakter ekspresionistički.

U vezi s ovdje dotaknutim problemima javlja se i pitanje onog najobičnijeg prigovora, koji se predbacuje dječjim crtežima i slikama, naime da su slučajna: sve je to slučajno! Riječ ovako upotrebljena je samo dokaz komotnosti, a ponekad i potreba praktičnog preskakivanja izvjesnih mutnih i zamršenih pitanja. Poznato je svakome već iz svog vlastitog iskustva da naše

[2] Paul Eluard citira u svojoj knjizi: Avenir de la poesie Jean Piaget-a: Un enfent affirme: »Moi, je suis dans la rêve, il n'est pas dans ma tête, les messieurs ne rêve pas.«

Digitized by Google

uoblikovanje vanjskog svijeta (najšire rečeno) nije isključivo rezultat našeg htijenja, ono ne nastaje kako mi želimo (jer i naše vlastite želje se modificiraju prema tom vanjskom svijetu), ono što postaje je rezultat mnogih komponenata, koje su izvan dohvata našeg htijenja, ili još šire rečeno našeg svijesnog, ili nesvijesnog sudjelovanja. Što u početku nastaje kao rezultat poriva iz unutarnjosti, učimo poslije upotrebljavati praktično i svijesno, kako kaže Freud[3].

Ne može se uistinu govoriti da djeca stvaraju ono što hoće i kako hoće, da su draž svojih crteža planski htjeli (uostalom ono najneposrednije, bitno umjetničko nikada se i ne »hoće« s planom, ono protiče neznano i nezapaženo da se, kada je već poprimilo svoj oblik u crnom haosu vanjskog svijeta, i nama samima ukaže posve neočekivano), ali oni vrlo malo i »hoće« i »znaju«, njihovo znanje i njihova volja je isto što i njihovo djelovanje, a upravo to kompleksno, još neizdiferencirano življenje u djelovanju je ono što daje draž, karakter i vrijednost ovim radovima.

Za Leonarda je vlaga na zidovima stvarala figure i kompozicije koje je s velikim interesom promatrao; ako bismo mi čitav dječji život eliminirali, a njihovo djelovanje izjednačili s djelovanjem vlage na zidovima, onda bismo uistinu mogli kazati da je stvaranje djece posve slučajno, no to je, međutim, apsurd. Bili bismo valjda pravedniji ako bismo izraz slučajan zamijenili s izrazom nesvijestan.

Stojimo dakle pred vrlo komplikovanim i neobuhvatljivim procesima, koji se jednom jedinom riječju ne smiju sakrivati. Nije to življenje tek slučajno, nijesu ta uzbuđenja »dječji« nevažna, već su naprotiv vrlo ozbiljna i moglo bi se kazati sudbonosna za naš čitav život; ona govore za naše prilike možda polomljenim jezikom, govore iz daljine od koje nas dijeli jedan čitav ukalupljeni život forma, manira, konvencionalnosti, ali ako se bude osluškivalo, osjetit će se da su radosti i tuge vjetrova i lišća, lica i pokreta, dolaženja i prolaženja i tamo jednako tako uzbudljiva kao i u našem svijetu, da su jednako tako ozbiljna, tek su u mnogo manjoj mjeri kopija i simulacija.

Pri prilaženju k dječjim radovima moramo stajati otvoreni čitavoj onoj disharmoniji ritma, boja, kompozicije, moramo u njima prepoznavati ushite prvih susreta s jednim čudnim i velikim svijetom, moramo u njima prepoznati prve vidljive tragove jedne volje, jednog svijesnog življenja u kretnjama.

Opća karakteristika dječjih crteža i slika je da su uvijek nerealistična i zato djeluju svojom ekspresivnom moći. Zakoni planova, statike, kompo-

[3] (Der Säugling) Er halluziniert wahrscheinlich die Erfüllung seiner inneren Bedürfnisse, verrät seine Unlust bei steigendem Reiz und ausbleibender Befriedigung durch die motorische Abfuhr des Schreiens und Zappelns und erlebt darauf die halluzinierte Befriedigung. Er erlernt es später als Kind diese Abfuhräusserungen absichtlich als Ausdrucksmittel zu brauchen.

Die motorische Abfuhr, die während der Herrschaft des Lustprinzips zur Entlastung des seelischen Apparats von Reizzuwächsen gedient hatte und dieser Aufgabe durch ins Innere des Körpers gesandte Innervationen (Mimik, Affektäusserungen) nachgekommen war, erhielt jetzt eine neue Funktion, indem sie zur zwekmässigen Veränderung der Realität verwendet wurde. Sie wandelte sich zum Handeln. (Freud: Formulierungen über die zwei Prinzipien des psychischen Geschehens.)

Digitized by Google

zicije plošne i prostorne se tu ne javljaju kao organizovan smisao, ili kao iskristalizovanost i rafiniranost osjećaja; slika je slobodna i otisak u velikoj većini intuitivnih, neobrađenih nagonskih erupcija. Djeluje kao nekonsekventan, isprekidan tok izživljavanja. Nije međutim rijetkost da nas ponekad iznenadi logičnost u crtežu, komponovanost, a i rafinirana harmonija kolorita.

U vezi s nedostatkom perspektive je i nedostatak reljefnosti (tonalitet u osvjetljenju se ne primjećuje, sjena ne postoji), moglo bi se kazati da skoro sva ona svojstva, koja Berenson obuhvaća izrazom taktilnih vrijednosti nedostaju, i radi toga kao najvažniji elemenat ostaje linija, koja je usisala (ili koja još nije rodila iz sebe) prostor kao volumen[4]. Za razliku od ljepote koju u nama budi uvjerljiva virtuozna linija umjetnika, koja od nas zahtijeva jednu višu sublimiranu senzibilnost za pročišćen ritam, ljepota dječje linije koja je nepročišćena, s jednim anarhičnim ritmom teških i ponekad tromih praznina, jest u njenoj psihološkoj iskrenosti i autentičnosti.[5] Ona obuhvaća plošan prostor koji je uvijek živ i u pokretu, ali ne u pokretu za koji bi Berenson[6] kazao da je prelaz, tok energije, već u pokretu koji je tako reći prskanje energije.

Kolorit je rijetko i u najboljim slučajevima moduliran, ali je više nego dekorativan ukras. Neočekivani susreti boja stvaraju harmonije, koje svojom novošću i svojom fantastičnošću evociraju u nama sreće nekih zaboravljenih sloboda, a ponekad i jeze prvih strahova.

I konačno, nedostatci koji se javljaju u dječjim djelima kad se gledaju i kroz rafinirane norme Berensonove nijesu tolike i takove da bi se moglo kazati da je umjetničko u njima mrtvo. PETAR KRUŽIĆ

---

[4] Spengler: Propast zapada. U sikstinskoj Madoni Rafael rezimira cjelokupni renesans linijom obrisa koja u sebe usisava svu sadržinu djela.

[5] Dr. Branislav Krstić u uskrsnjem broju Politike iz 1932 god. rekao je, između mnogo tačnih konstatacija i jednu koja mi izgleda netačna: »Njima nedostaje jedan od bitnih elemenata svake umjetnosti — oni nisu lepi.« Relativnost pojma ljepote je danas, možda kao nikad prije jasna, a u umjetnosti se on ne da formulirati i slijediti.

[6] »U figuralnom slikarstvu, kao slikarstvu u svom tipičnom obliku, najvažniji i skoro jedini elementi iz kojih proizlazi pojačana životna sposobnost jesu taktilne vrijednosti, pokret i prostorna kompozicija; pod time mislim idealizirane osjete dodira, strukture, težine, otpora, energije i osjete prostornih odnosa. Pomanjkanjem jednog od ovih elemenata smanjuje se i stupanj umjetničke vrijednosti djela. Gdje ih manjka više, umjetnost će, u najboljem slučaju, živjeti dalje samo kao arabeska. Kada su svi sterilni, umjetnost umire«. (Berenson: Dekadenca umjetnosti).

Digitized by Google

KAKO JE TO ZAPRAVO BILO U PULI 1918

Otkako nas je Venecija primila i naselila oko Pule, u 16. i 17. stoljeću, cijelih tri stotine godina mi smo držali opkoljen taj čudnovat i lijep grad, pun nama tajanstvenih ruševina, o kojima smo stvarali svoje legende o tome, kako je naša vila sagradila Divić grad (arenu, collosseum) u jednu noć, noseći na ramenu kamenje sa Učke, a nije stigla da ga pokrije, jer su je omeli pijetli, koji su u zoru zakukurikali, i dok su naši pastiri kroz te stotine godina svirali u dvojnice i mišnice oko Divića, vjerovali smo da to oni čuvaju grob Kraljevića Marka. Sva ta naša sela oko Pule, Premantura, Pomer, Medulin, Ližnjan, Valtura, Mrčana, Štinjan, svako od njih je skoro bilo isto tako jako i brojno kao i Pula. A kad je ona, poslije 1850. počela od svojih 1.100 stanovnika da se diže, mi smo joj davali sve: kruh i vino, povrće i mlijeko, meso i drvo. Hranili smo je, i u njezine ustarale i okamenjele žile puštali smo svoju krv. Nastanjavali smo se u njoj, mijenjali običaje i jezik, stvarali smo njezine radnike, trgovce, zanatlije. A kako je Pula rasla, ona je naše ljude sve više privlačila i iz udaljenijih strana. Iz Kastva je došao mladi Matko Laginja, da brani i organizira narod oko nje, iz Dalmacije i sa Krka su dolazile bracere i trabakuli sa vinom i stvarali magazine i trgovine u njoj, iz Hrvatske su stizali brijači i krojači, drvarski trgovci i učitelji, otuda je došao, preko Gorice i Trsta, mladi tipograf Josip Krmpotić, koji će s vremenom postati najveći poduzetnik u cijeloj Istri.

Voljeli smo mi taj lijepi grad, izgrađen od našega kamena i našega rada. Iz kamenoloma naših u raškom kanalu i u Mrčani dolazilo je u Pulu kamenje za nove palače, za podizanje obala i nasipa, pa popločanje ulica. Naši kamenolomci su rezali to kamenje, naši klesari su klesali pragove, stepenice, klupe i kamenite stolove, naši životi su bili svuda uzidavani u napredak grada. I kad smo u nj ulazili, znali smo da dolazimo na svoje i po svoje.

Ali kako je grad rastao i jačao, on nam se sve više izmicao. Veliki fortovi oko njega kao da su bili podignuti nama u prkos, velike čelične lađe u prostranoj širokoj luci oskvrnjavale su ljepotu modrog mora, zelenih obala i šumovitih otoka u luci. Arsenal pun huka i dima, diljem obala, gdje su bile nanizane torpednjače, primao je dalje naš rad, ali ograđen žicom i vječito pod stražom i kontrolom, predstavljao je neku veliku, glomaznu, tvrdu i neosvojivu silu. Nove kasarne, sive, tuđe, jednolične bunile su nas u prolazu i mi smo se oko njih šuljali sa nekim strahom i zebnjom.

U Puli i u mjestima oko Pule (u Kanfanaru i Rovinju) otvarane su njemačke državne pučke škole i ako u tima mjestima, kako je dr. Lovro Škaljer istakao u svome plamenom protestu, objavljenom u puljskom Hrvatskom Listu 11. septembra 1918. »nije nigda ni prokletog Nijemca bilo«. Osnovana je u Puli i njemačka državna gimnazija i realka, cijeli državni i vojni aparat u Puli postali su sredstvom germanizacije. Stara Austrija je bila mnogo manje naivna nego što su mnogi od nas tada mislili, ili misle to i danas.

Digitized by Google

Kad je došla mobilizacija 1914., Pula se napunila našim svijetom više nego ikad do tada. Iz ćelije zatvora na puljskom Kaštelu, augusta 1914., često smo čuli kako vojnici na korzu pjevaju hrvatski. Ali naši ljudi, koji su bili mobilizirani u puljske domobrance i ratnu mornaricu, bili su svuda samo vojnici i izvršni organi. Vrlo cjelishodna podjela rada u ratnoj mornarici, gdje je većina bila hrvatska, svrstala je naše ljude u matičnim kompanijama mornaričkog zbora (Matrosenkorpskommando) najvećim dijelom u palubnu i ložačku struku. U mašini, u kancelarijskoj struci, u elektrici, u torpedu, u minama, na krmilu i kod topova naši su svuda bili u neznatnoj manjini. U oficirskom kadru nismo bili bez svakoga utjecaja, ali je bilo sasvim nemoguće da se uspostavi neposredan kontakt između tih oficira i naših palubskih mornara. Srbin Prica je bio prije rata najbolji Hrvat među oficirima marine, ali 1918. njega više nije bilo u Puli.

1915., na početku rata s Italijom, cijeli je puljski kotar evakuiran, ali u slijedećim godinama stanovništvo sela se vratilo, civilno stanovništvo grada nije. Uslijed toga, i uslijed brojnosti našega elementa u ratnom arsenalu i u ratnoj mornarici, jako je pojačana naša nacionalna pozicija u Puli. Napokon, sad smo ipak mi predstavljali brojnu većinu. Većinu, koja nije bila u komandi, ali koja je mogla da jače dođe do izražaja, pogotovo što je cijela seljačka pozadina bila naša. I ako je ta pozadina istarska u selima bila sastavljena od žena, staraca, djece i invalida, ona je baš tim svojim sastavom davala impetuoznost muškarcima vojnicima i marinerima u Puli.

S proljeća 1917. prekomandiran sam sa većom grupom naših vojnika iz Štajerske u marinu. Bio je sa mnom i moj pučkoškolski učitelj Saršon i moj školski drug Peteh, sada sušački liječnik. Od 1915., kad je nastala evakuacija i prestala da izlazi stara »Naša Sloga«, Josip Krmpotić je bio pokrenuo »Hrvatski List«, kao prvi i do sada posljednji hrvatski dnevni list u Istri. Jedan od glavnih suradnika lista dugo je bio Fran Barbalić, školski nadzornik, jedan od najmarljivijih i najsolidnijih naših ljudi tada u Puli. Kako je Josip Krmpotić bio glavni tiskar mornaričkih stvari, nadzornik Barbalić ponudi jednoga dana učitelju Saršonu, da ga može premjestiti iz mornarice u tiskaru, gdje bi surađivao u »Hrvatskom Listu«. Saršon predloži mene i tako na jesen 1917. dođem iz mornarice kao pomoćni slagar u tiskaru, zapravo u uredništvo »Hrvatskog Lista«. Imao sam 19 godina i šest razreda gimnazije.

U slijedećem iznijet ću, u obliku dnevnika, neke izvatke iz onoga što sam tada napisao i objavio u »Hrvatskom Listu« i što je tiskano u ratnoj luci u Puli. Jedan dnevnik, koji je neposredan, jer sve ono što je u njemu nije samo tada napisano, nego i tiskano. Datumi se odnose na datume »Hrvatskog Lista«, u kome su ove glose objavljene.

12. XII. 1917. Nevolja je pritisnula sa svih strana, najbolje su nam sile oteli, zemlju razrovali, narod izmrcvarili. A osim toga, kao da se pakao urotio proti nama: kroz cijelo ljeto pritisnula suša, posljednja je travka uvenula, žito usahnulo. Zemlja nije dala ni ono što se posijalo. Ono malo smokava, što bi se u prijašnjim godinama u primorju posušilo, djelomično su uvenule i još nezrele popadale, a djelomično se narod kroz cijelo ljeto njima hranio. Par smokava bio mu je zajutrak, objed i večera . . . Nadošla je zima. Lišće popadalo, smokava je nestalo, voća nema ni svježeg ni suhog, a zima nemilosrdno prijeti kao da se posprdno ceri koliko će žrtava pobrati. Sad se čuje

Digitized by Google

odavle, sad odanle, kako je netko legao u grob, cim je pojeo ono nekoliko kilograma žita, čime mu je zemlja urodila. Od čega mora da taj narod živi? Ta zemlju ne može da jede! Već smo javili, kakove li pogače peku na otocima, gdje je bijeda još strašnija, nestašica još veća. Ali i tu u najbližoj okolini nije ni za mak bolje. Cijela Barbanština, Labinština gladuje i to kruto. Mogućnici, koji iz sve te bijede i tog užasa, daleko većeg užasa, nego što može naš otupjeli razum da shvati, to ne osjećaju. Troše se milijarde, ratuje se dalje, a narod skapava. Oteli su nam sve! I ljude i djecu, samo su nam nejake starce i žene ostavili, da ih sada puste na tako nezahvalan način umrijeti od glada . . .

14. XII. 1917. U našoj Puli imadu Nijemci dvije srednje škole, gimnaziju i veliku realku, Talijani svoju realku, a samo mi ni jedne pučke, a kamo li srednje škole. Talijanska manjina imala je prije rata pet srednjih škola u Istri, mi, kao pretežni dio pučanstva imali samo dvije, a neznatna šačica Nijemaca u Puli također dvije srednje škole. Tih par brojeva najboljom su svjedodžbom one jednakopravnosti, koja kod nas vlada, i s kojom se naši ministri toliko nabacuju. Svakog nam puta kao naivnoj djeci obećavaju zlatna brda, a nikad nam ništa ne dadu . . . Jedna jedina srednja škola, koja bi bila u Puli u našem duhu i našem jeziku, stvorila bi čudesa . . . Kad smo počeli sakupljati pare i krune za narodne škole, mnogo je nevjernih Toma zavrtjelo glavom i pomislilo: uspjeh će biti neznatan. Danas svaki taj nevjerni Toma, umjesto da zabode prst u ranu, nek baci pogled na svote, što su požrtvovni mornari i vojnici sakupili — i osvjedočit će se . . . Srednju ćemo školu mi u Puli prije ili kasnije dobiti, a na nama je da je dobimo što prije. Dobiti, oteti ili narinuti!

1. I. 1918. Počima narod da shvaća, što je zapravo dobro, a što je zlo, što njemu koristi, a što mu je na štetu. Počima svaki da shvaća, što je zapravo njegov cilj, cilj kao čovjeka pojedinca, radnika, seljaka, trgovca i inog inteligenta. Narod, puk, koji sačinjavaju svi ti pojedinci, to je vrelo narodne snage, to je moć, uspavana sila koja se budi. A tu uspavanu silu treba njegovati, neka se uistinu probudi mlada, jaka i svježa, neka proguta ono, što njezinom bujnom razvitku stoji na putu . . . Treba spasiti ono, što se spasiti dade, što je još ostalo pošteđeno od krute sudbine. Treba buditi uspavana sela, treba uzgajati zapuštenu djecu, treba se postarati za bolju, svježiju, sposobniju narodnu inteligenciju. Treba uvažiti sve potrebe onoga radnika, koji se od rana jutra do kasne večeri muči u radionici, u ugljenu, u dimu. Treba ga upoznati, pokrenuti mu volju, treba se pobrinuti za njegov naraštaj . . . Dokažimo, da smo se uistinu potrudili, da nas je bič prejako ošinuo i da smo se snašli. Jedan drugog podupirajmo savjetom i činom i držimo na umu, da smo sami sebi sve . . . Nemojmo, da opet osjetimo sve prokletstvo svoje nesreće, nemara, mlitavosti i ravnodušnosti, da puštamo neka se veliki događaji zbivaju pred našim očima, a mi da ostanemo tek mlitavi gledaoci.

5. I. 1918, Pred par dana donijeli smo u našem listu vijest, da su Premanturci sakupili za našu srednju školu u Puli preko sedamstotina, Medulinci preko devetstotina, a Ližnjanci također nekoliko stotina kruna.

5. I. 1918. Oni, ki su inventali zakon, da čovik more biti živ i prez jisti, oni sigurno nisu nikad bili u Raši, i ne znadu, kako je lipo noge močiti za jenim, ali za ninin ugoron.

Digitized by Google

6. I. 1918. Nije još poznato, hoće li dosadašnja Srbija ostati i iza rata slobodnom Kraljevinom ili ne će. Onakva, kakva je bila prije rata, stalno je da više ne bude, a niti srpski političari, srpski narod, pa ni srpska vlada to ne žele. Dokazom je toga poznati Krfski pakt, koji je sklopio Nikola Pašić u ime srpske vlade sa jugoslavenskim emigrantima, odnosno sa predsjednikom jugoslavenskog odbora u inozemstvu, Trumbićem. Iz svega se toga dakle vidi, da je jugoslavensko pitanje od najveće važnosti i za sadašnju srpsku vladu, koja se požurila, da sklopi s jugoslavenskim emigrantima ugovor, da ima tako na mirovnim pregovorima bar nekakav dokumenat u svojim rukama, s kojim može onda zahtijevati ispunjenje svojih nastojanja.

7. I. 1918. Ovime upozoravamo našu uzornu momčad naše ratne mornarice da je na brodovima zabranjeno sakupljanje (novaca) za budi koju narodnu stvar, pa tako isto i za naše toli potrebne škole u Puli.

9. I. 1918. Ukupno je sakupljeno za hrvatsku srednju školu u Puli 38.916.27 Kruna. Najviše od toga na brodovima ratne mornarice

13. I. 1918. Va Bregah je glad. Va Hrvatsken, pravijo da je žita nezrečenog. A ne bi mi, ki smo braća i ki smo svi deca jugoslavinskoga roda mogli dobit ča? Mesto da daju hranu tujin huncutom, ne bi bilo bolje da pomoru[1] bratu?

15. I. 1918. Iznemogli izubijani i polumrtvi vraćaju se naši patnički bjegunci. Tri su skoro godine bili daleko od rođenog praga, gladovali, trpjeli i umirali. Najveće su svoje blago, nejaku djecu, svoju ostavili u tuđim, ledenim krajevima, a sada se zdvojni vraćaju u praznu kuću gdje ih čekaju četiri gola zida. Ali nije bilo dosta, da su ih po barakama mrcvarili, gonili ih i puštali gladne, neka umiru, i tu evo pred rođenom kućom dočekuju ih kao stoku, koja se može po miloj volji tjerati kamo ti drago . . . Mjesto da im se na dohvatu rođene grude olakša, tu im se najveće poteškoće prave, obično moraju 24 a i 48 sati u čekaoni III. razreda po danu i noći na podu ležati, dok se udostoji općina Vodnjan da im doznači potrebita kola.

24. I. 1918. Radništvo se nije još latilo posla. Jučer prije podne u velikoj su povorci, koja je prolazila gradom, radnici i radnice manifestirale svoju želju za skorašnjim mirom. Manifestacija je prošla bez upadice . . . Popodne se obdržavala skupština radništva na trgu iza gradske tržnice, na kojoj je sudjelovalo nekoliko tisuća osoba. Vodstvo je nagovaralo radništvo, neka se već današnjim danom lati posla i odustane od manifestacija.

25. I. 1918. Pokret koji se pojavio u našem gradu, kao što u čitavoj Austriji, izraz je nezadovoljstva nad općim, uslijed rata nastalim prilikama u državi. Nema sumnje, da je široka masa, masa radništva i seljaka morala da nosi u tom ratu najgore terete. Jedan radnik označuje ovo psihološko stanje radnoga naroda veoma dobro riječima: Dali smo vama sve što smo imali, meso i krv, sinove i očeve, žene i djecu i sav naš imetak. Što tražite još od nas? Hoćete li još »kost i kožu« naših boraca, onih koji su sve dali, a ostali bez ičega, da sebe prehrane? — Evakuacija je pučanstva poremetila našem radnom narodu sav život, sav opstanak. Moralna potištenost čovjeka, koji je odijeljen od svojih ljudi, pojačana uslijed opće nestašice, koja se danas više ne taji, niti se tajiti kuša, zapuštenost radništva, koje nije nigdje imalo zagovornika i branitelja, već bilo prepušteno samo sebi, a napokon sveopća

[1] pomognu

Digitized by Google

težnja za općim i pravednim mirom, koja je zahvatila mase radničkog naroda u ostaloj državi, sve je to doprinijelo tome, da su srca prekipjela. Zastupnici radništva su iznijeli dosta radničkih želja, ali glavna je želja radnoga naroda, kako nam piše jedan radnik, mir. Narod hoće mir. A kad hoće mir, onda treba da razumiju taj glas oni, kojima je namijenjen. Danas znademo svi da nam jedino mir može donijeti oslobođenje od sviju patnja i nedaća, a radništvo znade, da ga u tome nastojanju prate simpatije čitavog svijeta.

27. I. 1918. A vas šjoper[2] ča je bil va našen štatu, ni bil nič drugo nego komedija. Ljudi su se ubogi dali zapeljat, a oni ki vedre i oblače ti su bili dakordo[3] s kapi[4] od šjopera i šjoper je lepo končal kad su oni hoteli. Vavek se to ne će posrečiti, zač kad konj jedamput vazme uzde iz gospodareve ruke, ni Bog ni svi sveci ga već ne će fermat . . . On naš ministar, ki pravi kondicione s drugima štati još je dosti lepo govoril. Rekal je i par pametnih besed. Pravil je da mi moremo i danas napravit pošten mir. On se slaže s amerikanskim prešidentom na sveh puntih,[5] ki su importaciona.[6] Ma on drugi Jermanik. Vavek stari Jermanik. Dokle ne pade z menduli i ne razbije si nos, ali dok mu sam njegov konj ne vazme uzde i ne razbije voz, on će ostat vavek onakov, po svoju. — I tu pol nas svi pitaju kruha.

29. I. 1918. Prema našim informacijama imao bi naskoro stupiti na snagu dekret pokrajinskog školskog vijeća za Istru, kojim bijahu utemeljene dvije (hrvatske) pokrajinske škole u Puli.

1. II. 1918. Va Jermaniji je šjoper, neznan, nis politik od velikega svita, ma ja mislim i nikad ne ću zabiti kako je pokojni did govorija: sinko, ča po vragu dojde, po vragu i pojde. Ja pensan, vi morete foši i drugače pensati, ma ko svi znaki ne varaju, brace ima pravo — da će to slabo finiti. Franina je reka, da je triba vavek razumno i pametno delat. To valja. Ma ne tu, to valja va bregeh. Ja lačan,[7] ti lačan, on lačan, oni drugi, treti, deseti, pedeseti, stoti, svi lačni, pa neka dojde Franina z breg i neka nasiti sve. A oni ki je lačan, on ne zna niš nego da je lačan, a da je drugih, ki su siti, i tako od jedne beside se rodi druga, pak treta, pak naši[8] konfužjon.

27. II. 1918. Sramota je, da podopćina krnička ureduje talijanski, a ona mrčanska čak i njemački . . . kad ni u jednom od tih mjesta nema danas, a nije bilo ni prije rata ni jednog Talijana, ni čovjeka druge narodnosti, osim hrvatske.

5. III. 1918. »Čuješ, brate, molim te kâ Boga, je l' tu festungsšpitalj br. 3«, zustavio me na ulici mlad visok suh Bosanac, s medaljama i sušičavim licem. Nije doduše više nikakva rijetkost onako žuto suho lice. U modi je to danas. U mirno doba je u modi zdravlje, život, sada, u četvrtoj godini rata, susrećemo takva suha, sušičava lica. Upustih se s njim u razgovor. Priča. Najprije je bio na ruskoj fronti, onda na talijanskoj pune dvije godine bez odmora, onda je ondje obolio, počeo je nenadano da pljuje krv. Ali je ipak još dva mjeseca ostao tamo u jarku, u blatu, jer su mu govorili, da je u hinterlandu loše. »Nemoj ti na kader«, govorili su mu. Tamo je loše. A na fronti je ipak čovjek sit, i ako je zamazan, poderan, poluzvijer, polučovjek. No napokon je ipak otišao na vizitu, pa u špitalj, i od onda (od lipnja 1917.)

---

[2] štrajk — [3] u sporazumu — [4] vođama — [5] tačkama — [6] od važnosti — [7] gladan — [8] rodi se

Digitized by Google

ide od špitalja do špitalja. Špitalj, konstatirung, superarbitrirung, arbajt-kompanija, pa onda arbajt, a onda opet špitalj!

— A kako je inače, brate? usudih se.

— Ma šta ćeš, brate, slabo, slabo. Uputih ga, kamo će i kuda će najprije u špitalj.

— Živ bio, brate, živ mi bija progovorio je i otišao, polagano, vukući nogu za nogom, uprćen sa svime što posjeduje, t. j. »procakom« sa nekoliko kefa, krpa, žlicom i gamelom, te jednom košuljom, a možda i bez nje. Nije rekao da li se zove Juzuf, ili Jovo ili Ivan. To je i sporedno. Takvih Juzufa, Jovana i Ivana imamo danas veoma mnogo, a nije ni mali broj onih što su okićeni medaljama i suhim požutjelim licem i što krv pljuju. To je tragedija izigranog naroda.

6. III. 1918. Drukčije bi se dočekala vijest, da je u grad stiglo nekoliko stotina vagona živeža, pa makar polugnjilih krumpira. Onda bi čovjek izljubio onoga koji mu je tu vijest donio i zastava bi bilo mnogo, oduševljenije, brže i iskrenije, iz dna duše, iz punog srca i praznog želuca odmah razvješene. Ali ovako: samo mir sa Rusijom. Svakoga je to dirnulo tako, kao da je to stara, svima poznata, posve obična stvar. Ali ipak: zastave se naše viju, a ispod zastava šuljaju se uprćene naše ženske iz okolice sa bisagama na ramenu i plašljivo ulaze u kuće sa nesigurnim pitanjem: imate li možda komad kruha, fažola, ili repe, da mijenjate za jaja? — Njih se jamačno ni ne tiče to, da su kuće okićene zastavama!

7. III. 1918. Pa sad nam javljaju, da se oni iz Rusije vraćaju, a mi te vijesti tupo dočekujemo. Toliko je užasnih stvari već palo na naša leđa, da smo zaboravili na veselje, da nam je sa usana nestalo bezbrižnog smiješka, a u našu se dušu uvuklo samo ogorčenje, neutaživ gnjev, neugasiva mržnja. I u takvom raspoloženju očekujemo one koji se vraćaju, da im umjesto utjehe otkrijemo naše utučene duše, mjesto podignuća njihove svijesti pokažemo svu našu bijedu, mjesto srećnog obiteljskog života pružimo prokletstvo, a mjesto okrepljujuće hrane pokažemo naša trošna umiruća tjelesa. Pa da onda i njima u srce i mozak uklešemo vječnu mržnju, mržnju jaču od očaja, koja im jedina ima da dade snage za život i pokaže svrhu života .— Nema veselja, nema radovanja. Mjesto da nam oni pričaju o svojim mukama, čudit će se i križat i ne će vjerovati, da je istina i zbilja sve ono što mi pretrpismo i što još danas snašamo. I mnogi, mnogi će od njih kazati: zlo, zlo je bilo tamo, ali Baćuška Rus imao je ipak kaše!

10 III. 1918. A Jermanik, kad je napravil svoj mir, kako je sam želel, sam nima mira. Misli i misli, ča će stega priti van. On zna da za svakega, Jermanika, ča pride na svet, da se rode tri Rusi i va deset let, Rusija će gledat da opere svoju sramotu. A pak? Dalje Jermanik ne misli.. Pravil je, da je njegova, Jermanikova sablja napravila mir s Rusijom, a ne zna, da će se od sada brusit za svaku Jermanikovu sablju po dvi i po tri u Rusiji i da će se on dobri Rus, ki je zdigal ruke i se podaval, naučit ugrizat svakega, ki bi hotel zet kus njegove zemlje. Jermanikova sablja je bila, da se po domaće reče, dobar lek za Rusiju. Nas, a Rus je kao i mi, treba bičevat, kopunat, tuć po glave i po hrbate, ako ćemo se opoštenit i znat svoje cenit i branit. Treba nam zet sve ča imamo, svuć nam zadnju košulju, da onda postanemo pravi ljudi.

Digitized by Google

10. III. 1918. Sitna sipi kiša. Ulicom po kaljuži i blatu stupa opet četa, al ne tiho i gluho, jer stupa odmjerenim korakom, gazeći blato. A sve samo upala lica bez boje i života. Prolaze i nestaje ih u kiši. Druga slika. Voz krumpira se raskrcava. Njemački mornari (iz Rajha, sa podmorničke stanice u Puli) crveni, ugojeni, veseli. Šale se međusobno, vesele se. Raskrcavaju krumpir. Crvene im se užarena, jedra, zdrava mlada prsa. Vidi se da ne znadu što je bijeda. Katkad im ispadne sa lopate koji krumpir i otkotrlja se u blato. Naokolo se šuljaju, nepovjerljivo, plašljivo Bosanci, mrtvi, upali kosturi. Pohlepno poberu onaj krumpir, što ispadne s voza i spreme ga u džep. A oni mladi, bujni, jogunasti, siti momci, kad vide tu raju, kako te otpatke bere, samo se smiju i šale. I pade jednom od njih na um dosjetka: prigne se, pa izbaci punu lopatu krumpira na cestu u blato. A raja se trgne, skoči, pa se gura, natječe, jedan od njih tura drugoga na stranu, jedan drugome otima krumpir iz ruke, svađaju se. A oni se bujni jogunasti momci smiju i uživaju u tome kako se ta raja natječe . . . U onome krumpiru, što ga upali ljudski kosturi iz blata dižu, zrcali se sva naša žalosna prošlost, sva naša žalosna sadašnjost. To je ona užasna naša sudbina, sudbina tužne raje, koja pobire mrvice od onoga, što joj je tuđin oteo, a sada njoj kao milostinju pruža. Kao što oni beru gladni ove otpadke, tako smo se mi do sada uvijek zadovoljavali mrvicama, koje su nam u blato bacali, uživajući pri tome, kako ćemo se mi za te mrvice otimati. A mi nijesmo nikad imali u sebi toliko svijesti, ponosa i snage, da shvatimo, da je sve naše, ne samo one mrvice, nego sve, što nam otеše.

17. III. 1918. Pa kad mi ispred oči nestane jaseni mladih i zelenih, kad ne vidim više grabrove mladice, težak mi kamik pade opet na srce. Vidim ja, a i svaki ki ni slip, da je svit razdiljen u dvi polovice . . . Jeni su siromahi, ki su lačni, ki dan za danom ginu i umiru od glada, ki pate više nego su patili mučeniki, više nego je propatia Bog na križu, fala mu i dika budi. I ti, ki toliko pate, muče se, delaju dan i noć, ne znadu ča je počinak. Drugi su, ki nisu, otkad su živi učinili ni šolda valora, ki nisu nikad znali, ča će reći pot, ali[9] žulji, ali ni kruha u hiži. Ti žive dobro, vesele se, ni ne znadu, ni ne će da znadu, da je vojske. Siti su, puni, pijani i bisni. I bisni su, jako bisni. Ako je Boga na nebu, ako je pravednosti i poštenja još na zemlji, oganj će božji proždriti one ki su krivi. A ja, Mate Balota iz Raše, ki ugore lovi, livati ću petrolje koliko ga budem ima na ti prokleti svit da se ne bude znalo više kadi je jedanput bia. U Raši, na rudini pod topolon lipega dana prokletega lita.

24. III. 1918. Bija san uvo zadnje vrime svaderi, proša san kroz sve uve naše kraje, tužni i žalosni dani naši, vidija san posvud sve jeno: na jenem miste govore da je mižerija, drugi da je sud od svita, da ne će drugo od svih nas ostati ni jenega čovika živega. Kadigod san bija, kamogod sam doša, s kim god sam se sta na putu, u selu, makar i u crikvi, svin je na usti samo jeno: ne moremo ni živiti, ni umriti. A svejeno, kad ter kad, zmakne se i priko suhih uvenutih usnic smih, ma se vidi, da je to smih prez srca, da se čovik samo srami reći, da je on najbrižnije[10] stvorenje na svitu, da je on štiman gore nego brek.[11] Ma svejeno još je šperance. Se govori da čovik ne zgubi šperancu, ni kad dojde na nj zadnji hropac, a tako smo i mi. Ljudi

[9] ili — [10] najjadnije — [11] pas

Digitized by Google

su naši svaderi kako zliveni od železa. Čvrsti su, jaki, prez straha, živo delaju, škrbe se da još više nego prija, oraju, kopaju, siju, sade, obrižu, veživaju i čekaju kad će već jedanput obrniti na bolje . . . Kad sam se sada vrnija u Mrčanu, to ti je, brate, sve obrizano (loze), loze u redu, vrici počišćeni, pokopani, nagnojeni. Prid hižami ženske razgovaraju, tamo jedna mete smet ispred vrati sve od kuraja, kako da će sad-na dojti svati prid vrata. Sve je čisto, sve lipo, da je milinja gledati. Pa kad čovik vidi, kako ti ljudi delaju, ljudi, to će reći muško i žensko, a najviše žensko, pak još da se čoviku ne digne srce od veselja. Ne će nas oni poubijati ni s vojskom, ni s gladon. Dokle smo ovakovi, ni sama sotona nam ne će nauditi. Sve su nan provali već delati i svakako nas mučiti. A mi smo još živi, i živi ćemo biti i pridurati ćemo njih, zašto smo trdi, kako ona stina, na koj smo se rodili. Altrokè! Hoj u Mrčanu, pak ćeš viditi, kako ljudi delaju, ćeš viditi kakovi su muški i ženske, pak ćeš mi znati reći, ako iman ja pravo, ali ne . . . Zato se držmo kuraja, mlado i staro, muško i žensko, i mislimo, da naš dan ni daleko.

30. III. 1918. Policijski je obustavljeno izlaženje »Hrvatskog Lista« na osam dana, pošto je način pisanja lista te izbor njegovih članaka kadar da uzdrma »državnu cjelokupnost, koli na unutarnjoj toli na vanjskoj fronti«.

5. V. 1918. Vlada hoće da ustanovi još za vrijeme rata u Trstu njemačku pomorsku akademiju s njemačkim konviktom, gdje bi se imali odgajati ne samo tršćanski Nijemci, nego i Nijemci koji nijesu nikada mora ni vidjeli... Na državne troškove, dakle žuljevima i naših ljudi, imali bi se uzdržavati i uzgajati budući njemački pomorci na našem i djelomično talijanskom, ali nikako njemačkom Jadranu. U Trstu stanuje 11 hiljada Nijemaca i 60 hiljada Slovenaca. Nijemci bi imali dobiti pomorsku akademiju, naravno za svoje štajerske mornare, Slovenci ne. Pomorska akademija u Trstu nije za Nijemce nikakva potreba. Oni nijesu u Austriji mornari, niti žive pri moru . . . Iz njihovog nastojanja da se probiju prema Jadranu vidi se samo njemački gospodarski i politički imperijalizam, a tu moramo mi baš po njemački uzviknuti: Halt!

31. VIII. 1918. Morala je doći engleska revolucija, da Engleska postane gospodarom svjetske trgovine i morala je doći francuska revolucija da postane Francuska i Pariz stjecište svjetske kulture.

U toku jedne godine dana, koju sam proveo u redakciji Hrvatskog Lista, bio sam dvaput otuda odstranjivan. Prvi put, februara 1918., povodom pobune mornara u Boki, bio sam sa Čehom Binom i Bosancem Ferenščakom osumnjičen da sam štampao revolucionarne letke, koji su dijeljeni na ratnim brodovima. Sva trojica smo bili odstranjeni iz štamparije. Kako sam i poslije toga ipak, uz pomoć Josipa Krmpotića, našao načina da noću radim u redakciji, bio mi je septembra 1918., internacijom u kasarni, onemogućen pristup u redakciju i od tada do 16. novembra objavio sam samo četiri pet članaka i feljtona u listu.

To je već vrijeme stvaranja Narodnoga Vijeća u Puli i formalnog preuzimanja ratne mornarice sa strane Narodnoga Vijeća. Kako je prilikom dvadesetgodišnjice ovoga događaja mnogo o njemu govoreno, ali je propušteno da se ukaže na objektivne elemente, koji su do njega doveli, mislim da nije

Digitized by Google

nepoučno, da se reproduciraju bilješke štampane tada u Puli o tim objektivnim faktorima.

U stvari i naš neuspjeh 1918. u Puli je velikim dijelom posljedica nepoznavanja i neračunanja sa tim objektivnim faktorima.

Zadatak Narodnog Vijeća u Puli oktobra i novembra 1918. sastojao se u ovom:

1. da organizira novu vlast u ratnoj mornarici i u gradu;

2. da se uoče mogućnosti samoodržanja i samoobrane na stečenim pozicijama.

Rješavanje drugog zadatka je zavisilo od rješavanja prvog, a prvi zadatak nije bio nikako riješen.

Jedina sila koja je ostala u Puli poslije raspada austro-ugarskih vlasti 29. oktobra 1918. bili su vojnici i mornari, osobito mornari. Mornari su bili duhovno spremni za 29. oktobar. Oni su to dokazali nizom svojih akcija i onim velikim svotama što su i pored zabrana sakupili na brodovima među sobom za hrvatske škole u Puli (60.000 Kruna za škole, 15.000 Kruna za Narodno Vijeće). Mornari u Puli su u »Hrvatskom Listu« imali jedinu centralnu direktivu za svoje djelovanje i u doba prevrata parole lista nosili su na svojim mornarskim kapama. Oni su jedini bili u stanju da stvore novu vlast, oni su je djelomično bili između sebe i ostvarili. U organizaciji novoga stanja moglo se poći jedino od onoga što su oni bili stvorili, ali se od toga nije pošlo.

Našim vodećim ljudima nije nedostajalo ni znanja ni hrabrosti. Tih dana mnogi od njih su u raznim prilikama pokazivali upravo vratolomno junaštvo i energiju. Ono što im je nedostajalo, bio je kontakt s masovnim pokretom, osjećaj za važnost masovne organizacije u datom trenutku. Mislili su na političke i diplomatske režije u nekim nestvarnim okvirima, postupali su onako kako bi postupio naš dobri stari doktor Matko Laginja. Uslijed toga nikakva naša organizacija u Puli nije stvorena uopće, a mi smo pretendirali na to da držimo situaciju u svojim rukama. Ne samo da je češka organizacija u Puli, stvorena preko noći, funkcionirala besprikorno, nego su na pr. galicijanski Rusini imali bolju organizaciju od naše. Na taj način mi nismo mogli spriječiti da nam ljudi bježe na sve strane, uviđajući brzo da tu zapravo više ničeg nema, i vodstvo je na kraju ostalo samo, talijanske čete i talijanski brodovi su ušli u grad, mi smo brzo bili sasvim likvidirani.

MATE BALOTA

Digitized by Google

PREVRAT U NAUČNOJ SLICI O SVIJETU

(Svršetak)*

»Determinizam je sišao s Neba na Zemlju.«
Gaston Bachelard

PROBLEM KAUZALITETA KROZ VJEKOVE

Postulat očiglednosti nije jedina tvrđava tradicionalne filozofije koju je, u jednom laboratorijskom tridesetgodišnjem ratu, savremena fizika razorila svojim beskrajno sićušnim i nepojmljivo efikasnim elektronskim projektilima. Iz temelja je ona uzdrmala i onu babilonsku kulu kojom se filozofija toliko dičila i koja se vjekovima gordo naziva problemom kauzaliteta. Dok je, po biblijskom predanju, za famozni arhitektonski fiasko Nojevih sinova kriva ona, Jehovinom zlonamjernošću stvorena, lingvistička konfuzija, onaj nesporazum koji je nastao zbog toga što su babilonski graditelji različitim jezikom govorili o istoj stvari, različitim riječima označavali iste predmete i pojmove, za vjekovni neuspjeh građenja, dogradivanja, razgradivanja i pregradivanja babilonske kule kauzaliteta kriva je između ostalog, ona zbrka koja nastaje zbog toga, što filozofski Babilonci već vjekovima istim jezikom govore o različitim stvarima, za različite pojmove upotrebljavaju iste riječi. Historičari filozofije uče nas da riječ uzrok (causa) ima u djelima Aristotela četrdeset i osam, a u djelima Platona šezdeset i četiri značenja, a fizičar Silberstein upozorava nas na šezdeset i peto značenje koje ta riječ dobiva u rasuđivanju žena: žena koju, na primjer, zapitate »A zašto Vi ne volite gospodina Marka?«, može vam lako odgovoriti, slegnuvši recimo ramenima: »Zato!« Ono što je najzanimljivije u čitavoj ovoj priči, to je, da je ovo šezdeset i peto, i na prvi pogled tako totalno nenaučno, žensko shvaćanje kauzaliteta najbliže shvaćanju moderne fizike, pri čemu slijeganje ramenima nije neophodno.

Filozofi animističke periode izgradivali su prvi sprat zgrade kauzaliteta na trošnom temelju od samih metafizičkih upitnika, na neprestano ponavljanom pitanju: Zašto? Zašto se stvari zbivaju baš tako kako se zbivaju, zašto se zbivaju po nekoj pravilnosti, zašto se uopće zbivaju? U težnji da razumiju mrtvu prirodu na psihološki način, nastojali su ti filozofi da protumače i uzroke pojedinih pojava tim istim psihološkim načinom mišljenja kojim se tumače uzroci onih promjena, koje čovjek izaziva svojom voljom. Kad kuharica vrti mlin za kavu, onda je to voljno gibanje njene ruke uzrok (u Aristotelovom smislu »causa efficiens«) mljevenja kave, koje je posljedica, a prohtjev domaćina da pije kavu ili zapovijed domaćice da se kava spremi, razlog je, (»causa finalis«), upravo cilj mljevenja kave. Volja za kavom je cilj i razlog što se u kuhinji okreće mlin za kavu, a u mlinu melje kava, ali to nije uzrok ni jednom ni drugom. Tražeći, međutim, uzrok zbog koga

* Vidi »Pečat« broj 1—2.

Digitized by Google

se jednog lijepog dana počeo okretati zvjezdani mlin nebeskog svoda koji s uspjehom melje godišnje doba, i dane i noći, i život ove planete i sreću i nesreću ljudi na njoj, i nalazeći taj prvi, prapočetni uzrok sveopćem mljevenju kosmičke kave u prohtjevu ili zapovijesti Najvećeg Domaćina, čija je svemoćna formula »Neka se kreće!« bila dovoljna da zavrti univerzalni kavomlinski perpetuum mobile, filozofi, kao i pjesnici, odmah su se zainteresirali, i nisu prestali do danas da se interesiraju, koji može biti razlog i cilj tog okretanja i njegovog Prvog pokretača, i da li je to, po Pitagori, »savršenstvo i harmonija kružnog kretanja«, ili, po Platonu, »Duša svijeta ili Ideja«, ili opet, po Aristotelu, »Razum svijeta i Ideja Dobra«, pa se tako pitanje »što je uzrok«, još na početku ljudskog umovanja, splelo i potpuno zbrkalo sa pitanjem »šta je razlog i cilj«, i sve se to slilo, razlilo i izvilo u gusti metafizički dim jednog gigantskog animističko-finalističkog upitnika.

Ali uz ovaj nadstvarni i magloviti problem sveobuhvatnog uzroka svijeta, prirode i života, kojim se bavi grčka idealistička filozofija, u grčkoj materijalističkoj filozofiji javlja se i konkretniji problem determinizma. Materijalisti Starog Vijeka postavljaju sebi pitanje: zbivaju li se pojave u svijetu nužno ili slučajno? Zbivaju li se sve pojave po nekom zakonu?

Leukip, Demokrit, i kasnije Stoici postavljaju Načelo Kauzaliteta: ništa se u svijetu ne događa bez određenog uzroka. To je stanovište **determinizma.** Za Pitagorejce, za Platona, za Aristotela, savršena pravilnost i zakonitost vlada samo na Nebu, dok na nesavršenoj Zemlji caruju slučajnost i nepravilnost. Ali što je čovjek bolje upoznavao pojave na zemlji i otkrivao njihovu pravilnost, iz filozofije je sve više nestajala ta dioba pojava na nebeske i zemaljske. Daleko otpornijim pokazivao se je onaj drugi filozofski dualizam koji pojave dijeli na materijalne i na duševne, te za prve priznaje »mehaničku nužnost, dok za druge pretpostavlja »stvaralačku slobodu«. To je **stanovište indeterminizma,** koji se osniva na pojmu »slobodne volje«. U grčkoj filozofiji, Epikur najodlučnije poriče determiniranost voljnih funkcija čovjeka, da bi istakao njegovu moralnu odgovornost. Od tog problema moralne odgovornosti čovjeka i religiozna filozofija morala je neizbježno načiniti **središte** i stožer čitavog svog raspravljanja o dilemi determinizam-indeterminizam.

Takav način tretiranja problema kauzaliteta provlači se kroz čitavu historiju filozofije, ali nauka taj problem postavlja i rješava na sasvim drugi način. Otkako je Galilej stvorio a Newton do sistema izgradio novu, **eksperimentalnu** i matematičku metodu istraživanja prirode, sam pojam kauzaliteta dobio je sasvim nov smisao. Pitanje **zašto?** zamijenjeno je, u sferi naučne metodologije, pitanjima **kada?** i **gdje?** i **kako?** Pitanje »iz koga uzroka?« očišćeno je od svih primjesa pitanja »u kome cilju?«, kada se radi o naučnom tumačenju prirodnih pojava.

Naučna fizika, na primjer, ne pita se »iz koga razloga«, već **pod kojim uslovima** se zbivaju prirodne pojave. Zakonitost i pravilnost prirodnih fenomena **izražava** se matematičkim zakonom koji omogućuje da se iz poznatog stanja u danom momentu, proračuna, predvidi kasniji tok pojava. I ovdje, u sferi naučnog mišljenja, Nebo je bilo i ostalo uzor kauzalne zakonitosti: Newtonov zakon gravitacije omogućuje, na osnovi poznatog položaja i brzine u stanovitom momentu, proračunavanje staze planeta i predviđanje njihovog položaja u bilo koje vrijeme. Kauzalnu formu fizikalnog izražavanja čini matematička (funkcionalna) ovisnost promjenljivih veličina. Kad je fizika za

Digitized by Google

stanovitu vrstu pojava našla takav zakon, onda kaže da su te pojave za nju determinirane, jer ih može proračunati i predvidjeti iz početnog, poznatog stanja. Ona može predvidjeti kako će se kretati to i to nebesko tijelo, ali na pitanje: »Zašto se kreću zvijezde?« njen odgovor će moći jedino da glasi »Zato!« Odgovor siromašan i štur, odgovor ubog i razočaravajući, ali dok svi rječiti, barokni, raskošni i dubokomisleni metafizički odgovori ovoga svijeta ostaju nedokazani i nedokazivi, slavio je Newtonovski determinizam triumf Leverrierovim matematičkim otkrićem da će se dotle nepoznata planeta Neptun pojaviti u toj i toj sekundi na tom i tom mjestu, kada je i gdje je zaista i došla na sastanak, koji joj je ljudska nauka zakazala.

Među filozofima, Hume je bio prvi koji je htio da izađe iz kruga metafizičke problematike, i da se bavi isključivo teorijom naučne spoznaje. Dok metafizika traži »suštinu« one tajnovite sile koja povezuje uzrok i posljedicu, Hume je, posve u skladu s praksom fizike, vidio u principu kauzaliteta induktivni zaključak, koji iz opaženog slijeda pojava s izvjesnom vjerojatnošću predviđa kasnije pojave. I tu je dakle, kao i kod pojma vremena, Hume bio preteča današnjih shvaćanja fizike. Ali postaviti filozofiju na kritičku naučnu bazu, sjediniti tako filozofiju opet sa naukom, koja je u zori Novog Vijeka bila uspjela da se odvoji iz njenog krila, da se oslobodi iz njenih smežuranih i u skolastičkom grču stegnutih šaka, u tom novom jedinstvu sa naukom oživiti i osposobiti filozofiju, to je u Humeovo vrijeme bilo neostvarivo. Es wär zu schön gewesen . . .

Pošto je prestala biti jedini predstavnik i jedino oličenje ljudskog znanja i ljudske spoznaje, filozofija je htjela da bude bar njihov vrhovni poglavar. Od kauzalnog principa, induciranog iz iskustva, filozofi su načinili apsolutni postulat, filozofsku dogmu. Za Kantov idealizam je kauzalitet sintetički apriorni princip naše spoznaje, ona razumu urođena forma a priori u kojoj spoznajemo prirodu. Za metafizički materijalizam Moleschotta, Büchnera i Haeckela, kauzalitet, u obliku Newtonovih zakona, znači imanentno svojstvo materijalnih čestica, kojim se mogu objasniti sve žive i nežive pojave.

Ta skrivena metafizika, koja svoje postulate i dogme prikazuje kao nešto što je logičnom nužnošću deducirano iz prirodnih nauka, izraz je onog naivnog povjerenja u vječno i sveobuhvatno važenje mehanističke predodžbe o Svemirskoj Singerici, predodžbe koja je toliko karakteristična za pogled na svijet i epistemologiju Osamnaestog i Devetnaestog stoljeća. Newtonove privlačive sile između Sunca i planeta nisu po tom shvaćanju samo pojmovni alat, koji služi opisivanju i predviđanju planetarnih kretanja, već se pojmu sile pridaje opipljivi i očigledni realitet jednog remena koji pokreće kotač univerzalne Singerice, a točnost klepetanja svjetskog mehanizma nije nešto o čemu treba iskustvo da nas uvjeri, već nešto a priori garantirano od strane Fabrikanta koji je sagradio taj stroj specialno za naše potrebe. Tako shvaćeni determinizam nebeskih pojava proširen je i na pojave zemaljske, a kao princip uzdignut do nebeske visine jednog apsolutnog zakona.

Uz tu Kantovu idealističku te uz mehanističko-materijalističku filozofiju, uz filozofije koje su u skladu sa naukom svoga doba, čavrljaju i dalje, bez veze sa prirodnom naukom, idejni potomci onih starih filozofa koje smo vidjeli zaposlene oko mukotrpnog izgrađivanja onog prvog, animističkog, sprata naše babilonske kule kauzaliteta. Leibniz, inače genijalni tvorac diferencijalnog računa, pokušava da svojom monadologijom pomiri mehanički kau-

Digitized by Google

zalnu prirodu sa Božjom Providnošću. Genijalni analitičar procesa ljudskog mišljenja i njegovog historijskog razvoja, Hegel projicira dijalektički proces mišljenja u prirodu i nalazi uzrok svega zbivanja u razvoju suprotnosti.

Sveobuhvatni, opći filozofski postulati ove vrste ostaju bez upliva na razvoj prirodnih nauka. Kao što ovakove filozofske tvrdnje ne vode računa o konkretnom stanju prirodnih nauka (»Ako se činjenice ne slažu sa našim principima, tim gore po činjenice!«, kaže Hegel), tako ni fizika nije nikada stvarno vodila računa o filozofskim razmatranjima, koja čak ni po načinu izražavanja nisu imala dodirnih točaka sa njenim istraživanjima. Uz tu sterilnu ali bezazlenu »filozofiju prirode«, naslijedili smo od animističke i skolastičke filozofije anti-kauzalnu struju vitalizma. Tako neki filozofi, te neki biolozi i predstavnici takozvanih »duhovnih nauka«, smatraju kauzalne forme izražavanja za »beznadni materijalizam«. Za egzaktno istraživanje mrtve prirode, »koje ne zaslužuje ime prave nauke« (Spann), ti vitezi vitalizma još nekako toleriraju »slijepi kauzalitet« (Spengler), ali za žive organizme, za čovjeka i društvo, mjerodavni su po njima, plemenitiji, nekauzalni faktori, kao: »težnja k savršenstvu« (Spann), »entelehija« (Drisch), »élan vital« (Bergson), »sudbina« (Spengler)...* Taj dualizam koji cijepa nauku na kauzalnu, prirodnu nauku s jedne, i nekauzalnu, kreativnu, duhovnu nauku s druge strane, ima svoju duboku, van-naučnu pozadinu, i teži da omete, da spriječi, u životnim i društvenim pitanjima, onu jasnoću kojom se odlikuje fizika, da otvori put mistifikatorskoj i mističarskoj pometnji.

Upravo zbog tih antikauzalnih struja, od općenite je važnosti da se laici informiraju o produbljavanju i pregradnji pojma determinizma u svjetlosti i pod utjecajem moderne fizike. Razne pseudonaučne struje nastoje tu pregradnju interpretirati i izvitoperiti u svoju korist i žele na osnovi krive interpretacije epistemoloških rezultata kvantne fizike tobože naučno opravdati pozivanje na izvjesne nadmaterijalne, »vitalne« faktore koji nisu vezani za kauzalne zakone nauke već za zakone, ili upravo za bezakonje drugih »autoriteta«.

FIZIKA OTKLANJA POSTULAT APSOLUTNOG DETERMINIZMA

Razvoj kvantne fizike zahvatio je u problem kauzaliteta na posve neočekivan način. Dok je klasična fizika smatrala da je nepouzdanost predviđanja mikroskopskih pojava posljedica nedovoljnog poznavanja atomskih procesa, kvantna fizika tvrdi upravo protivno: samo mikroskopske pojave možemo kauzalno opisati i predvidjeti, za **pojedine** atome to **principijelno** nije mogućno. Toj principijelnoj nemogućnosti determiniranja pojedinačnih atomskih procesa kriv je opet onaj isti nepojmljivo sićušni ali zato tvrdoglavo nedjeljivi demon moderne fizike, najmanji kvant (quantum) akcije, Njegova Đavolska Ekscelencija h. Da bismo mogli opisati stazu kretanja elektrona (po uzoru na astronomsko opisivanje i predviđanje gibanja planeta), da bismo mogli predvidjeti budućnost atoma, intra-atomskog zbivanja, bilo bi neophodno potrebno biti u stanju u stanovitom momentu točno odrediti i položaj i brzinu dotičnog elektrona u unutrašnjosti atoma. Ali takvo eksperimentalno određivanje je jedan događaj, takvo promatranje je jedna akcija koja nikako i nikada ne može biti toliko neznatna a da ne bi pomerila stazu elektrona, to jest da ne bi imala utjecaja baš na ono stanje i kretanje koje

* Citirano po Ph. Frank: Das Kausalgesetz und seine Grenzen.

Digitized by Google

smo htjeli odrediti. Jer najmanja mogućna akcija određena je veličinom h, krajnja neznatnost jednog događaja ograničena je tim najmanjim kvantom akcije. Mi ne možemo ništa promatrati, pa dakle ni jedan elektron, a da to naše promatranje ne bude jedna akcija koja bi, kao akcija, mogla da siđe ispod veličine h, mi ne možemo gledati bestjelesno, astralno, »okom duha svog«. Naše promatranje jednog atoma neizbježno vrši jedno fizikalno djelovanje na taj atom. Ako hoćemo što da saznamo o atomu, mi ga bezuvjetno moramo na neki način »osvijetliti«. Fotografiramo li atom običnom, vidljivom svjetlošću, ne ćemo moći odrediti ni položaja samog atoma u nekom plinu na primjer, a kamo li položaj elektrona u atomu, jer elektron je desetak tisuća puta manji od valova vidljive svjetlosti. On te valove ne može da zaustavi, on ne baca sjenu, on je zaista, u punom smislu te riječi, nevidljiv. Upotrebimo li, međutim, finiju, kratkovalnu svjetlost, na primjer »gama«-zrake radiuma, onda doduše doista možemo njom fotografirati položaj elektrona, ali pošto su fotoni kratkovalne svjetlosti porjektili vrlo velike energije, oni će elektron izbaciti ako ne iz atoma, a ono bar sa njegove staze, utjecat će svakako na njegovo daljnje kretanje i tako nam svakako onemogućiti određivanje njegove brzine. Položaj i brzina elementarnih čestica su komplementarne veličine: **točno određivanje položaja isključuje određivanje brzine, i obratno.** A za kauzalno opisivanje kretanja potrebno je poznavati i položaj i brzinu. Eksperiment se dakle jedino može izvesti kompromisno i obje te veličine moraju se odrediti s izvjesnom minimalnom netačnošću.

Lako je razumljivo da fotoni svjetlosti koje Sunce baca na planete nisu u stanju da poremete njihovo kretanje, da pomjere njihove orbite; lako je shvatljivo da kotačići u našem džepnom časovniku rade podjednako kad je časovnik u tmini džepa i kada leži na suncem rasvijetljenoj plohi stola.

Ravnomjerno kretanje najmanjeg mehanizma, što ga ljudska ruka može konstruirati, ne bi moglo biti poremećeno čak ni fotonima velike energije, i taj majušni mehanizam radio bi besprikorno pod gama-zrakama. I najmanja Singerica na svijetu ne bi se dala zbuniti mitraljeskom paljbom fotona najveće energije (kao što su fotoni gama-zraka koji dostižu energiju od 4 miliona elektron-volta,* dok je energija fotona vidljive svjetlosti 0,4 elektron-volta). Ali atomi su složeni od djelića koji nemaju veće dimenzije ni veće energije gibanja od fotona, to jest od onih čestica kojima se jedino mogu promatrati: sredstva ispitivanja (fotoni) ovdje su ravna objektu ispitivanja (elektronima), te time promatranje postaje aktivan zahvat u tok procesa i tako prepreka za predviđanje budućeg razvoja toga procesa.

Ovoj senzacionalnoj Heisenbergovoj spoznaji, u oblasti fizike posve neočekivanoj, možemo naći, ako treba da je slikovito prikažemo, izvjesnu analogiju u svakodnevnom životu, u eksperimentalnom pokušaju predviđanja budućeg životnog ophođenja jednog stanovitog čovjeka. Uplete li se u život toga čovjeka, da bi ga promatrao, promatrač deformira taj život ili sebe. Cervantes priča o neuspjelom pokusu nekog viteza koji je htio da ispita kako daleko ide vjernost njegove žene i koji je, prije no što će poći na put, zamolio jednog svog odanog i istinoljubivog prijatelja da je pokuša zavesti. Kad se vratio s puta, žena više nije bila vjerna, ali ni prijatelj više nije

* Energija koja je jednaka energiji gibanja što je ima jedan elektron pokrenut naponom od četiri miliona volta.

Digitized by Google

mogao biti odan i istinoljubiv, te tako vitez nije opet ništa mogao da sazna... Kao u mikrofizici, i u psihologiji su sredstva i objekt ispitivanja odviše ekvivalentni da bi se zaista moglo održati i sprovesti načelo determinizma.

Neočekivane konsekvence kvantne teorije prisilile su fizičare da podvrgnu kritici značenje pojma kauzaliteta i determinizma i filozofska shvaćanja tih pojmova. Fizičari kao Heseinberg, Schrödinger, Dirac, de Broglie, Philipp Frank itd., kao i oni logičari koji su, za razliku od »čistih filozofa«, upućeni u rezultate savremene fizike (Schlick, Reichenbach, Carnap, Mises), uglavnom su se složili o značenju u kojem se imaju upotrebljavati ti pojmovi. Ukazalo se da zgrada kauzaliteta nije srušena novim epistemološkim tekovinama moderne fizikalne nauke, već da je preobražena, prezidana i stavljena pod krov, očišćena od metafizičkog smeća i provjetrena od gustog dogmatskog dima koji peče oči i muti vid.

Ali, uprkos golemog razvoja spoznaje nakon njenog oslobođenja od metafizičkih predrasuda i filozofskih postulata, filozofi koji nešto čačkaju u donjim spratovima napuštenoga krila zgrade kauzaliteta nisu se odatle iselili, već su digli babilonsku graju upotrebljavajući i dalje proizvoljno izraze uzrok, kauzalitet i determinizam svaki u svom smislu, upravo u svom besmislu.

I kad fizičari jednostavno i jasno kažu: »Pojam determiniranosti upotrebljavamo u smislu mogućeg predviđanja; pojave u pojedinim atomima ne mogu se predvidjeti: te pojave su dakle indeterminirane«, iz indeterminističkih prostorija nižeg sprata čuje se radosno klicanje i kričanje filozofa: »Fizika se odriče determinizma, stvorena je mogućnost da više, duševne sile zahvate u tok fizikalnih i fizioloških procesa! Fizikalno je neodređeno ono što se dešava u unutrašnjosti atoma, to dakle može da odredi čovječja volja ili Božja Providnost a da se to ne kosi sa fizikalnim zakonima«. Tom veselju, tom mističnom slavlju »pobjede duha nad materijom« priklonili su se donekle čak i neki odlični fizičari (Eddington, Planck, Jordan), a za Wolfa i Ramsauera »fizikalna revolucija današnjice pokazala je kako čovječjim mišljenjem upravlja njegova ćud, rasa i vrsta, a objektivna prirodna nauka sa svojom ispraznom vjerom u materiju preuska je za Germanski Duh«. A pravnik Roeder, pozivajući se na fiziku, indeterminističkom argumentacijom dokazuje odgovornost krivca i opravdanost što strožijeg kažnjavanja.

Na osnovi takvih zloupotreba i falsifikata, neki materijalistički filozofi dolaze, s druge strane, do zaključka da »mora da je nešto trulo u toj savremenoj fizici, kad ona vodi do takovih konsekvenca«. Ali kao što ni razdioba krvi na četiri krvne grupe, koja je naučna činjenica, nikako ne opravdava rasističko razlikovanje krvi i krvi, tako ni indeterminiranost atomskih procesa, koja je također naučna činjenica, ne može da predstavlja opravdanje ili bazu za filozofski indeterminizam i teološka mudrovanja o slobodnoj volji. Kant je već, svojom rigoroznom analizom, pokazao kako »slobodna odluka«, donesena iz svijesnih unutrašnjih motiva, pa prema tome i opravdanost pravne odgovornosti nisu ni u kakvom protuslovlju sa determinizmom, već da što više pretpostavljaju čovječju determiniranost. Ali bez obzira na to, ako je fizika dokazala da se atomski procesi ne mogu odrediti, najapsurdniji zaključak koji se iz toga može izvući svakako je taj, da su ti procesi određeni »dušom«. To je naivna vjera igrača koji iz nepredvidljivosti broja na kome će se zaustaviti zavitlana kuglica ruleta zaključuje da na tu kuglu

Digitized by Google

može utjecati njegova želja za dobitkom, hipnoza ili svijeća koju je prethodno u crkvi upalio.

Izvjesni deterministički filozofi opet, sa svoje strane, pobijaju logički neizbježne logičke konsekvence kvantne fizike argumentima »zdravog razuma« i vulgar-materijalizma. Njihova argumentacija izgleda ovako: »Ako fizičari nisu u stanju da predvide što se događa u atomu, to ne znači da to zapravo u stvarnosti nije određeno. Zamjenjivanje predvidljivosti sa objektivnom određenošću nije ništa drugo no subjektivni idealizam«. Ti filozofi koji »objektivnu stvarnost« brane od fizičara kao od nekakvih »solipsista za koje je svijet samo njihova predodžba«, međutim, nisu načisto s tim šta upravo znači tvrdnja da je neka pojava određena. Ako to nije slijepo vjerovanje u nedokučivu zapovijed neke više Inteligencije koja vlada Svijetom, onda je jedini konkretni smisao te tvrdnje taj: da je neka pojava određena, ako smo u stanju da je predvidimo, tačnim proračunom unaprijed odredimo, bilo kao promatrači, pasivno, bilo kao učesnici, aktivno, ispunjavajući uslove čija će neminovna posljedica biti unaprijed predviđeni rezultat. Što može da znači apstraktna aposteriorna tvrdnja: »Ta pojava morala se odigrati baš tako kako se odigrala i nikako drugačije«, ako nitko ranije ni u principu nije mogao predvidjeti kako će se ona odigrati? Pitanje da li je »an sich« određeno i ono što principijelno nitko nije u stanju unaprijed da odredi, pitanje je isto toliko besmisleno kao, recimo, ono da li boli zub i onda kada čovjek čvrsto spava.

»Fizika je priznala svoju nemoć da prodre u suštinu prirodnih pojava: istraživanje atoma doživjelo je bankrot!« — proklamirali su nefizičari, a i mnogi konzervativni fizičari. Jedni su taj bankrot tumačili »matematičkim materijalizmom« fizike, a drugi time što fizičari ne poznaju ili ne će da primjenjuju dijalektiku. Međutim je fizika upravo onom negativnom konstatacijom Heisenberga otkrila »suštinu« atomskih procesa. Kauzalno opisivanje gibanja atomskih čestica u smislu klasične mehanike nije ni potrebno ni mogućno, jer te čestice nisu nikakova očigledna zrnca. »Položaj« i »brzina« elektrona su u stvari apstrakcije približnog karaktera, kao što su to i pojmovi »korpuskul« i »val«. Neodredljivost atomskih procesa odnosi se samo na te apstrakcije, a ne na cijeli fizikalni proces u kojemu sudjeluju uvijek triljoni atoma. Promjena današnjih fizikalnih zakona prema ranijim sastoji se u tome da se ti zakoni ne odnose na jedan elektron, na pojedini atom, na individualni događaj, već na skup atoma i na prosječne vrijednosti događaja. U tim zakonima ne radi se o veličinama koje se odnose na pojedini atom ili na pojedini momenat, već o prosječnim ili statističkim veličinama. Oni određuju, na primjer, koliki se procenat atoma izvjesnog tijela nalazi u izvjesnom stanju. Ti zakoni su opet kauzalni, oni omogućuju, iz poznavanja jednog prosječnog stanja, izvođenje, određivanje kasnijeg prosječnog stanja. Za pojedini atom ne može se pomoću tih zakona sa sigurnošću odrediti šta će se s njim dogoditi. Može se odrediti samo vjerojatnost koju ima stanoviti slučaj da se dogodi između velikog broja mogućih slučajeva.

Tu vrstu statističke zakonitosti susrećemo i u oblastima nacionalne ekonomije, sociologije, socijalne medicine, itd. Ni te se nauke ne bave, i ne mogu baviti time da ispituju što će se dogoditi sa pojedincem, već određuju sa priličnom sigurnošću tok događaja čitavih društvenih grupa. Pojedini, individualni slučajevi moraju se zadovoljiti vjerojatnošću.

Digitized by Google

Ta indeterminiranost pojedinačnih atomskih procesa ne znači da fizika danas može manje predviđati no što je ranije mogla. I ranija, strogo deterministička fizika ostavljala je u svojim predviđanjima izvjesnu marginu vjerojatnosti. Razlika je u tome što je klasična fizika za tu nesigurnost u predviđanju činila odgovornim neizbježive pogreške u mjerenju, ali je pretpostavljala (što je bila pretpostavka proizvoljna, iskustvom nedokazana) da se usavršavanjem tehničkih sredstava mjerenja ta nesigurnost u predviđanju može bar u principu svesti na nulu; današnja fizika naprotiv zna da je sigurnosti fizikalnog predviđanja postavljena jedna, doduše vrlo sitna, ali principijelno neprekoračiva granica, određena atomističkom strukturom materije i svjetlosti. brojčano data najmanjim kvantom akcije h. Da li je potrebno istaći da fizika ne tvrdi da se u svijetu dešava bilo što, to jest da kauzalitet ne postoji, da nema u nanizavanju prirodnih pojava ni pravilnosti ni zakonitosti, jer da je tako, nauka ne bi uopće bila mogućna, fizika ne bi postojala, tvrdila bi za samu sebe da ne postoji. Fizika je pokazala samo to da se pravilnost i determiniranost prirodnih fenomena za nas očituje jedino tako što možemo predvidjeti pojave sa stanovitom vjerojatnošću koja je relativno mala za događaje koji se zbivaju sa jednom fizikalnom individuom, a raste u srazmjeru s brojem individua. Pošto je broj atomskih individua, koje sudjeluju u prirodnim pojavama sa kojima se u svom ljudskom životu redovito susrećemo, ogroman, to zakoni koje je postavila klasična fizika, kemija ili biologija, nisu ništa manje pouzdani no ranije. Slabi su dakle izgledi za spiritualiste, spiritiste, teozofe, antropofoze i druge ljubitelje nadnaravnih i mističnih tumačenja životnih fenomena. Mi koji to nismo, nemamo razloga da oplakujemo apsolutni determinizam kao nekog dragog pokojnika.

Isto tako ne treba pretjerano da žalimo što smo za uvijek morali napustiti nadu da saznamo kako »izgledaju« najmanji elementi materije, elektricitete i svjetlosti, i što nove rezultate fizike ne »razumijemo« kao rezultate klasične fizike. Ranije su fizičari govorili: »Mi to i to još ne znamo, još nismo mogli da vidimo, još ne razumijemo, mi to tek naslućujemo, ali jednoga dana ćemo sve to znati i moći zorno da predočimo«. Danas znamo da isto tako ne ćemo nikada znati kako »izgleda« jedan elektron, da isto tako ne ćemo nikada vidjeti jedan foton, kao što ne ćemo nikada saznati šta misli cvijeće i gdje je rub zemlje. To ne znači da mi danas znamo manje no ranije, niti da smo opskuranti, niti da moderna fizika propovijeda agnosticizam. Nekadanji su fizičari govorili da će ljudi saznati što je elektriciteta; danas možemo reći da elektricitetu bolje poznajemo nego svog najboljeg prijatelja ili sebe. Mi smo u stanju dati odgovora na svako konkretno pitanje o elektriciteti, reći gdje se nalazi, i kakva su joj svojstva, i kakve pojave izaziva; i, što je najvažnije, možemo točno predvidjeti što će s njom ili preko nje uslijediti, ako se ispune stanoviti uslovi. Kada se radi o čovjeku, pa bio on i naš najbolji prijatelj takvo konkretno opisivanje i predviđanje nije nam mogućno, jer psihologija još ni blizu nije toliko razvijena nauka kao elektrotehnika. Što se tiče konkretnosti pitanja, pitanja gdje se radi o razumijevanju ili izgledu, koja su konkretna kada se odnose na čovjeka, postaju savršeno besmislena, apsurdna i apstraktna, ako se postave povodom elektricitete.

Trijumfalan razvoj atomističke fizike jasno pokazuje da napredak nauke ne omogućuju samo pozitivna otkrića i postavljanje novih problema, već i oslobođenje od pseudoproblema. Niels Bohr, jedan od osnivača teorije o građi

Digitized by Google

atoma, kaže tim povodom: »Tom oslobođenju imamo da zahvalimo za čudesni napredak, postignut u posljednjim decenijima, u našem spoznavanju prirodnih pojava, napredak koji daleko premašuje naše nedavne najsmjelije nade«.

Značaj i veličina tog napretka vidi se i po tome što nam je danas moguće iz nekoliko jednostavnih aksioma o svega tri elementarne čestice materije (elektron, pozitron, neutron) bar u principu izvesti sva svojstva svih najrazličitijih tvari. Kvantna teorija atoma progutala je teoretsku problematiku kemije time što izvodi sva kemijska svojstva elemenata iz broja elektrona u atomu. Fizika je čak nadmašila zadatak kemije: ona je teoretski izvela razliku pojedinih elemenata iz broja pračestica u atomskoj jezgri i tu svoju teoretsku postavku dokazala i eksperimentalno, u praksi, pretvorbom elemenata, ostvarivši tako drevni i fantastični san alkemičara.

SAVREMENA NAUČNA KRITIKA

Spoznaje savremene fizike u svome zamašaju daleko prelaze okvir i djelokrug same fizike. One i drugim naukama pokazuju put. Fizika daje primjer kako se nauka može i mora očistiti od krivih pojmova i pseudoproblema, jer ona danas prihvaća samo one pojmove i samo one tvrdnje koje je principijelno moguće provjeriti iskustvom, verificirati. Mogućnost verifikacije kao osnovni zahtjev moderne fizike od prvorazredne je važnosti. Kada bi se taj zahtjev konsekventno sproveo u svima naučnim područjima, izbjegle bi se mnoge zablude, izbrisali svi tragovi metafizike i mistike, spriječile sve tendenciozne zloupotrebe naučnih izreka.

Stanovište modernih fizičara, bar ukoliko oni ne izlaze iz oblasti fizike, nije nikakva nova filozofija, već naprotiv odbacivanje svake metafizike, ukidanje svake filozofije kao nauke nad naukama. Takozvani »čisti filozofi«, koji osjećaju da ukidanjem filozofije, što znači njenim ostvarenjem na terenu same nauke, gube svaki razlog da postoje, nazivaju ovo negiranje filozofije također filozofijom, i krštavaju tu filozofiju **neopozitivizam**. Tako je nekome, tko je na pitanje u koju religiju vjeruje, odgovorio da je ateista, sa istom logikom uzvraćeno: »Pa to je vaša religija!« Kritičan naučni stav nije jedan od filozofskih Weltanschaung-a, već se odnosi prema filozofijama kao ateizam prema religijama. To ne znači da pojedini fizičari nemaju svoje filozofske stavove, ali ne radi se o mišljenjima naučnika izvan nauke, već o samoj nauci. I oni učenjaci, koji su se bavili formalnom stranom novih fizikalnih teorija i svojom logičkom analizom doprinijeli konačnom raščišćavanju starih zabluda i velikom naučnom preokretu ovoga vijeka, i ti logički empiristi očituju jedan naučni stav u oblastima društvenih nauka. Oni prelaze šutke preko tih područja stvarnosti i nauke, i kroz tu njihovu šutnju rječito govori njihova tendencioznost. No taj njihov propust ne može da spriječi druge da se koriste pozitivnim rezultatima njihove analize, da njihovo oštro oružje protiv zabluda primijene i u onim područjima mišljenja i djelovanja gdje tim velikim pobornicima oštre jasnoće ta jasnoća nije bila po ćudi.

Bilo to filozofima drago ili ne, današnja fizika radi jedinstveno i kolektivno po principima koji su joj omogućili da dođe do takvog stepena razvoja da je za svoje izjave sigurna. Skeptik će na to možda reći da su to učenjaci uvijek tvrdili, a da se teorije stalno mijenjaju i jedna obara drugu. Ali potrebno je shvatiti već jednom da današnja fizika nije oborila jučerašnju, nije

Digitized by Google

proglasila neistinitim zakone klasične fizike. Nove fizikalne teorije ne obaraju, ne zamjenjuju stare, već ih obuhvaćaju, uključuju u sebe kao jedan svoj specijalan slučaj. Einsteinova mehanika obuhvaća Newtonovu kao jedan svoj specijalan slučaj; svi zakoni Einsteinove mehanike prelaze u zakone Newtonove, ako se zanemari činjenica da nema neizmjerno brzih signala. Sva kvantna fizika prelazi u klasičnu, kada se zanemari i onako mala veličina h. Zakoni klasične fizike vrijede i dalje sa velikom preciznošću za ono područje za koje su postavljeni. Ono što je oboreno, to je metafizika, a ne klasična fizika, to je metafizičko shvaćanje tih zakona kao neposredne slike prirode, dok su oni u stvari samo sredstvo za spoznavanje i svladavanje prirode.

Tvrdnje modernih fizikalnih teorija isto su toliko skromne koliko zamašne i pouzdane: protivnicima moderne fizike izbijeno je tako iz ruku svako ubojno oružje. Ako jedan protivnik moderne fizike želi da konstruira most, Singericu ili dreadnaught, ako čak želi predvidjeti pomračenje Sunca ili proračunati gibanje Marsa ili koje druge planete, njemu ništa ne će smetati što ne vjeruje u Einsteinovu teoriju, za rješenje svih takvih problema koji ostaju u srednjim razmjerama, ili kako Francuzi kažu à l'échelle de l'homme, Newtonova mehanika može besprikorno da posluži. Pitanje upotrebljivosti klasične teorije zavisi jedino od vrste problema koji se želi riješiti. Ako netko, međutim želi jednom jedinstvenom teorijom da objasni i skretanje zraka svjetlosti u jakim gravitacionim poljima (na primjer u blizini Sunca), i pomeranje spektralnih linija kod nekih zvijezda, i gibanje planeta i inertne pojave tijela kod kretanja, i uvećanje mase u elektronskim cijevima, i još neke druge fizikalne pojave, onda će se bezuvjetno morati poslužiti Teorijom Relativnosti, jer ona jedina, i to nedvojbeno, što znači računom i eksperimentima provjerivo, može obuhvatiti i objasniti sve te fenomene jednom jedinstvenom, koherentnom i u osnovi jednostavnom teorijom. Da Teorija Relativnosti zaista ispunjava sve ove uslove, to se može dokazati svakom onom tko nije gluh i slijep za argumente činjenicama potkrepljene. Nekome tko tvrdi da vjeruje da zbroj kutova u trouglu svemirskih dimenzija (izmjerenom realnim optičkim instrumentima, pomoću zraka svijetla) nije 180°, ali da ne može vjerovati da je Svijet zakrivljen, jer on to sebi ne može očigledno predstaviti, ne može zamisliti kako taj krivi svemirski prostor »izgleda«, odgovorit će savremeni fizičar da se tvrdnjom o zakrivljenosti prostora i ne misli reći što drugo do to da u trouglu svemirskih dimenzija zbir kutova nije 180°, i da moderna fizika i nema pretenzija da bude očigledna. Ona je svijesna subjektivnog karaktera ljudskog shvaćanja očiglednosti, a očiglednost se ne može drukčije shvatiti no ljudski. Cijenom žrtvovane očiglednosti moderna fizika rado plaća mogućnost usporedivo veće preciznosti u spoznaji, u predviđanju i tehničkom svladavanju prirodnih pojava. Fizikalne izreke odnose se direktno ili indirektno na veličine koje se mogu mjeriti, proračunati i provjeriti iskustvom i logičkim matematičkim metodama. Prirodni razvitak fizike sastoji se u tome da što jednostavnijim skupom što manjeg broja tih izreka sintetički obuhvati što veći kompleks prirodnih pojava, da što jasnijim formulacijama što neposrednije omogući eksperimentalno istraživanje prirode i što pouzdanije predviđanje prirodnih pojava i procesa.

Kada i drugim naukama bude uspjelo, koliko je fizici uspjelo, da se oslobode svake metafizike, da svoje pojmove i izreke pročiste s obzirom na njihovu verifikaciju i na njihov konkretni smisao, i te će nauke tada biti oslo-

Digitized by Google

bođene pseudoproblema i tako biti postavljene na istu onu egzaktnu bazu, na kojoj danas stoji fizika. A kada taj isti način mišljenja bude prodro u svakodnevni život, kada sav život bude prožeo taj pročišćujući duh savremene naučne kritike, svim demagoškim frazama, svim namjerno kultiviranim miazmama zabluda i obmana kucnut će posljednji čas.

Loša je danas konjunktura za naučnu kritiku. Razumni argumenti su isto toliko u stanju da svladaju grubu silu pobjesnjelih predrasuda koliko je ljepota jedne Goyine slike u stanju da spriječi bombardiranja. Ali je upravo sada i upravo zato čovjeku, kojemu je ljepota ili razumnost uzduh koji diše, više no ikada potrebno da ga, u njegovu očaju, pogled na jedno umjetničko djelo sjeti da je i ono djelo čovječjih ruku, da ga, u njegovom obeshrabrenju, pomisao na nauku sjeti da se u njoj, usprkos svemu, krije i čuva ona dragocjena, danas neiskorišćena mogućnost ljudskog uma da racionalno upravlja sudbinom čovječanstva. Ta potreba za umjetnošću i naukom, ta visoka moralna potreba za službom nauci, intelektualcu je danas i utjeha i dužnost.

ZVONKO RICHTMANN

BISTRENJE POLITIČKE MUTEŽI

(Razmatranja u povodu knjige R. Simeona o hrvatskom pitanju)

Prodavanje magle u vezi s hrvatskim pitanjem uzima posljednjih dana sve više maha. Iz hrpe najnovijih publikacija o rješenju hrvatskoga pitanja uzeli smo brošuru g. Simeona, ne zato što bi njezin autor imao bilo kakvog značenja, nego zato, jer ona predstavlja pravi zbornik svih onih apsurda, smutnja i nemogućnosti, koje su u posljednje vrijeme napisane o tom glavnom problemu naše unutarnje politike. Gosp. Simeon, osim toga, prodaje svoju maglu pod krinkom nekog tobože „naprednog i lijevo opozicionog" shvaćanja, a na burzi reakcionarne štampe kotira kao „marksistički pisac". Redakcija

»Hrvatsko pitanje i politička situacija travnja 1939.«, tako je g. Rikard Simeon krstio svoju nedavno izašlu brošuru, koja je — zahvaljujući ovako senzacionalnom naslovu i činjenici da se u Hrvatskoj dosad tako rijetko i tako malo moglo pisati o unutarnjim političkim problemima — pobudila prilično interes kod čitalačke publike. No i bez obzira na to, ova brošura zaslužuje našu punu pažnju još i zato, što nam se u predgovoru njen autor, gosp. Simeon, preporuča kao opozicionalac, hrvatski opozicionalac (»bivši urednik Hrvatskog Sela«)! Takvu reklamu ne pravi g. Simeonu samo uredništvo Binozine Biblioteke, nego — štampajući ga — i naši takozvani opozicioni listovi, od »lijevog« Književnika, pa preko Savremenika, sve do Hrvatske Revije, koja je kao najautentičniji forum g. Simeonovu opozicionarstvu dala i imprimatur dobroga hrvatstva.

Značajnost i važnost javljanja političke brošure g. Simeona nalazi se dakle izvan svake sumnje, jer iz nje nam o hrvatskom pitanju i o unutarnjoj

Digitized by Google

politici progovara glas jednog ovako »uglednog« i »hrvatskog« opozicionalnog književnika i publiciste, kojeg, povrh svega toga »Hrvatska Straža« već godinama reklamira kao »marksističkog pisca«.

IDEJNO USKRISIVANJE ŠESTOGA JANUARA

Međutim, čim se počne listati knjižicom ovog i uglednog, i lijevog, i hrvatskog opozicionara, iz nje, na veliko zaprepašćenje čitača, izbija povampireni duh šestoga januara: uskrisivanje šestojanuarskih ideja i šestojanuarskoga stava provlači se kroz čitavu g. Simeonovu brošuru o hrvatskom pitanju.

Propagiranje šestojanuarskih teza o značenju godine 1918-e, o hrvatskoj narodnoj individualnosti i o položaju Hrvata za posljednjih dvadeset godina

G. Simeon u svojoj knjižici između ostalog piše i ovo:

»U vjekovnoj borbi s nadmoćnim neprijateljima, ne mogavši se silom osloboditi ispod njihova vrhovništva, hrvatski narod borio se zakonskim sredstvima tako dugo dok nije vanjska sila obračunala s onima koji mu oteše slobodu«. (Str. 11)

»Nije Hrvatski narod bio onaj koji je srušio Austrougarsku: srušila ju je njezina amoralnost u politici, njezino nasilništvo i nepravednost. Hrvatski narod bio je preslab da je sruši. Ali, da je u moralu bio jednak sa svojim tlačiteljima, on ne bi danas više imao svoje narodne individualnosti pa čak niti ovoga položaja koji mu je danas priznat u Jugoslaviji. Da je hrvatski narod bio amoralan kao što su bili njegovi tlačitelji, on bi morao dočekati okupaciju i bio bi prisiljen da živi raskomadan u grabežljivoj otimačini nekoliko država pod tuđinskom vlašću.« (Str. 20)

Kako nam dakle g. Simeon prikazuje prošlost hrvatskoga naroda i ono što se je dogodilo osamnaeste?

On (u prvoj citiranoj stavki) tvrdi 1) da je hrvatskom narodu bila oteta sloboda još prije 1918; 2) da se on nije mogao sam osloboditi tih svojih nadmoćnih neprijatelja, protiv kojih se je borio samo zakonitim sredstvima; 3) da je, osamnaeste, vanjska sila oslobodila hrvatski narod tih njegovih ugnjetača.

U drugom naprijed iznesenom citatu g. Simeon kategorički izjavljuje: u slučaju da se godine 1918-e nije dogodilo sve onako, kako se je uistinu desilo, hrvatski narod 1) ne bi imao »čak niti ovoga položaja koji mu je danas (prije sporazuma i prije rješenja hrv. pitanja! op. p.) priznat u Jugoslaviji«; 2) da bi onda taj hrvatski narod »morao dočekati okupaciju«; 3) »bio bi prisiljen da živi . . . pod tuđinskom vlašću« i 4) da taj isti hrvatski narod »ne bi danas više imao svoje narodne individualnosti«. Prema tome hrvatski narod po g. Simeonu ima zahvaliti samo novom stanju stvorenom 1918-e i položaju u kome se nalazi za ovih posljednjih dvadesetak centralističkih godina — što 1918 nije doživio okupaciju, što od osamnaeste do danas (prije sporazuma i prije rješenja hrv. pitanja! op. p.) priznat u Jugopropao i izgubio svoju narodnu individualnost.

Bjelodano je, da se i prva i druga grupa g. Simeonovih tvrdnja potpuno podudara sa (svima nama dobro poznatim) tezama šestojanuarskih centra-

Digitized by Google

lističkih vlastodržaca o tome, kako je hrvatski narod sve do konca 1918 godine robovao, kako su ga oni (ti doskorašnji beogradski centralistički vlastodršci lično) oslobodili toga crnog robovanja tuđinu, kako je taj hrvatski narod poživio slobodno, zadovoljno i srećno tek od 1918-e na ovamo, i kako hrvatski narod, zato što još uvijek živi, ima da zahvali isključivo tim svojim osloboditeljima, spasiteljima i usrećiteljima, nosiocima centralističke vladavine i šestojanuarske diktature, bez čije bi požrtvovne zaštite hrvatski narod već davno propao i netragom nestao; i da je sve ono, što se radilo sa Hrvatima i sa Hrvatskom od 1 decembra 1918 do 6 januara 1929, od 6 januara 1929 do 5 maja 1935, i od 5 maja 1935 do silaska g. Stojadinovića s vlasti — vršeno u interesu i na zadovoljstvo Hrvata, a nezadovoljstvo hrvatskoga naroda da je samo izmišljotina antidržavnih elemenata jankapustaških.

Sve te teze, doduše, i poslije ove pomoći koju im g. Simeon ukazuje, ostaju isto onako neistinite i lažne, kao što su bile i prije pojave Simeonove brošure.

Pa ipak, baš zato što je širenje ovih šestojanuarskih shvaćanja, iznošenje tih ciničkih laži isto toliko trovalo odnose hrvatsko-srpske (onemogućujući njihovo pravilno uređenje) kao i sama protuhrvatska (i protunarodna) vladavina, a i zato, jer se te iste laži, povampirene, javljaju ovoga puta kao tvrdnje jednog tobožnjeg hrvatskog opozicionalca, kome, štampajući ga, jednodušno prave reklamu naši takozvani opozicioni časopisi (od »lijevog« K n j i ž e v n i k a g. Durmana, preko »Savremenika« Društva Hrvatskih Književnika, do Matičine »Hrvatske Revije«) — baš zato treba te šestojanuarske koncepcije već jednom definitivno likvidirati. Čini nam se, uostalom, da su se one i mogle povampiriti samo zato, jer ih sve dosad još nitko nije, na idejnom planu, kako treba pokopao. (Hrvatski narod je satro šestojanuarsku diktaturu u stvarnosti, ali o godini 1918-oj, o pravom značenju šestog januara i ova posljednja dva decenija još nije napisana istinita i temeljna knjiga, koja bi definitivno obračunala sa tim krupnim lažima iz naše nedavne prošlosti, što još uvijek kruže po ovoj nesretnoj zemlji).

A progovoriti o svim tim stvarima u povodu Simeonove knjige treba još i zato, jer on svojim pisanjem, ovom svojom brošurom hoće tobože da zagovara sporazum, daje upute za rješenje hrvatskog pitanja i predlaže nove, zdravije, ispravnije i pravednije temelje uređenju budućih hrvatsko-srpskih odnosa.

Dosadanji odnosi između Hrvata i Srba nisu u glavnom valjali zato, jer su bili podignuti na krivim i lažnim osnovama. Nova, dobra, solidna hrvatsko-srpska zajednica moći će se pravilno izgraditi samo tako, ako bude zasnovana na apsolutnoj iskrenosti i istinitosti.

Knjiga g. Simeona, koja se zalaže za izgradnju novog stanja na starim lažima, služi kao školski primjer za to, kako se ne može i kako se ne smije pristupati uređivanju hrvatsko srpskih odnosa.

A istine, koje su prijeko potrebne za stvaranje jedne nove zajednice, nisu ni tako skrivene ni tako komplicirane, da bi njihovo otkrivanje zahtijevalo neko naročito umijeće. Te istine, zahvaljujući iskustvu posljednjih godina, nalaze se u zraku, i nije ih potrebno ni naročito iznalaziti ni tumačiti, ni uvjeravati o njihovoj ispravnosti. Sve što treba učiniti, jest čuvati ih od onog starojanuarskog i ovog novojanuarskog, simeonskog zamućivanja. I

Digitized by Google

zato je potrebno, u vezi sa g. Simeonovim (tobože sporazumaškim) trabunjanjem, fiksirati i ovdje neke od tih istina, koje se tiču prošlosti a sastoje se u ovome:

1) Hrvatski narod je imao mnogo više slobode i daleko više prava prije osamnaeste, nego kasnije. (Imao je svoj Sabor, svoju vladu, doduše nepotpunu, ali svoju, i Nagodbom zagarantirani državopravni položaj unutar Austro-Ugarske).

2) No hrvatski narod je i takav svoj položaj, baš zato jer je bio u stvari narodne slobode i nezavisnosti polovan, smatrao lošim i neodrživim, te se je protiv tog i takvog stanja (pa i protiv Nagodbe) decenijima borio svima svojim silama, i zakonitim i nezakonitim sredstvima, za neograničenu i punu svoju slobodu, koja je već tada bila općim idealom hrvatskoga naroda.

3) Da je svoje oslobođenje od Austro-Ugarske izvojevao dobrim dijelom svojim vlastitim snagama (svojom vjekovnom borbom protiv austrougarske vladavine i na djelu i na ideološkom planu — Starčević, braća Radić — ranije, a za svjetskog rata: zelenim kadrom, dobrovoljcima i — Franom Supilom, koji je, na planu uvjeravanja i pridobijanja mjerodavnih faktora, sam više uradio i postigao u stvari tog hrvatskog oslobođenja ispod Austro-Ugarske, nego svi drugi (srbijanski) državnici i diplomati zajedno).

4) Da je osamnaesta i, naročito, dvadesetdeveta značila golemo pogoršanje hrvatskog državopravnog, nacionalnog i ekonomsko-političkog položaja.

5) Da su nosioci centralističke vladavine i šestojanuarske diktature, svojom sebičnošću, kratkovidnošću i svojim vlastoljubljem doveli dotle, da je hrvatski narod, da je svaki pošteni, protunarodnom režimu neprodani Hrvat, ne samo smatrao, nego i osjećao (i t o s p r a v o m) osamnaestu okupacijom, a dvadeset posljednjih godina življenjem pod tuđinskom vlašću.

Što nije važno za Simeone

Ali ovaj naš mnogostruki i sveobuhvatni opozicionar (koji obuhvaća sve, od »lijevog« Durmana do desnog Lukasa) nije uskrisio šestojanuarsko stajalište samo obzirom na procjenu prošlosti hrvatskoga naroda, nego on na tom stajalištu (sa kog su danas sišli čak i Živkovići, i Jeftići) stoji čvrsto, nepokolebivo i dosljedno i onda, kada nam tumači stanje u kojem se hrvatski narod nalazi danas, prije rješenja hrvatskog pitanja i sporazumnog uređenja hrvatsko srpskih odnosa.

Tako, na strani 19-oj svoje brošure, g. Simeon kaže:

»Hrvatski narod je slobodan po svom državnom pravu, kojega se nije nikad odrekao, a kakovo je njegovo stanje de facto, to nije važno, jer je to stanje časovito i jer ono mora jedanput zauvijek prestati«.

Dakle, i kada je riječ o sadašnjosti, za g. Simeona je važno isto ono, što je bilo važno i za šestojanuarce. Jer ni šestojanuarski vlastodršci nikad ništa tako nisu htjeli, kao to, da Hrvati ne smatraju svoj istinski položaj važnim, da se ne obaziru na svoju stvarnost, nego da, po šestojanuarskim propisima (iznesenim onako uvjerljivo u zakonu o zaštiti države) počnu sebe smatrati slobodnima, oslobođenima, i da se tim shvaćanjima zadovolje.

Istini za volju, mora se priznati da u ovoj, naprijed citiranoj tvrdnji g. Simeona ima i nečeg novog, originalnog, a ne samo ponavljanja šestojanuarskog stava. U oslobodilačkoj borbi hrvatskoga naroda mnogo se je pisalo o hrvatskom državnom pravu i to se pravo često upotrebljavalo kao jedno od

Digitized by Google

sredstava oslobodilačke borbe. Ali jedini smisao, jedina vrijednost i jedini cilj pozivanja na to državno pravo Hrvatske bio je u tomu, da se s pomoću tog prava, kao jednog od oružja u narodnoj borbi, izvojšti veća, punija, pa u krajnjoj liniji i apsolutna sloboda i nezavisnost hrvatska, ali ne u teoriji, nego u životnoj stvarnosti, — da se i s pomoću njega promijeni teško s t v a r n o stanje naroda. G. Simeon pak, prvi, razvija sada ideju, da je jedino važno i dovoljno teoretsko postojanje tog državnog prava kao takvog, a da stvarno stanje, u kome se narod u danom momentu nalazi — nije važno.

Odnos između hrvatskog državnog prava i stvarnog položaja u kome se hrvatski narod nalazi — g. Simeon je izvrnuo na glavu: dosad, hrvatski narod je imao svoje državno pravo zato, da poboljša teško stanje u kome se momentano nalazi; po g. Simeonu pak hrvatski narod ne treba više da smatra važnim svoje stvarno teško stanje, jer ima državno pravo.

Primjena Simeonove državopravne teorije

Još jedna stvar se mora priznati g. Simeonu: kod njega ne postoji (kod drugih teoritačara tako česta pojava) neslaganje između teorije i prakse. G. Simeon savršeno primjenjuje svoju državnopravnu teoriju na hrvatsku stvarnost i, naročito, na položaj Hrvata u ovoj državi.

»Hrvatski narod i danas, unatoč tolikim gorkim iskustvima, još uvijek smatra da je ova državna zajednica prirodna i da je stvorena po osjećajima sviju naroda koji se u njoj nalaze«. (Str. 1—11)

»On ne će poduzeti ništa čime bi ugrozio opstanak ove državne zajednice koju još uvijek odlučno smatra i svojim dobrom i svojom zaštitom.« (31)

»Opasnost za državu povećava i opasnost za hrvatsku slobodu«. (14)

Kad je već jednom odredio, da za hrvatski narod nije važno u kakvom se stvarnom stanju nalazi, on onda, na osnovi te svoje teorije propovijeda, da je ova, centralistički uređena država (prije rješenja hrvatskog pitanja!) bez obzira na stvarnost i usprkos svim iskustvima, zapravo jedna državna zajednica, koju Hrvati smatraju i prirodnom, stvorenom i po hrvatskim osjećajima, i svojim dobrom, i svojom zaštitom, u kojoj kao da već postoji hrvatska sloboda. A što svega toga u stvarnosti još nema, i što bi prvo trebalo, pravednim rješenjem hrvatskog pitanja, stvoriti takvu državnu zajednicu, da bi je Hrvati mogli početi smatrati i svojim dobrom i zaštitom svoje slobode — to za g. Simeona nije ni od kakvog značenja, jer u njegovoj teoriji, koju on dosljedno primjenjuje u praksi, već je rečeno: kakovo je stanje hrvatskoga naroda de facto, to nije važno.

Čitava ta g. Simeonova teorija i praksa i ne bi bila važna, da se ovakvim, tobože dobronamjernim pisanjem ne prave sve nove i nove smutnje. Jer, kada nam g. Simeon, u ime i u korist sporazuma, govori o ovako važnoj stvari (kakva je državna zajednica u kojoj bi se Hrvati osjećali slobodni i zadovoljni), čije ostvarenje je prijeka i neodgodiva potreba, a koja još ne postoji, — kada nam on o tako važnoj stvari, koju tek treba ostvariti, govori kao o nečem što već postoji, — onda se time stvaraju samo suvišne zbrke i odmaže ostvarenju sporazuma.

Što slabi državu

U propagiranju šestojanuarskog shvaćanja g. Simeon je neumoran. Tako na strani 31 svoje brošure on kaže:

»Danas, ni dok traju ovakve prilike oko nas, ne će (hrvatski narod, op. p.) iziskivati, niti se prijetiti. Bilo bi nečasno kad bi hrvatski narod iskoristio ove današnje okolnosti i upropastio državu . . .«

Digitized by Google

Što ne će iziskivati hrvatski narod »dok traju ovakve prilike«? Rješenje hrvatskog pitanja, ostvarenje svoje slobode!

A zašto? Jer bi to, pod današnjim okolnostima, upropastilo državu!

Prema tome zahtijevati danas rješenje hrvatskog pitanja i ispunjenje hrvatskih zahtjeva znači rušiti državu, biti antidržavni elemenat dakle.

A stara, dobro poznata šestojanuarska teza je da se, naročito obzirom na vanjsku opasnost, hrvatskim zahtjevima udovoljiti ne može i ne smije i da se ukidanje centralističkog i uvođenje federativnog uređenja mora spriječiti svim sredstvima zato, jer bi davanje slobode hrvatskom narodu oslabilo, srušilo i upropastilo državu. Borba za slobodu hrvatskog naroda je dakle antidržavna rabota, jer ruši državu.

Na suprot ovom šestojanuarsko-vlastodržačkom shvaćanju, čitav hrvatski narod i svi pošteni i razumni Srbi smatraju, da nitko nije više štete nanio i većma doprinio slabljenju i rušenju ove države, nego baš ta protuhrvatska i protunarodna centralistička vladavina i šestojanuarska diktatura, — i da je jedini i glavni preduvjet jačanju države neodložno ispunjenje hrvatskih zahtjeva.

G. Simeon, lijevi hrvatski opozicionalac, smatra, danas, da šestojanuarci imaju pravo.

KARAKTER, CILJEVI I OKVIRI HRVATSKOG NARODNOG POKRETA

Hrvatski narodni pokret, oslobodilačka borba hrvatskog naroda glavni je faktor u rješavanju hrvatskog pitanja; konačno uređenje hrvatsko-srpskih odnosa zavisi prije svega od karaktera i od ciljeva toga pokreta, pa je njegovo pravilno i točno poznavanje od neobične važnosti baš danas, kada je preuređivanje naših unutarnjih prilika stavljeno na dnevni red.

Potrebno je dakle ispitati točnost i ispravnost i opozicionog pisanja g. Simeona o tom problemu, jer i to Simeonovo pisanje nema danas samo teoretsko-historijskog — nego prije svega i praktičnog značenja.

Cilj hrvatske narodne borbe

»Zar je zaista nemoguće — uzvikuje g. Simeon — da hrvatski narod . . . dobije za te svoje usluge barem toliko, ako već ne više, koliko je imao dok ga je tlačila tuđinačka vlast?« (Str. 11)

Po g. Simeonu, hrvatski narod bori se samo zato, da beogradski centralistički vlastodršci promijene način ugnjetavanja, pa da ga stanu tlačiti onako, kako »ga je tlačila tuđinska vlast«. A što se hrvatski narod decenijima i stoljećima borio protiv svakog oblika tlačenja, pa i protiv onog ranije tuđinačke vlasti (za kojim oblikom ugnjetavanja sada čezne g. Simeon) — to za ovog našeg opozicionalca nije važno, kao ni to, što u njegovom prikazivanju hrvatski narod ispada najnelogičnijim narodom na svijetu, koji uz ovolike žrtve i uz ovoliko izdržljivosti vodi svoju oslobodilačku borbu samo zato, da bi se jedan način tlačenja zamijenio drugim.

Beskompromisna narodna borba za oslobođenje je — nemoralna

»Komu su sva sredstva u borbi dopuštena, taj nema osjećaja za moral. Kad bi u borbi naroda i pojedinaca bila dopuštena sva sredstva, na svijetu bi ubrzo zavladala anarhija i rat svih protiv sviju. A tko ostaje u borbi do kraja moralan, taj ne može podleći. Vjerujući tako i bodren u toj vjeri po

Digitized by Google

svojim učiteljima Starčeviću i Radiću, hrvatski narod vodio je borbu sa svemoćnom austrougarskom monarhijom — i održao se«. (Str. 20)

Ove tvrdnje g. Simeona nemaju savršeno nikakvog drugog značenja, osim ovoga: one nam jasno svjedoče o tome, kako njihov autor ne samo da nema osjećaja za moral narodne borbe, nego da nema smisla ni za logično razmatranje, a ni za istinu. Kad netko brka borbu naroda i borbu pojedinaca identificirajući te dvije borbe, kad tvrdi da jedan ugnjetavani narod, koji se bori za svoje oslobođenje, postupa nemoralno, ako u toj svojoj oslobodilačkoj borbi upotrebi sva sredstva, da bi sebi izvojevao slobodu, — onda s autorovim shvaćanjem moralnosti i logike — u najmanju ruku — nešto nije u redu.

A što se tiče Simeonove tvrdnje o Starčeviću i o Radiću, koji da su učili svoj narod da u borbi ne upotrebljava sva sredstva, jer da je to nemoralno — stvar stoji ovako: čitav Starčević nije ništa drugo, nego ideolog i učitelj beskompromisne borbe za slobodu, a Radićevo mirotvorstvo odnosi se na ratove između različitih naroda, a nikako ne na borbu ugnjetenog naroda protiv njegovih tlačitelja.

R. Simeon kao hrvatski narod

G. Simeon toliko se zanio u svojoj ulozi učitelja morala, koji s vratolomne visine propovijeda da je odlučnost u oslobodilačkoj narodnoj borbi nemoralna, — da se je u tom svom zanosu odjednom pretvorio u sâm hrvatski narod, i prestavši da govori kao R. Simeon iznenada progovorio kao hrvatski narod lično.

»Potrebno je imati mnogo razbora da se mogu iz dana u dan, iz godine u godinu, iz decenija u decenij podnositi najteže nepravde a da se ne reagira na njih krajnjim sredstvima koja su na raspoloženju. Hrvatski narod imade toliko svijesti o moralnoj odgovornosti da se ne samo ne laća i ne kani laćati tih krajnjih sredstava nego da i otvoreno izjavljuje da se odriče tih sredstava!« (Str. 10)

Demokracija kao ograda u hrvatskoj narodnoj borbi

U to čudno svoje pretvaranje u hrvatski narod g. Simeon zapada i onda, kada postavlja »okvire« i »ograde« narodnoj borbi, tvrdeći da to ne čini on, R. Simeon, nego hrvatski narod.

»Hrvatski narod sam je dobrovoljno odredio i postavio okvire u granicama kojih će se voditi narodna borba.«

Po Simeonu: prva ograda je Slavenstvo, a druga demokracija:

»Druga ograda, o koju se hrvatski narod nije nikad ogriješio, jest načelo demokratizma . . . Demokracija je temelj i najviše načelo hrvatske narodne borbe. Hrvati nisu nikad pokušavali da u borbi za svoju slobodu pribjegnu upotrebi sile.« (Str. 11—12)

Kadgod zahvati g. Simeona ovaj trans, kadgod uobrazi sebi da se pretvorio u hrvatski narod, — on se tada digne u takve visine, na kojima potpuno obnevidi za stvarnost, pa ne može da sagleda ni dalje ni bliže hrvatske prošlosti. Najkrupniji i najznatniji događaji u hrvatskoj povijesti, kada je hrvatski narod u borbi za slobodu nesumnjivo upotrebio silu: Gubčeva Selajčka Buna (1573), Urota Zrinsko-Frankopanska (1671), Hrvatski Revolucionarni Pokret godine 1848, Kvaternikova Buna u Rakovici 1871 (da druge, manje znatne manifestacije revolucionarne hrvatske borbe i ne pominjemo) — sve to za g. Simeona ne postoji.

Digitized by Google

Nije manje čudno ni naprijed navedeno Simeonovo shvaćanje demokracije. Po njemu, demokracija treba hrvatskom narodu da služi kao o g r a d a u njegovoj borbi za slobodu, jer »Hrvati nisu nikad pokušavali da u borbi za svoju slobodu pribjegnu upotrebi sile« zato, što je »demokracija temelj i najviše načelo hrvatske narodne borbe«. Misija je demokracije dakle u tome, da spriječi hrvatski narod, da se odlučno bori za ostvarenje svoje slobode, a to znači da bi takva, simeonska demokracija značila jednu od najkrupnijih smetnja i prepreka u borbi za oslobođenje.

Na sreću, stvar i ovoga puta stoji baš obratno: g. Simeon je naime i ovom svojom teorijom smisao demokracije postavio na glavu isto onako, kao i značenje hrvatskog državnog prava: on tvrdi da Hrvati, zato jer su vjerni demokraciji, ne treba odlučno da se bore. Uistinu pak: u državnom uređenju, u kom danas žive, ne postoji demokracija; hrvatski narod se odlučno bori između ostalog i zato, da tu demokraciju ostvari. I ne samo kod Hrvata, nego nigdje i nikad demokracija nije ostvarena bez odlučne borbe, u kojoj se, vrlo često, i te kako upotrebljavala i sila (kao što nam o tome govori Velika Francuska Revolucija iz god. 1789 na primjer). Prema tome privrženost hrvatskog naroda demokraciji može da znači samo poticaj u oslobodilačkoj borbi, a ne njezinu smetnju i ogradu.

Urota Zrinjsko-Frankopanska — ljaga i odstup od morala

Na strani 21 g. Simeon ovako ocjenjuje ulogu Zrinskog i Frankopana:

»Zar nije i na uroti hrvatskih velikaša Zrinjskog i Frankopana o s t a l a l j a g a što su, u vrijeme koje bijaše kritično za kršćansku Evropu, tražili savezništvo Turske koja je prijetila da svojim divljim hordama pregazi Evropu i da uništi čitavu kulturu kršćanskog Zapada? Dok su tražili savezništvo u Francuskoj i u ostalim kršćanskim zemljama, njihova je borba bila potpuno opravdana, ali čim se upustiše u pregovore s carigradskim dvorom, oni su zabacili temeljne interese kršćanstva u okvir koga je spadao, kao što spada i danas, hrvatski narod. To je bila njihova pogreška, njihov o d s t u p o d m o r a l a, znak očaja u kome su se latili i zadnjih sredstava.«

Prije svega: taj »kršćanski zapad« u doba Zrinjskog i Frankopana, postupao je prema Hrvatima više zvjerski nego kršćanski (o čemu najbolje svjedoči pogibija ove dvojice mučenika), pa su predstavnici hrvatskog naroda imali i pravo i dužnost, da traže svačije savezništvo, da bi sebe i svoj narod oslobodili tog zapadnog ugnjetača.

A zatim, zar se predstavnici drugih i zapadnih i kršćanskih naroda nisu »upuštali u pregovore s carigradskim dvorom« i »tražili savezništvo Turske« uvijek, kad god im je to bilo u interesu?

Za hrvatski narod je bolje da pobornici njegove slobode samo sanjaju o pobjedi i da pomru prije nego što je dožive

»Narodna politika ne smije biti osobna ili grupaška spekulacija. Bolje je za narod da njegovi političari padaju žrtvom progona, da žrtvuju svoje živote u borbi, za koju znadu da joj ne će dogledati ni doživjeti svršetka, d a s a n j a j u o p o b j e d i negoli da čas pobjede požuruju svojom najvećom hrabrošću ako je ta tek posljedica taštine i gramzljivosti za vlašću, za dostojanstvom i za materijalnim koristima.« (Str. 17)

Digitized by Google

Tko je od prirode nesposoban za politiku pa ga treba držati daleko od nje

»Ne boluju od gramzljivosti svi koji traže da se hrvatski spor s beogradskom vladom smjesta riješi pa bilo na kakav način i bilo kojim sredstvima. Imade među njima i fanatika koji ne podnose mlitavosti ni oklijevanja. Njih se ne može osuditi kao ljude, treba im, štaviše, priznati požrtvovnost i cijeniti odvažnost i samoprijegor, ali ih valja držati što dalje od politike, jer su za nju od prirode nesposobni.« (Str. 17)

Po g. Simeonu dakle »valja držati što dalje od politike« one, koji: »ne boluju od gramzljivosti«, »koji ne podnose mlitavosti«, kojima se mora priznati »požrtvovnost«, »odvažnost« i »samoprijegor«, — jer su oni za politiku od prirode nesposobni.

O današnjoj ulozi frankovaca

G. Simeona, tog našeg »lijevog« i junačnog opozicionalca, spopao je, po svemu izgleda, u ovoj situaciji takav strah pred Bućem i Bućovcima i pred svima onima koje kod nas nazivaju frankovcima, klerikalcima, fašistima i klerofašistima, — da g. Simeon obilazi oko njih kao mačka oko vrele kobasice, ne usudivši se, kroz čitavu svoju knjižicu, da upotrebi ni jedan jedini put bilo koje njihovo ime.

Trese g. Simeona sedam groznica, kad treba da izvrgne kritici frankovačku politiku (a izvrći je kritici mora, jer je on kao »lijevi« i hrvatski opozicionalac za sporazum), i kuriše tako frankovcima i obasipa ih komplimentima, znoji se i muči — dok se napokon nije okuražio i s ovom bajoslovnom hrabrošću nasrnuo na frankovačku koncepciju:

»Zaslijepljeni mržnjom prema sadašnjosti, spremni da žrtvuju svoje živote, oni ne bi smjeli, ma da to čine, pozivati narod da ih slijedi na njihovu putu koji ne preza od smrti. Narod ne smije umrijeti.«

»Pred tom veličinom naroda, pred neocjenjivom vrijednošću njegova života, morali bi ustuknuti svi koji bi, za volju svojih hirova ili pretjerane borbenosti, povukli narod u najveće opasnosti.«

Vrijedno je ispitati, kakvo značenje ima ova »lijeva«, simeonska, »antifašistička« protufrankovačka borba.

Tko kod nas najviše i najbučnije hvali primjer Slovačke i politiku protektorata? Bućeva »Nezavisnost« i Šimrakova »Hrvatska Straža«. Znači g. Simeon, ustajući protiv te i takve politike, govori o njima, ili: i o njima:

A kad su to Buć i Šimrak bili »spremni da žrtvuju svoje živote« i kad su to oni »pozivali narod da ih slijedi na njihovu putu koji ne preza od smrti?« I gdje su to i kada Bući i Šimraci pokazali i dokazali svoju »pretjeranu borbenost?«

Bućevsko-šimrakovski elementi nikad nisu bili ni požrtvovni ni borbeni (protiv šestojanuarske diktature borili su se i žrtvovali ljudi sasvim drugoga kalibra, a ta njihova borba s Bućima i Šimracima nema nikakve veze!) Najmanje se pak politika hvalospjeva slovačkom primjeru i protektoratu, — ma tko je sprovodio — može danas kvalificirati politikom što je nose ljudi koji »ne prezaju od smrti« i koji su »pretjerano borbeni«; jer ta i takva politika ne znači danas i ovdje nikakvu pretjeranu borbenost, nego negiranje svake borbenosti, ona znači kapitulaciju i kukavičluk.

Digitized by Google

A ovaj Simeonov način »protufašističke« borbe ne znači zapravo ništa drugo, nego od bućovsko-šimrakovskih kapitulanata i kukavica praviti heroje i stvarati im kredit kod neupućene čitalačke publike.

PITANJE SPORAZUMA

Kroz čitavu svoju brošuru g. Simeon neprestano ponavlja, kako je on za sporazum; njemu se bez svake sumnje i čini da on svojim pisanjem pomaže ostvarenju sporazuma.

Samo, nevolja je u tome, što on svojim razlaganjima tu zgradu sporazuma, kojoj ni temelji još nisu izgrađeni, svojski i zdušno podupire odozgo. I elementi sporazuma, i stvarna situacija u kojoj se on ima ostvariti, i glavni preduvjeti njegovi, i način — sve je to kod g. Simeona u nevjerojatnoj mjeri zbrkano ili krivo i naopako postavljeno.

Sloboda srpskog naroda

»Zar je narod srpski zaboravio — piše g. Simeon — na tegobe svoga robovanja pod tuđinskim jarmom, zar mu nije dostatna njegova vlastita sloboda nad kojom bdiju i koju čuvaju danas i hravtske snage?« (Str. 11)

G. Simeon opet govori da nešto jest, što nije. A stvar slobode srpskog naroda u vezi sa sporazumom stoji ovako:

1) Ni sloboda srpskog naroda u ovoj i ovako uređenoj državi ne postoji; 2) do te slobode srpskoga naroda u ovoj državi moći će se doći samo tako, ako se prethodno ostvari puna sloboda hrvatskoga naroda i 3) baš ta uvjetovanost i povezanost u ostvarenju slobode ovih dvaju naroda jedan je od glavnih momenata u vezi sa stvaranjem hrvatsko-srpskog sporazuma.

Hegemonija i srpski narod

»Značenje ove zajednice odviše je veliko, a da bi je srpski narod htio ugroziti time što bi iziskivao hegemonistički položaj u njoj. Hegemonija i sve koristi, ekonomske kao i kulturne, koje iz nje proizlaze, to sve ne vrijedi srpskom narodu ni izdaleka toliko, da bi poradi toga htio dovesti ma i u najmanju opasnost državnu cjelinu. To je razlog radi koga se ni srpski narod ne može protiviti pravednom rješenju hrvatskoga pitanja.« (Str. 13)

I ovim svojim pisanjem o hegemoniji g. Simeon nastavlja da u naše glavne unutarnje probleme unosi svoju opasnu zbrku.

1) G. Simeon smatra da srpski narod ne će danas i ovdje (u ovom državnom uređenju) »iziskivati hegemonistički položaj«, jer bi tim svojim zahtjevom ugrozio zajednicu. Po toj simeonskoj stilizaciji izlazi da hegemonije (koja je stvarno zavladala ovom zemljom odmah kod njenog osnivanja te traje bez prestanka do naših dana) u ovoj državi uopće nema na srpskoj strani, jer da je ima, onda Srbi (u interesu sporazuma) ne bi trebalo da je ne zahtijevaju, nego da je se odreknu.

2) Ta hegemonija, koja je u ovoj državi postojala i koja još uvijek postoji, nije nikada bila hegemonija srpskog naroda, nego hegemonija beogradskih centralističkih vlastodržaca.

3) G. Simeon misli, da je hegemonija za srpski narod korisna, jer da za nj »proizlaze iz nje ekonomske kao i kulturne koristi«. Uistinu pak stvar stoji tako, da pod tom i takvom hegemonijom i srpski narod u prečanskim krajevima stenje od samog početka ove države, a u posljednje vri-

Digitized by Google

jeme sav teret i svu štetnost te beogradske-vlastodržačke hegemonije počinje osjećati sve jače i sâm srbijanski seljački narod.

4) G. Simeon, nadalje, tvrdi, da bi se srpski narod odrekao svih tih svojih i ekonomskih i kulturnih koristi od hegemonije samo radi trenutačne opasnosti koja prijeti državi. Da je to tako, sporazum između Hrvata i Srba niti bi bio moguć, niti bi imao smisla. Jer srpski narod bi, čim opasnost prođe, opet zatražio sve one koristi koje je od hegemonije imao (a kojih se je, privremeno, odrekao obzirom na tu momentanu opasnost) — i uveo bi je ponovno. To bi opet značilo kraj sporazuma, koji u tom slučaju i ne bi bio ništa drugo, nego jedan vješto izmišljen hegemonistički manevar i trik.

A to je stajalište na kom danas kod nas stoje Bućovi frankovci i Šimrakovi klerikalci. Na taj način g. Simeon, kome se pričinja da je svoju brošuru napisao u cilju pobijanja frankovačke politike, u stvari samo pomaže i podupire tu politiku i vrši propagandu frankovačko-klerikalne koncepcije.

Oslobodilačka borba treba da se završi bez pobjede

»U Hrvatskoj se najmanje želi da dođe do sporazuma koji bi bio silom iznuđen. Sporazum treba da bude stvoren dobrovoljno, a ne pod pritiskom sile. Popuštanje pod diktatom — nije sporazum n e g o p o b j e d a z a j e d n e a p o r a z z a d r u g e. Takovu pobjedu Hrvati ne žele.« Str 16)

Sporazum dakle, po g. Simeonu, ne može i ne smije značiti »pobjedu za jedne a poraz za druge.«

Da vidimo prije svega tko su to »jedni«, a tko »drugi«. Riječ je o borbi hrvatskoga naroda, pa su prema tome »jedni« nesumnjivo Hrvati; ali onda su »drugi« isto tako nesumnjivo oni, sa kojima je hrvatski narod dosada stajao u sporu i u sukobu, protiv kojih je vodio borbu, a to su: predstavnici centralističko-diktatorske, protuhrvatske i protunarodne vladavine.

Za trajanja ovog sukoba između hrvatskog naroda i centralističkih vlastodržaca, srpski narod je, na osnovi svog vlastitog iskustva sa tim vlastodršcima i njihovom ugnjetavačkom vladavinom, stekao uvjerenje da borba hrvatskog naroda protiv centralističko-diktatorskog ugnjetavanja ne znači samo borbu za hrvatsku, nacionalnu slobodu, nego da se ta borba vodi za opću slobodu svih naroda i svih stanovnika ove zemlje: za opću političku slobodu i socijalnu pravdu. Uvjerivši se tako da u tom sukobu Hrvati imaju pravo a vlastodršci krivo, srpski narod stao je na stranu hrvatsku. Otada hrvatski oslobodilački pokret znači borbu naroda (i hrvatskog i srpskog) na jednoj, protiv centralističke protunarodne vladavine na drugoj strani. A ta borba ne može a da se ne završi pobjedom onih, koji su imali pravo, i porazom onih, koji su imali krivo; bez pune pobjede naroda i narodne stvari nad protunarodnom vladavinom — a ta pobjeda ne može značiti ništa drugo, do potpuni poraz nosioca centralističko diktatorskog vladanja i shvaćanja — bez te i takve pobjede nema rješenja glavnog našeg unutarnjeg problema.

Sporazum i vlast

I o ulozi »vlasti« u ostvarenju sporazuma između hrvatskog i srpskog naroda g. Simeon ima sasvim originalno i zanimljivo »opoziciono« shvaćanje:

»Dužnost je sviju onih, koji drže vlast, da stvore iskreni i pošteni sporazum s hrvatskim narodom . . .« (Str. 32)

»Oni koji imadu vlast i koji mogu da udovolje hrvatskim zahtjevima, treba da to učine bez ikakvog skanjivanja . . .« (Str. 12)

Digitized by Google

Problem sporazuma, čije ostvarenje može i mora da bude prvenstveno stvar hrvatskog i srpskog n a r o d a, a svi drugi momenti mogu imati samo ulogu eventualnih tehničkih, pomoćnih sredstava„ — to i takvo pitanje sporazuma, g. Simeon gornjim svojim tvrdnjama prepušta na milost i nemilost »vlasti«, koja je, po g. Simeonu, uz hrvatski narod drugi i glavni faktor sporazumijevanja, koji isključivo može »da udovolji hrvatskim zahtjevima«. Po opozicionalcu g. Simeonu dakle i sporazum, i rješenje hrvatskog pitanja, i sudbina hrvatskog i srpskog naroda pa i čitave ove zemlje zavisi samo i jedino od dobre volje »vlasti«, što znači od dobre ili zle volje u glavnom slučajnih i prolaznih pojedinaca, koji su do nedavna predstavljali isključivo sami sebe.

BORBA NA DVIJE FRONTE ili LJEVIČARSTVO G. SIMEONA

Ovaj »lijevi« oporbenjak, stalni suradnik »lijevoga« K n j i ž e v n i k a, pisac »lijevih« brošura o sindikalnim pitanjima (koga istinoljubiva »Hrvatska Straža« još uvijek konstantno naziva »marksističkim piscem« i »urednikom Crvenog Sela, kamufliranog u H r v a t s k o S e l o«, i čiju, ovu i ovakvu brošuru kvalificira kao »Marksistički napadaj na uspomenu hrv. mučenika«)[1] — smatrao je potrebnim da i direktno odredi svoj stav prema ljevičarstvu.

Učinio je to ovim, danas i ovdje potpuno deplasiranim napadajem na nekakve boljševičke internacionalce koji »žele Hrvate učiniti . . . internacionalcima bez narodnosti«:

»Hrvatski narod želi da ostane po strani i što dalje od sukoba dviju tuđinačkih, njemu dalekih ideologija: boljševizma i fašizma . . . A tko se ne osjeća zadovoljan, tko želi Hrvate učiniti Gotima ili internacionalcima bez narodnosti, tomu je najbolje da odovud ode: među nordijce ili među internacionalce. Svejedno jesu li takovi odnarođeni ili su tuđinačkog porijetla.« (Str. 22)

To i takvo napadanje na boljševizam isto je tako deplasirano, kao i simeonsko obaranje na »nordijce«, koji »žele Hrvate učiniti Gotima«. Jer gospodin Simeon sigurno dobro znade da danas u Hrvatskoj nema nikakve boljševičke opasnosti koja bi htjela Hrvate »učiniti internacionalcima bez narodnosti«, — iz jednostavnog razloga jer takvih »boljševičkih ieternacionalaca« nema; a isto tako mu mora biti poznato i to, da Hrvatima ne prijeti nikakva fašistička opasnost sa strane onih koji bi Hrvate htjeli »učiniti Gotima« — jer je to jedna fiksna ideja neozbiljnih pojedinaca i jer ni takvih nordijaca nema.

U ovom g. Simeonovom papagajskom ponavljanju ideje o »borbi na dvije fronte« — i protiv fašizma i protiv boljševizma — najbolje se vidi sva nemogućnost i deplasiranost propagiranja takvih ideja.

A to i takvo pisanje ne može da ima nikakvog drugog smisla, do ovoga: to današnji suradnik »Hrvatske Revije« hoće da okaje svoju »ljevičarsku« prošlost, da pokaže i dokaže, kako on nije ljevičar. (I g. Simeon je dakle zapjevao u sav glas dobro poznatu i konjunkturističkim »ljevičarima« danas tako milu i dragu pjesmu: »Ja ljevičar nikad bio nisam«).

---

[1] Vidi Stražin prikaz Simeonove knjige o hrvatskom pitanju u broju 100 od 30 travnja 1939, pod naslovom: » M a r k s i s t i č k i napadaj na uspomenu hrv. mučenika«.

Digitized by Google

Suvišna rabota, jer nitko ozbiljan na ljevici ne smatra g. Simeona ni ozbiljnim ni lijevim (unatoč tome što ga »lijevi« urednik »lievog« Književnika tako marljivo štampa).

LAŽNA I KRIVA INFORMIRANJA

Razvoj međunarodnih prilika doveo je i ovu zemlju u ozbiljan i težak položaj. I kao što je na brodu pred burom potrebno još jednom sve točno pregledati i utvrditi šta je u redu a što nije, tako je krajnje vrijeme da se iz temelja ispita konstrukcija i stanje ovog našeg državnog uređaja, da se iznađu i istinito iznesu sve njegove najslabije strane, kako bi se mogle izvršiti sigurno i uspješno najhitnije i najnužnije reparacije. Davanje krivih informacija o tom stanju danas je isto tako opasno i sudbonosno, kao što je lažno obavještavanje o utvrdama, položaju, naoružanosti, i snazi svoje vlastite vojske prije početka velike i sudbonosne bitke.

Knjiga g. Simeona vrvi davanjem ovakvih opasnih lažnih informacija. On je tako između ostalog napisao u svojoj knjizi i ovo:

»Sve nepravde, što ih je hrvatski narod do danas podnio, nisu ga mogle zadojiti mržnjom prema ovoj državnoj zajednici . . .« (Str. 13)

»Ma što se dogodilo s hrvatskim narodom u ovoj zajednici, on će ustrajati na tome da u njezinu okviru izvojšti svoja prava . . .« (Str. 13)

»Tako dugo dok hrvatski narod v j e r u j e da će njegova borba biti skoro dovršena i njegovo pitanje riješeno u sporazumu sa srpskim narodom, ne mogu nastati nikakve nove opasnosti koje bi ugrozile opstanak ove državne zajednice i koje bi, u isto vrijeme, b a c i l e H r v a t s k u u p o t p u n o b e s p r a v a n p o l o ž a j . . .« (Str. 14)

»Oni koji imadu vlast i koji mogu da udovolje hrvatskim zahtjevima, treba da to učine bez ikakvog skanjivanja. Sada je još uvijek časna prigoda za to. Budu li to činili pod drugim okolnostima, znat će se da nisu to izvršili s voljom nego pod silu. A h r v a t s k i n a r o d n i j e z a s l u ž i o d a d o ž i v i t o l i k o r a z o č a r a n j e u n j i m a. I n e ć e b i t i o n k r i v — a k o s e r a z o č a r a«. (Str. 12)

Neistinitost mnoge od ovih tvrdnja Simeonovih u tolikoj je mjeri očita, da je ne treba naročito pobijati.

1) G. Simeon tvrdi, da je Hrvatima ova, ovako uređena država preča od slobode hrvatskog naroda i da bi se Hrvati, kada bi imali da biraju, odrekli i svoje slobode za ljubav održanja ove države sa njenim postojećim uređenjem. A to nije točno. Hrvatskom je narodu danas kao i uvijek najpreče ostvarenje narodne slobode, koje se ovaj (kao uostalom i svaki drugi svijesni narod) ne može odreći ničemu i nikomu za volju. Naročito pak ne za volju održavanja jednog takvog državnog uređenja, koje u obliku centralističkog i diktatorskog protunarodnog vladanja kroz puna dva decenija teško pritiskuje čitav hrvatski narod.

2) Po g. Simeonu dovoljno je samo vjerovanje hrvatskog naroda u rješenje njegovog pitanja, da bi se otklonile sve »opasnosti koje bi ugrozile opstanak ove državne zajednice«; iz toga proizlazi, da za otklanjanje tih opasnosti nije prijeko potrebno da se unutar te državne zajednice stvarno i prethodno bilo što promijeni. Međutim, bez stvarnog i bezodvlačnog preuređenja države u smislu zadovoljenja hrvatskih zahtjeva — nikakvo vjerovanje nije više moguće. A ako je to vjerovanje Hrvata u poboljšanje svoga položaja uistinu važno i potrebno, onda se mora prvo neodložno započeti i izvršiti

Digitized by Google

stvarno preuređenje državno. Jer danas je već i djeci jasno, da vjerovanje Hrvata ne će i ne može izazvati promjenu njihovog stanja, nego da samo i jedino stvarna, prethodna i djelima dokazana promjena toga stanja može uroditi vjerovanjem hrvatskoga naroda u istinsko poboljšanje svoga položaja unutar ove državne zajednice.

3) Dosljedan sam sebi, g. Simeon upire sve svoje sile da spasi hrvatski narod od razočaranja u »one koji imadu vlast«. To simeonsko nastojanje međutim, danas poslije dvadesetgodišnjeg iskustva, potpuno je bespredmetno. Jer, razočarati se može samo onaj, tko se još nije razočarao; tu je g. Simeon i opet samo postavio krivu dijagnozu našeg bolesnog unutrašnjeg stanja: jer sva ozbiljnost situacije baš i jest u tome, što hrvatsko razočaranje ne p r e d s t o j i, nego ta razočaranost hrvatskoga naroda u centralističke i diktatorske vlastodršce već p o s t o j i i traje dvadeset punih godina.

4. Deplasirana je i smiješna tvrdnja g. Simeona da bi ovu, današnju Hrvatsku, koja još nema nikakvog pravnog položaja, moglo bilo što da »baci u potpuno bespravan položaj.«

Žalosna je, ali isto tako i istinita i značajna činjenica (koja se kod procjene ozbiljnosti današnje situacije nikako ne smije gubiti iz vida) da i danas, dvadeset godina poslije propasti Austro-Ugarske monarhije, još uvijek vrijedi stara Starčevićeva teza, po kojoj Hrvatska nema šta da izgubi, jer nikakvih stvarnih prava i nema. A ovo koliko žalosno toliko i opasno stanje ostat će sve dotle, dok se hrvatsko pitanje ne riješi pravedno i konačno.

Ali najopasnija je i najštetnija ova tvrdnja tog našeg neumornog krivog informatora:

»Svi treba da znadu da će hrvatski narod, dirne li itko u granice ove države, stati na tim granicama i braniti ih s jednakom požrtvovnošću i herojstvom s kakvim je suzbio i zaustavio nekad provalu Turaka koji su ugrozili velik dio kršćanske Evrope. Na državnim granicama ne će biti nikakove razlike između Hrvata, Srba i Slovenaca, svi će nastupati kao jedan narod, braneći zajedničke interese i zajednička dobra.« (Str. 29)

Da bi se Hrvati na granicama ove države borili »s požrtvovnošću i herojstvom«, »braneći zajedničke interese i zajednička dobra« — potrebno je da prvo imadu u toj državi ostvarene svoje vlastite interese, da u njoj dobiju svoja dobra. Baš zato je rješenje hrvatskog pitanja postalo danas jednim od glavnih preduvjeta opstanka ove države, budući da jedino zadovoljenje hrvatskih zahtjeva može uroditi zdušnom, odlučnom i uspješnom obranom zemlje. A kad g. Simeon tvrdi, da će se Hrvati i prije uređenja hrvatsko-srpskih odnosa, i bez obzira na to uređenje boriti požrtvovno i herojski na granicama ove države, — onda on zamućuje i zamagljuje jednu od najosnovnijih i najsudbonosnijih istina hrvatske i srpske današnjice, istinu po kojoj je samo bezodvlačno i pravedno rješenje hrvatskog pitanja u stanju da učvrsti, osigura i da obrani ovu hrvatsku i srpsku zemlju.

SIMPTOMI NEZDRAVOG KULTURNOG STANJA

U posljednje vrijeme javljaju se sve nove i nove knjige i knjižice, članci i studije o hrvatskom pitanju i njegovu rješenju. Svi ti napisi međutim služe (svijesno ili nesvijesno) unošenju jedne nečuvene zbrke u glavne naše unutarnje probleme, tako da je poslije skoro svih tih publikacija problem uređenja hrvatsko-srpskih odnosa postao samo još zamršeniji i zamagljeniji.

Digitized by Google

Za bistrenje ove političke muteži, koja se gomila iz dana u dan oko hrvatskog pitanja, mi smo uzeli Simeonovu brošuru kao podlogu ne zato, što bismo njenom autoru i njegovu pisanju pridavali bilo kakve važnosti, nego zato, što ta knjižica predstavlja neku vrstu zbornika svih onih nemogućnosti, apsurdnosti i smutnja, kojima tako obiluje današnja politička publicistika kod nas; napadaji pak, koji su dosad uslijedili na ovu brošuru samo s desne strane (pored »Hrvatske Straže« i »Hrvatska Revija« napada ovog svog vlastitog suradnika), izazivaju kod čitalaca krivo uvjerenje, kao da je sve ono što g. Simeon piše stav naprednog i lijevog shvaćanja prema našim glavnim političkim problemima. Ova simeonski smušena i kriva shvaćanja trebalo je podvrći podrobnijoj analizi nadalje i zato, što neobaviještena a dobronamjerna srpska (i naročito srbijanska) čitalačka publika u posljednje vrijeme uzima za ispravno, za točno i istinito sve ono, što se u opozicionom Zagrebu štampa i izdaje.

Ali podrobnije upoznavanje sa sadržajem i s načinom pisanja g. Simeona ima, pored političkog, još i jedno ne manje važno kulturno značenje. Ono svjedoči o teškom nezdravom stanju savremenog kulturnog života. Jer kad čovjek, koji je bio u stanju da danas napiše i potpiše između ostalih i ovakve apsurdnosti: »svi režimi ove države ne mogoše otvoreno zabraniti hrvatskoga imena . . .« ili »Samopouzdanje hrvatskoga naroda može se sačuvati jedino tako da vlast prizna opravdanost njegovih zahtjeva . . .«, kad taj i takav čovjek može godinama da bude suradnikom svih triju naših vodećih časopisa, i »lijevog« Književnika, i Savremenika, i Hrvatske Revije, i kad mu zagrebački »ugledni« nakladnici izdaju političke brošure, — onda to i takvo pisanje g. Simeona ne svjedoči samo o potpunoj smušenosti, nepismenosti, neodgovornosti i neuračunljivosti ovog jednog autorskog pojedinca, nego je ujedno drastični dokaz o tome, kako se kod nas takozvani ugledni i vodeći časopisi redigiraju na jedan potpuno neodgovoran način.

A kad su u »Pečatu« (broj 1—2), u Krležinom petitnom tekstu, izvrgnute ruglu ovakve sramotne književno kulturne pojave, kakva je među ostalima i pojava g. Simeona, — onda su protiv »Pečata« i protiv Krleže podigle pravu uzbunu sve naše povrijeđene književne veličine: od Ilije Jakovljevića i Janka Šimraka u Zagrebu, do Radovana Zogovića, Naše Stvarnosti i Mlade Kulture u Beogradu, tvrdeći da je Krležina kritika našeg kulturnog života neobjektivna, pristrana, lična i štetna.

V. BOGDANOV

Digitized by Google

GDJE SMO I KAKO SMO

Noćimo bez svanuća, bdijemo oko samrti mučnog umiranja što se podudara s pojmom smrti čitave jedne civilizacije, a ta agonija traje ravnih dvadeset i pet godina. Slaveći pomalo već i jubilej tog evropskog sprovoda bilo bi vrijeme da čovjek progovori riječ-dvije i o optimizmu, pošto nas punih dvadesetipet godina optužuju s desna i s lijeva da na pitanje ove smrti i ovog sprovoda i ovog umiranja i ovog beskrajnodosadnog pogreba i pokapanja gledamo pretjerano crno . . .

Kako se upravo ovih dana pokazuje sve više sunca od Pravde i od Istine noćnicima i beznadnim vigilantima — pesimistima, spoznajemo i mi da smo gledali na problem evropske civilizacije osnovno krivo, te u ovim blagdanima Trijumfa Pravednosti, Uskrsa Istine i Pobjede Sveopće Svjetlosti (kada i sam Sveti Otac služi službu pod plinskom krinkom), evo nas gdje padamo na koljena od zanosa nad dubokim i neminovnim zakonima ljudskog napretka, pjevajući feuerbachovski psalam: Hosana Tebi Sine Davidov, koji si pobijedio kao Čovjek Dvadesetoga Stoljeća, Hosana! Spavamo u intelektualnom perju savremene evropske lirike, gdje se ljudi razlikuju samo po tome da li je netko l'art pour l'artist ili nije (kao na primjer Marko Ristić — koji to nije), preživamo čitajući debele knjižurine na oblacima poput crkvenih proroka na starim crkvenim slikama, i kao da od Kantona do Madrida ne teče krv, spavamo mirne savjesti, jer traje blagdan mira među kršćanima i među budhistima, a radio-stanice sviraju orgulje dvadesetičetiri sata na dan. Svijet je uopće komponiran tako mudro kao kakva Bachova fuga za orgulje. Svijet je (zapravo) neka vrsta violinskog koncerta, koji počinje s blagom, sumračnom pjesmom jutarnjih misa, a preko dana traju svečani ručkovi i užine na sve strane . . . U jednu riječ: majalis sa cvrkutom ptica i punim torbama salame i malvazije . . . Sve miriše na dunje i na jabuke, a ne na barut, a djevojke nas šampanjcem umivaju i mirišljivom nam svojom kosom noge otiru. Na istoku svjetlost mudrosti, na zapadu tamjan i miomirisi raznovrsni, a na jugu četrun i naranče, i to: pune lađe limuna i smokava i datulja, flotile bijelih rasvijetljenih lađa na južnim morima, a dupini i morski psi promolili svoje muzikalne glave, te uživaju u anđeoskoj glazbi evropske civilizacije, koja svira po evropskim morima . . . u toj svirci nalazeći svrhu svog vlastitog postojanja asiškog i padovanskog. Lete nad Pragom i nad Triglavom avioni, čitava jata zrakoplova kruže bacajući makovnjače i orehnjače i piškote, pljušti kiša svilenih bonbona, cveba i cekina, zvona zvone, grme prangije, radost na sve strane kao kaskada srebra i glavnih zgoditaka.

Od istoka Kanton pjeva slavno
od zapada Ebrom teče vino . . .
Žubori nam vesela Marica
da Balkanom cvatu samo ruže . . .

Đubrišta su procvala i zamirisala kao parfumerije.* »Hrvatska Straža« »Mlada Kultura«, »Hrvatski Dnevnik«, »Ošišani Jež« i »Antikomunistički

* Točka na ovome mjestu znači pograničnu demarkaciju između jedne i druge rečenice, da ne bi kome od naših književnih desnih ili lijevih farizeja palo na pamet, pak da citira kako sam bilo koji od kasnije, u slijedećoj rečenici navedenih listova, nazvao naparfimiranim đubrištem.

Digitized by Google

Bulletin« izdali su posebna izdanja u kojima pozdravljaju satansku pojavu »Pečata« (jer se bori za istinu i pravdu i mir među narodima i socijalnu jednakost), te je zaslužio da bude proslavljen kao što je to već kod nas običaj: s ritualnim izljevom noćnih lonaca, s pljuvanjem, s trockizmom, s intelektualnim apšenjem i svečanim proglašenjem moralne smrtne osude upravo onih saradnika kojima je već godinama jedina misao da posluže ideji napredne, savremene političke i kulturne svijesti dostojne čovjeka, a ne rodoljuba ili vjernika.

Lijepo je, doista, živjeti . . . Sinji oblaci zasjali su nad orlovskim vedrinama naše književnosti, obrazi naših sumišljenika zapališe se od unutarnjeg ganuća kao astralne svjetiljke, duše naših časopisa oko nas zalepršale su kao plameni kanarinci i ta goruća stada kruže nad našim kontrarevolucionarnim i antidijamatskim »Pečatom«, te se od njinog milog i visokokultiviranog »ispravnog« cvrkuta pretvaramo u bogougodnike nadrealizma, u šizmatike nazovi-dijamata, u Lucifere križarske akcije, noseći oko vrata A. B. C. škapulare Rudolfa Hercega, koji nam je objasnio gdje se zapravo nalazi izlaz iz današnje krize: da tkemo sami sebi gaće od našeg autohtonog platna i da se hranimo našim domaćim produktima: jajcima i puranima, ne pitajući tu pernatu čeljad kao producente kokošarske robe, za njihovo peradarsko, mirotvorno samoodređenje . . .

U tom sveopćem pomirenju nazora o svijetu, životnih načela, ideala i idealizama, u tome grljenju spolova i klasa, životnih prasnaga i uzvišenih misli rastopila se idejno kontrolorska svijest Ive Lendića, Ljubomira Marakovića i Radovana Zogovića kakono sladoled za pasje žege, nestalo je kontrasta u mišljenju i u književno-umjetničkom stvaranju, okopnjeli su kontinenti zavisti i mržnje pojedinih hiperambicioznih glupana, na kruškama i na jabukama dozrele su zlatne i srebrne ure kao nagrade za sve naše lijeve i desne književne redovnike. Pečene kobasice lepršaju zrakom, lovorikom vjenčaju pjesnike na Kapitolu, a svakom našem rasnom novorođenčetu nad kolijevkom proriče vila da će biti nadareno u najmanju ruku kao Radovan — ili Jovan Popović . . .

Smrt nas je prestala glodati, a ono što se čini kao da ta apokaliptična, crna, ogromna smrt drži čitavu Evropu u svojim zubima (kolik' jagnje od pola godine), to je korpa puna skupocjenih darova; to su povelje novih mirovnih ugovora, to su paketi novih paktova o nenapadanju, to je u jednu riječ: ogromna pošiljka novog Svjetskog Mira, koji se upravo ovih dana sprema da ponovno bukne, a onda ćemo se dalje književno pravdati već kako koji bude znao: na književnim granama pojedinih drvoreda, po slamnjačama i daskama raznovrsnih socijalnopreventivnih skloništa ili u smradu jame kao predvorju sigurnog groba . . . Zato je, dakako, aktuelno da se u predvečerje ove apoteoze programatski ispravno i valjano iznegiramo, da se načelno poplujemo i po mogućnosti neumoljivo strogo osudimo na književnu smrt, još prije nego što će to učiniti naši bližnji oko nas, koji su uvjereni da je taj njihov veliki književno-historijski momenat na pragu.

Evrope, cvilizacije i našeg vlastitog života revnosni promatrači, mi ne možemo da ne vidimo kako su uvjerenja, tabori, vojske, ideologije i raznovrsne vjere rasjekle tu jadnu zemlju na pola, kako su nazori i religije i nauke i morali ostali razoreni kao hramovi biblijski, kako čitavo to jadno tijelo današnjeg čovjeka krvari, a usta su mu suzama nakvašena i jedino što tra-

Digitized by Google

žimo od opisivača današnjeg stanja fakata jest da ne budu frazeri i da ne pišu fraze, a to je upravo ono što frazere najbolnije vrijeđa i kako bi oni na tu našu molbu i mogli da reagiraju nego frazerski, tako da su nas opet jedamput proglasili mrtvacima?

Danas pisati o tome kako sunčani točkovi grme lazurnim nebom, fraza je isto tako savršeno glupa kao što je glupo pisati glupe i bespredmetne i formalno bezvrijedne pjesmice sa nazovi-socijalnom tendencijom, jer svrha književnosti nikada nije bila da lijepi papirnate golube po nepismenim ljubavnim pismima, kakva se prepisuju iz ljubavnih listara; danas kada napola ispečeni Evropljani kao buktinje tralaliču i lutaju mrakom, tražeći spas, danas pisati o tome kako je sve na najboljem putu i u najboljem redu i kako pečeni somuni padaju s neba, a tko to ne vidi da je pesimist i antiprjamolinjenejše-diamatski raspoložen mrtvac, danas je to ono što sam ja — vrlo blago nazvao pomanjkanjem književnog dara . . .

Svi mi prilikujemo u prilikama poprilično neprilično nepriličnim, a tko tvrdi da cicvare oko nas ima po svim jarugama toliko da se i psi u njoj utapljaju, da na planinskim kosama plamšu ognjevi i kresovi optimizma, da isposnici ne moljakaju koru kruha u vrećama nego u dalmatikama, da se po kamenolomima našeg krša lomi sir i izvozi na veliko, taj — braćo moja — laže, jer se ne može pretpostaviti da u to vjeruje što piše . . . Svijet oko nas nije mramorna palača obasjana svjetlošću začaranih zvijezda poput rajskog dvora i prosjaci se ne vozikaju u karucama à la Daumont na nebeske gozbe, pak da bismo bili u pravu da gonimo dangube i zanovijetala, koja prorokuju gromove i poplave, kuge i ratove i smrti, kao glupane, kojima svakodnevno iskustvo dokazuje da nemaju pravo. Stubovi i kolumne evropske civilizacije nisu sazdane od porfira nego od ljudskih lubanja, a današnje evropske turnire prikazivati kao viteške zabave kada su svi kašteli i tornjevi okićeni zastavama, a gradovi, sagovi, lampioni, pobjede, svjetiljke, buktinje, ideje, religije, ratovi i idejni izgledi nisu drugo do divne dekoracije životne dinamike, to je stopostotna romantika i falsifikat stvarnosti isto tako kao što je romantika da se umirući ljudi tješe prekogrobnim radostima koje nas stalno čekaju . . . Mi umiremo, a nas uvjeravaju da se nad nama rastvara nebo puno najčudestvenijih ljepota! Mi gladujemo i krvarimo po tijesnim i mračnim i beziz laznim ulicama evropske sadašnjosti, a nama krasnoslove da će jednoga dana po sunčanim boulevardima naše civilizacije cvjetati danas nama još nepoznati cvjetovi . . . A tko ne vjeruje da će radost naša životna za dvadesetidvije hiljade godina biti neizmjerna i da će nebeska svjetlost oko nas zvoniti kao zvjezdana zvonjava i da će iz zemaljskih studenaca izvirati sladoled i sladak mošt i da će se sve prometnuti u sedamdesetisedmu tajnu i da će sve biti toplo kao grličino gnijezdo, taj je priklonio đavlu uho i treba ga popljuvati kao sotonu! Metafizik na samrti koji vjeruje u boga i u prekogrobni život nije manji vjernik od nazovi-bezbožnika koji se u stvarnosti ne snalazi i koji ne zna da načela treba primjenjivati na stvarnost, jer je prvi preduslov svakog dijalektičkog mišljenja da čovjek svijesno znade kako riječi bez stvarne primjene nisu drugo do isprazan, puki, polunabožni verbalizam . . . Taj verbalizam je najopasnija zapreka svake slobodne misli i svakog napretka, a protiv tog verbalizma u našoj lijevoj knjizi treba da se bori svatko kome je do te knjige stalo. Na djelu. Ne na jeziku.

M. K.

Digitized by Google

NESAVREMENA RAZMATRANJA

1

O PROLEĆU

Izgledalo je da će nam, još jednom više, i ove godine proleće biti ukradeno, i da će opet, ovde gde smo se našli da živimo, i jedni i drugi, na ovom turobnom, klizavom, blatnjavom, juče, i sutra možda ponova krvavom raskršću, onu našu sivu i surovu zimsku košavu naglo i bez prelaza zameniti troma i lepljiva pseća vrućina, prerana kanikula. Međutim, na takozvani Treći Dan Uskrsa, u Fruškoj Gori, sveže od kiše, jasno, novo, azurno, vladalo je, treperilo je u vazduhu, prelivalo se u svetlosti, zelenilo u lišću mlade šume, spuštalo se padinama, igralo se u besprimernoj lakoći života, lako, nemarno i nepouzdano ali nepobitno proleće. Tih dana, još jedan kukavni državni suverenitet iščupan je iz Versailleskog vrta Evrope, opet se negde pobedonosno maršírale oduševljeno očekivane trupe Oslobodilaca, opet je jedan f a i t a c c o m p l i bio pokvario w e e k - e n d političkim gentlemenima, opet su evropski građani, usplahirene, u strahu, u nemoćnom besu, ili su svirepom, svirepo posljednjom nadom, duboko u noć vrteli točkiće svojih radio-aparata... Ali toga tako pouzdano proletnjeg dana, kada je trebalo poći natrag u Beograd, kada je uskršnja izletnička buka bila prošla, na toj terasi koja je lebdela nad granjem što je kao tog trenutka počinjalo da lista, u svetlosti, u čistoti, u kristalnoj blagosti sunca, i dok je, dovoljno tiho da tu blagost ne poremeti, gramofon svirao one banalne, one blesave, one bezbrojne »šlagere« koji su današnjem čoveku priznao on to ili ne, tako bliski, tako mili, potrebni, koji kao elektromagnetski talasi nose njegove nostalgije, na toj terasi gdje je to prvo pravo proletnje sunce sve činilo bistrim, prozračnim i plemenitim, — ljudi su govorili poluglasno, ili ćutali, ležeći na suncu, zavaljenih glava, da licem što više sunčanih zrakova upiju, — toga dana život je izgledao dobar, rešen, spokojan, zračan, l j u d s k i: ono što j e s t e ličilo je tako čudesno na sve ono što n i j e, na ono što bi, činilo se, tako lako m o g l o b i t i. Kriminal i nasilje, tiranija, otrovni gasovi, laž, barbarstvo, beda, tamnice, zloba i glupost, materijalno i moralno blato, materijalna i intelektualna prašina, mržnja i ljudska pomrčina, apsurdnost ljudskog bivanja, . . . svega toga kao da je tako lako, tako prirodno, tako brzo moglo da nestane, da ga više ne bude u neumitnom i veličanstvenom odvijanju i smenjivanju godišnjih doba kroz koja na ovoj našoj planeti doživljavamo nedokučivi kontinuum bezgraničnog kosmičkog bivanja.

Ali tu, odmah iza te prozirne zavese od svetlosti i od zaborava, »od sreće i od sna«, nije prestajalo da kuca motorizovano srce agresivne pretnje, časovnik evropske paklene mašine. U septembru 1938, isto tako, dok se politička stvarnost grčila u konvulzijama jedne (donekle simulirane) histerične krize, vreme je bilo nepopustljivo sunčano i blago, i kao ovaj uskršnji proletnji dan, čitava jesen bila je neumoljivo, svirepo meka i ravnodušna u svojoj

Digitized by Google

lepoti. Nešto umirujuće i omamljujuće, mlako, vedro i zrelo, opstajalo je uporno u vazduhu, nostalgično i ljudsko, lebdelo u toj septembarskoj svetlosti u kojoj su ljudi kovali svoj krvavi neljudski mrak. Kao da svojom lepotom priroda hoće da spreči, ili svojom svetlošću da prikrije što čovek čoveku sprema. Setio sam se tada kako je jednom u knjizi Quinze ans de Combat Romain Rolland opisao tu provalu ratne odvratnosti:

»J'étais alors en Suisse. Je sortais d'un long rêve, qui m'enivrait. Les mains de l'amour, où s'appuyaient mes yeux, m'avaient caché les nuages s'amassant en ces juin et juillet du merveilleux été . . . (En fut-il un plus beau? Déchirante splendeur de ces jours, où le meurtre de l'Europe se décidait! . . .) Quand s'écartèrent les doigts de la bien-aimée, c'était la nuit du monde. La guerre était déclarée.«

U svako godišnje doba, u svako doživljavanje, svako življenje koje je u dubokom skladu sa pravim životnim smislom godišnjih doba, muzike vremena (u oba značenja ove reči), u vremensku pesmu svakog izraženog životnog potencijala, bio to rad, san ili ljubav, ma koliko bio očekivan, rat provaljuje kao iznenadna, neočekivana monstruozna, eruptivna negacija svakog smisla i svakog življenja. U tome pogledu, Rolland-ovim rečima potpuno odgovaraju ove reči iz Krležinog romana Na Rubu Pameti:

»Kada sam prvi put doživio topničku vatru na svom vlastitom mesu, bilo je proljeće . . . Pjevao je potok, veselo su lajali psi, užareni ugljen je cvrčao, što su ga izlopatali iz lokomotive na blatan snijeg, bilo je rano proljeće . . . U žljebovima čulo se kako kaplje voda, a u daljini, nad blistavim šinjama isparivala se svjetloplava maglica masiva šumskih nad vodoravno ustalasanim oranicama, u debelom, mokrom, blistavom snijegu. U jednoj jedinoj sekundi to mirno, predproljetno podne provalilo se u crnu, masnu, konjsku klaonicu; jedan određen i solidno uređen sustav male, provincijalne stanice (gdje tiho kucaju telegrafski strojevi, gdje su otvorili vrata da bi se zalio u zadimljenu sobu talas proljetnoga sunca, gdje je sve na svome mjestu: i pjesma žljebova, i topla, suncem obasjana stijena pod strehom), blistave šinje, mila, ožujska, pastelna rasvjeta, sve to strovalilo se u gusto, krvavo, katranski crno, vatreno, vulkansko ždrijelo smrti«.

Situacija u koju su današnju civilizaciju dovele njene sopstvene kontradikcije, nesrazmere jednog društva koje se pijano tetura iz krize u krizu i u tom pijanstvu urlajući rađa svoje blizance fašizam i osvajački rat, politički haos, pretnje, invazije, poraze, neizvesnost, strah da sutra bude, da sutra ne bude isto što i danas, jedno tupo očajanje i jedna divlja nada koji se otimaju o svest, ko bi, usred tog vrtloga mogao da zaboravi na taj vrtlog, ko bi usred te preteće pomame mogao da se opusti omami godišnjih doba, ljubavi, muzike? Časovnik paklene mašine ne prestaje da kuca. Nijedan život nema više vremena da se izvije slobodno, kao ptičja pesma, kao ptičji let, da se razvije celovito i puno, da se izživi do ostvarenja, do harmonije, do smisla, da se misli do kraja, da se osmisli bez trzaja, bez kidanja, bez sinkopa. Gde naći to vreme, u ovom vremenu bez vremena, to vreme sazrevanja, kristalisanja, spontanog usavršavanja, strasnog i trajnog osvajanja, to neophodno vreme slobodnog disanja? Prolaznost i jalovost, ukleta nesvršenost, nemogućnost ispunjenja, opasnost prekidanja, u svakom času nadneta nad svakom namerom, smrtna opasnost za najčovečnije ideale što ih čovek kao himere može dogledati, kao žuđeni domet sebi postaviti, osećanje uzaludnosti svakog napora kao da rije sebi put u samom principu svih htenja, u samom početku svih odluka, kao da nagriza jezgro svake volje. U trenutku kada se nešto

Digitized by Google

počinje, kako izbeći to osećanje da se tu nešto svršava, koje na sve baca sivu senku besciljnosti, i svaki pokret prožima gnjilom obeshrabrenošću, i svaki gutljaj čini gorkim, oporim ili otužnim? Danas se još može udahnuti malo, sasvim malo svežeg vazduha, ali sutra? I to malo vazduha postaje onda suvo, pustinjsko, nedovoljno i uzaludno. Pa ipak, jedino što bi moglo još, u čoveku, odoleti tim nasrtajima groze, bili bi ti široki, prodorni intenziteti samog života kojim govore šume i proleća, sunca, poezija i ljubav.

Rumene i bele, svetle, magličaste i lake pege radosti bile su rascvetane voćke oko Novog Sada, nestalne, odviše lake pege radosti koja ne može da traje, koja neće trajati. Sukob između prirodne *želje*, životnog nagona koji čovjeka neodoljivo vuče da se bez otpora opusti neobrazloživoj lepoti trenutka, da se bez uzdržavanja uživi u ritam prirodne nužnosti, i onog otpora, one nesavladive i tupe razložnosti koja se, pod vidom takozvanog »razuma« u svakom trenutku javlja u čoveku kao opomena ili kao zebnja, kao signal ili kao prepreka, da ga zaustavi, da ga vrati u ono što se zove stvarnost, u svet društvene i političke nužde, sukob između one žudnje za himeričnom prirodnom lakoćom (za koju strepimo da je tako prolazna a koja je izraz same neprolaznosti) i te brige kojom nas pritiska glomazna težina političke stvarnosti (od koje strepimo što je tako neotklonjiva i neprolazna a koja je izraz puke prolaznosti), taj sukob dominira danas u nama, zaprema čitav naš psihički prostor i malo mesta ostavlja drugim, sitnim i kontingentnim preokupacijama i pitanjima. Svim bićem bismo hteli da poživimo slobodno i ljudski, a čak i u trenutcima, sporadičnim i kratkim, kada bismo bar mogli imati iluziju, u magnovenju, jednog takvog ostvarenja, ili bar, kao umirući Faust, trenutnu viziju njegove mogućnosti . . .

Solch ein Gewimmel möcht' ich sehn,
Auf freiem Grund mit freiem Volke stehn.

. . . čak i u tim trenutcima zatrovani smo, u samoj srži poverenja u budućnost, neizgladivom pomišlju na sve ono preteće, možda neminovno predstojeće, što znači krvavo ždrelo nasilne smrti, ili zagušljivi tunel robovanja, gladi, ćutanja.

Hteti disati, slobodno, gledati, govoriti i pevati, slobodno, voleti i saznavati, a pri tom ne moći i ne smeti zaboraviti na gasmaske, brnjice, mrak koji guši, koncentracione logore, i mržnju i mržnju mržnje, — kako i gde se u tom našem osnovnom životnom nesporazumu može naći mesta i vremena, i interesa i energije za neka sitna poslovanja, za neke sasvim sporedne i izlišne okupacije, kao što su na primer književne polemike, i koje ne spadaju ni u oblast spontanih želja i prirodne nužnosti, ni u oblast političke nužde, i koje tu neće ništa promeniti, ništa rešiti. Ali ni sve ono što mi, takozvani intelektualci, možemo danas reći ili pokušati da kažemo o svim neposredno predstojećim političkim neminovnostima, neće uticati na njihovo odvijanje. To ne predstavlja nikakav fatalizam, jer ne može da znači da ne treba govoriti. Ali je uzaludno imati iluzije, ili svoje postupke a *priori* opravdati tobožnjim uverenjem da te naše reči mogu biti neposredno efikasne, i da samo ta njihova efikasnost opravdava njihovo postojanje. (U vezi sa tim pitanjem utilitarnosti i efikasnosti, najbolje se vidi da uglavnom čitavo današnje shvatanje, koje samo sebe naziva »naprednim« i »ispravnim«, tendencije u umetnosti počiva na jednom prikrivenom finalizmu, po kome umetnik ne stvara *zato što* . . . nego *zato da bi* . . .) Ako već pišemo, i još ako uviđamo —

Digitized by Google

što ne možemo ne uvideti — da to naše pisanje, koje dolazi kao plod i izraz izvesne unutrašnje potrebe, a ova može biti i potreba da izrazimo svoje političko uverenje, da to pisanje, ma bilo i izraz političkog uverenja, ne može imati direktnog uticaja — u današnjem dinamičnom spletu džinovskih političkih volumena — na tok predstojećih događaja, onda je logično da to naše pisanje dobija donekle karakter jedne delatnosti a l s o b, da pišući, ma bilo i o političkim pitanjima, ukoliko nam je to uopšte moguće, u stvari činimo k a o d a je to naše piskaranje samo po sebi zaista od prvorazrednog značaja.

2

NUŠIĆ I »NAŠA STVARNOST«

Kada sam se, dakle, tog Trećeg Dana Uskrsa, vratio u Beograd, noseći u sebi samo taj jedan osnovni razdor današnjeg čoveka, i koji tolika područja života čini besmislenim i žalosno neaktuelnim, prvo na šta sam naišao, bila su, u knjižarskim izlozima, dva neznatna podatka o neaktuelnosti i besmislenosti jednoga područja za koje su njegovi obrađivači duboko uvereni (hoće da nas uvere) da je ono neobično aktuelno i puno dubokog smisla. Govorim o najnovijim narandžama naše književnonapredne bašte, o poslednjim brojevima časopisa »Naša Stvarnost« (17—18) i »Mlada Kultura« (2). Redaktori i saradnici tih časopisa veruju ili hoće da nas uvere da se taj njihov publicistički rad nalazi u samoj zenici naše kulture i mlade stvarnosti. Proglasivši svoje stanovište za jedino kulturno, napredno i ispravno, oni su sami sebe sa tog jedino ispravnog stanovišta proglasili jedino ispravnim i jedinim predstavnicima kulture, mladosti i stvarnosti, da bi, kao jedino ispravni predstavnici jedino ispravnog stanovišta sa tog stanovišta sebi dali pravo da sa tog istog stanovišta svoje sopstvene ispravnosti podvrgnu strogoj i strogo ispravnoj kritici sve što se oko njih radi na sektoru kulture. Pošto se oni jedini nalaze na toj platformi monopolisane ispravnosti, njih ne može niko kritikovati, jer sa koga bi ih stanovišta mogao kritikovati? Oni uživaju jedan opravdani imunitet, što im je uostalom nepotrebno jer su nepogrešivi. A pošto su neprikosnoveni i nepogrešivi, svaki onaj ko posumnja u njihovu neprikosnovenu nepogrešivost, taj je ne samo jeretik, nego »podivljao barbarin i bandit«. Nije čak ni potrebno da izrazi svoju sumnju, dovoljno je da ne izrazi svoju poniznu pokornost i svoje ropsko divljenje, primera radi recimo, apsolutnom suverenu nove literature, Radovanu Zogoviću.

U formi relativno uljudnoj, odgovarajući Krleži, A. Vučo i R. Zogović pokušali su još jednom, u članku »Nušić i mi« (»Naša Stvarnost«, br. 17—18, april 1939, str. 155) da suvereno dokažu nepogrešivost »Naše Stvarnosti«. Oni nisu pogrešili, jer oni nikada ne greše! I nije istina da su od Nušićeve ličnosti stvarali, kako im to Krleža imputira, »lik ljevičarske ideologije od bronze trajniji« i »ideal lijeve knjige«. Oni tu glupost nisu nikada učinili, jer oni nikada ne čine gluposti! A koji su to **oni**, u ovom konkretnom slučaju? »Lik ljevičarske ideologije«, kažu nam sami pisci članka »Nušić i mi«, »mogli su praviti od Nušića samo D. Matić, V. Gligorić, M. Žicina, A. Boglić, P. Bihaly, J. Popović, A. Vučo, M. Nikolić, R. Zogović i V. Vučković.« Iz svake izjave onih koji su od Nušića »mogli praviti« spomenik i ideal leve knjige, i kao dokaz da oni to nikada i nikako nisu »radili«, Vučo i Zogović navode ono što

Digitized by Google

nazivaju »osnovnom mišlju«. I to nizanje »osnovnih misli« (koje nisu nikakve misli već samo prigodne fraze napisane po porudžbini, neoriginalne varijacije na jednu zadatu temu) treba da bude samo po sebi jedan neporečan dokument, argument i dokaz. Međutim, pre svega, i same te mudro probrane »osnovne misli«, iako se u njima nalazi i po koja ograda, svedoče tačno suprotno od onoga što bi imale da posvedoče. Ma kakve bile uzgred učinjene rezerve (a one su male), te navedene fraze, za svakog onog koji razume jezik na kome su one napisane (mada su neke od njih jezično šepave i nakaradne), najbolje su svedočanstvo i dokaz baš za ono što su, nižući ih kao biser »osnovnih misli«, Vučo i Zogović htjeli da opovrgnu, da poreknu, da obore. Doista, ako je »moralni lik jednog pisca«, »mimo svih otstupanja«, obeležen pesmom koja vodi u kazamat i delima koja su »razotkrivajuća kritika« od »opšteg društvenog značaja« (Matić), ako je taj i takvog moralnog kova pisac bio — »i to će ostati« — jedan od »najsjajnijih predstavnika« »onoga duha čiji su razvoj i postojanje danas najviše ugroženi«, ako je taj predstavnik onoga duha koji je »izrazio sve ono što je vrijedno, veliko i nesebično u slobodarskim težnjama srpskog naroda« (M. Nikolić), uz to još i jedan od onih »velikih duhova« (čija je osobina »biti u toj sredini a istovremeno van nje za ono što je u njoj tipično (kao smešno, nisko ili beskičmeno)«, kako to dialektički virtuozno kaže dr. Vojislav Vučković), »koji — krčeći put istini — zakoračuju u istoriju«, i najzad ako tog pisca »njegov realizam uvodi u društvene odnose« koje on »razotkriva« i »šiba« (a znamo kakve fetiše ovi pojmovi predstavljaju za navedene književne radnike), u očima onih koji ga tako slikaju kao i u očima onih pred kojima je tako naslikan, taj i takav lik i pisac, ne može biti ništa drugo no »lik ljevičarske ideologije od bronze trajniji« i pravi pravcati »ideal lijeve knjige«.

Ali to još nije sve. Navodeći te »osnovne misli«, Vučo i Zogović izostavili su nekoliko interesantnih misli koje možemo pročitati u napisu Dušana Matića »Moralni lik jednog pisca«. Taj napis značajan je po tome što je on tekst govora koji je Dušan Matić, kao sekretar Udruženja umetnika, naučnika i pisaca, održao na Nušićevom pogrebu, zatim što je štampan na čelu svih tih »fragmenata« o Nušiću, (»Naša Stvarnost«, br. 13—14, februar 1938, str. 2) i što je od svih najduži, najpatetičniji i najkategoričkiji. Ne mislim tu na »nekrološke konvencionalnosti« u koje, tek što ih je žigosao, upada i sam Matić (»Pred smrću jednog dragog pokojnika, koja je uvek iznenadna i bolna«, itd.), već na ono što govornik naziva »generalnom linijom« Nušićevog rada, »celovitim likom čoveka koji je nestao«, i na način kako on tu »generalnu liniju« i taj »moralni lik« prikazuje. U tome smislu treba navesti i ono što Vučo i Zogović nisu naveli. Na primer:

> »Nušić je uvek polazio od patnji, nevolja, bede i stradanja one sredine u kojoj je živeo.... Nećemo pogrešiti ako i na njega primenimo njegove reči... o Maksimu Gorkom, povodom njegove smrti:
>
> „To je čovek koji iznosi ne svoje već bolove svoga vremena . . . Iz tih bolova on u duši svojoj izgrađuje jednu veliku ljubav prema čoveku..."
>
> A ljubav se ljubavlju uzvraća. Čovečanska toplina koja izbija iz Nušićevih dela i koje pleni naše najšire slojeve, evo, vraća mu se istim žarom iz hiljade srca, ne samo onih koji su prisutni ovde, već i svih onih koji u ovom času za svojim poslom, za mašinom ili za pisaćim stolom, prisustvuju ovde svojom mišlju.
>
> . . . »Ako izvesni njegovi novinarski članci i feljtoni pre rata, nisu bili na visini glavnog njegovog stvaranja, ipak, porede li se sa novinskim

Digitized by Google

napisima njegovog i našeg vremena, mora se priznati da i taj njegov rad stoji visoko iznad svega sličnog, i svojom književnom vrednošću, i svojom oštrinom i svojim stavom. Ali, i bez tog poređenja, kad treba prosuđivati jednog čoveka, čiji je moralni lik decenijama zračio i čije književno delo nije prošlo mimo naroda, . . . zar treba prosuđivati takvog jednog čoveka po jednoj rečenici, po jednom detalju njegove delatnosti, a ne po celom njegovom životu? A životno delo Branislava Nušića, ponavljamo, bila je otvorena i dragocena knjiga koju je naš narod čitao, koju čita, koju će čitati i koju treba da čita«.«

Treba još napomenuti da Matić, na početku ovog svog pogrebnog govora, skromno ali odlučno postavlja samog sebe i taj svoj govor na onu stranu gde se nalaze »iskrenost« (»n a š a«, podvlači on gordo), »iskrenost omladine, poštenih kulturnih radnika, i sitnog, malog, radnog čoveka«, na onu stranu gde stoji »ispit savesti« (»n a š e«, podvlači on ponova), dok s druge strane stoje »nekrološka konvencionalnost« i »samozadovoljstvo, njihovo«. Međutim, ako je sve ono što sam gore naveo, o stradanjima i bedama, o bolovima i o velikoj ljubavi prema čoveku, o čovečanskoj toplini i o žaru iz hiljade srca, itd. zaista rečeno ISKRENO onda to svedoči jedino o p o t p u n o m n e p o z n a v a n j u Nušićevih dela. A govoriti sa takvim patosom i u takvim pijanim superlativima nad grobom jednog »dragog pokojnika« o kome pojma nemamo, govoriti tako zato što smo sekretar Udruženja čiji je Nušić bio predsednik, ili zato možda što je parola takozvanog »kulturnog nasleđa« i »srpskih kulturnih tradicija« dobro viđena, može li se to pre nazvati »iskrenošću« ili »konvencionalnošću i samodopadanjem«? Šta misle oni koji imaju ma i najbledu sliku o Gorkom a desilo im se da u nekoj božićnoj »Politici« (p o s l e r a t a kao i pre rata) pročitaju kakav Nušićev feljton ili da vide kakvu njegovu komediju (da ne govorim o bezukusnim lakrdijama), šta mogu oni da misle o toj paraleli između Gorkoga i Nušića? Reći da je »moralni lik« jednog čoveka koji nije samo ismevao okružne načelnike nego je i sam bio okružni načelnik, koji nije bio samo satiričar (Matić ga uostalom ne oplakuje kao satiričara nego kao nekog do suza tronutog i srceparajućeg čovekoljupca) nego i lakrdijaš Ben-Akiba, i koji nije samo »kamdžijom šibao« jednu malograđansku sredinu nego i (možda prvenstveno) želeo baš njoj da se udvori svojim vicevima, i koji nije samo pisac »Sumnjivog Lica« i »Pokojnika« nego i »Ramazanskih Večeri«, »Nahoda« i »Svinje«, reći za tog čoveka da je njegov »moralni lik decenijama svetleo« i govoriti o njegovom »ž i v o t n o m delu« kao o primernoj »otvorenoj knjizi«, to ne znači samo, kako je Krleža rekao, »stvarati od Nušićeve Ličnosti lik ljevičarske ideologije od bronze trajniji« i to nije samo »najobzirnije rečeno, legendarna nesposobnost«, nego je to i sušta suprotnost svakom iskrenom »ispitu savesti«.

Zogović i Vučo mirno prelaze preko stvarnog značenja ne samo ovih rečenica koje ne navode, nego i većine onih koje navode, pa pobedonosno zaključuju:

> »Reći da je Nušić na najboljim stranicama svojih knjiga razotkrio i ismijao jednu nerazumnu stvarnost, t. j. reći ono što je u raznim oblicima rečeno u našem časopisu, to ne znači praviti od Nušića niti lik ljevičarske ideologije, niti ideal lijeve knjige!«

I tu bi oni z a i s t a imali pravo, da z a i s t a u »Našoj Stvarnosti« nije rečeno ono što je »u raznim oblicima rečeno«, a što, kao što smo videli nije baš sasvim to isto što oni ovde sintetično kažu da je rečeno. Vučo i Zogović se pravdaju, oni uzvikuju »mi nismo! mi nismo!« za ono što jesu, i opširno obrazlažu da su samo tvrdili ono što i sada tvrde, naime »da je Nušić, uglav-

Digitized by Google

nom mimo svoje ideologije, . . . osjetio neke tipične osobine stvarnosti i rekao ih hrabro i realistički« i da »njegovo književno djelo pripada, kao kulturno nasleđe, mladim društvenim snagama« . . . A šta je sa »generalnom linijom«?

Da Maksima Gorkog smatraju idealom lijeve knjige, to svakako ni Vučo ni Zogović neće poreći, a da je u »Našoj Stvarnosti« rečeno da se na Nušića može primeniti što je Nušić rekao za Gorkog, u to se može uveriti svako ko ume da čita i ko pogleda stranu 3 broja 13—14 (februar 1938) toga časopisa, pa kako onda Vučo i Zogović imaju intelektualne hrabrosti da tvrde da nisu tvrdili ono što su tvrdili? Umesto da sa tako visokoparnom indignacijom odbacuju Krležinu nuzgrednu i više nego opravdanu primedbu kao sasvim neopravdanu i proizvoljnu, bilo bi poštenije — kad su se već na njoj zadržali — da su svoju pogrešku priznali, a svakako najpametnije da nisu uopšte ništa govorili.

3

O KRITICI I O POMUTNJI ILI NEOSVEĆENO KOSOVO

Ali stvar je u tome da većina od onih »koji su odgovorni za uređivanje toga lista« ne mogu da podnesu nikakvu kritiku, mada se pozivaju na to da »sve što je javno štampano treba da bude i javno kritikovano«. Oni su neobično iznenađeni da se neko može naći, da se neko sme usuditi da njihov rad podvrgne jednoj ozbiljnijoj i stvarnijoj kritici. Oni su čitav svoj književni i izdavački rad apodiktički identificirali sa samim načelom progresa i kulture, stavili ga tako na jedan neprikosnoveni piedestal, zaklonili ga kao sakrosanktni simbol napretka iza te apriorne identifikacije. Od septembra 1936, kada je pokrenuta »Naša Stvarnost«, do februara 1939, kada je pokrenut »Pečat«, opasnost jedne ozbiljne kritike njihovog rada nije uopšte postojala, pa su se svi oni, od Zogovića i Đilasa do dr. Vučkovića i Paula Bihalya, od Jovana Popovića i Đorđa Jovanovića do Vuča i Boglića navikli da rade bez javne kritike, to jest neodgovorno, jer je za sve to vreme bilo odista lako sve kritike njihovog rada proglasiti za ono što su te kritike — ukoliko ih je bilo — zaista i predstavljale: za zlonamerne i glupe reakcionarne napade. Silom okolnosti, sama pojava »Pečata« značila je kraj tog cvetnog doba neodgovornosti. Lako je dakle shvatiti zašto je ta pojava dočekana sa takvim uznemirenjem i takvom mržnjom, upravo sa panikom, od strane onih koji su smatrali da im je osiguran književni monopol na progres i na kulturu. Članak »Nušić i mi« na prvi pogled može da izgleda neobaveštenom čitaocu samo kao jedna odbrana, jedno mirno tumačenje p r o d o m o s u a, ali njegovo pravo značenje ukazuje se tek u svetlosti jednog drugog članka (ako se i t o može člankom nazvati?), istovremeno publikovanog u časopisu »Mlada Kultra« pod naslovom »O „Pečatu" i besjedi o njegovoj svrsi«, kao što i ovaj »članak« (koji sam po sebi, kao svako kukavno nakazno nedonošče, može izazvati samo sažaljenje) postaje ako ne značajan a ono s i m p t o m a t i č a n tek u svetlosti izvesnih drugih, paralelnih, književnih pojava i podataka (pa i tada uostalom, i kao simptom, on uglavnom može izazvati samo sažaljenje, pomešano doduše s gađenjem). Držeći se principa da »sve što je javno štampano treba da bude javno kritikovano«, ja sam ovde toliko f a i r da javnoj kritici podrgavam s a m o o n o što je j a v n o štampano, jer na koncu ovo je jedna

Digitized by Google

polemika između takozvanih javnih radnika, a to što druga strana i ne pomišlja da se toga fair-play principa drži (mislim ovde baš na »Mladu Kulturu«, pa molim mladu gospodu i drugove koji taj list tako uspešno rediguju da se zadovolje tim mojim jedinim odgovorom na čast koju mi čine i važnost koju mi pridaju penušavom vehementnošću svog iscrpno argumentisanog napada na mene i pravoslavnom pompom prvorazrednog pogreba koji su mi za života priredili), to dakle, što druga strana u ovoj raspri više voli da se služi drugim metodama no javnom kritikom javno štampanih stvari, to još za sada neće učiniti da revidiram svoja shvatanja o moralnoj odgovornosti književnika i da u ova razmatranja unesem elemente koji sa jednom javnom diskusijom nemaju nikakva posla. Ostavljam dakle na stranu sve takve elemente i argumente, pa među njima i sve ono što slučajno znam o jednom predavanju koje je održao Zogović krajem februara ili početkom marta (mada je svako predavanje stvar koja se može nazvati javnom). Ali dovoljno je izvršiti i najpovršnije, i ma samo terminološko upoređenje između pomenutog »članka« u »Mladoj Kulturi« s jedne strane, i članka »Nušić i mi« i prvih stranica one inepcije koju je pod naslovom »Aragon« objavio Đorđe Jovanović u najnovijem broju »Naše Stvarnosti«, s druge strane, pa uvideti, prvo, da je napad na »Pečat« u »Mladoj Kulturi« očevidno inspirisan istom (ne samo zajedničkom nego istom) mržnjom na »Pečat«, to jest na sve što može da ugrozi književni i progresivni monopol onih o kojima je dopušteno samo panegirike pevati. Podela rada: »Mi, gospoda šefovi, odgovorićemo Krleži što možemo dostojanstvenije i hladnije, a vi, drugovi šegrti, vi ćete izneti, spontano i otvoreno kao što dolikuje omladini, svoje »iskreno« omladinsko mišljenje o »ljudima koje je „Pečat" okupio na saradnju«. A vrlo nam je zgodno došlo što je istovremeno Đorđe ponova podsetio čitaoce »Naše Stvarnosti« da je nadrealizam »dokumenat o totalnoj podivljalosti, o protivljudskom stremljenju u društvenu i kulturnu barbariju«, i da su nadrealisti »konačno pristupili organizovanoj vojsci neprijatelja kulture«, tako da će svakome biti jasno i ubedljivo tvrđenje omladinaca da je poezija Milana Dedinca »podivljalo, antiljudsko buncanje« i da je Marko Ristić »dekadentni nadrealistički neprijatelj naroda i kulture, jedan od velikih meštara što su divljački i podivljalo raskinuli vezu između naroda i poezije, vrativši poeziju na doba kada su ljudi igrali oko vatara i kričali neartikulisane povike . . .«

Breton se u »Mladoj Kulturi« naziva »poznatim pariskim banditom«. A u »Našoj Stvarnosti«, tumačeći zašto su »godinama ćutali o nekim pitanjima našeg lijevog kulturnog života, i to baš o onim pitanjima što ih je Krleža otvorio svojim novijim književnim djelima i svojim teorijama umjetnosti«, Vučo i Zogović pišu:

> »Ćutali smo, jer smo bili radi da se i vremenski odvojimo od zlonamjernog, nepismenog i bretonovski banditskog članka gospodina A. B. Cea (Bogomira Hermana), ćutali smo dok je i s desna i s lijeva napadana nauka o prirodi, društvu i umjetnosti — prilike su bile takve da su mogli štampati samo oni koji su je napadali, ćutali smo jer smo znali objektivne mogućnosti rada, a znali smo i poštenje raznih Kerubina, Lukasa, Marakovića, Mladenovića, Cicvarića, koji bi naše riječi, iskidane i osramoćene, »knjižili na štetu lijeve knjige«.«

Ne zna se da li u ovim redovima preovlađuje perfidija ili zbrka. Trebalo bi samo njima posvetiti nekoliko stranica da bi se jasno analizirale i rasvetlile sve njihove tajne, a meni (i po svoj prilici i čitaocu) ovo cjepidlačenje postalo

Digitized by Google

je već poodavno neobično dosadno. Neophodno je ipak načiniti nekoliko primedaba. O A. B. C.-ovom pamfletu »Quo vadis Krleža«, objavljenom (jula 1933) u četvrtom broju zagrebačkog časopisa »Kultura« (urednik Đuro Tiljak), u istom broju u kome je Jovan Popović objavio jednu od svojih bezbrojnih gnjavaža »O socijalnoj literaturi«, o tome članku na koji se nijedan napredni književnik nije našao pobuđen da reagira, ja sam već u septembru 1933 bio napisao članak koji je, pod naslovom »Jedan nov primer Nerazumevanja Dialektike« objavljen februara 1934 u časopisu »Danas«. A. B. C., alias B. H. M., javio se u okviru grupe književnika okupljenih oko časopisa »Stožer« (urednik Jovan Popović), i među tim književnicima, među tadanjim »socialnim literatima« uopšte, sumnjam da je bilo ma jednoga ko je onda A. B. C.-ov napad smatrao ma samo neumesnim. U vreme kada sam ja na liniji svog ličnog ubeđenja (koja je za mene bila i ostala jedina linija po kojoj može da se kreće intelektualac i umetnik), smatrao za potrebno da o tom pamfletu iskažem jedan odlučno negativan sud, argumentisan podrobnom analizom, oni su se sadržajem toga pamfleta slagali, pa se po svoj prilici i danas potpuno slažu, iako to, razume se, ni za živu glavu ne bi priznali, a to što danas taj pamflet nazivaju »banditskim« to ni sa njegovom sadržinom ni sa njihovim mišljenjem o toj sadržini nema apsolutno nikakve veze. Ni oni, ni ja o tome napadu na Krležu i na Krležina shvatanja »nekih pitanja našeg levog književnog života«, nismo promenili mišljenje. Razlika je samo u tome što ja i danas smem i mogu od reči do reči da ponovim ono što sam 1934 objavio, a što oni tada nikakvo mišljenje nisu objavili, a ono pozitivno koje su imali i koje imaju i danas (ako su sami pred sobom iskreni), danas više ne smeju da ponove. U navedenim redovima iz članka »Nušić i mi«, to se jasno vidi. Jer ako su o nekim pitanjima našeg levog kulturnog života, »i to baš o onim pitanjima što ih je Krleža otvorio svojim novijim književnim djelima i svojim teorijama umjetnosti«, ćutali jer su bili radi da se I VREMENSKI odvoje od A. B. C.-ovog članka, to znači neosporno da bi se, u slučaju da su o tim pitanjima progovorili, jedino mogli solidarisati sa mišljenjem A .B. C.-a. Doista su u nezgodnom položaju: A B. C-ov članak moraju smatrati »zlonamernim i banditskim«, a sadržinski se s njim slažu, pa da bi se od njegove »zlonamernosti i banditizma« desolidarisali, moraju pustiti da ih vreme od njega odvoji . . .

Obeležiti taj zaista zlobni i glupi članak A. B. C.-a pridevom »banditski«, to samo znači upotrebiti jedan, takoreći, »terminus technicus« koji sa književnim kriteriumima nema nikakva posla (ili bar ne bi trebalo da ima), i to me, u ovom konkretnom slučaju ostavlja potpuno ravnodušnim. Ali specifikovati taj pridev prilogom »bretonovski«, to bi bilo samo komično (jer kakvog to smisla može imati za čitaoca koji nije prethodno obavešten, šta se tim hoće reći) da se ne ukazuje — opet u svetlosti drugih tekstova — kao jedan podmukao pokušaj da se stvari intrigantski zapletu. Jer u »Mladoj Kulturi« sam opet saznao da sam se ja, »nadrealistički namesnik«, pre dve godine sasvim privoleo Bretonu« (kome sam se, međutim, »privoleo« ima sedamnaest godina i toga se nikada zastideo nisam), i tako je između »Naše Stvarnosti« i »Mlade Kulture« ispredena jedna fina paučina u koju sam ja, naravno, kao prava essamućena muva, imao čast da uletim.

Što se tiče onog tumačenja ćutanja o pitanjima levog kulturnog života, kome su saradnici »Naše Stvarnosti« ćutali »jer prilike su bile takve da su

Digitized by Google

mogli štampati samo oni koji su napadali« »nauku o prirodi, društvu i umjetnosti«, tumačenja po kome su ćutali jer su »znali objektivne nemogućnosti rada«, to tumačenje može svakako izgledati sasvim čudnovato, kad se nalazi u 17—18 broju jednog časopisa koji izlazi već dve i po godine, gde se uostalom, kao što i sami pisci članka »Nušić i mi« sa ponosom podvlače, doista nije baš tako potpuno moralo ćutati. Ljudi koji ne prestaju da štampaju (teško je danas naći srpski časopis u kome se svaki čas ne javlja Zogovićevo ime na primjer), izjavljuju da su baš o tim načelnim problemima progresivne književnosti ćutali jer su mogli štampati samo oni koji napadaju materijalizam, — šta treba da znači? I to možemo saznati istom metodom: uporedivanjem tekstova. U istom broju »Naše Stvarnosti« gde je Nušićev moralni i kulturni značaj uzdignut na visinu jednog zračnog i uzvišenog simbola, Jovan Popović objavio je jedan praznjavi i mucavi napis pod naslovom »Sumrak lirike?«, gde se (str. 143) može čitati:

> »Što je kod nas nadrealizam za neke inteligente još uvek otvoren i aktuelan problem, to nije zato što bi on kao stvaralački pokret izražavao težnje našega doba (većina nadrealista je to uvidela i uputila se ususret književnosti nadahnutoj dahom naprednih društvenih snaga), nego što je, manje-više vešto, pokušavao da svoje spekulacije plasira pod plaštom dijalektičkog materijalizma »obogaćenog psihoanalizom«, i što su neki njegovi pretstavnici, u jednom teškom periodu bez mogućnosti slobodne kritike i diskusije, proglašujući se za jedino ispravne tumače modernog veltanšauunga, uspeli da stvore izvesnu pomutnju pojmova, koja još nije sasvim raščišćena — ne zato što ne bi bilo za to argumenata.«

Valjda to neće od moje strane biti simptom paranojačkog deliriuma ako u ovim »nekim pretstavnicima« prepoznam samoga sebe, i ako u tom »teškom periodu bez mogućnosti slobodne kritike i diskusije« vidim baš onaj u kome je izlazio »desničarski i kontrarevolucionarni« časopis »Danas«. Od toga vremena, Jovan Popović i njegovi suradnici osećaju se kao Neosvećeno Kosovo. A što su u tom istom periodu i u periodima koji su za njim došli, i koji za Jovana Popovića svakako nisu bili tako »teški«, pošto u njima tako sumnjivi, »cepački«, »revizionistički«, »zlonamerni«, »likvidatorski«, »podivljali«, »bretotonovski banditski« (ili kako se već to zove na politikantskom žargonu mladokulturnih ptičica) tipovi kao što sam na primer ja, nisu imali prilike da »stvaraju pomutnju«, — što su u tim periodima i Jovan i Radovan i Milovan i Đorđe i Čedomir (Minderović) i ostali mogli baš o tim pitanjima da publikuju manje-više koliko i šta su hteli, — što su se svojski trudili da »raščiste pomutnju«, da kao rođeni Besserwisseri svakom prilikom Krleži posole pamet, da svaki čas iznova i svaki put »konačno« likvidiraju nadrealizam (koji je baš za njih prvenstveno »aktuelan problem«), i da svaku — za njih nepodnošljivu — pojavu talenta sa svog jedinoispravnog stanovišta uguše (kao što rečito svedoči, u pravom smislu reči podivljala, organizovana hajka koju su poveli protiv Oskara Daviča), — što im je u ovom posebnom slučaju zaista jedino n e d o s t a t a k s p o s o b n o s t i a nikako ne nedostatak »mogućnosti slobodne kritike« smetao da sadržinski pobiju one koncepcije i kritike za koje se nikako ne može reći da su došle s desna, — to nikom ništa!

MARKO RISTIĆ

Odgovorni urednik ing. arhit. Drago Ibler, Medveščak 37. Vlasnik i izdavač Biblioteka Nezavisnih Pisaca, Zagreb (Kraljice Marije ul. 33, telefon 51-64). God. pretplata Din. 120.—. Tiskara Dragutin Beker, Zagreb, Gundulićeva 18.

Digitized by Google

P E Č A T

KNJIŽEVNI MJESEČNIK ZA UMJETNOST NAUKU I SVE KULTURNE PROBLEME

IZLAZI SVAKOGA MJESECA
NA NAJMANJE 64 STRANICE
VELIKE OSMINE

U GODINI 1939: 12 BROJEVA NA UKUPNO 50 ARAKA TO JEST 800 STRANICA

PRETPLATA

ZA CIJELU GODINU 1939 DINARA 120

PRETPLATA ŠALJE SE PUTEM ČEKOVNOG RAČUNA BR. 31015 ILI UPUTNICOM NA ADRESU ADMINISTRACIJE ČASOPISA

BIBLIOTEKA NEZAVISNIH PISACA
ZAGREB, ULICA KRALJICE MARIJE 33 - TELEFON 51-64

PRETPLATITE SE NA PEČAT jer za **120** dinara (plativih u četiri tromjesečna obroka po Din 30·–) PRETPLATNICI DOBIVAJU **12** brojeva po **64** stranice, što čini **2** knjige po **400** stranica, ukupno: **800** stranica

OVAJ BROJ STOJI U PRODAJI DINARA 12

Digitized by Google

Poštarina plaćena u gotovu

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Stanford University Libraries
3 6105 019 978 704

DATE DUE			

STANFORD UNIVERSITY LIBRARIES
STANFORD, CALIFORNIA 94305

Digitized by Google